

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI

BÖLGESEL BİR GÜÇ OLARAK İRAN'IN JEOPOLİTİK KONUMU

Yüksek Lisans Tezi

BERNA GÜRKAŞ

Tez Danışmanı

PROF. DR. NURTEN GÜNAL

İstanbul, 2007

ÖZET

İran İslam Cumhuriyeti'nin uluslararası ve bölgesel rolünü belirleyen en önemli faktör jeopolitik konumudur. İran, büyük ölçüde sahip olduğu jeopolitik faktörler üzerine bölgesel ve uluslararası diğer siyasi birimlerle ilişki ve politik tutumunu belirlemektedir. İran'ın küresel ve bölgesel rolünün anlaşılması için jeopolitik öneminin incelenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı İran İslam Cumhuriyeti'nin bölgesel bir güç olarak jeopolitik önemini ve buna bağlı olarak da diğer bölge ülkeleri ve küresel aktörlerle ilişkilerini analiz etmektir. Bu bağlamda birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılarak literatür taraması yapılmış ve konuyla ilgili olaylar ve olgular analiz edilmiştir. Çalışma çerçevesinde birincil kaynak olarak kitaplar kullanılırken ikincil kaynak olarak konuyla ilgili raporlar, makaleler, dergiler ve internet kaynakları kullanılmıştır.

Çalışma dört ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde teorik bilgiler verilmektedir. Bir bölge veya bir ülke jeopolitiğinin değerlendirmesi için izlenen yöntem uygun olarak ikinci bölümde İran'ın coğrafi gücü incelenecektir. Bu bölüm jeopolitiğin değişmeyen unsurları olan ülkenin dünya coğrafyasına göre konumu, coğrafi bütünlüğü, sahip olduğu stratejik kaynaklar analiz edilerek diğer bölümleri anlamada yardımcı olacaktır. Üçüncü bölümde jeopolitiğin değişen unsurları olan İran'ın sosyo, ekonomik, politik ve askeri yapısı analiz edilecektir.

Dördüncü bölümde ise ilk üç bölümde elde edilen bulgular ışığında jeopolitiğin değişmeyen ve değişen unsurlarının zaman unsuruyla birbirlerine olan etki ve katkılarıyla birlikte toplu değerlendirilmesi yapılarak İran'ın jeopolitik önemi analiz edilecektir. Bu bağlamda İran dış politikası, dünya ve bölge güç merkezlerine göre konumu incelenecektir.

ABSTRACT

The most important determining factor that effects Islamic Republic of Iran's regional and international role is its geo-strategic position. The foreign policy of an Iran is an expression of its geopolitic position and reflections of its benefit and opportunity perception. In order to understand Iran's regional and international role, its geopolitical structure should be examined.

The focal point of this research is to analyse the geopolitical importance of Iran as a regional power and also its relations with its region and global powers. In this context, by the help of both primary and secondary resources the analyse of the literature was completed and events relevant to the issue are used for the analyse. In this frame, books are used as a primary resource and reports, articles, journals and internet relevant to the issue are used as secondary resources.

The research is formed from four sections and conclusion part. The first part gives the theoretical information. As a part of geopolitical analyse method, the second part evaluates the geographical power of Iran. By the analyse of the constant components of the geopolitic like geographical location, entireness and stretegic resources, this parts help us to understand the rest of the study. The third part evaluates changeable components of the geopolitic like the socio-economic, political and military structure of Iran.

The forth part analyses the geopolitic importance of Iran by the evaluation of both the constant and changeable components of the geopolitic with time compenent. In this context, foreign policy of Iran and its position towards regional and international powers are evaluated.

TEŐEKKÖR

Çalıőmam boyunca her türlü yönlendirme ve desteğini benden esirgemeyen tez danıőmanım sayın Prof. Dr. Nurten GÖNAL'a, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü çatısı altında aldığım eğitimde katkıları olan bütün öğretim üyeleri ve idari personele teőekkürlerimi sunarım.

Ayrıca her zaman yanımda olan, beni yetiőtiren anneme, babama ve kardeőlerime teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Özet.....	i
Abstract.....	ii
Teşekkür.....	iii
İçindekiler.....	iv
Kısaltmalar.....	xi
Şekiller.....	xii
Tablolar.....	xiii
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM JEOPOLİTİK

1. JEOPOLİTİK.....	4
1.1. JEOPOLİTİK KURAM.....	6
1.1.1. Siyasi Coğrafya ve Jeopolitik İlişkisi.....	8
1.1.2. Jeopolitik-Tarih İlişkisi.....	9
1.1.3. Jeopolitiğin Alt Birimleri.....	9
1.1.4. Jeopolitik İnceleme Yöntemleri.....	10
1.2. JEOPOLİTİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI VE DÜŞÜNÜRLERİ.....	10
1.2.1. Friederich Ratzel.....	11
1.2.2. Rudolf Kjellen.....	11
1.2.3. Karl Haushofer.....	11
1.2.4. H. John Mackinder.....	12
1.2.5. Nicholas J. Spykman.....	12
1.3. JEOPOLİTİĞİN UNSURLARI.....	12
1.3.1. Politika, Strateji, Taktik.....	12
1.3.2. Değişmeyen (Coğrafi) Unsurlar.....	13
1.3.3. Değişken (Beşeri) Unsurlar.....	14
1.3.4. Zaman Unsuru.....	15

1.4. JEOPOLİTİK TEORİLER	15
1.4.1. Kara Hakimiyet Teorisi	16
1.4.2. Deniz Hakimiyet Teorisi	17
1.4.3. Kenar Kuşak Teorisi	18
1.4.4. Hava Hakimiyet Teorisi.....	19
1.4.5. Teorilerin Değerlendirilmesi.....	19
1.4.6. Teorilerin Uygulanan Politikalara Etkisi.....	19
1.4.7. Güç Merkezleri Görüşü	20
1.4.8. Güç Unsurları ve Jeostratejik Etkinliğin Ölçülmesi	21
1.5. JEOPOLİTİĞİN COĞRAFİ TABANI.....	23
1.5.1. Güvenlik Yapılarına Göre Ülke Coğrafyaları.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN COĞRAFİ GÜCÜ

2.1. İRAN'IN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ.....	25
2.1.1. Ulaşım	29
2.1.2. Karayolları	30
2.1.3. Demiryolları	31
2.1.4. Limanlar.....	33
a.) Bandar Abbas Limanı.....	35
b.) Beheşt Limanları.....	35
c.) İmam Humeyni Limanı	37
d.) Kiş Adası İskeleleri	38
e.) Karg Adası	39
f.) Buşehr Limanı	40
g.) Anzali Limanı	40
2.1.5. İç Su Yolları	42
2.1.6. Sivil Havacılık ve Havaalanları	43
2.1.7. Boru Hatları	46
2.1.8. Telekomünikasyon.....	46
2.1.9. Sahip Olduğu Stratejik Kaynaklar	47

a.) Petrol.....	48
b.) Doğalgaz	53
2.1.10. İRAN'IN JEOPOLİTİK ÖZELLİKLERİ	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN POLİTİK, SOSYO-EKONOMİK VE ASKERİ YAPISI

3.1. NÜFUS VE ETNİK YAPI.....	59
3.1.1. Nüfus	59
3.1.2. Demografi.....	59
3.1.3. Etnik Dinsel Gruplar ve İran Dili.....	62
a.) İran Dili.....	62
b.) Etnik Gruplar.....	64
(1) İrani Halklar	65
(2) Türki Halkları.....	68
(3) Sami Halklar	69
(4) Avrupa Halkları	68
(5) İran Göçebeleri	70
c.) Dinsel Gruplar	70
(1) Müslümanlar	71
(2) Diğer Dinler.....	72
3.2. İRAN'IN İDARİ VE SİYASİ YAPISI	75
3.2.1. İdari Bölünme	75
3.2.2. Yerel Yönetimler	76
3.2.3. Ülke Siyasal Yapısı.....	75
a.) Velayet-i Fakih	75
b.) Yürütme Organları	78
(1) Dini Lider	78
(2)Hükümet	79
(3) Cumhurbaşkanı	79
c.) Yasama Organları	79
(1) İslami Danışma Meclisi	79
(2) Anayasayı Koruyucular Konseyi	80
d.) Yargı	81
e.) Diğer Siyasi Kontrol Organları	81
(1) Maslahat Konseyi	81

(2) Milli Güvenlik Yüksek Konseyi	81
3.2.4. Yargı Sistemi	82
3.2.5. Seçim Sistemi.....	83
a.) Siyasi Partiler	83
3.3. İRAN EKONOMİSİ.....	83
3.3.1. Genel Ekonomik Durum	83
3.3.2. Ekonomik Yapıya Egemen Olan Politik Güçler.....	85
a.) Parlamento.....	85
b.) Mollalar	86
c.) İşadamları	86
d.) Vakıflar.....	87
3.3.3. Beş Yıllık Kalkınma Planları	87
3.3.4. Temel Ekonomik Göstergeler	88
a.) Gayrisafi Yurtiçi Hasıla.....	88
b.) Hükümet Bütçesi	88
c.) Enflasyon	89
d.) İş Gücü.....	89
e.) Ticaret Dengesi	89
f.) Ödemeler Dengesi	89
g.) Dış Borç.....	90
h.) Hizmetler.....	90
ı.) Yabancı Sermaye	91
3.3.5. Başlıca Ekonomik Sektörler.....	92
a.) Tarım ve Gıda Ürünleri.....	92
b.) Ormancılık	94
c.) Balıkçılık.....	95
d.) Sanayi ve İmalat	96
e.) Otomotiv ve Yan Sanayi	97
f.) Yapı Malzemeleri Sektörü	98
g.) Makina-Ekipman ve Elektrik-Elektronik	98
h.) Madencilik	98
ı.) Tekstil.....	99
3.3.6. Dış Ticaret.....	98
a.) Dış Ticaret Yapısı	99
b.) Dış Ticaretin Genel Durumu	100
c.) İthalat	102
d.) İhracat.....	103
e.) Serbest Ticaret Bölgeleri	103

3.3.7. Enerji	103
3.3.8. Endüstriyel Kalkınma	105
3.4. ULUSAL GÜVENLİK.....	107
3.4.1. İran Silahlı Kuvvetleri.....	107
3.4.2. İran'ın Savunma Politikası	108
3.4.3. İran Silahlı Kuvvetlerinin Genel Konuş ve Kuruluş Durumu.....	111
a.) Kara Kuvvetleri.....	111
b.) Deniz Kuvvetleri.....	112
c.) Hava Kuvvetleri	112
d.) Özel Maksat Birlikleri	114
e.) Milli Müşterek Tadbikatları	115
3.4.4. İran Silahlı Kuvvetlerinin Güçlü ve Zayıf Yönleri	117
3.4.5. İran'da Siyasi Yapılanmanın Silahlı Kuvvetlere Etkisi.....	118
3.4.6. İran'ın Savunma Gücü.....	118
3.4.7. Uluslararası Askeri İlişkiler	119
3.4.8. Temel Askeri Donanım	120
3.4.9. İç Tehdit.....	120
3.4.10. Terörizm	121
3.5. SOSYO-KÜLTÜREL YAPI.....	121
3.5.1. Kültür Değerleri	121
3.5.2. Eğitim ve Okuryazarlık.....	122
3.5.3. Sağlık	123
3.5.4. Sosyal Yardım	123

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN JEOPOLİTİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. DÜNYA COĞRAFYASINA GÖRE İRAN'IN JEOPOLİTİK ÖNEMİ	125
4.2. İRAN DIŞ POLİTİKASI.....	128
4.2.1. İran'ın Dış İlişkilerdeki Öncelik ve Tercihleri	130
4.2.2. İran'ın Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası.....	141
a.) İran'ın Basra Körfezi Politikası	143
(1) Basra'da Üç Ada Sorunu	148

b.) İran'ın Diğer Ortadoğu Ülkelerine Yönelik Politikası	151
(1) İran'ın Irak Politikası	152
(2) İran'ın Lübnan Politikası	160
(3) İran'ın Suriye Politikası	165
4.2.3. İran'ın Kafkasya Politikası	166
a.) İran'ın Hazar Denizi Politikası	171
4.2.4. İran'ın Orta Asya Politikası	178
4.2.5. İran'ın Afganistan Politikası	186
4.3. İRAN NÜKLEER SORUNU.....	189
4.3.1. Nükleer Tesislerin Açığa Çıkması	191
4.3.2. Nükleer Program Konusunda Taraf Ülkeler.....	200
a.) ABD.....	200
b.) İran	201
c.) Avrupa Birliği	203
4.3.3. Ülkelerin Yaklaşımları.....	205
a.) Rusya	205
b.) Çin	206
c.) İsrail	208
d.) Hindistan	209
e.) Pakistan.....	213
4.3.4. Uluslararası Jeopolitik Ortam ve İran.....	214
a.) Jeopolitik Ortamların Oluşu.....	214
b.) Jeopolitik Ortamı Hazırlayan Etkenler	215
c.) Jeopolitik Ortamlarda Değişmeler	216
4.3.5. Küresel Güç Odakları	225
4.3.6. Jeopolitik Derecelendirmeler	225
a.) Zbigniew Brzezinsky'nin ABD Ayrımı	226
b.) Aleksandre Dugin'in Rusya Federasyonu Ayrımı	230
4.3.7. Günümüz Jeopolitik Ortamının Dinamikleri	230
a.) Günümüz Jeopolitik Ortamının Aktörleri.....	231

BEŞİNCİ BÖLÜM
SONUÇ

SONUÇ.....	232
Kaynakça.....	234

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Merkezi Antlaşma Örgütü
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
İDYK	: İslami Devrim Yüksek Konseyi
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı
NPT	: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
RF	: Rusya Federasyonu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UAEA	: Uluslararası Atom Enerji Ajansı

ŞEKİLLER DİZİNİ

<u>Sekil</u>	<u>Sayfa</u>
2.1: İran'ın Matematiksel Konumu	25
2.2: Fiziki İran Haritası	27
2.3: İran'ın Karayolu Ulaşımı	31
2.4: İran Demiryolu Ulaşımı	33
2.5: İran Limanları	34
2.6: Bandar Abbas Limanı	35
2.7: Şehid Beheşt Limanı	37
2.8: İmam Humeyni Limanı	38
2.9: Kiş Adası İskeleleri	39
2.10: Karg Adası	40
2.11: Buşehr Limanı	41
2.12: Anzali Limanı	42
2.13: İran'ın Havaalanları	44
2.14: İran'da Bulunan Boru Hatları	48
2.15: İran'ın Önemli Petrol Sahaları	52
2.16: İran'da Bulunan Enerji Nakil Hatları	53
2.17: Basra Körfezi	57
2.18: Basra Körfezi Çevresinde Dinlerin Dağılışı	58
3.1: İran'da Dillerin Dağılışı	60
3.2: İran'ın Nüfus Yoğunluğu	61
3.3: İran'da Dinlerin Dağılışı	74
3.4: İran İdari Bölünme	75
3. 5: İran'da Bulunan Askeri Üsler	110
3.6: İran'da Bulunan Hava Üsleri	114
4.1: İran'ın Hassas Bölgeleri	126
4.2: İran'ın Stratejik Bölgeleri	127
4.3: Basra Körfezi	148

4.4: Basra Körfezi'ndeki Adalar	149
4.5: Basra Körfezi	150
4.6: Hazar Denizi Çevresindeki Başlıca Petrol-Doğalgaz Yatakları ve Ulaşım Sistemi	176
4.7: İran'ın Nükleer Tesisleri	193
4.9: İran-Hindistan Gaz Boru Hattı	211

TABLOLAR DİZİNİ

<u>Tablo</u>	<u>Sayfa</u>
2.1: İran'ın Sınır Uzunlukları	26
2.2: İran Sivil Amaçlı Havaalanları	45
2.3: İran Petrol Rafinerileri'nin Kapasitesi	49
2.4: Rafinerilere Göre Ortalama Petrol Ürünleri	50
2.5: Ham Petrol ve Petrol Ürünleri İhracatı	51
3.1: Dış Ticaretin Ülkeler ve Ürün Grupları İtibariyle Görünümü	100
3.2: İran Enerji Rezervleri Karşılaştırması	104
4.1: Bölge Ülkelerinin Tüm Doğal Gaz ve Petrol Kaynakları	173
4. 2: Ülkelere Göre Petrol Rezervleri	222
4.3: Ülkelere Göre Doğalgaz Rezervleri	223

GİRİŞ

İran İslam Cumhuriyeti, coğrafi konumunun kendine sunduğu jeopolitik önemi, tarihsel mirası, kültürel kimliği ile etkin bir bölgesel güçtür. Ayrıca tarihsel mirasının ve kültürel kimliğinin kendine sunduğu medeniyet alanı İran'a küresel güçlerin Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya bölgelerine yönelik politikalarında belirleyici rol oynama imkanı sunmaktadır.

İran dış politikasını analiz edebilmek için dünya coğrafyasına göre jeopolitik konumu ve tarihi bir kökeni olan kültürel ve mezhepsel farklılığı öne çıkaran kimliği arasındaki etkileşimi göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. İran'ın temel jeopolitik özellikleri ise; Avrasya anakarasında doğu ile batı, kuzey ile güney arasında bağlantı noktasını oluşturmak, Basra Körfezi, Hazar Denizi, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu bölgeleriyle aynı anda ve kolaylıkla bağlantı kurulabilecek konumu itibarıyla enerji kaynaklarını bir birine bağlayan bir merkezde bulunmak, petrol ve doğal gaz üreten önemli bir ülke olmak, Basra Körfezi'nin giriş çıkışlarını kontrol edebilecek konumu ile Körfez'deki petrol ve doğal gaz trafiğini engelleme imkanına sahip olmak ve Dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin yoğunlaştığı bir diğer bölge olan Hazar Denizi'nin 5 kıyıdaş devletinden biri olarak Hazar havzasına doğrudan müdahil olmak şeklinde özetlenebilir. İran ayrıca Orta Asya kaynaklarının boru hatları vasıtasıyla Basra Körfezi'ne ulaştırılmasında aktif rol oynayarak Hazar havzası ve Basra Körfezini birbirine bağlayan kilit ülke konumunu muhafaza etme çabasıdır. Bu konumu ile İran, sadece Körfez'i değil, Körfez ile birlikte Hazar Havzası ve Orta Asya doğal enerji kaynaklarını da kontrol edebilecek imkana sahiptir. Bu bağlamda İran Orta Asya kaynaklarının boru hatları vasıtasıyla Basra Körfezi'ne ulaştırılmasında aktif rol oynayarak Hazar havzası ve Basra Körfezini birbirine bağlayan kilit ülke konumunu muhafaza etme çabasıdır.

İran'ın dış politikası ise tarihsel kimlik tanımlaması ve jeostratejik konumunun bir ifadesidir. Bu bağlamda İran'ın İslam Devrimi sonrası dış politikasının analiz edilebilmesi için öncelikle bu iki temel parametre öne çıkmaktadır. Bunlar; İran tarih boyunca Fars dili ve

Şii kimliği esasında kendini tanımlamıştır. Nitekim 1924 yılında Fars kimliğini temel alan Fars milliyetçisi Rıza Han, Pehlevi Hanedanını kurmuştur. 1979 yılında İran İslam Devrimi'nden sonra Şii kimliği siyasallaşmış ve İran'daki karışık etnik yapı Şiiliği benimseyen dine dayalı devlet yapısında bütünleştirilmiştir. İslamın Şia yorumuna dayan bu şariat devletinin temel ve belirleyici kimliği Şiilik olmuştur. Bu dönemden itibaren kendini İslam dünyası içinde gören İran, din değişkenini dış politikada eylem aracı olarak kullanmaya başlamıştır.

İran dış politikasının temel siyasi parametreleri ise şu şekildedir:

- 1.) Toprak bütünlüğüne dayalı güvenlik unsuru: Devletlerin diğer devletlerle ilişkilerinin belirleyici parametresi jeostratejik konumlarının kendilerine sunduğu avantaj ve dezavantajlarıdır. Bu nedenle İran sahip olduğu jeopolitik konumu itibariyle büyük güçler arasındaki stratejik mücadelenin alanı olmuştur. Bu durum nedeniyle güvenlik İran dış politikasının temel unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.
- 2.) Bölgesel rol arayışı: İran, sahip olduğu jeostratejik kaynaklarını diğer bölgesel bir gücün veya küresel güçlerin kendisinin o bölgedeki egemenliğini tehdit etmesini önlemek için yakın ve uzak çevresinde dayanışma ağı oluşturarak bölgesel etkinlik alanlarını genişletmek istemektedir.

Bu temel parametreler doğrultusunda İran'ın dış ilişkilerdeki öncelikleri ise, birbirine kenetli, coğrafik ağırlıklı 3 halkadan ulaşmaktadır:

1- İran'ın komşu ülkeleri (Türkiye, Rusya Federasyonu, Bağımsız Devletler Topluluğu, Basra Körfezi ülkeleri, Afganistan): İran'ın dış ilişkileri açısından komşu ülkeler, birinci öncelik ve tercih kapsamındadır. Bu durum İran'ın milli güvenliğiyle bütünleşmiş jeopolitik bir sürecin uzantısıdır. Ayrıca İran'ın komşularıyla ilişkilerindeki ikinci tercihl politikası, Orta Doğu bölgesi ülkelerini kapsıyor. Bu durum üzerinde İslam Devrimi sonrası İran'ın, kendisini İslam dünyasının bir parçası olarak tanımlamaya başlaması etkilidir.

2- Bir taraftan Hindistan, Çin ve Japonya'yı diğer taraftansa Avrupa ülkeleri: İran açısından da ABD ambargosu karşısında bu ülkelerle geliştirilen ilişkiler hem ekonomik

olarak İran'ı rahatlatmakta hem de ABD karşısında yalnız kalmamak için önem teşkil etmektedir.

3- Amerika Birleşik Devletleri: İran, ABD ile ciddi sorunlar yaşamaktadır. Amerika'nın Ortadoğu'daki varlığı, uluslararası ve bölgesel politikaları etkileme gücünü göz önünde bulunduran İran için dış politika ekseninde ABD önemli bir konuma sahiptir. ABD ve İran arasındaki gerginlik İran dış politikasını çıkmaza sokmakta ve İran'ı dış politikasında kendisine yönelen tehditleri en aza indirmeyi amaçlayan arayışlara yöneltmektedir.

İran'ın realist bir çerçeveden aktif bir dış politika uygulaması jeopolitik bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde İran'ın savunma ve güvenlik politikaları üç temel hedef tarafından belirlenmektedir:

- Dışa bağımlılığı önleme ve her alanda kendi kendine yeterli hale gelmek,
- Geçmişten günümüze elde ettiği tecrübeler doğrultusunda caydırıcılık kapasitesini arttırmak,
- İran'ı değişen yeni stratejik ortama uygun olarak Ortadoğu'da ve Avrasya'da etkin bir bölgesel güç haline getirmek,

Bu çalışmada İran'ın uluslararası ve bölgesel rolünü belirleyen en önemli faktör olan jeopolitik konumunu incelenerek bölge ve dünya güç merkezlerine göre öneminin yanında çıkar ve fırsat algulamalarının İran dış politikasına yansımaları ele alınacaktır.

1-JEOPOLİTİK

Tarih boyunca toplumlar ve milletler var oluşları için gerekli olan yaşayış düzenlerini fiziki çevre şartlarına göre yönlendirmişlerdir. Öyle ki bir toplumun sahip olduğu coğrafi konumu o toplumu ya hakim kılmıştır ya da hakimiyet kurmak isteyen toplumların hedefi haline getirmiştir. Bu nedenle devletler büyük ölçüde sahip oldukları jeopolitik faktör üzerine bölgesel ve uluslararası diğer siyasi birimlerle ilişki ve politik tutumlarını belirler ve düzenlerler¹.

Coğrafi alanların devletler arasında bölüştürülmesi yani sınır kavramının oluşmasıyla kesinleşen dünya coğrafyası küresel jeopolitik kavramının oluşumunu hazırlamıştır. Özellikle 19.yy da uluslar arası hakimiyet kavramının kaynağı olan sömürgecilik yarışının hızlanması ile birlikte 19.yy ikinci yarısında siyasi coğrafya üzerindeki çalışmalar jeopolitik kavramını meydana getirmiştir².

İnsan topluluklarının siyasi yapılanması olan devletlerin ortaya çıkması ve devletin varlığı ile coğrafya arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ihtiyacının sonucunda şekillenen jeopolitik kavramı, her ne kadar siyasi coğrafyacılar tarafından ortaya atılmış bir kavram ise de, savaşın bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Coğrafyanın bilimsel bir nitelik kazanması 19.yy'da tabiat bilimlerindeki gelişmelerle mümkün olmuştur. Doğal çevrenin canlılar üzerindeki etkisi özellikle de Darwin'in evrim teorisi coğrafyaya yeni bir bakış getirmiştir³. Doğa bilimlerindeki bu gelişmelerden etkilenen Friedrich Ratzel, 1882 yılında yayınlanan Anthropogeographie adlı eserinde fiziki çevrenin insanı zorlayarak bütün faaliyetlerine egemen olduğunu belirtmiştir. Ratzel daha sonra yazdığı Politische Geographie adlı kitabında canlı bir organizma gibi kabul ettiği devletlerin gelişmesinin yeni alanlar kazanmaya bağlı olduğunu savunarak alanı devleti devlet yapan en kuvvetli unsur olarak görmüştür. Ratzel, alanı iklim, fiziki yapı, toprağın özelliği, yükselti yer altı zenginlikleri ve sınırlar gibi unsurlarla birlikte düşünüp değerlendirmiştir⁴.

¹ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 261

² Suat İlhan, **Jeopolitik Duyarlılık**, Ötüken, İstanbul, 1989, s. 13-14

³ Darwin'e göre tüm canlılar sürekli bir değişim içinde olup bu değişim eve çevre şartlarına uyamayan canlılar ortadan kalkmaktadır.

⁴ Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s. 507

Jeopolitik, bilimsel bir kavram olarak imparatorluk kurma aşamasına, emperyalizm aşamasına girmiş ulusların genişlemeci politikalarının tanımlanması amacıyla 19. yy sonlarıyla 20. yy başlarında bir dizi Avrupalı ve Amerikalı siyasi coğrafyacı tarafından geliştirilmiştir. Jeopolitik doktrinini hazırlayan Alman Frederich Ratzel'e göre sosyal hayatı kuvvet coğrafi faktördür. Devletin büyüme gücünü çevre şartlarına bağlayan Ratzel'in fikirleri 2. Dünya Savaşından sonraki Alman jeopolitikçilere kaynak teşkil etmesi açısından önemlidir. Devletlerin coğrafi ve politik yapılarını biyolojik organizmalara benzeten Ratzel, devletin güçlendikçe yaşam sahasına (Lebensraum) ulaşmak için genişlemesi gerektiğini öne sürmüştür. Ratzel, özellikle Nazi döneminin Lebensraum Hayat Sahası kavramına dayanan istilacı hareketini meşrulaştıran gerekçeyi hazırlamış olmuştur. Almanya dışında Ratzel'in bu coğrafi felsefesini en çok Rudolf Kjellen benimsemiş ve hatta Jeopolitik teriminin yaratıcısı olmuştur. Alman düşünürleri Kjellen'in görüşünden hareket ederek politikada atılacak adım ve alınacak önlemlerin başarılı olabilmesi için jeopolitik bilgilerden esinlenmenin zorunlu olduğunu belirttiler. Öncülüğünü General Haushofer'in yaptığı Alman Jeopolitik okulunun bu felsefesi Alman politika ve stratejisinde ana ilke haline geldi⁵.

Jeopolitik anlamdaki yayılma hareketleri ABD'de 1823 yılında açıklanan Monroe Doktrini ile başlar. Bu doktrine göre Amerika kıtalarından Avrupalılar uzaklaştırıldıktan sonra ABD her iki Amerika kıtası üzerinde siyasi ve iktisadi bir nüfuz kurma yoluna gitmiştir. Başkan Theodore Roosevelt döneminde 1830-1860 yılları arasında Manifest Destiny sloganıyla ABD'nin bütün Kuzey Amerika topraklarına yayılma ve denizaşırı topraklar elde etme politikası başlamıştır.

19.yy sonlarına doğru Amerikan Deniz Subayı olan Alfred Thayer Mahan, bir devletin büyüklüğünün kıyılarını uzunluğu ve limanlarının özelliğiyle ölçülebileceğine dolayısıyla deniz egemenliğinin ABD'yi dünya egemenliğine götüreceğini savunmuştur. Mahan, Orta Amerika'da bir kanal açılmasını, Hawai'nin ve Atlas Okyanusu'ndaki bazı adaların ilhakını savunuyordu. 1898'de başlayan Amerika-İspanya savaşı sonrasında Mahan'ın bu istekleri gerçekleştirilerek ABD jeopolitik bakımdan güvenlik alanını Atlantik'ten Pasifik'in batısına kadar uzatmıştır⁶.

⁵ Suat İlhan, a.g.e., s. 33-36

⁶ Kamil Günel, **Coğrafyanın Siyasal Gücü**, İstanbul: Çantay Kitapevi,1997 s. 6-8

Britanyalı coğrafyacı Sir Halford J. Mackinder 20.yy başında kara gücünü ön planda tutan yeni bir Jeopolitik görüş getirdi. Hitler Almanya'sı Mackinder'in Heartland teorisini en çok benimseyen bir ülke olmuştur⁷.

Ülkeler üzerinde jeopolitik görüşlerin etkisinin ilk örneğini 2.Dünya Savaşının çıkış noktasında görmekteyiz. Ayrıca 2. Dünya Savaşı sonrasında kurulan ittifaklar ve yeni siyasi oluşumlarda, ülkelerin güvenlik, politika, planlamaya dayalı kararlarında jeopolitik görüş kaynak alınmıştır. Örneğin Avrupa Birliği ve NATO uluslar arası ilişkilerin aktörleri olan ülkelerin elindeki kozları tayin etmelerine ve güvenlik tedbirlerine yardımcı olan jeopolitik olaylardır⁸.

1.1. Jeopolitik Kuram

Tarih içerisinde henüz jeopolitik olarak tanımlanan bir kavram yokken imparatorluklar, krallıklar coğrafya üzerinde güçlerini kullanıyorlardı. Devletler güvenlikleri için sınırlarını doğal engellere dayandırmak, güçlü komşularına karşılık tampon bölgeler oluşturmak, kaynak ve ticaret yollarının güvenliklerini sağlamak için coğrafyayı avantaja dönüştürmeye çalışıyorlardı. Jeopolitik 19. yy sonlarında gelişmeye başladı. Jeopolitik teoriler ise 20. yy içinde gelişmiştir. 20. yy'da devletler doğal yaşam sahalarına ulaşmak, coğrafi bütünlük sağlamak, kendi kendilerine yetebilmek, güvenlikleri için tampon bölgeler oluşturmak, sıcak denizlere kavuşmak, kaynakları kontrol etmek gibi amaçlarla jeopolitik girişimlerde bulunmuşlardır. 20. yüzyılda küreselleşmedeki hızlanma sonucu dünyaya egemen olma düşünce ve amacı, konuyu disiplin içinde toplamaya yönelterek jeopolitiği öne çıkarmıştır. Evrensel etkinlikte devletlerin kurulması büyük coğrafi keşifler jeopolitik düzeyde olgular olarak kabul edilmektedir⁹.

Jeopolitik, günümüzün evrensel ve bölgesel düzeydeki değerlendirmeleri ile geleceğe yönelik yol ve yöntemdir. Jeopolitiğin doğuşunu coğrafyacılar, siyasi coğrafyacılar hazırlamış ve siyaset bilimcileri geliştirmiştir¹⁰.

⁷ Suat İlhan, a.g.e., s. 45-48

⁸ Suat İlhan, **Türklerin jeopolitiği ve Avrasyacılık**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s. 25

⁹ Nejat Eslen, **Küresel Hamleler Anahtar Stratejiler**, 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2005, s. 33-35

¹⁰ Suat İlhan, a.g.e., s. 27

2. Dünya Savaşının oluş şekline jeopolitik görüşlerin etkisi vardır. Ayrıca Soğuk Savaş döneminde kurulan ittifaklarda, silah türlerine verilen öncülüklerde ve politikalarda jeopolitik görüşlerin ve teorilerin izleri vardır. AB yalnız ekonomik bir olay değildir. AB'nin öngördüğü bütün politikalar coğrafi platforma dayalı ve jeopolitik niteliktedir.

Jeopolitikte politikanın bütün unsurları ve sorumluluk alanları vardır. Güvenlikle, politikayla hatta planlama öncelikleriyle ilgili kararlarda düşüncenin bir bütünlük ve disiplin içerisinde ele alınmasını sağlamak için jeopolitik değerlendirme gereklidir. Ayrıca Jeopolitiğin oluşturduğu bilimsel zemin birçok politikaya, hareket tarzına yön vermiştir. Jeopolitik olayların bir bütünlük içinde ele alınmasını sağlamaktadır. Bunun için jeopolitikte bütün diğer ilgili bilim dallarından yararlanmak gerekir¹¹.

Jeopolitik bir ulusun, uluslar topluluğunun veya bir bölgenin kendi coğrafi platformu üzerinde güç değerlendirmesini yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç odaklarını, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren, hedefleri ve hedeflere ulaşma şart ve aşamalarını araştıran belirleyen bilimdir¹².

Politika üretecek olanlara veri hazırlayan jeopolitik, bu günkü ve gelecekteki politik düzeyde güç ve amaç ilişkisini fiziki ve siyasi coğrafyayı esas alarak inceler. Bütün güç unsurlarını coğrafi tabanda değerlendirir. Coğrafi platform üzerinde güç merkezlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirir, politik seviyede güç ve hedef ilişkisi kurarak politikaya kaynak olur¹³.

Jeopolitiğin kelime anlamı coğrafyanın politikaya verdiği yöndür. Coğrafya, devlet ve politika sözcüklerin kullanılarak yapılan her tanım jeopolitiği ifade etmektedir¹⁴. Jeopolitiğin kelime anlamı ise "Arz politikası, dünya politikası"dır. Rudolf Kjellen'e göre jeopolitik, devletin varlığının doğa koşulları ve insan davranışları açısından araştırılmasıdır. Karl Haushofer'e göre jeopolitik, yeryüzündeki ilişkilerin siyasal gelişmelerle olan bağlantısının araştırıldığı bir bilimdir. İnsan-çevre ilişkisini araştıran pek çok bilim adamı, çevresel faktörlerin siyasal davranışlar üzerindeki etkisinden yola çıkarak ülkelerin sahip oldukları

¹¹ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, 15. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2002, s. 98-101

¹² Suat İlhan, a.g.e., s. 30

¹³ Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s. 508

¹⁴ Suat İlhan, a.g.e., s. 29

coğrafi faktörlerin, siyasal yapılarında ve dış politikalarının belirlenmesinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda jeopolitiği kısa bir şekilde tarif etmek istersek, jeopolitik coğrafi faktörlerin siyaset üzerindeki etkilerinin incelenmesidir¹⁵.

1.1.1. Siyasi Coğrafya ve Jeopolitik İlişkisi

Büyük ölçüde aynı kaynaktan yararlanmalarına rağmen siyasi coğrafya ile jeopolitik aynı değildir. Aslında aralarındaki farkı ve ayrılığı kesin bir biçimde belirlemekte mümkün değildir. Siyasal coğrafya genellikle devletle yer arasındaki ilişkileri inceleme konusu yapmakta ve coğrafyaya bakış siyasi açıdan olmaktadır. Jeopolitikte ise bu bakış yönü coğrafyaya değil coğrafyadan politikaya doğrudur. Jeopolitikte esas coğrafi politikadır¹⁶.

Siyasi coğrafyanın bir devamı olan jeopolitiğin asıl önemli özelliği uygulamaya yönelik oluşudur. Jeopolitik coğrafi unsurlardan faydalanarak güç ve hareket tarzını araştırır. Bugünkü ve gelecekteki politik hedeflerin belirlenmesinde coğrafi verileri esas alan jeopolitik, hedefe ulaşmada uygulanacak hareket tarzını belirler. Siyasi coğrafyacılarla jeopolitikçileri birbirinden ayıran en önemli unsur, coğrafyanın başlı başına bir öge olarak dış politikayı belirlediği varsayımından hareket eden jeopolitikçilerin siyasi coğrafyayı geleceğe ait hüküm çıkarma konusunda siyasi uygulamaya bağlamalarıdır¹⁷.

Siyasi coğrafya ile jeopolitik arasındaki ayrımı yapmak için coğrafi konum ve jeopolitik konum olmak üzere iki kavram ihtiyacı doğmuştur. Coğrafi konum, ülke hudutları farklılaşmadıkça değişmez. Jeopolitik konum ise ülke gücünün değişmesi halinde ayrıca bölge ve evrensel güç odaklarında değişiklikler olduğu zaman farklılaşmaktadır. Jeopolitik konum, coğrafi konum dünya ve bölge güçleri ile birlikte dikkate alındığı zaman açıklık kazanır¹⁸.

¹⁵ Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s. 506

¹⁶ Kamil Günel, a.g.e., s. 31

¹⁷ Ahmet Davutoğlu, a.g.e., s. 105-106

¹⁸ Suat İlhan, a.g.e., s. 49-50

1.1.2. Jeopolitik-Tarih İlişkisi

Jeopolitiğin temel dayanakları devlet, coğrafya ve politikadır. Devlet toplum ve ulusu da içermektedir. Bu nedenle devletler onu oluşturan ulusun kültür özelliklerini yansıtırlar.

Jeopolitik-tarih ilişkisi iki ana başlıkta ele alınır:

- 1- Tarihin jeopolitik unsurlar dikkate alınarak incelenmesi ve yorumlanması
- 2- Günümüzün jeopolitik yapısında tarihin etkilerinin incelenmesi

Jeopolitik unsurların her biri tarihi olaylarda birer etkidir. Olaylar jeopolitik unsurlara dayalı olarak oluşan güç merkezlerine göre gelişmiştir. Coğrafi durum bu aşamada tarihi oluşu etkilemektedir. Ayrıca tarihi olayların oluşumunda o zamanın jeopolitik ortamının etken olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Tarih jeopolitik unsur değildir. Fakat unsurların değerlendirilmesinde bir kaynak olarak tarihten yararlanılır¹⁹.

1.1.3. Jeopolitiğin Alt Birimleri

Jeo-strateji: Stratejik düzeydeki konu ve uygulamaların zaman ve mekan unsurlarıyla birlikte düşünülmesidir.

Jeo-ekonomi: Farklı ekonomik konu ve ekonomik çevrelerin, buldukları coğrafyalarla birlikte dikkate alınarak jeopolitiğe katkılarının değerlendirilmesidir.

Jeo-kültür: Ortak kültür unsurlarını oluşturduğu kültür çevrelerinin coğrafi konumlarıyla birlikte değerlendirilerek jeopolitiğe etkilerini araştırır.

Jeopolitiğin bütün alt birimlerinde yapılan çalışmalarda coğrafya ve coğrafi konum ana etken olarak ele alınmalıdır²⁰.

¹⁹ Suat İlhan, a.g.e., s. 42-44

²⁰ Suat İlhan, a.g.e., s. 41-42

1.1.4. Jeopolitik İnceleme Yöntemleri

Jeopolitik düzeyde yorum yapılırken jeopolitiğin coğrafi, beşeri ve zaman unsurları bütün ayrıntıları ile dikkate alınmalıdır. Jeopolitik ortamın oluşumu ile jeopolitik inceleme birbirlerinin karşıt yönde gelişmektedir. Jeopolitik ortamın oluşumu küçükten büyüğe tümevarım şeklindedir. Ulus devlet - Bölge güç odağı- Evrensel güç odağı şeklinde gelişme gösterir. Jeopolitik ortamı şekillendiren güç odaklarının oluşumu ulusal güç, bölge gücü, evrensel güç şeklinde gelişmektedir.

Jeopolitik değerlendirmelerde ise yol ve yöntem tümünden varım şeklindedir. Sırasıyla; Evrensel jeopolitik ortam- Bölgesel jeopolitik ortam- Ulusal jeopolitik durum ele alınarak jeopolitik değerlendirme yapılır.

Ülkeler için 2 seviyeli jeopolitik değerlendirme yapılır:

- 1- Dünya güç merkezlerine göre global düzeyde
- 2- Ülkenin bulunduğu bölgedeki bölge devletlerini kapsayacak düzeyde²¹

1.2. Jeopolitiğin Ortaya Çıkışı ve Düşünürleri

19. yy ikinci yarısında siyasi coğrafya üzerindeki çalışmalar jeopolitiğin oluşumunu hazırlamıştır. Jeopolitik 19.yy sonlarında gelişmeye başlayarak genelde coğrafi verilerle devlet yönetimi arasındaki ilişkileri düzenleyen bir bilim olarak tanımlanmıştır. Jeopolitik ve jeopolitik teoriler 20. yy içinde gelişmiştir²². Jeopolitik kelimesi ilk önce 1899 yılında İsveçli Rudolf Kjellen tarafından “Ymer” dergisinde kullanılmıştır. Jeopolitiğin başlıca düşünürleri ise Alman Frederick Ratzel (1844-1904), Karl Ernst Haushofer (1869-1946), İngiliz Sir Halford Mackinder (1861-1947), Fransız Vildal de la Blanche (1845-1918), ABD’li Alfred Thayer Mahan (1840-1914), İsveçli Rudolf Kjellen (1864-1922) ve Nicholas J. Spykman (1893-1944)’dir²³.

²¹ Suat İlhan, a.g.e., s. 45-47

²² Nejat Eslen, a.g.e., s.34

²³ Suat İlhan, **Jeopolitik Duyarlılık**, Ötüken, İstanbul, 1989, s. 32-36

1.2.1. Friederich Ratzel (1844 – 1904): Münih ve Leipzig üniversitelerinde coğrafya profesörlüğü yapan Ratzel, jeopolitik ismini kullanmamış ama siyasi coğrafyanın jeopolitiğe geçiş ortamını hazırlayarak kendisinden sonraki jeopolitikçileri etkilemiştir. Darwin'den etkilenerek geliştirdiği devlet evriminin organik teorisi adlı teziyle devleti yaşayan bir organizmaya benzetmiştir. Her yaşayan organizma gibi devletin de beslenmeye ihtiyacı olduğunu savuna Ratzel'e göre, devlet beslenmesi için yeni sahaları ilhak etmelidir. Sınırları bir ülkenin genişlemesinin geçici olarak durduğunu gösteren hatlar olduğunu belirten Ratzel, beslenme kavgasında aciz kalan devletlerin Darwin'in tezindeki unsurlar gibi yok olacaklarını savunmuştur. Ratzel'e göre devlet hayatta kalmak için mücadele ederek sınırlarını genişletmelidir²⁴.

1.2.2. Rudolf Kjellen (1864 – 1922): 1916 yılında yayımladığı “ Devlet, Bir Hayat Şekli “ kitabında ilk defa jeopolitik terimini kullanarak jeopolitiğin isim babası olmuştur. Canlı organizmalardan farklı olarak devletlerin yaşamının bireylerin elinde olduğunu ve güçlü devletlerin ortaya çıkmasını güçlü iradelere bağlamıştır²⁵. Ratzel ve Kjellen, daha sonra geliştirilen kara, deniz, hava jeopolitiğinin zeminini hazırlamışlardır.

1.2.3. Karl Haushofer (1869 – 1946): Münih Üniversitesinde siyasi coğrafya ve askeri tarih okutmuştur. Nazi jeopolitiğinin kurucusu olan Nazi liderlerinden Rudolf Hess'in hocasıdır. Jeopolitiği bütün tabii ve insani bilimleri kapsayan bir bilim dalı olarak tanımlamıştır²⁶.

Ratzel, Kjellen ve Haushofer tarafından oluşturulan Alman jeopolitik düşüncesi Alman yayılcı politikasının temeli olmuştur. Yaşam sahasının büyüklüğünü devletin güvenliği için vazgeçilmez bir unsur olarak gören bu görüşe göre uluslar yeterli hammadde ve pazara ulaşabilmek, yeterli toprak sahasına sahip olmak için sınırlarını genişletirler. Büyük devletler arasındaki çatışmaları kaçınılmaz gören Alman kuramcılara göre, Doğu Avrupa istila edilmeli ve Almanya hakim güç haline gelmeliydi²⁷.

²⁴ Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s. 507

²⁵ Suat İlhan, a.g.e., s. 41

²⁶ Nejat Eslen, a.g.e., s. 38

²⁷ Suat İlhan, a.g.e., s. 42

1.2.4. H. John Mackinder (1861-1947): Kara hakimiyet teorisinin kurucusudur.

1.2.5. Nicholas J. Spykman (1893-1943) Kenar kuşak teorisi kurucusudur²⁸.

1.3. Jeopolitiğin Unsurları

1.3.1. Politika, Strateji, Taktik

Jeopolitiğin unsurlarını ele almadan önce jeopolitik içinde kullanılan temel kavramlara değinmekte fayda vardır. Birçoğu birbirinin yerine kullanılan, kavram kargaşalarına sebep olan terimler; strateji, taktik, politikadır. Taktik, strateji ve politika planlamayı ve uygulamayı içerirler. En basit tanım olarak ise bir gücü kullanarak bir amaca ulaşmanın yolunu belirlerler. Taktik, strateji ve politika birbirlerinin alt-üst birimleridir ve işlevleri aynıdır²⁹.

Taktik, strateji ve politikanın başlıca işlevleri:

- Güçlerin belirlenmesi ve geliştirilmesi (askeri, politik, ekonomik ve sosyal)
- Hedeflerin seçimi,
- Hedefe ulaştırılan yol, yöntem tespiti,
- Yol ve yöntem seçenekleri arasında önceliklerin belirlenmesi,
- Zaman unsurunu katarak karar verilmesi,
- Ayrıntılı planlama,
- Uygulamaya koyma,

Strateji politikanın, taktik ise stratejinin bir alt hareket tarzlarıdır. Politika stratejiyi, strateji taktiği yönlendirir. Bir politika içinde birçok strateji, bir strateji içinde birçok taktik düzeyde çalışma, planlama veya uygulama olabilir. Taktik öğretisi, jeostrateji ve jeopolitik taktik, strateji ve politikaya bilgi ve veri tabanı oluştururlar³⁰.

Terim anlamı olarak strateji, bir amaca ulaşmak için izlenmesi gereken ana yol anlamına gelmektedir. Bu terim genel anlamı dışında birbirinden farklı olaylara ilişkin kullanılmaktadır. Strateji ilk olarak askeri nitelikteki klasik anlamıyla, bir savaşın kazanılması

²⁸ Suat İlhan, a.g.e., s. 43

²⁹ Nejat Eslen, a.g.e., s. 6

³⁰ Suat İlhan, a.g.e., s. 26-27

için yürütülen askeri hareketin izlediği yoldur. Strateji, tarafların askeri, politik ve diğer anlaşmazlıklardaki uzun vadeli hedef ve planlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Uluslararası ilişkilerde strateji, devletlerin başarıya ulaşabilme adına öngördükleri politikaların etkinliğini arttırmak için ekonomik, kültürel, sosyal, siyasal ve diğer etkenlerin bir arada uyum içinde yönlendirilmesidir. Strateji, planlanan sonuca götüren araçlar bütünüdür. Planlanan hedefte kararlı hareket tarzı olan Strateji, elde bulunan kapasitenin en uygun şekilde maksimum fayda için uygulanmasını amaçlamaktadır. Belli bir dönemi kapsayan stratejide, hedeflenen sonuçları bu süre zarfında almak istenmektedir³¹.

Jeopolitik unsurların oluşturulmasında stratejinin üç unsuru olan mekan, zaman ve kuvvet unsurlarından faydalanılmaktadır. Daha çok askeri bir kavram olan strateji, hareket tarzı üretilmesi, üretilen hareket tarzları arasından seçilen hareket tarzının uygulanmasıdır. Coğrafi verilerden hareket eden jeopolitik de, politik hareket tarzını belirleyerek seçilen politikanın uygulanması için gerekli olan yolu göstermektedir. Coğrafyanın genel olarak bütün unsurlarını kullanan jeopolitik, kapsamını sınırlandırmak adına bazı unsurlarla daha çok ilgilenmektedir³².

1.3.2. Değişmeyen (Coğrafi) Unsurlar

Jeopolitiğin coğrafi unsurları, stratejik unsurlarda mekan karşılığıdır:

- Ülke veya bölgenin dünya üzerindeki yeri, hudutları, sahip olduğu coğrafi bütünlük ve coğrafi özellik, saha
- Coğrafi karakteri (ada, kıta, kenar ve kıta içi devleti olma durumu)³³

Coğrafi konum jeopolitiğin temel unsurudur. Jeopolitik değerlendirmesi yapılan bölgenin, yer küre üzerinde işgal ettiği mevkidir. Jeopolitik, bu mevkiinin kara kütleleri ve denizlerle ilişkilerini, denizlere çıkış imkanlarını iklim kuşaklarına ve dünya siyasetindeki güç odaklarına olan konumunu incelemektedir. Ülke veya bölgenin sınırları, işgal ettiği alan, sahip olunan stratejik kaynaklar, denizlerin konumu ve coğrafi özelliklerini oluşturan, ada,

³¹ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, 4. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2005 s. 600

³² Suat İlhan, **Jeopolitik Duyarlılık**, Ötüken, İstanbul, 1989, s. 56

³³ Suat İlhan, **Türklerin jeopolitiği ve Avrasyacılık**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s. 29

kıta veya iç devlet olma durumu ülkelerin daimi unsurlarıdır. Ülkelerde yönetim şekilleri değişikliklere uğradığı halde dış politikalarını değiştirmemesi coğrafyanın değişmeyen unsurlarının etkisiyledir. Değişmeyen unsurlardan saha, jeopolitikçilerin en çok değer verdiği bir unsurdur. Geniş saha güçtür. Saha coğrafi bütünlüğe sahip olması jeopolitik görüşe göre kuvvettir. Özellikle de coğrafi bütünlükle birlikte stratejik kaynaklara sahip olan saha daha büyük güçtür. Gerek Ratzel gerekse Alman jeopolitik ekolü alan kavramına büyük önem vererek devletin oluşması ve gelişmesinde en güçlü unsur olarak kabul etmişlerdir. Jeopolitikte alan kavramı siyasi coğrafyadakinden tamamen değişik bir açıdan bakılmaktadır, coğrafi alan belirli boyutları olduğundan ölçülebilmektedir. Fakat jeopolitik anlamdaki alan sınırsızdır ve ölçülemez³⁴

1.3.3. Değişken (Beşeri) Unsurlar

Jeopolitiğin beşeri unsurları, stratejik unsurlardan kuvvet karşılığıdır:

- Sosyal değerler
- Ekonomik değerler
- Politik değerler
- Askeri değerler
- Diğer kültür değerleri³⁵

Ülkelerin içinde buldukları duruma göre değişken önem arz eden unsurlardır. Ancak ekonomik ve sosyo-kültürel unsurlar diğer unsurları etkilemektedir. Genelde bir bütün olan değişken unsurlar politik değerler, sosyal ve ekonomik değerler, kültürel değerler ve askeri değerlerdir. Bütün bu unsurların toplu olarak değerlendirilmesi coğrafi temele dayanan ulusal gücü oluşturur. Değişen unsurlar bir bütündür. Ayrıca beşeri unsurların zaman zaman önceliği alanları görülmektedir³⁶.

³⁴ Kamil Günel, a.g.e., s. 29-34

³⁵ Suat İlhan, a.g.e., s. 32

³⁶ Suat İlhan, **Jeopolitik Duyarlılık**, Ötüken, İstanbul, 1989, s. 41

1.3.4. Zaman Unsuru

Jeopolitik sadece siyasi coğrafya ile değil, fiziki coğrafya ve beşeri coğrafyadan yararlanırken zaman unsurunu da kullanarak geleceğe ait hükümler çıkarmaktadır. Ülkeler belirledikleri hedeflere ulaşma yol ve yöntemini, seçeneklerini, seçeneklerin önceliklerini tespit ederken zaman unsurunu da katarak planlama yapar ve belirlenen planları uygulamaya koyarlar³⁷.

1.4. Jeopolitik Teoriler

Jeopolitiğin ilgi alanının, uygulamada etkisinin, bu güne kadarki gelişmelerin anlaşılması ve düşünürlerinin tanınması için teorilerin bilinmesi gerekir. Fakat bu teoriler büyük ölçüde yeterliliklerini yitirmişlerdir. Ancak 2. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemlerinde evrensel politikaları yönlendirmiş olmaları, dayandırıldıkları coğrafi temelin değişmemiş olması nedeniyle bilinmeleri gereklidir³⁸.

Jeopolitik teoriler, tarihsel süreç içerisinde yaşanan bir çok siyasi olayı açıklamaya yönelik olan kuralları sistemli bir şekilde düzenlemeyi amaçlamaktadır. 20. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde başlayan ve son çeyreğinde ivme kazanan ekonomik ve politik faktörler ülkelerin karşılıklı bağımlılıklarını arttırmış ve güç tanımlaması olgusunu karışık bir anlam kazandırarak, tüm dünyayı içine alacak şekilde yeniden yapılanma sürecini başlatmıştır. Ülkelerin güç parametreleri artık bağımsız yalın unsurlar değil, birbirini etkileyen dinamik unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda jeopolitikçiler kendi devletlerinin siyasi coğrafyalarını ele alarak ülkelerinin çıkarları doğrultusunda bazı teoriler ortaya atmışlardır³⁹.

Jeopolitik teoriler iki başlık altında toplanır:

- 1- Fiziki coğrafyaya dayalı teoriler: Kara Hakimiyet Teorisi, Kenar Kuşak Teorisi
- 2- Kuvvete dayalı teoriler: Deniz Hakimiyet Teorisi, Hava Hakimiyet Teorisi⁴⁰

³⁷ Suat İlhan, a.g.e., s. 48

³⁸ Suat İlhan, **Türklerin jeopolitiği ve Avrasyacılık**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s. 33

³⁹ Nejat Eslen, a.g.e., s. 35-39

⁴⁰ Suat İlhan, a.g.e., s. 35

1.4.1. Kara Hakimiyet Teorisi

Büyük Coğrafi Keşiflerden sonra yeni kıtaların bulunmasıyla deniz aşırı yeni topraklara sahip olma isteği denizlere ve deniz yollarını kontrol edebilecek stratejik noktalara egemen olma görüşü hakim olmaya başlamıştır. İspanya, İngiltere deniz egemenliğine dayanan imparatorlukları kurmuşlardır. Ancak Almanya ve Rusya'nın karaya dayanan güçleri kıta Avrupa'sında geliştikçe denizleri kuşatarak deniz egemenliğine dayanan Britanya İmparatorluğunun devrini tamamladığı ve 20.yüzyılda kara gücünün dünya politikasını etkileyeceği görüşü hakim olmaya başlamıştır⁴¹.

İlk jeopolitik teori olan Kara Hakimiyet Teorisi İngiliz Mackender tarafından ortaya konmuştur. Mackinder, Asya, Avrupa, Afrika bütününi Dünya Adası olarak adlandırır. Batıda Volga, doğuda Sibiry, güneyde Himalayalar, kuzeyde Buz Denizi arasında kalan bölgeyi "Heartland" (Kalpgah) olarak kabul etmiş daha sonra da Avrupa Rusya'sının tamamını Heartland içine dahil etmiştir⁴². Obi, Yenisey ve Lena nehirlerinin geniş havzalarını içeren Sibiry'yi, dışarıya akıntısı bulunmayan kapalı havzaların yer aldığı Orta Asya'yi ve Moğalistan'ın büyük bir bölümünü; batıda ise Avrupa'nın ¼'ünü kapsayan bu bölge dünya egemenliği oluşturmak için en elverişli alan olarak nitelendirilmektedir. Heartland, kuzeyde donmuş denizlerle, güneyde çöllerle ve yüksek dağ sıralarıyla çevrilmiş olup okyanuslardan erişilemeyecek kadar uzakta bulunmasının yanı sıra nüfus, tarımsal ürünler ve madenler bakımından büyük potansiyele sahiptir⁴³.

The Geographical Pivot of History adlı makalesinde siyasi tarihin gelişimini jeopolitik temellere indirgeyerek açıklayan Mackinder, dünya coğrafyasını, siyasi ve askeri strateji bakımından Heartland, iç ve dış kuşak alanlarına ayırarak öncelikli hedefleri belirlemiştir. Mackinder 19. yüzyıla kadar üstünlüğü elinde bulduran deniz gücünün yerini kara gücüne bıraktığını belirtmiştir. Mackinder'e göre kara hakimiyetine dayalı bir strateji için öncelikli şart denizden gelen saldırılara karşı korunmuş olan Heartland'te hakimiyet kurmaktır. Heartland, Almanya, Türkiye, Hindistan ve Çin'in oluşturduğu iç hilal (Inner Crescent) ve İngiltere, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Japonya'nın yer aldığı dış hilal (Outer Crescent) ile

⁴¹ Kamil Günel, a.g.e., s. 158

⁴² Suat İlhan, a.g.e., s. 33-34

⁴³ Kamil Günel, a.g.e., s. 159-160

çevrilidir⁴⁴. Adasal ve okyanusal karakterde gördüğü dış yaydaki ülkelerin uzaklıkları nedeniyle Heartland üzerinde etkili olamayacaklarını savunan Mackinder, merkezi durumda olan Rusya'nın Türkiye, İran ve Hindistan'a kolaylıkla baskı yapabileceğini hele de deniz gücüyle desteklenen Avrasya'nın kıyı ülkelerini ele geçirirse kıtadaki kaynakları kullanarak dünyaya egemen olabileceğini savunmuştur⁴⁵.

Bu kuramdan hareket eden Mackinder'e göre; Doğu Avrupa'yı ele geçiren mihver sahaya hakim olur. Mihver sahaya hakim olan güç Avrasya'ya hakim olur. Avrasya'yı ele geçiren tüm dünyaya hakim olur⁴⁶.

Mackinder, tarihin deniz güçleri ile kara güçleri arasındaki mücadelelerle şekillendiğini iddia etmiştir. Birinci evrede Makedonyalıların Akdeniz'e hakim olmasıyla kara gücü üstün olmuştur. İkinci evrede Romalıların Kartacalar'ı yenerek Akdeniz'e hakim olmasıyla kara gücü üstünlüğünü korudu. Üçüncü evrede İngiltere deniz gücü olarak ön plana çıkmıştır. Dördüncü evrede ise, Mackinder'e göre teknolojik üstünlüğün gelişmesi kara gücünün üstün olmasını sağlayacaktır⁴⁷.

Mackinder, 20. yüzyıldaki Mihver Saha'yı ele geçiren gücün dünya adasını da (Avrasya) ele geçirerek deniz gücünü egemenliği altına alacağını ileri sürmüştür. Mackinder'in bu teorisini Haushofer Almanya'ya uyarlarlarken, Spykman ise aynı teoriyi geliştirerek Amerikan jeostratejisine uyarlanmıştır⁴⁸.

1.4.2. Deniz Hakimiyet Teorisi

ABD'li Amiral Alfred Thayer Mahan (1840 – 1914) tarafından ortaya atılmıştır. Mahan'ın deniz jeopolitiği kuşaklardan merkeze, denizlerden karalara doğru gelişen bir hakimiyet stratejisini içermektedir. Mahan, denizlerin özellikle su yollarının denetimini elinde bulundurmaya büyük devlet olmanın ön koşulu olarak görmüştür. Denizlere hakim olmanın

⁴⁴Hüsmen Akdeniz, "Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye", Stratejik Araştırmalar Dergisi, Eylül 2003 Sayı:2, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Araştırmalar Başkanlığı Yayını, Ankara, s. 83

⁴⁵ Kamil Günel, a.g.e., s. 160-162

⁴⁶ Faruk Sönmezoglu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s.511

⁴⁷ Kamil Günel, a.g.e., s. 171

⁴⁸ Suat İlhan, **Jeopolitik Duyarlılık**, Ötüken, İstanbul, 1989, s. 53

dünya hakimiyetinin anahtarı olduğunu savunan Mahan'ın Deniz Kuvvetlerinin Tarihe Etkisi adlı kitabı ABD, İngiltere, Almanya, Rusya ve Japonya'nın politikalarında etkili olmuştur⁴⁹. İngiltere'nin deniz gücüne dayanarak Avrupa'nın kıta güçlerine karşı nasıl üstünlük sağladığını göz önünde bulundurarak ABD'nin de sahip olduğu bu coğrafi özelliğini avantaja dönüştürebileceği sonucuna varmıştır. Theodor Roosevelt döneminde politik danışman olan Mohan, iki temel stratejik temel oluşturmuştur: Savaşın sürekli olarak Amerika'dan uzak denizlerde kabul edilmesi ve Avrasya'daki gelişmeleri kontrol edecek ittifaklar zinciri oluşturulması şeklindedir. The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783 (Deniz gücünün Tarih Üzerine Etkileri) adlı kitabında ABD'nin güçlü bir donanma kurarak denizlerdeki kritik adaları, dar deniz geçitlerini ve kritik kıyı bölgelerini kontrol ederek deniz aşırı üsler edinmesini önermiştir. ABD, Mahan'ın önerilerine uygun olarak günümüzde açık denizlerdeki üsleri ile küresel ekonominin ulaştırma hatlarına egemen olmayı hedeflemektedir⁵⁰.

1.4.3. Kenar Kuşak Teorisi

ABD'li Nicholas Spykman (1893-1943) tarafından ortaya konmuştur. Spykman Kenar Kuşak Teorisinde Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi ile aynı coğrafyayı değerlendirmektedir. Birisi merkezden dışa, diğeri dıştan merkeze gelişmeyi gerekli görür. Aralarındaki fark Kara Hakimiyet Teorisinin Heartland'a, Kenar Kuşak Teorisinin bunu çevreleyen kuşağa öncelik vermesidir⁵¹. Spykman, Dünya Adasına hakimiyet için Heartland'ı çeviren, kaynak ve imkanları daha geniş olan kuşağa hakim olmak gerektiğini savunur. Bu dış kuşak; Türkiye, Avrupa, İran, Irak, Pakistan, Hindistan, Afganistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya'dır⁵². Spykman, ABD'nin Kıta Amerika'sını savunmaya ağırlık vermek yerine Asya ve Avrupa'da güç dengesinin bozulmasını önlemek için gerektiğinde müdahaleci olmasını savunmuştur. Asya ve Uzak Doğuda herhangi bir gücün, güç dengesini bozarak bu bölgeyi egemenlik altına almasının ABD çıkarlarına ters düşeceğini ve bu bağlamda Çin ve Rusya'nın bölge için bir tehdit haline gelmesi halinde Japonya'yı koruyan bir politika izlenmesini savunmuştur⁵³.

⁴⁹ Suat İlhan, **Türklerin jeopolitiği ve Avrasyacılık**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s. 34

⁵⁰ Nejat Eslen, a.g.e., s. 35-36

⁵¹ Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s. 512

⁵² Kamil Günel, a.g.e., s. 163-164

⁵³ Ahmet Davutoğlu, a.g.e., s. 103-104

Soğuk Savaş döneminde ABD politika ve stratejisinde etkili olan bu teori NATO, CENTO ve SEATO gibi organizasyonlarda uygulanmıştır⁵⁴.

1.4.4. Hava Hakimiyet Teorisi

Hava Hakimiyet Teorisi, ABD’li birçok havacı tarafından ortaya konmuştur. Bütün teorilerin hava hakimiyeti ile mümkün olabileceğini savunmuşlardır⁵⁵. Bu teori, II. Dünya savaşının sonucunu belirleyen Amerikan ve Büyük Britanya hava bombardımanı Almanya’nın yenilmesinde önemli bir rol oynadığını düşünen ABD’li generaller tarafından kabul görmüştür. Nitekim II. Dünya savaşını sona erdiren Japonya’ya atılan Atom bombaları gelecekteki olası savaşların stratejisini belirlemiştir⁵⁶.

1.4.5. Teorilerin Değerlendirilmesi

Jeopolitik ortamı hazırlayan coğrafi konum ile birlikte ekonomik, sosyal, politik, askeri, kültürel beşeri değerlerin oluşturduğu güç odağıdır. Teoriler, mevcut ve görülebilen güç odaklarına bunların coğrafi konumlarına, olanak ve yeteneklerine, niyet ve amaçlarına göre belirlenir. Ayrıca teoriler kalpgaha ve çevresine önemli güçte bir ülkenin hakim olması üzerine kurulmuştur. Bu bölgelere hakim olan güç yetersizleşirse veya dünyanın başka bir bölgesinde önemli bir başka güç oluşursa teori yeterliliğini yitirir. Avrasya coğrafyası esas alınarak oluşturulan teoriler 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl jeopolitik ortamına cevap verebilmektedir. Soğuk Savaşın bitimiyle geçerliliklerini yitirmişlerdir. Bunun nedeni jeopolitik ortam değişmiştir. Yeni jeopolitik ortama uygun politikalar üretmek gerekmektedir⁵⁷.

1.4.6. Teorilerin Uygulanan Politikalara Etkileri

Teoriler 2. Dünya Savaşı içinde ve 2. Dünya Savaşından sonra, Soğuk Savaş döneminde uygulanarak politikaları etkilemiştir. SSCB’nin dağılmasından sonra teorilerin

⁵⁴ Suat İlhan, a.g.e., s. 34

⁵⁵ Suat İlhan, a.g.e., s. 35

⁵⁶ Suat İlhan, **Jeopolitik Duyarlılık**, Ötüken, İstanbul, 1989, s. 29

⁵⁷ Suat İlhan, **Türklerin jeopolitiği ve Avrasyacılık**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s. 35

coğrafi bölümlere uyan durumu değişmiştir. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri sonrasında Heartland'a sadece Rusya egemen değildir. Kenar Kuşak ise bütünlüğünü kaybetmiştir. 1. ve 2. Dünya Savaşları, Paris, Berlin, Varşova, Moskova Kara Hakimiyet Teorisinin ana mihverinde gerçekleşmiştir. Dünya jeopolitik ortamını hazırlayan, evrensel ve bölgesel güçler ve bu güçlerin coğrafi konumudur. Bu nedenle dünya hakimiyeti söz konusu olduğunda jeopolitik teoriler önemlerini korumaktadırlar⁵⁸.

1.4.7. Güç Merkezleri Görüşü

Güç merkezleri zamanın jeopolitik yapısını şekillendiren ana etkenlerdir. Tarihin her döneminde yeryüzünde evrensel düzeyde ve bölgesel düzeyde güç merkezleri olmuştur. Güç merkezlerindeki değişimler jeopolitik ortamları değiştirmektedir. Geçmiş dönemdeki değişimler sundukları jeopolitik veriler ile günümüz ortamının açıklanmasını kolaylaştırmaktadır⁵⁹.

Avrasya coğrafyası esas alınarak oluşturulan teoriler 19. yüzyıl sonu e 20. yüzyıl jeopolitik ortamına cevap verebiliyor. Soğuk Savaşın bitimiyle geçerliliklerini yitiriyorlar. Bunun nedeni jeopolitik ortam değişmiştir. Yeni jeopolitik ortama uygun politikalar üretmek gerekmektedir⁶⁰.

II. Dünya savaşı sonrasında Avrupa dışında çok sayıda ulus devletlerin ortaya çıkmış olması, güç unsurlarını uluslararası ilişkilerin temel meselesi haline getirmiştir. Güç tanımlamasını çıkar ve egemenlik kavramlarıyla bütünleştiren Realist yaklaşım uluslar arası düzenin ulus devletler arasındaki güç dengeleri üzerinde kurulduğunu savunuyordu. Soğuk savaş döneminde uluslar arası politikanın güce dayalı olduğunu iddia eden realist bakış açısı artan bir ivme sergilemiştir. Soğuk savaşın İki süper gücü olan ABD ve SSCB kendi güç bloklarını oluşturma çabalamışlardır. Bu doğrultuda ABD kenar kuşak teorisinden istifade ederek SSCB'ye kuşatma politikası doğrultusunda NATO, CENTO, SEATO gibi askeri ve siyasi örgütlenmelere gitmiştir. Nitekim bu politika SSCB'nin dağılma sürecini başlatmıştır Soğuk Savaş döneminin güç merkezleri Batı Bloku ve Doğu Bloku olarak şekillenmiş ve bu

⁵⁸ Suat İlhan, a.g.e., s. 36

⁵⁹ Suat İlhan, a.g.e., s. 37

⁶⁰ Hüsmen Akdeniz, a.g.m., s. 84

iki ana güç merkezinin coğrafi konumları Kara Hakimiyet ve Kenar Kuşak Teorilerinin açıklanmasına uygun ortam oluşturmaktaydı⁶¹.

Soğuk Savaş sonrasında bloklar dağılınca güç odaklarının coğrafi konumlarına göre yeniden jeopolitik yorumlar yapılmaya başlamıştır. Güç merkezleri el ve yer değiştirmiştir. Mevcut güç odaklarının olanak ve amaçlarına göre küresel düzeyde politika belirlenmelidir. Güç merkezleri yer ve el değiştirebilir. Tarihin çeşitli devirlerinde önemli güç merkezleri Asya, Avrupa veya Ortadoğu'da ortaya çıkmıştır⁶².

Güç merkezleri yer ve el değiştirdiğinde teorilerin geçerliliklerinde de değişim meydana geldiğini göz önünde bulundurduğumuz zaman hakim unsurun güç merkezleri olduğunu söylemek gerekir⁶³.

1.4.8. Güç Unsurları ve Jeostratejik Etkinliğin Ölçülmesi

Bir ülkenin güç unsurları coğrafi güç, nüfus gücü, ekonomik ve finansal güç, bilimsel ve teknolojik güç, askeri güç, politik diplomatik güç ve psiko sosyal güçtür. Jeostratejik etkinlik ise ulusal güç unsurları ile bu güç unsurlarını kullanma politik iradesinin çarpımından oluşur.

- 1- Coğrafi Güç: Jeopolitik konum ve önemi, sahasının büyüklüğü, sınırlarının konumundan kaynaklanan savunma yeteneği, topografik yapısı, iklim ve bitki örtüsü, enerji ve stratejik hammaddeler gibi doğal kaynakları, yerleşim, ulaştırma ve iletişim yapısı bir ülkenin coğrafi gücünü ifade etmektedir.
- 2- Nüfus Gücü: Bir ülkenin toplam nüfus sayısı, demografik yapısı, etnik özellikleri, genç eğitilmiş ve askerliğe elverişli insan sayısı, nüfusun üretime katılma payı o ülkenin nüfus gücünü ifade etmektedir.
- 3- Ekonomik ve Finansal Güç: Bir ülkenin doğal kaynakları, ekonomik kapasite ve sistemi, ekonomisinin kendi kendine yeterliliği, ekonomik büyüme hızı, enerji üretim

⁶¹ Ahmet Davutoğlu, a.g.e., s. 104-105

⁶² Nejat Eslen, a.g.e., s. 28

⁶³ Suat İlhan, a.g.e., s. 38

kapasitesi, enerjide dışa bağımlılık oranı, özel sektörün etkinliği, uluslararası pazarda rekabet gücü, iş gücü, ihracatın ithalatı karşılama oranı, lojistik alt yapısı, kişi başına düşen satın alma gücü, finansal özellikleri, kamu finansal dengesi, iç ve dış borçları, yabancı sermayeyi çekme imkanları o ülkenin ekonomik ve finansman gücünü belirler.

- 4- Bilimsel ve Teknolojik Güç: Eğitim düzeyi, eğitim alt yapısı, eğitime ayrılan kaynaklar, eğitimi teşvik politikası, eğitilmiş gücü istihdam imkanları, bilimsel araştırma ve geliştirme alt yapısına ayrılan kaynakları, bilimsel etkinlik ve teknoloji geliştirme politikaları, teknolojik üretim kapasitesi, dış kaynaklı teknolojilere bağımlılığı, güvenlik teknolojisi bir ülkenin bilimsel ve teknolojik gücünü ifade etmektedir.
- 5- Askeri Güç: Bir ülkenin askeri gücü bilgiye dayalı, iyi eğitilmiş, tecrübeli birlikleriyle müşterek hareket ve kesin vuruşlu saldırı olanaklarına sahip, yetenekli komutanlarca yönetilen, dışa bağımlı olmayan, ülke ekonomisi ve savunma endüstrisi tarafından desteklenen, terör ve topyekun savaşa kadar tüm çatışma olasılıklarına hazır olan, stratejik intikal ve lojistik yeteneğine sahip, modüler yapıda ve ülke halkı tarafından desteklenen güçtür.
- 6- Politik ve Diplomatik Güç: Bir ülkenin politik yapısı ve sistemi, uluslararası ortamdaki saygınlığı ve etkinliği, politika öncelikleri, dış politika etkenleri, politik lider kadrosunun etkinliği, politikacılara karşı halkın desteği, diplomatik kadronun tanıtım ve lobi faaliyetlerindeki etkinliği o ülkenin politik ve diplomatik gücünün ölçülmesinde dikkate alınan kriterlerdir.
- 7- Psiko-Sosyal Güç: Bir ülkenin psiko sosyal gücü ulusal irade ve ulusal dayanışmanın bileşkesidir⁶⁴.

⁶⁴ Nejat Eslen, a.g.e., s. 50-57

1.5. Jeopolitiğin Coğrafi Tabanı

Jeopolitik çalışmalar sırasında siyasi coğrafya ile jeopolitik arasındaki ayrımı yapabilmek için coğrafi konum ve jeopolitik konum kavramları ortaya konmuştur. Bu iki kavram jeopolitik açıklamalarda önem taşımaktadırlar. Ülkelerin veya bölgelerin coğrafi konumları ile jeopolitik konumları farklı durumları açıklamaktadır. Coğrafi konumun ülke hudutları farklılaşmadıkça değişmemesine karşılık jeopolitik konum, ülkenin ekonomik, sosyal, politik, askeri, kültürel gücünün değişmesi halinde ayrıca bölge ve evrensel güç odaklarında değişiklikler meydana geldiği zaman farklılık gösterir.

Jeopolitik konumun açıklanması için dünya ve bölge güç merkezleri karşısında ülkenin durumu, etkilenme ve etkileme değeri ortaya konmalıdır. Diğer güç odaklarına göre ülkenin taşıdığı değer ve duyarlılıklar jeopolitik konumu açıklar. Evrensel düzeydeki değişiklikler bölgesel ve ulusal jeopolitik konumları da farklılaştırmaktadır. Coğrafi konum özelliği, çevresinde güç odakları oluşmasına sebep oluyorsa, duyarlı jeopolitik konum için ortam oluşur. Coğrafi konum ve jeopolitik konum duyarlılığı ağır bir tehdit ortamı yaratmaktadır⁶⁵.

1.5.1. Güvenlik Yapılarına Göre Ülke Coğrafyaları

Güvenlik yapılarına göre ülke coğrafyaları dört türdedir:

- Ada Devletleri,
- Kıta Devletleri,
- Kıyı Devletleri,
- Merkezi Devletler;

- Ada Devletleri,, devletin bir ada üzerinde yerleşmesi durumunda söz konusudur. Sınırları büyük denizlere, okyanuslara dayanan doğal koşulların sağlam güvenceleri altında olan ülkelerdir.

⁶⁵ Suat İlhan, a.g.e., s. 49-52

- Kıta Devletleri, çok geniş bir coğrafyaya yayılmış devletlerin sahip olduğu bir özelliktir. ABD, Kanada, Çin, Hindistan, eski SSCB ve Rusya Federasyonu kıtasal jeopolitiğe sahip ülkelerdir.
- Kıyı Devletleri ise, bir ülkenin jeopolitiğinde denizlerin, Boğazların, deltaların, derin ve uzun nehirlerin önemli rol oynadığı coğrafyaya verilen addır. Kara sınırları kısa ve az sayıda komşuları vardır. Güvenliklerini daha kolay sağlarlar.
- Merkez Devletleri, diğer ülkelerin kara sınırları ile çevrilmiş olan ülkelerin sahip oldukları coğrafyadır. Yalnız kara sınırları olan veya denizde çok az kıyısı bulunan ülkelerdir. Çok sayıda komşuları ve sorunları vardır. Kıta içi devletler çok duyarlı yapıdadır. Örn: Almanya, Türk Cumhuriyetleri⁶⁶

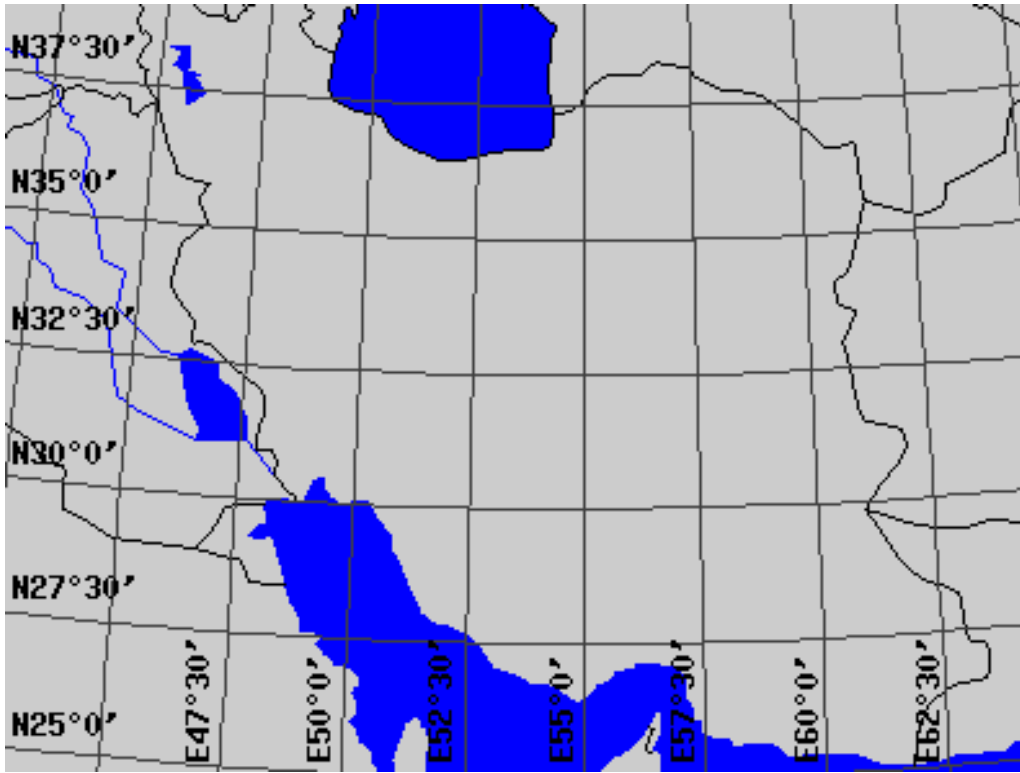
Çalışmamızda ele alınan İran, görünümü ile denizlere kıyısı olan bir kenar devlet fakat genel özellikleri ile bir kıta içi devlettir.

⁶⁶ Suat İlhan, a.g.e., s. 59-61

2- İRAN'IN COĞRAFI GÜCÜ

2.1. İran'ın Coğrafi Özellikleri

Güneybatı Asya ülkesi olan İran stratejik olarak; Avrasya anakarasında doğu ile batı, kuzey ile güney arasında bağlantı noktasını oluşturmaktadır. Basra Körfezi, Hazar Denizi, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu bölgeleriyle aynı anda ve kolaylıkla bağlantı kurulabilecek konumu itibariyle enerji kaynaklarını bir birine bağlayan bir merkezde bulunmaktadır. İran, batıda Türkiye ve Irak, kuzeyde Nahçıvan, Ermenistan ve Azerbaycan, doğuda Türkmenistan, Pakistan ve Afganistan ile çevrelenmiştir. Kuzey Ilıman Kuşağın Güney kesiminde yer alan İran, 25 05' K-39 42' K paralelleri ile 44 02' D-63 20' D meridyenleri arasında bulunmaktadır⁶⁷.

Şekil 2.1: İran'ın Matematiksel Konumu

(www.iranonline.com/iran/iran-info/country/iran-map1.gif)

⁶⁷Nihat Ali Özcan, "İran Sorununun Geleceği: Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler", TEPAV Orta Doğu Çalışmaları, http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/abd_iran.pdf

Ortadoğu’da Suudi Arabistan’dan sonra 1.648.195 km² yüzölçümü bakımından ikinci büyük ülkedir. Bunun 12.000 km²’si deniz sahası oluştururken 1.636.000 km²’si kara yüzeyidir. Basra Körfezi ve Umman Körfezinde 2,440 km ve Hazar Denizinde 740 km uzunluğunda kıyı şeridi olan İran’ın toplam kara sınırı ise 5.440 km’dir. Komşuları ile sınırlarının uzunlukları ise şu şekildedir: Irak (1458 km), Türkmenistan (992 km), Afganistan (936 km), Pakistan (909 km), Türkiye (499 km), Azerbaycan (432 km), Haçivan (179 km) ve Ermenistan (35 km)⁶⁸.

Tablo 2.1: İran’ın Sınır Uzunlukları (km)

Toplam	İran-Irak	İran-Türkiye	İran-Türkmenistan	İran-Azerbaycan
8731	1609	486	1206	767

İran-Ermenistan	Kuzey Sahilleri	İran-Afganistan	İran-Pakistan	Güney Sahilleri
40	657	945	978	2043

(İran Statistical Yearbook: <http://www.irtp.com/farsi/references/Amar81/English/index.htm>)

Deniz sahası olarak; İran’ın karasuları 12 deniz mili ve bitişik bölgesi ise 24 deniz mili uzunluğundadır. İran tarafından Basra Körfezinde talep edilen ekonomik saha ikili anlaşmalar veya orta çizgi ilkesine göre belirlenmiştir. İran ayrıca Hazar Denizinde diğer 4 kıyıdaş ülkenin aksine kendisine sektörel bölünmeden payına düşen alandan %20 daha fazla etkinlik sağlayan deniz yatağının bölünmesini savunmaktadır⁶⁹.

⁶⁸ <http://www.country-studies.com/iran/>

⁶⁹ <http://www.globalissues.org/Geopolitics/MiddleEast/iran/>

Şekil 2.2: Fiziki İran Haritası

(www.mideastweb.org/miran.htm)

İran coğrafi yönden, a.) Kuzey, batı ve güneybatıdaki dağlık yüksek alanlar, b.) Merkezi iç platolar, c.) Kıyıları olmak üzere üç bölgeye ayrılmaktadır.

1.) Dağlık Alanlar: Yüksek saha bir başka deyişle kıvrımlı bölge ülkesi olan İran, Alp-Himalaya sisteminin içinde yer almaktadır. Bu nedenle İran'ın morfolojisinde Alp paroksizması etkili olmaktadır. İran'ın kuzey, batı ve güneyi yüksek dağlarla çevrilidir. Hazar gölü kıyısında Elbruzlar, batı ve güneyde ise Zagroslar uzanmaktadır. Bu dağlar Alp kıvrım sisteminin parçasıdır. Kuzeyde yer alan Elbruzlar volkanik bir yapıdadır. Elbruzlar, doğuda

İran'ın kuzeydoğusunda bulunan Kopet dağları ile birleşir. İki sıra halinde Meşhed'e doğru uzanan dizi kuzeybatı, güneydoğu yönünde İran'ın Afganistan sınırına kadar devam ederek Hindikuş Dağlarına kavuşur. Kalkerli yapıda olan ve birbirine paralel üç sıra halinde uzanan Zagroslar, Mezopotamya ile iç plato arasında genişliği 200 km'yi bulan bir duvar gibidir. Yükseltisi 4000 metreyi aşan Zagrosların yükseltisi güneydoğuya doğru azalmaktadır. Zagroslar, Mezopotamya ve Basra Körfezi'ne paralel olarak kesintiye uğramadan Hürmüz Boğazının kuzeyine kadar devam eder. Bu bölgeden sonra batı-doğu yönünde Pakistan sınırına uzanır. 1650 m uzunluğundaki bu silsile merkezi kütleinin en yüksek noktası İsfahan yakınlarında Ziyaret Dağı, doğuda Pakistan sınırında yüksekliğin azaldığı alanda Belucistan dağları belirir.

2.) Merkezi İç Plato: İran'ın iç kesimi yükseltisi 900-1300 m arasında değişen geniş bir platodan oluşmaktadır. Bu platonun kuzeyinde bulunan tuzdan oluşan Kebir ve güneyindeki taş ve kumdan oluşan Lut çölleri dünyanın en kurak ve sıcak yerleridir. İkizkenar üçgeni andıran bu saha İran'ın 1/5'ini oluşturmaktadır. Eski kıta çekirdeğinden meydana gelmiş olan bu platonun bazı yerlerinde Zagroslar ve Elbruzlardan inen akarsular ve yer altı sularının meydana getirdiği kaynakların bulunduğu alanlar tarımsal faaliyetlerin geliştiği ve nüfusun toplandığı yerlerdir. Alçak alanlar Hazar Denizi kıyıları, Basra Körfezi'ndeki Huzistan Eyaleti ve Basra Körfezi ile Umman Körfezi kıyıları boyunca serpilmiştir.

3.) Kıyıları: Kuzeyde Hazar, güneybatıda Basra Körfezi, güneyde Umman denizi ile İran uzun bir kıyı boyuna sahiptir. Bu kıyıları fiziki yapı bakımından birbirlerinden çok farklıdır. Kuzeyde Hazar Denizi kıyıları genelde alçak ve az girintili çıkıntılı düz kıyılarıdır. Güney ve güneybatıdaki Basra Körfezi ve Umman Denizi kıyıları ise genelde dağların kıyıyı yakından izlemesi nedeniyle dik falezli yüksek kıyılarıdır. Basra Körfezinin kuzeyinde dağların kıyıdan uzaklaştığı geniş düzlük alan alüvyal dolgu sahası özelliğindedir. Huzistan Havzası olarak adlandırılan bu saha İran'ın zengin petrol yataklarının bulunduğu alandır. Abadan Limanı bu alanda yer almaktadır. Busehir Limanından Bander Abbas Limanı ve Hürmüz Boğazının bulunduğu kesimlere kadar olan kıyı şeridi girintili çıkıntılı ve yüksek falezlidir. Bu alandan Pakistan sınırına kadar olan kıyı boyu az girintili çıkıntılıdır⁷⁰.

⁷⁰ Selami Gözenç, **Güneybatı Asya "Ortadoğu" Ülkeler Coğrafyası**, İstanbul: Çantay Kitabevi, 1999, s. 136-141

Arazi kullanımını açısından İran toprak yüzeyinin %27'si çayır ve otlak, %11'i ormanlık ve %8'i ekilebilir alandır. Geriye kalan %54 ise çöl ve dağlık alandır. İran'ın en alçak bölgesi 56 m ile Kirman'ın doğusunda yer alan Lut Çölü'dür. En yüksek bölgesi ise 5671 m ile Elbruz Dağlarında yer alan Demavend tepesidir⁷¹.

Akarsular açısından önemli olmayan İran'da başlıca iki büyük nehir göze çarpar. Güneyde Şattul Arap'a karışan ve Zagroslar'ı kesen 830 km uzunluğundaki Karun Nehri, kuzeyde Elbruzlar'ı kesip Hazar Denizi'ne dökülen Kızıl Uzun Nehri'dir. Diğer nehirleri Safid Rud (1000 km), Harkeh (700 km) ve Zayandeh (400 km)'dir. Kuzeybatıda geniş çöküntü havzasına yerleşmiş olan Urumiye Gölü, İran'daki çok sayıdaki göllerin en büyüğüdür. Bu gölün deniz seviyesinden yüksekliği 1230 m, yüzölçümü 3750 km²'dir⁷².

İran birden çok iklimin yaşandığı bir ülkedir. Ülkenin iki ucu arasındaki hava sıcaklığı farkı 50 °C'ye kadar ulaşmaktadır. Kuzey, batı ve güneyde uzanan dağlar nemli rüzgarların iç kesimlere sokulmasını önler. Bu nedenle ülke subtropikal olan Hazar Denizi kıyıları haricinde genel olarak kurak ve yarı kurak bir iklime sahiptir. İran'ın arazi yapısı sahip olduğu dağlık engebeli bir kenar kuşak, çöllerin bulunduğu merkez saha ve dağlarla kesilen ovalık kıyı kesimleriyle stratejik açıdan avantajlı bir konumdadır⁷³.

2.1.1. Ulaşım

İran, İran-Irak Savaşı döneminde lojistik nakliye kolaylığı sağlayacak şekilde geliştirdiği şehirlerarası yol ve demiryolu ağını 2000lerin başlarında yük ve yolcu taşımacılığına elverişli bir yapıya getirmiştir. İran'daki en gelişmiş ulaştırma sektörü kara ve havayollarıdır. Ülkenin önemli bir bölümünün karayolu yapımına elverişli düz karakterde olması ve dağlık alanların yol yapımına uygun güzergahlarda olması itibariyle karayolu ağı gelişmiş düzeydedir. Ayrıca İran'da karayolu yapımında kullanılan petrol yan ürünlerinin ucuza üretilmesi karayolu sektörünün gelişmesinde başlıca faktördür. Geniş bir ülke olması itibariyle İran'da havayollarına büyük bir önem verilmektedir. Demiryolları ise gelişme aşamasındadır⁷⁴.

⁷¹ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

⁷² <http://www.country-studies.com/iran/>

⁷³ http://www.iranchamber.com/index/iran_guide.php

⁷⁴ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

Hazar Denizi'nde yapılan yeni limanla birlikte savaş döneminde tahrip olan limanlar yeniden inşa edilmiştir. İran'da hava ulaşımında ise uygun fiyat tarifeleriyle yolcu taşınmaktadır. Ayrıca bütün büyük şehirlerde düzenli olarak tarifeli günlük uçuşların yapıldığı havaalanları vardır.

İran'ın ulaştırma politikasının temelinde petrol, petrol yan ürünleri ve doğalgazın diğer ülkelere taşınması ve ihtiyaç duyulan sanayi ürünlerinin de İran'a getirilmesi için gerekli altyapının oluşturulma amacı bulunmaktadır⁷⁵.

2.1.2. Karayolları

Rıza Şah Pehlevi (1925-41) döneminde gerçekleştirilen yol yapım programları günümüzdeki İran ulusal ulaşım sisteminin temelini oluşturmaktadır. Yol sistemi 1960-1970 dönemlerinde genişletilmiştir. 1979 İslam Devrimi sonrasında uygulamaya konulan yol yapım programlarında kırsal alanlar ile eyalet merkezleri arasında bağlantı sağlanması hedeflenmiştir. 1989'dan itibaren gerçekleştirilen alt yapı çalışmalarında büyük şehirler etrafında çevre yolları ve metropoller arasında çok şeritli anayollar inşa edilmiştir.

İran'ın 3 ana otobanı:

- Batıda Türkiye sınırından doğuda Afganistan sınırına kadar İran'ın kuzeyinde uzanan A-1 otobanı, Tebriz, Tahran ve Meşhed'i birbirine bağlamaktadır.
- A-2 otobanı batıda Irak sınırından doğuda Pakistan sınırına kadar İran'ın güneyinde uzanmaktadır.
- Tahran, Kum, İsfahan ve Şiraz otoyolları ise ülkenin merkezini kuzey ve güney yollarına bağlamaktadır.

İran, 103.000 km asfalt, 79.000 km asfalta olmayan yol ağına sahiptir. 1990ların başından itibaren sübvansiyonla desteklenen benzin ürünleri ve artan otomobil üretimi neticesinde ulaşım sisteminde yığılmalar meydana gelmektedir⁷⁶.

⁷⁵ Mustafa Balbay, **İran Raporu**, 2. Baskı, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2006, s. 96

⁷⁶ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

Şekil 2.3: İran'ın Karayolu Ulaşımı
(www.theodora.com/maps/iran_roads)

2.1.3. İran'ın Demiryolları

1920-1930larda inşa edilen demiryolu sistemi 1989 yılından itibaren sürekli olarak yaygınlaşmaktadır. 2002 yılında İran'daki tren hattı 7,201 km uzunluğundadır. Bunun 146 km'si elektrikli, Azerbaycan ve Türkmenistan sınırlarında yer alan 94 km'si ise geniş raylı yapıdadır⁷⁷.

⁷⁷ <http://www.country-studies.com/iran/>

İran'ın 30 eyaletinden sadece 13'ünde demiryolu hizmeti verilebilmektedir. Tahran'ı merkeze alarak ülke geneline yayılan 5 temel hat vardır:

- Güneyde Basra Körfezinde yer alan Hürremşehir ve Abadan'a uzanan hat,
- Güneyde Hürmüz Boğazında yer alan Abbas Limanına uzana hat,
- Güneydoğuda Zehedan'ın doğusunda inşaat halinde olan güzergah ile birlikte Kirman'a uzanan hat, (Pakistan demiryollarıyla bağlantılıdır.)
- Doğuda Türkmenistan sınırında Orta Asya'ya bağlanan Meşhed'e uzanan hat,
- Kuzeybatıda Tebriz ve Türkiye sınırına uzanan hat, (Türk demiryollarıyla bağlantılıdır.)

2005 yılında Orta Asya ve Basra Körfezi arasındaki demiryolu bağlantısı Merkezi İran'daki Bakf ve Meşhed'i birbirine bağlayan yeni hat ile sağlanmıştır. Tahran'da yeraltı ve yerüstü banliyö sistemi müşterek olarak faaliyet göstermektedir. 2005'de İsfahan ve Şiraz'da metro sistemi inşaatına başlanmıştır⁷⁸.

⁷⁸ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

Şekil 2.4: İran Demiryolu Ulaşımı

(www.irantravelingcenter.com/railway_iran)

2.1.4. Limanlar

2003 yılında İran limanlarından 20 milyon ton kargo geçmiştir. Bunun %75'i Hürmüz Boğazında yer alan Abbas Limanından geçmiştir. İran-Irak Savaşı (1980-1988) dönemindeki yıkım ve Irak sınırında yer alan Hürremşehr'in işgal altında olması nedeniyle Basra Körfezindeki Buşehr ve Lengeh limanları ile Umman Körfezindeki Chabahar ve Abbas limanlarına büyük önem veren İran, en işlek liman ülkesi olma statüsünü kaybetmiştir. İran'ın

en önemli petrol terminali Basra Körfezinin 25 km kuzeydoğu açıklarında yer alan Kharg Adasıdır. Hazar Denizi limanları, 1992 yılından itibaren Orta Asya ülkeleriyle gerçekleştirilen ticareti elinde tutmaktadır. Hazar Denizinde yer alan Anzeli Limanı ve Umman Körfezindeki Chabahar Limanı'nın modernleştirilmesine yönelik projeler başlatılmıştır. İran İslam Cumhuriyeti Gemi Taşıma Yolları (IRISL) Basra Körfezi ve Hazar Denizinden Avrupa ve Uzak Doğu'ya kargo taşımacılığı yapmaktadır. İran Gemi Taşıma Yolları'nın toplam 2,5 milyon tonajlı 84 gemisi vardır⁷⁹.

Şekil 2.5: İran Limanları

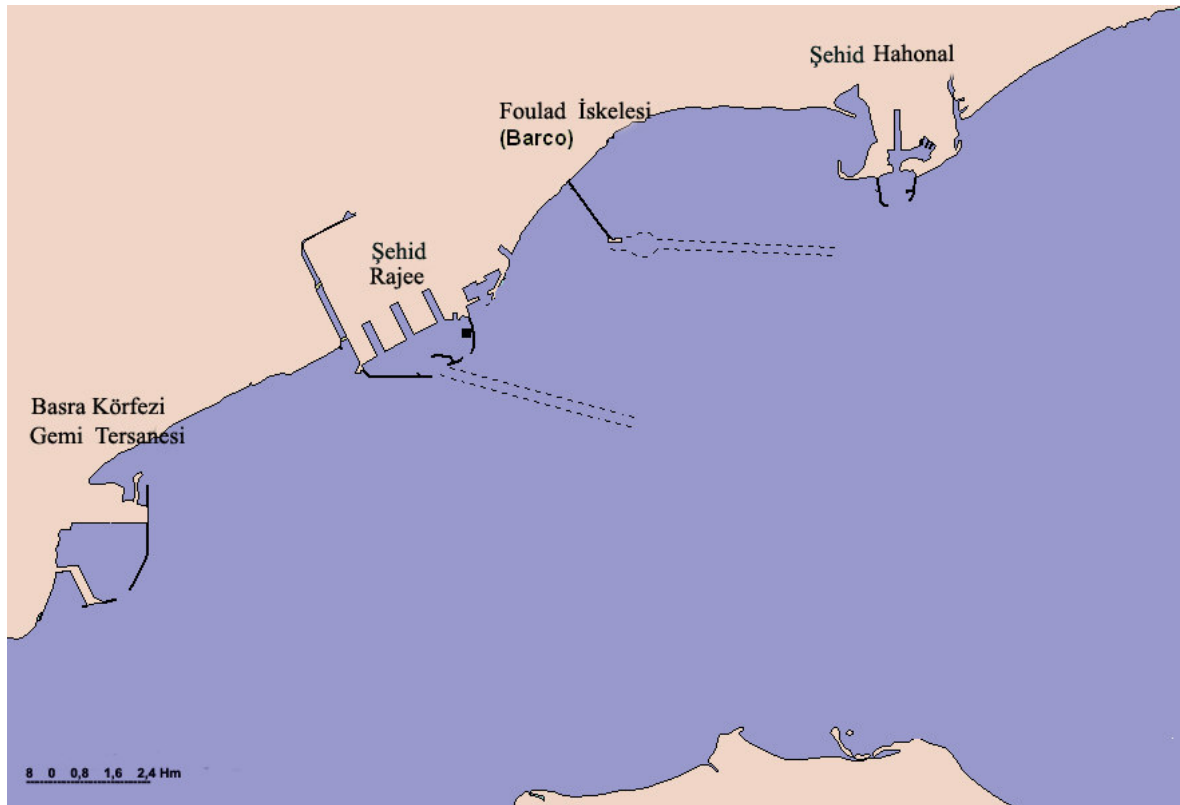
(<http://portfocus.com/iran/index.html>)

⁷⁹ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

a.) Bandar Abbas Limanı

Bandar Abbas, İran'ın güneyinde Hürmüz Boğazının ise kuzey kesiminde bulunmaktadır. Bandar Abbas Limanı şu kısımlardan oluşmaktadır: Ana liman olan Bandar Şehid Rajae, yükleme boşaltma için ufak teknelerin kullanıldığı ve aynı zamanda bir deniz üssü olan Bandar Şehid Bahonar limanı.

Liman iki yapay dalga kıran tarafından korunmaktadır. Bu büyük kompleks Bandar Abbas şehrinin batısında 20 kilometrelik bir alanı kapsamaktadır. (27 07' Enlem 56 04' Boylam) İran Körfezinin girişinde Hürmüz Boğaz'ında ve Keşm Qeshm Adasının kuzeyinde bulunmaktadır. Bu liman Bandar Abbas Havaalanına 40 km, Tahran'a ise 1,563 km uzaklıktadır. Şehid Rajae limanı otoyol, tren yolu ve havayolu ile Tahran'a bağlanmaktadır⁸⁰.

Şekil 2.6: Bandar Abbas Limanı

(www.lethagencies.com)

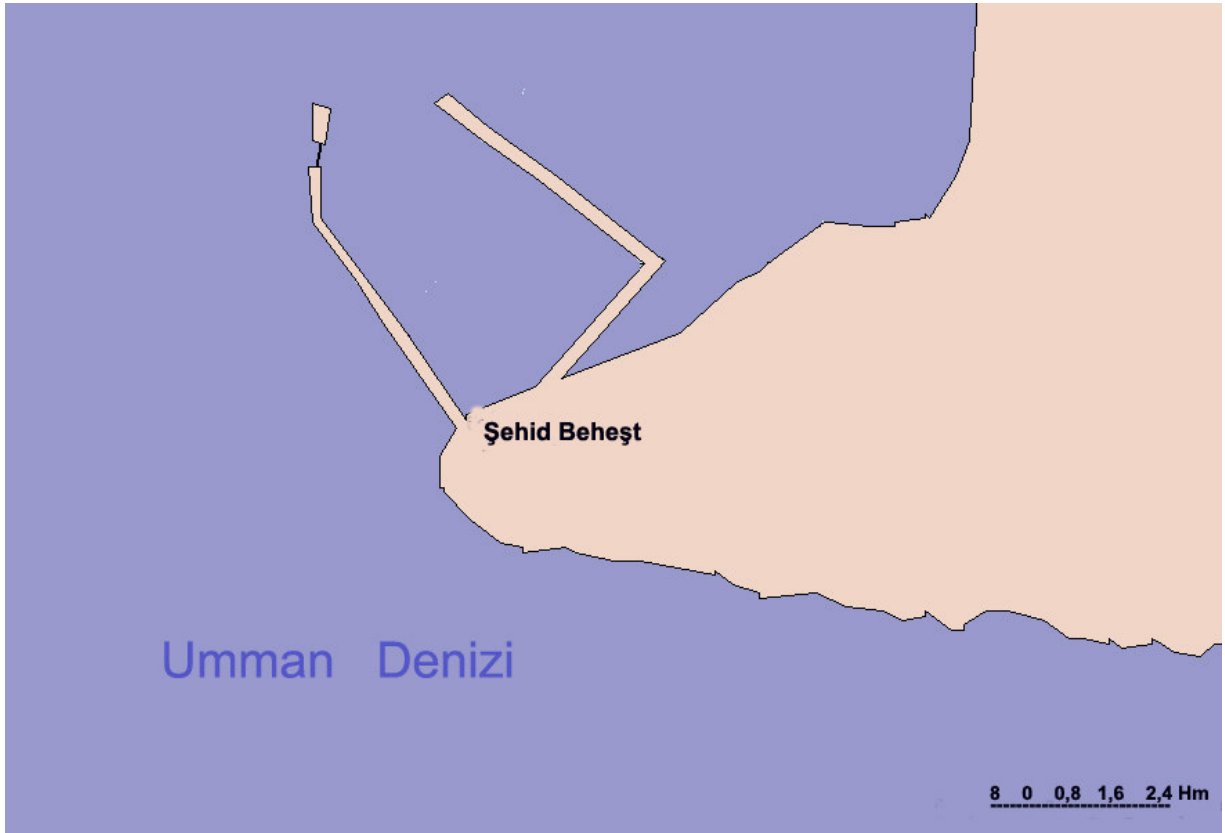
⁸⁰ <http://www.lethagencies.com/port.asp?port=BANDABIR>

b.) Beheşt Limanları

Jeopolitik konumu, gelişmiş olanakları ve tesisleriyle Şehid Beheşt ve Şehid Kalantari limanları İran'ın önde gelen limanları arasındadırlar. Hürmüz Boğazı'nın dış tarafından Umman Deniz kıyısında yer alan konumu nedeniyle dünyanın önemli ekonomik geçiş alanlarından sayılan bu iki liman, Şehid Recai Limanına olan seyir yolunu yaklaşık 200 km ve ayrıca Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri ile olan iç bağlantıyı ise 100 km kadar kısaltmaktadırlar. Şehid Beheşt ve Şehid Kalantari limanları özel sektöre sundukları çeşitli olanaklar ile İran'ın diğer ulusal limanları arasında dikkat çekmektedirler. (Mağaza kiralamak vs) Ayrıca stratejik açıdan bu iki liman Orta Asya ve Ortadoğu'ya en kısa ve ucuz geçiş imkanı sağlamaktadırlar.

Şehid Beheşt ve Şehid Kalantari limanları Guadar Körfezi'nin doğusundaki İran-Pakistan sınırına 112 km ve Pozm Koyu'na ise 220 km uzaklıktaki mesafeleri ile Chabahar Koyu'nun doğu kıyısında bulunmaktadırlar. Ayrıca Chabahar Koyu'nun batı kıyısında yer alan Konarak Limanı 70 km uzaklıktadır. Koyun boğaz genişliği 13.5-14 km'dir. Suyun en geniş bölümü Konarak ve Tis arasındaki 19,5-20 km'lik alandır. (60 32' Boylam 25 20' Enlem) Konarak Havaalanı 38 km mesafededir⁸¹.

⁸¹ <http://www.lethagencies.com/port.asp?port=BANDCHIR>

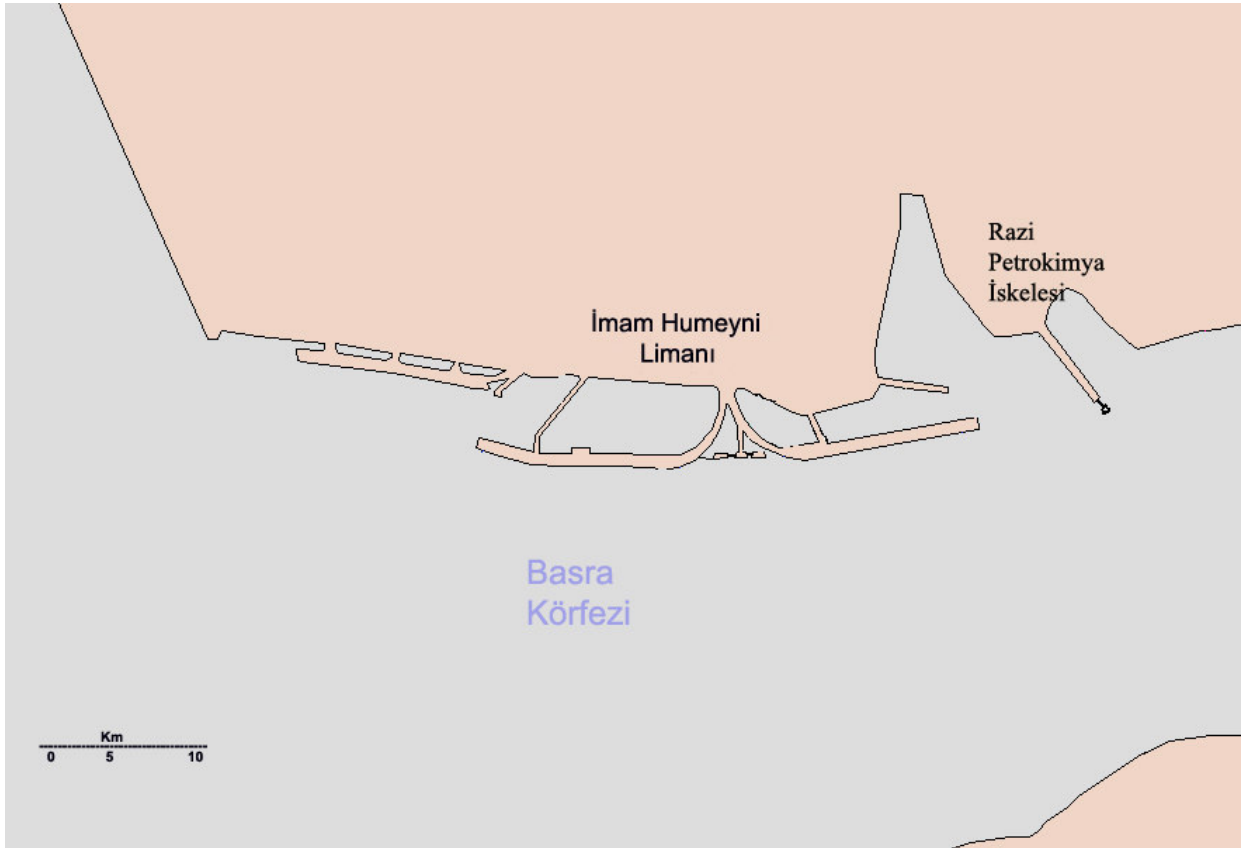

Şekil 2.7: Şehid Beheşt Limanı

(www.lethagencies.com)

c.) İmam Humeyni Limanı

İmam Humeyni Limanı İran Körfezi'nin en kuzeyinde Khormosa Körfezi'nin üst kısmında yer almaktadır. Sahip olduğu doğal kanalı nedeniyle İmam Humeyni Limanı'nın dalgakıran sistemine ihtiyacı yoktur. Liman alanı ve demirleme yerinde su yapısı sakindir. Limanın yılda 28 milyon tonluk kapasiteyi karşılayacak nominal donanımı sayesinde yaklaşık 110.000 ton kapasiteli gemiler uzun süre beklemeden hızlı yükleme boşaltma yapabilmektedir.

Şekil 2.8: İmam Humeyni Limanı

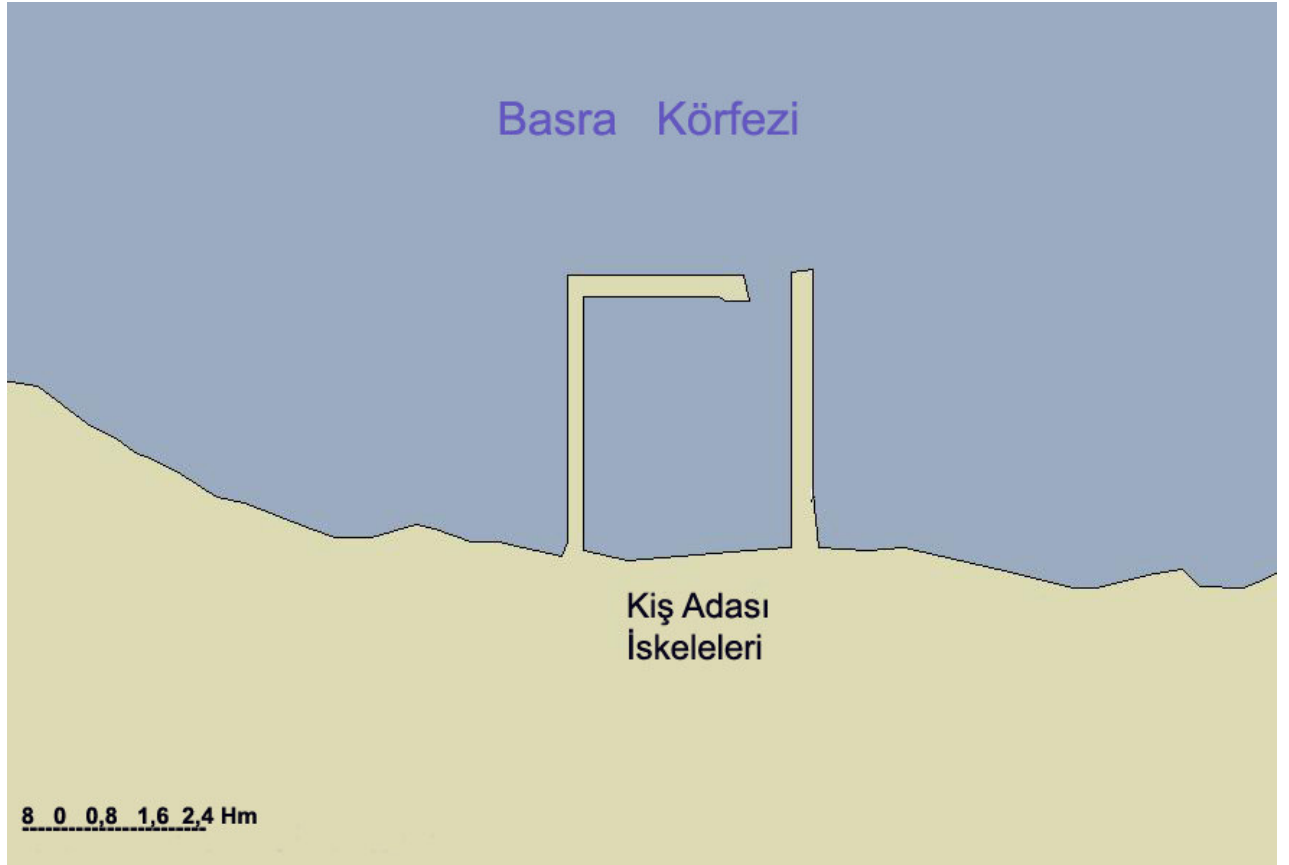
(www.lethagencies.com)

Khormosa Körezi girişinde yüksek enerji römorkörleri ve tecrübeli rehberleri olan bir rehber istasyonu bulunmaktadır. Uygun dolaşım yardımı bu kanalda seyir yapmayı kolaylaştırmaktadır. Limanın Tahran' a uzaklığı 927 km'dir. Tahran ve diğer şehirlere hava, kara ve demiryolu ile ulaşım imkanı vardır. İmam Humeyni Limanı'nın depo alanı 10.980.790 m², alışveriş alanı ise 171.000 m²'dir. (30 25' Enlem 49 4' Boylam) Mahshahr Havaalanı 20 km uzaklıktadır⁸².

⁸² <http://www.lethagencies.com/port.asp?port=BANDIMIR>

d.) Kiş Adası İskeleleri

Liman İran'ın güney sahil kesiminde yer almaktadır. Yaklaşık olarak Kiş Adası'nın 4 deniz mili güneybatısında bulunan limanda 3 gemi kapasiteli bir iskele bulunmaktadır. Ayrıca liman dalgakıranlar tarafından korunmaktadır⁸³. (54 02' Boylam 26 33' Enlem)

Şekil 2.9: Kiş Adası İskeleleri

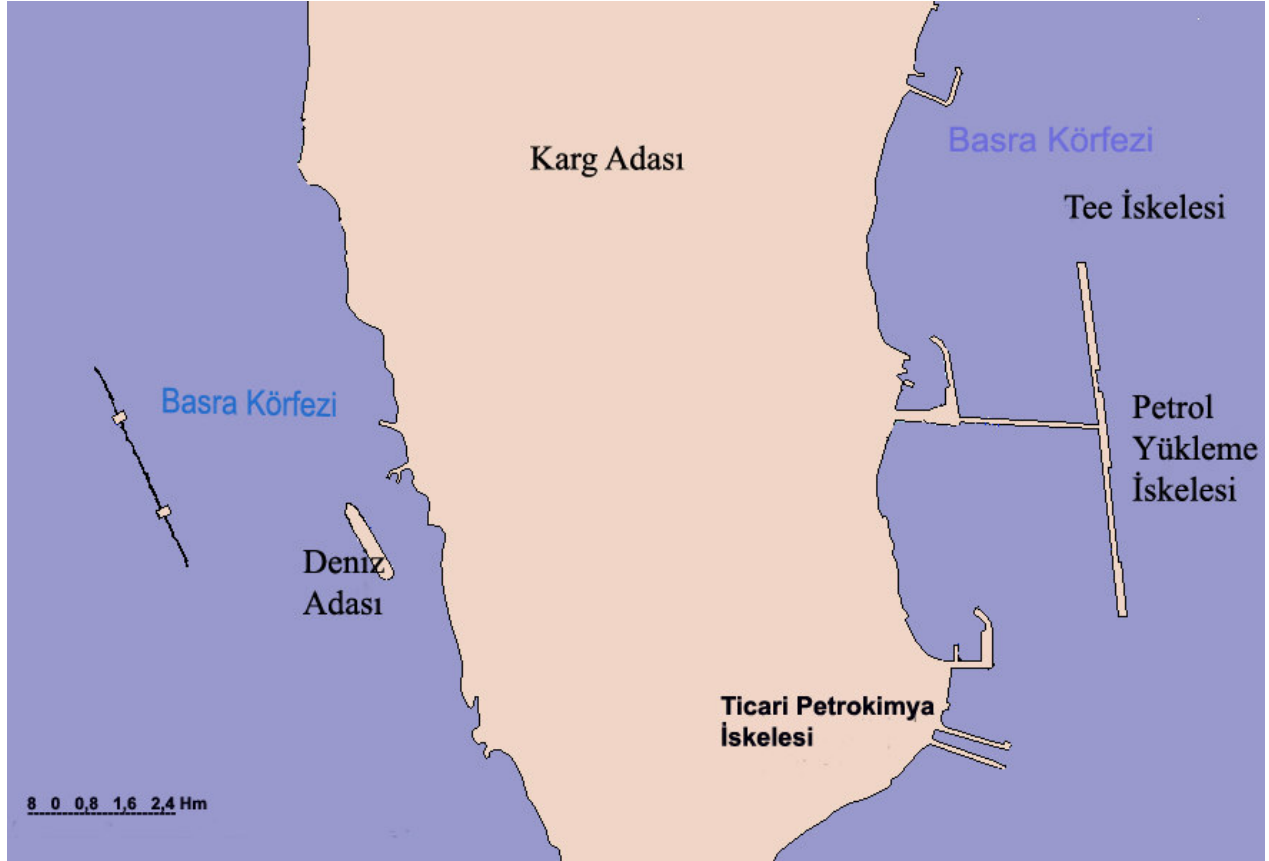
(www.lethagencies.com)

e.) Karg Adası

Karg Adası İran sahil şeridinde yer alan bir petrol terminalidir. Bu terminal Körfezin kuzeyinde yer almaktadır. Basra Körfezinin İran kara sahanlığında bulunan Karg Adası petrol sahalarına boru hatlarıyla bağlanmaktadır. Bu adada petrol tankerleri için yükleme tesisleri, büyük bir rafineri ve askeri üs bulunmaktadır. Kapsamlı petrol yükleme tesisleri olanağına

⁸³ <http://www.lethagencies.com/port.asp?port=KISHISIR>

sahip olan ada, İran'ın başlıca ham petrol yükleme terminalidir. Adanın doğu ve batısında yer alan liman tesisleri 24 saat faaliyettedir. En yakın havaalanı Karg Havaalanıdır⁸⁴. (50 19' Boylam 29 14' Enlem)

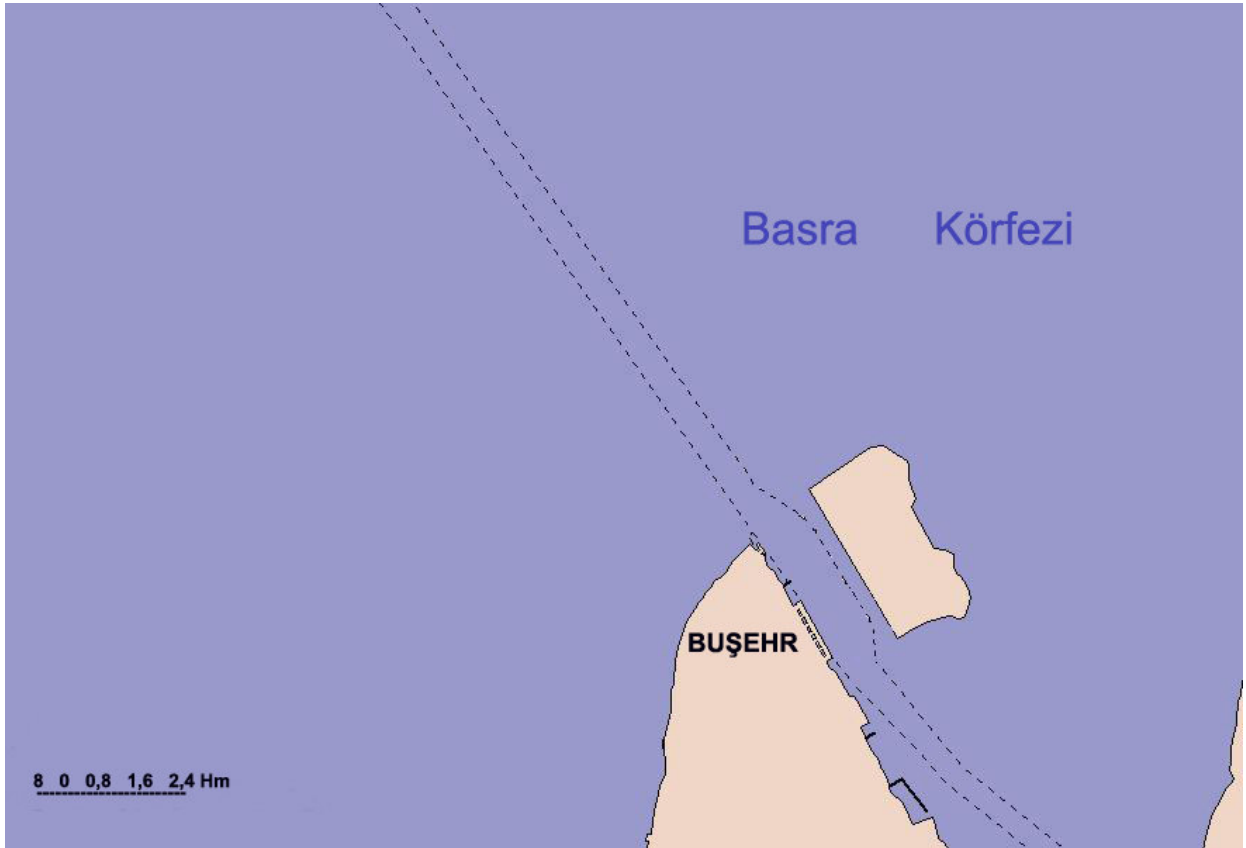
Şekil 2.10: Karg Adası
(www.lethagencies.com)

f.) Buşehr Limanı

Günümüzde Buşehr Limanı yetenekli iş gücü, uygun ekipman ve olanaklar, açık ve kapalı satış alanları, uygun fiyatları ile istikrarlı büyüme ve gelişmeye ilgi duyan yatırımcıları cezbeden özel bir ekonomik bölgedir. En yakın havaalanı 3km mesafede yer alan Buşehr Havaalanıdır⁸⁵. (50 50' Boylam 28 59' Enlem)

⁸⁴ <http://www.lethagencies.com/port.asp?port=KHARGIIR>

⁸⁵ <http://www.lethagencies.com/port.asp?port=BANDBUIR>

Şekil 2.11: Buşehr Limanı

(www.lethagencies.com)

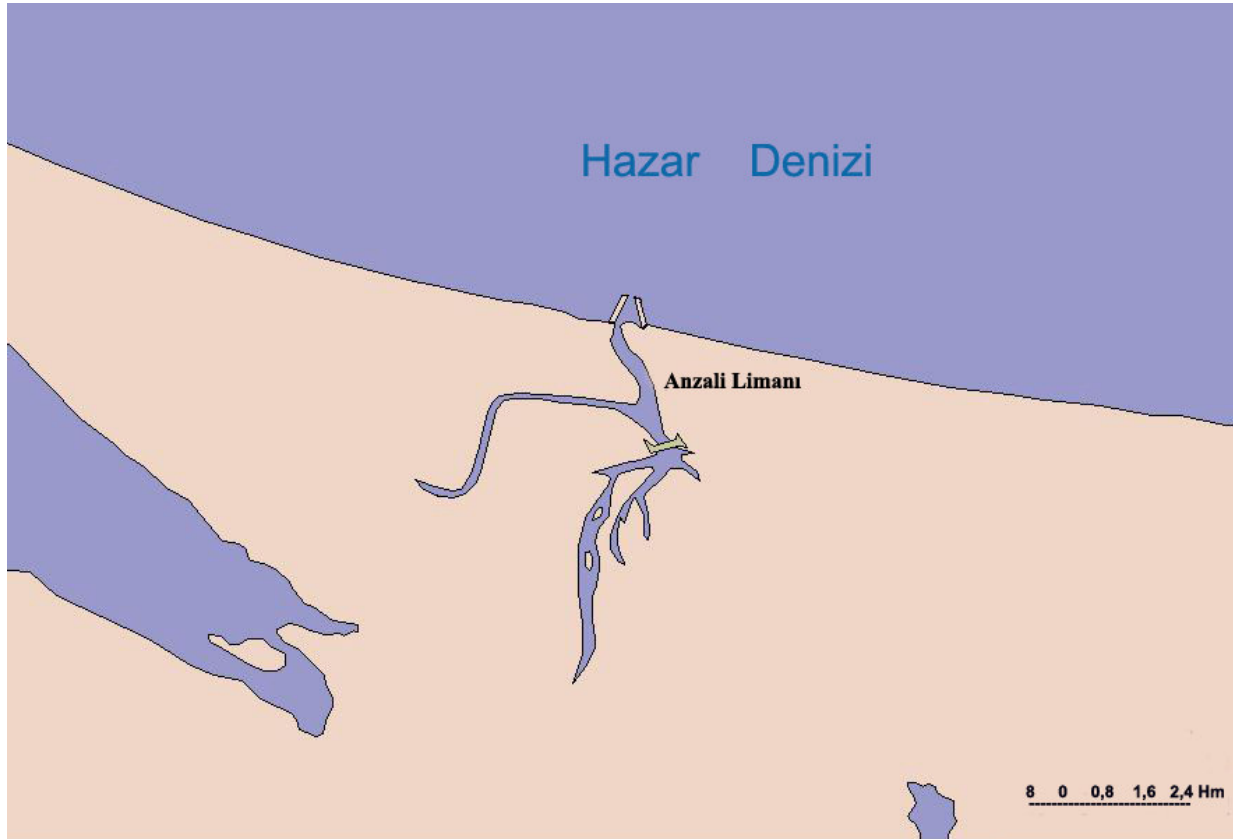
g.) Anzali Limanı

Anzali Limanı sahip olduğu modern ekipman ve tesisleriyle İran'ın Hazar Denizi'nde sahip olduğu en önemli ve en modern limanıdır. Jestratejik bir konuma sahip olan Anzali Limanı, Orta Asya'ya açılan önemli bir ekonomik geçiş kapısıdır. Ayrıca Anzali Limanı İran'ın güneyinde yer alan diğer limanları ile karşılaştırıldığında dünya ticareti açısından en güvenli, en ucuz ve en kısa yollardan biridir. Limanın kapasitesini geliştirmek için kapsamlı projeler planlanmıştır. Konteynır kullanımı ve deniz ticareti nakliyesi göz önünde bulundurularak yükleme alanı ve dalga kıranların genişletilmesi planlanmaktadır⁸⁶.

Anzali Limanında bu yapılan kapsamlı yeniliklerle kargo transitinin hızlandırılması planlanmaktadır. Bu amaçla, özel teşebbüsler ülke altyapı planlarına katılmaları için davet

⁸⁶ <http://www.anzaliport.ir/English/Index.htm>

edilmektedir. Bu sayede hükümet ve özel sektör arasındaki işbirliği ile ülke gelişimine katkı sağlanması hedeflenmektedir. (49 29' Boylam, 37 26' Enlem) En yakın havaalanı 40 km uzaklıktaki Reşt Havaalanıdır⁸⁷.

Şekil 2.12: Anzali Limanı

(www.lethagencies.com)

2.1.5. İç Su Yolları

2004 yılı verilerine göre İran iç sularının toplam uzunluğu 850 kilometredir. En önemli olanı Tigris ve Euphrates nehirleri kavşağından doğarak İran-Irak sınırını oluşturan ve Basra Körfezine dökülen 193 km uzunluğundaki Şattül Arap'tır. (Farsça Arvanrud) Abadan ve Hürremşehr Limanları Şattül Arap boyunca yer almaktadırlar⁸⁸.

⁸⁷ <http://www.lethagencies.com/port.asp?port=BANDANIR>

⁸⁸ Dr.Kiyanoosh Kiyani Haftlang, **The Book of Iran: A Survey of Geography of Iran**, Tahran: The Ministry of Culture and Islamic Guidance, 2003, s. 29

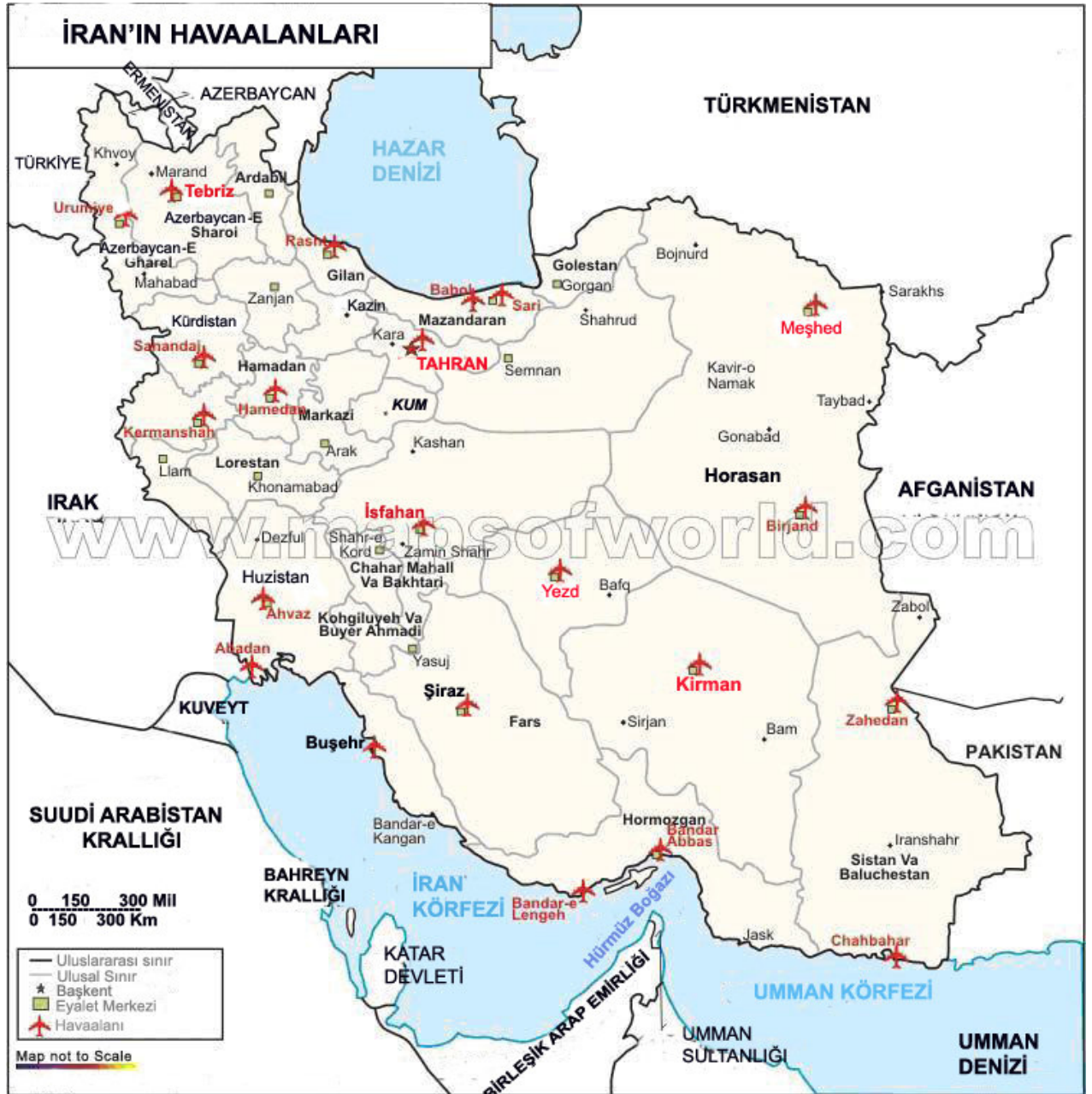
2.1.6. Sivil Havacılık ve Havaalanları

2004 yılı verilerine göre İran'da 305 ticari havaalanı vardır. Bunun 129'u asfalt pistlidir ve 40'ı da üç bin metre uzunluğunda uçak pistine sahiptir. İran'da uluslararası havaalanları Tahran, Tebriz, Meşhed, Abbas Limanı, Buşehr, İsfahan, Şiraz, Basra Körfezinde yer alan Kiş ve Hürmüz Boğazındaki Keşm adalarında bulunmaktadır⁸⁹. 2004 yılında İran havaalanları yaklaşık 4.3 milyon uluslararası yolcuya hizmet vermiştir. Bunun üçte ikisi iç hat uçuşlarıdır. Mayıs 2005'te açılan Uluslararası Tahran İmam Humeyni Havaalanı'nın yıllık kapasitesi 6,5 milyon yolcudur. Ancak 40 milyon yolcu ve 700.000 ton kargo kapasitesine sahip olacak şekilde tasarlanmıştır. Aşamalı olarak hizmetlerin genişletilmesi planlanmaktadır.

2004 verilerine göre, ulusal havayolu şirketi İran Havayolları Basra Körfezi, Asya ve Avrupa şehirleri ile bağlantılı olarak İran'ın 15 kentine uçuş gerçekleştirmektedir. 36 uçak kapasiteli filosu olan İran Havayollarında 12.000 kişi istihdam edilmektedir. İran'ın ikinci büyük havayolu şirketi ise ülkenin büyük kentlerine sefer yapan Özel Aseman Havayollarıdır. 2005 yılı verilerine göre İran'da 15 helikopter Alanı işler durumdadır⁹⁰.

⁸⁹ <http://worldaerodata.com/countries/Iran.php>

⁹⁰ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

Şekil 2.13: İran'ın Havaalanları
(www.mapsofworld.com/international-airports/asia/iran.html)

SİVİL AMAÇLI DA KULLANILAN HAVA ALANLARI			
Abadan	Abadan	AIRF	30 21 52.17N 48 13 52.98E
Abdanan	Abadan	AIRF	32 56 01.06N 47 29 08.76E
Ahmadi	Ahmedi	AIRF	29 05 43.76N 51 02 11.16E
Ahvaz	Ahvaz	AIRF	31 20 13.54N 48 45 40.75E
Bender Lengeh	Bender Lengeh	AIRF	26 31 53.89N 54 49 17.51E
Darrahi	Sadabad	AIRF	29 22 24.02N 51 04 03.44E
Kaçsaran	Gachsaran	AIRF	30 20 12.74N 50 49 38.00E
Gorgan			
Forudgahe		AIRP	
Correh	Correh	AIRF	29 54 21.73N 50 25 31.69E
İlam	İlam	AIRF	33 37 33.45N 46 25 05.07E
Jainabad		AIRF	
Jask	Jask	AIRF	25 39 21.50N 57 47 54.45E
Kiş adası	Jazireh-e Kish	AIRF	26 31 33.25N 53 58 52.19E
Khanian		AIRP	
Khoramabad	Khoramabad	AIRF	33 25 57.69N 48 17 32.95E
Manzariyeh	Kushk-e Norsat	AIRF	34 58 35.09N 50 48 14.56E
Maragheh	Maragheh/ Benab	AIRF	37 20 52.79N 46 07 34.55E
Urumuye	Orumiyeh/She ykh Sar Mast	AIRF	37 40 15.53N 45 04 19.95E
Parsabad		AIRF	
Qazvin	Qazvin	AIRF	36 14 24.71N 50 03 02.32E
Qezel Qeshl Ag		AIRF	
Qushchi		AIRP	
Raşt	Raşt	AIRF	37 19 25.79N 49 36 32.99E
Ramsar	Sakht Sar	AIRF	36 54 31.82N 50 40 47.84E
Şahabad	Eslamabad-e Gharb	AIRF	34 04 07.88N 46 36 07.41E
Vayqan		AIRF	
Yezd	Yezd	AIRF	31 53 45.55N 54 16 38.99E

Tablo 2.3: İran Sivil Amaçlı Havaalanları

(Mustafa Balbay, İran Raporu, 2. Baskı, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2006)

2.1.7. Boru Hatları

2004 yılı verilerine göre İran'ın 16,998 km gaz boru hattı, 8,256 km petrol boru hattı vardır. Ayrıca 7,808 km rafine ürünler, 570 km sıvılaştırılmış petrol gazı, 212 km yoğunlaştırılmış gaz boru hattı vardır. İran'ın merkez boru hattı altyapısı doğal gazın ülke içi kullanımı için dağıtımını ve petrol çıkarım alanlarından işletim merkezlerine transit petrol hatlarını düzenleyecek şekilde inşa edilmiştir. Bu sistem doğal gaz endüstrisi ve yakıt ihracat endüstrisindeki gelişmelere ek olarak yeniden yapılandırılmaktadır. 2000 yılından itibaren çeşitli yeni doğal gaz boru hatları planlanmaktadır. 2006 yılında Ermenistan ile Pakistan'a yeni boru hatları planlanmıştır.(Ermenistan 160 km, Pakistan 2,600 km) İran'da boru hatları yoğun olarak ülkenin batısında yer almaktadır. Petrolün kara ve demiryolları ile nakledileceği göz önünde bulundurulduğunda nakil yollarının kontrol edilmesi önemlidir⁹¹.

2.1.8. Telekomünikasyon

İran'da telekomünikasyon hizmetlerinin bütün safhaları İran Telekomünikasyon İşletmesi'nin kontrolü altındadır. 1995-2003 yılları arasında telefon sabit hat sayısı 1000 kişide 86'dan 146'ya yükselmiştir. 2003 yılında telefon aboneilerinin oranı 1000 kişide 271'dir. Devlet yatırımı tarafından desteklenen büyük ölçekli modernizasyon programında kentlerde verilen hizmetin geliştirilmesi ve telefon servisi verilemeyen kırsal bölgelere ulaşılması hedeflenmektedir. 2005 verilerine göre İran nüfusunun %10'u mobil telefon kullanıcıdır. İran'ın tek servis şebekesi yoğun talebe cevap veremez durumda kalmıştır. 2005 yılında Güney Afrika Mobil Telefon Şebekesi sıkı ruhsat koşullarını kabul ederek İran Meclisi tarafından mobil telefon konsorsiyumundan çekilmek zorunda bırakılan Türkcell'in yerini almıştır. İran'da internet kullanımı hızla artmaktadır. 2004 yılı verilerine göre 7 milyon internet abonesi kayda geçmiştir. İran Telekomünikasyon İşletmesi'ne göre 2009 yılına kadar bu oranın 25 milyona yükselmesi beklenmektedir. 2005'te İran'da 12 İnternet Servis Protokol Sağlayıcı hizmet vermektedir⁹².

⁹¹ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

⁹² <http://www.country-studies.com/iran/>

2.1.9. Sahip Olduğu Stratejik Kaynaklar

İran'ın en önemli stratejik kaynağı sahip olduğu coğrafi konumudur. Doğu ve Batı arasında bir kavşak konumunda olmak İran'a Uzak Doğu ve Güneybatı Asya'dan Avrupa ve Kuzey Afrika'ya kolay geçiş olanağı sağlamaktadır. Bu durum İran'a bir geçiş yeri, bir merkez olma özelliği sunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin 1990lı yılların başında dağılması ile uluslararası sulara erişim olanaklarını kaybeden eski Sovyet Cumhuriyetleri kendilerini coğrafi bir çıkmaz içinde bulmuşlardır. Bu durumda Orta Asya ülkeleri için uluslararası sulara erişim konusunda İran en kısa ve en ekonomik güzergah olma özelliğine sahiptir⁹³.

İran, doğal kaynaklar açısından dünyada 17. sırada yer almaktadır. Petrol yatakları açısından ise İran sahip olduğu 138 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervleriyle dünyada 3. sırada yer almaktadır. İran'ın ham petrol yataklarının büyük bölümü ülkenin güneybatı kıyı şeridinde Irak sınırı ve Basra Körfezinde yer alan Huzistan bölgesinde bulunmaktadır.

İran, doğal gaz kaynakları açısından Rusya'dan sonra 2. sırada yer almaktadır. Yılda %13'lük büyüme oranı ile küresel gaz talebinin artması İran'ın önemini de arttırmaktadır. Küresel gaz rezervlerinin %8'ine karşılık gelen Güney Pars bölgesi İran için önem arz etmektedir. Basra Körfezinde İran'ın Güney Pars ve Katar'ın Kuzey Sahası'nın kesiştiği bölgede İran'ın payı %28 oranında artmıştır. Ayrıca İran Hazar Denizi kıyılarında keşif projeleri başlatmayı planlamaktadır⁹⁴.

İran maden kaynakları açısından dünyanın en zengin ülkeleri arasındadır. Üç bini aşkın maden yatağında 70.000 insana istihdam olanağı sağlamaktadır. Taş ocaklarından yaklaşık 60 çeşit maden çıkarılmaktadır. Mart 2006 verilerine göre ülkenin maden üretimi (150 mm ton) geçen yıla oranla %10 artış göstermiştir⁹⁵.

⁹³ Nihat Ali Özcan, a.g.m., http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/abd_iran.pdf

⁹⁴ Dr.Siavash Moridi, **The Book of Iran: The Iranian Economy at a Glance**, Tahran: The Ministry of Culture and Islamic Guidance, 2004, s. 39

⁹⁵ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

Şekil 2.14: İran'da Bulunan Boru Hatları

(www.parstimes.com)

a.) Petrol

İran'da petrolün işletilmesine yönelik ilk girişim 1886 yılında Şah tarafından bir İranlıya Mazenderan bölgesinde küçük bir arazi verilmesi ile başlamıştır. 1901 yılında İngiliz Willam Darcy bölgede 489.000 m²lik bir imtiyaz elde etmiştir. 1908 yılında Mescid-i

Süleyman'da petrole rastlanmasıyla İran'da şirketleşme başlamıştır. 1909'da Anglo-Iranian Oil Company kurulmuştur⁹⁶.

1951 yılında Musaddık Hükümeti tarafından petrol millileştirilmiştir. 1954 yılında İran yönetimi ile petrol şirketleri arasında bir konsorsiyum anlaşması yapılarak İran'a, üretilen ve ihraç edilen petrol üzerinden %25 hisse alabilecek hak tanınmıştır. Konsorsiyuma üye ülkeler arasında en büyük hisseye The British Petroleum Company sahiptir. İran konsorsiyumunun faaliyet alanı dışında kalan bölgelerde petrol arama ve işletme çalışmalarında bulunmak amacıyla Iranian National Oil Company'yi (NIOC) kurmuştur. 1973 yılında konsorsiyum ile yapılan tüm anlaşmalar ve daha önce yabancı şirketlere ait petrol tesislerinin idare üretim ve ihracat hakları tamamen İran'a devredilmiştir⁹⁷.

İran 97 milyar varillik petrol rezervi ile dünya rezervlerinin %10'una sahiptir. İran'ın petrol yatakları, güneydeki Kuzistan ve Boyar Ahmadi bölgesinde toplanmıştır. İran'da tüm kara petrol yatakları kullanılmaktadır. İran'ın ayrıca Harg Adası ve Sirri Adası çevresinde deniz yatakları bulunmaktadır⁹⁸.

Tablo 2.3: İran Petrol Rafinerileri'nin Kapasitesi (1000 varil)

Rafineri	1986 ⁽¹⁾	1991	1996	2000	2001	2002	2003	2004
Toplam	233680	36190 3	49829 6	49165 5	50151 0	53801 0	53801 0	000
Abadan	0	87859	143564	000	000	146000	14600 0	000
Arak	×	×	63035	000	000	54750	54750	000
İsfahan	99898	121286	130018	000	000	96725	96725	000
Bandar Abbas	×	×	×	000	000	84680	84680	000
Tebriz	32337	32089	41098	000	000	40880	40880	000
Tahran	75688	86650	85071	000	000	82125	82125	000
Şiraz.....	14354	15696	16256	000	000	14600	14600	000
Kırmanşah	4780	10436	8564	000	000	10950	10950	000
Lavan (Damıtma Kompleksi)	6623	7887	10691	000	000	7300	7300	000

(İran Statistical Yearbook: <http://www.irtp.com/farsi/references/Amar81/English/index.htm>)

⁹⁶ Şirketin ismi 1935 yılında Anglo-Iranian 1945'te British Petroleum olarak değiştirilmiştir.

⁹⁷ Ministry of Petroleum of IRAN Website, <http://www.nioc.org/subCompanies/niordc/index.asp>

⁹⁸ <http://www.parstimes.com/Ioil.html>

Tablo 2.4: Rafinerilere Göre Ortalama Petrol Ürünleri (cubic metre /günlük)

Yıl ve Ürün	Ülke Toplamı	Abadan	Arak	İsfahan	Bandar Abbas
1986.....	94975	0	×	41146	×
1991.....	149363	36842	×	50295	×
1996.....	206752	61009	25978	53788	×
2000.....	245808	57793	26188	54234	39155
2001 ⁽¹⁾	245891	54486	25142	53947	41640
2002 ⁽¹⁾	243973	51468	27605	54102	41648
2003 ⁽¹⁾	244486	55188	27863	56880	41202
2004⁽¹⁾.....	246802	52000	28058	54614	41249
Sıvılaştırılmış Gaz.....	8427	1503	956	2101	1142
Motor Yakıtı.....	40155	7092	4491	7535	8437
Yağ.....	22965	2949	3517	5595	3504
Gaz Yağı.....	77037	14697	9266	17858	11932
Alaryakıt.....	74762	21447	7676	11981	15888
Jet Yakıtı.....	2739	85	137	944	250
Yağlama Maddeleri.....	000	000	000	000	000
Zift.....	8090	354	974	3672	42
Diğer Ürünler.....	13783	4322	1042	5064	53

Yıl ve Ürün	Tebriz	Tahran	Şiraz	Kırmanşah	Lavan (Damıtma Kompleksi)
1986.....	13326	29965	5808	1970	2759
1991.....	12853	35578	6145	4313	3337
1996.....	16944	34509	6510	3563	4451
2000.....	16729	36045	7424	3610	4629
2001 ⁽¹⁾	16668	37659	9113	3350	3885
2002 ⁽¹⁾	16614	36112	8167	3640	4617
2003 ⁽¹⁾	14934	32067	8341	3583	4427
2004⁽¹⁾.....	17430	37709	7803	3381	4559
Sıvılaştırılmış Gaz.....	663	1391	307	119	247
Motor Yakıtı.....	2621	6400	1829	825	927
Yağ.....	2481	4332	182	404	0
Gaz Yağı.....	5982	11986	2808	689	1819
Akaryakıt.....	3932	9052	1904	1317	1566
Jet Yakıtı.....	0	1144	179	0	0
Yağlama Maddeleri.....	000	000	000	000	000
Zift.....	740	1617	691	0	0
Diğer Maddeleri.....	1320	1788	76	117	0

(Iran Statistical Yearbook: <http://www.irtp.com/farsi/references/Amar81/English/index.htm>)

Kara Yatakları: Mescid-i Süleyman, Neft-i Safid, Naftkel, Marun, Ramjer, Karanj, Pans, Gahsaran, Pazhan, Bab-ı Hakime, Rag-ı Sefid

Deniz Yatakları: Nowruz , Abouzar, Cyrus, Darius, Esfendiar, Reshalat, Sassan, Sırrı Adası

İran’da tüm petrol ve doğalgaz çalışmaları devletin tekelindedir. Petrol Bakanlığı’na bağlı National Oil Co., National Refinery and Distribution Co., National Gas Co., ve National Petrochemical Co. İsimli kuruluşlar petrol ve doğalgaz çalışmalarını yürütmektedir⁹⁹.

Petrol Alanları: Soroush ve Norouz Petrol Alanı, Salmas Petrol Alanı 850 Milyon, Doroud Alanı, Forouzan Alanı, Balal Alanı, Nosrat Farzan Alanı

İran petrol ihracatının yaklaşık yarısını Asya pazarına, geri kalanını ise Avrupa ve Afrika’ya yapmaktadır. İran 1974’te günde 6 milyon varil petrol üretirken, 1979 devriminden bu yana günde 3.8 milyon varil üretmektedir. Petrol sahalarının modernizasyon ihtiyacı nedeniyle üretim her yıl 250-300 bin varil azalmaktadır. İran, petrol üretimini 2010 yılına kadar günde 5.6 milyon varile çıkarmayı hedeflemektedir¹⁰⁰.

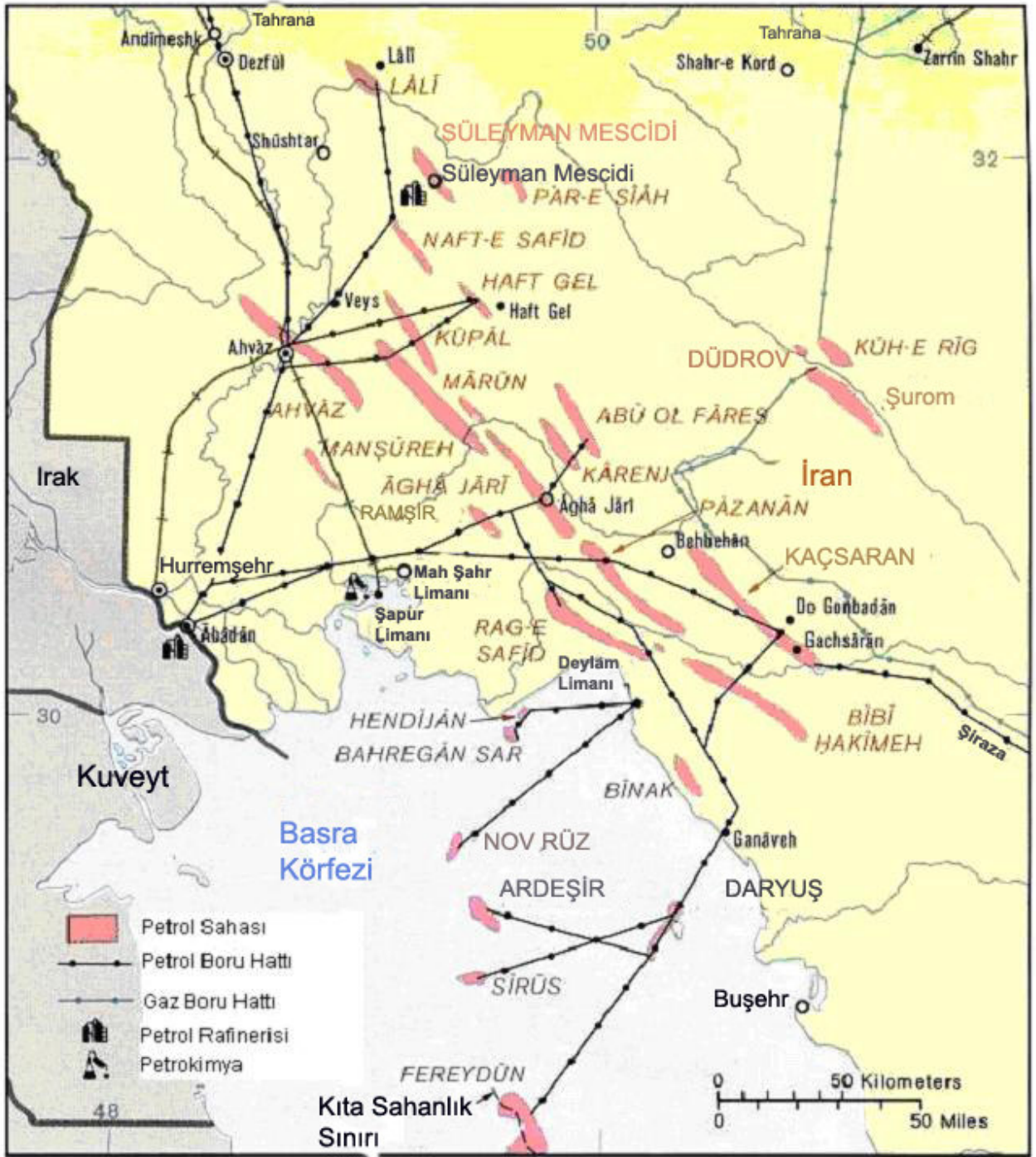
Tablo 2.5: Ham Petrol ve Petrol Ürünleri İhracatı

Tanım	1986 ⁽¹⁾	1991	1996	2000	2001	2002	2003	2004
Ham Petrol (1000 varil)	513555	901678	930006	803000	730000	748286	840194	932638
Petrol Ürünleri (mlyn litre/günlük).....	0	14	28	47	42	42	43	42

(Iran Statistical Yearbook: <http://www.irtp.com/farsi/references/Amar81/English/index.htm>)

⁹⁹ <http://www.atiehbahar.com/Resources/Oil&Gas.htm>

¹⁰⁰ Mustafa Balbay, a.g.e., ss.102-109

Şekil 2.15: İran'ın Önemli Petrol Sahaları

(www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/iran_major_oilfields78.jpg)

b.) Doğalgaz

İran 20.8 trilyon m³ (230 milyar m³ kanıtlanmış rezerv) rezervi ile dünyanın ikinci büyük doğalgaz rezervine sahiptir. İran'ın doğalgaz rezervleri tek bir bölgede bulunmamaktadır.

Şekil 2.16: İran' da Bulunan Enerji Nakil Hatları

(www.eheartland.com)

Doğalgaz Yatakları ve Buldukları Bölgeler:

Samand : Baktaran

Dalan : Fars

Abhar : Fars

Kangan : Buşehr

Varami : Buşehr

Khangran	: Horasan
Gombadly	: Horasan
Suru	: Hürmüzgan
Sarkun	: Hürmüzgan
Aga Jari	: Huzistan
Tahari	: Basra Körfezi ¹⁰¹

İran'ın en büyük doğalgaz yatakları Horasan, Hormozgan, Fars, Buşehr ve Baktaran bölgelerinde bulunmaktadır. Güney Pars bölgesinde bulunan ülkenin en büyük doğalgaz rezervlerinin 7.9 trilyon m³ olduğu tahmin edilmektedir. İran'ın toplam enerji ihtiyacının %44'ünü doğalgazdan karşılamasına karşılık aynı zamanda önemli bir doğalgaz ihracatçısıdır. İran'ın önemli doğalgaz pazarlarını Türkiye, Avrupa, Pakistan, Hindistan ve Çin oluşturmaktadır¹⁰².

İran özellikle dış politikada yeni açılımlar sağlamak için enerji kaynaklarını son derece ustalıkla kullanmaktadır. Siyasi dengeler üzerinde enerji kaynaklarının etkisi göz ardı edilemez bir gerçektir ve bu durum İran'a uluslararası ilişkilerde büyük avantajlar sunmaktadır. Bu doğrultuda İran'ın petrol ve doğalgazı dış politikada kendisine iki temel açılım yaratmaktadır:

- 1- Rusya, Çin ve Avrupa Birliği gibi küresel aktörlere kendi sahalarını açarak ikili ilişkilerde ekonomik çıkarları bir koz olarak değerlendirmek,
- 2- Orta Asya petrolerinin taşınmasında söz sahibi olmak ve bu durumu bölge devletleriyle olan ilişkilerinde iyileştirici bir faktör olarak kullanmak¹⁰³,

2.1.10. İran'ın Jeopolitik Özellikleri

İran'ın jeopolitik olarak değerlendirilmesinde jeopolitiğin coğrafi unsurları siyasi coğrafyanın da statik faktörleri olan; alan, biçim, sınır ve konum faktörleri göz önünde

¹⁰¹ Mustafa Balbay, a.g.e., s. 110-114

¹⁰² <http://www.atiehbahar.com/Resources/Oil&Gas.htm>

¹⁰³ Developing Gas Markets in Persian Gulf. Case Study: Iran Gas Conference, Amsterdam 2006. <http://www.igu.org/html/wgc2006/pdf/paper/add9935.pdf>

bulundurulacaktır. Devletlerin politik ve ekonomik güçlerinin tespitinde ve savunma stratejilerinde genellikle sahip oldukları alanın büyüklüğü dikkate alınmaktadır. Bununla birlikte alana, genişliği yanında, insanların yaşamasına ve kullanımına elverişli olması, yer altı ve yer üstü zenginliklerine sahip olması büyük ölçüde önem kazandırmaktadır. Alan büyüklüğüne göre yapılan bir sınıflandırmayla dünya üzerindeki devletler Transkontinental, Sübkontinental, Makrotop (Büyük alanlı), Mezotop (Orta büyüklükte alanlı), Mikrotop (Küçük alanlı), Minitop (Çok küçük alanlı) Devletler olmak üzere 6 bölümde toplanmaktadır. 1.648.195 km² yüzölçümü ile İran Makrotop Devlet özelliği taşımaktadır.

Savunma avantajları açısından toprakları büyük ülkeler bir savaşta düşmanın baskısını arttırması halinde geniş arazisi içinde birliklerini düzenli bir şekilde geriye çekip zaman kazanabilir ve eğer ulaşım olanakları yönünden de yeterli altyapıya sahipse ihtiyaç duyulan lojistik desteği sağlayarak karşı saldırıya hazırlanabilirler.

Alanı geniş ülkelerde iç kısımlar doğal yapının çeşitliliği, uzaklık faktörüne dayanan savunma kolaylığı, yer altı ve yerüstü kaynaklarının zenginliği dolayısıyla kendine yeter bir ekonomik düzen kurma şansının fazlalığı gibi siyasal üniteye ağırlık kazandıran özellikler küçük alanlı ülkelere göre büyük farklılık gösterir¹⁰⁴. İran'ın geniş coğrafi alanı stratejik ve askeri açıdan kritik bir önem taşımaktadır. 1980-1988 yılları arasındaki İran-İrak savaşı boyunca İran'ın kuzey, batı ve kuzeybatı kesimleri fiili savaştan etkilenmemiştir. Eğer bir ülke İran'a saldırırsa özellikle de sıcak çatışma içine girerse büyük sorunlarla karşılaşabilir. Bunun nedeni İran'ın her hangi bir askeri müdahale karşısında doğal (coğrafi)savunma olanaklarına sahip olmasıdır¹⁰⁵. Coğrafi konum jeopolitiğin temel unsurudur. Geniş saha güçtür. Saha coğrafi bütünlüğe sahip olması jeopolitik görüşe göre kuvvettir. Özellikle de coğrafi bütünlükle birlikte stratejik kaynaklara sahip olan saha daha büyük güçtür. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda İran, sahip olduğu geniş saha itibariyle jeopolitik açıdan önemli bir güce sahiptir.

Alanı bir daireye benzer bir biçim gösteren ülkeler derli toplu (compact) sayılmakta ve sınırları daha kısa olduğundan savunma konusunda daha az sorunla karşılaşmaktadırlar. Alanı uzunlamasına (elongated) ya da girinti çıkıntılar, yarımadalar ve koridorların

¹⁰⁴ Kamil Günel, a.g.e., s. 30-51

¹⁰⁵ Nihat Ali Özcan, a.g.m., http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/abd_iran.pdf

oluşturduğu gayri muntazam biçime sahip devletler siyasi otoriteyi merkezden uzak kalmış bölgelere ulaştırmak ve uzun sınırların güvenliğini sağlamakta zorlanmaktadır. Biçim tek başına değil ülkenin siyasi coğrafyasını oluşturan öteki faktörlerle birlikte değerlendirilmelidir. Biçim açısından İran, hem toplu hem de uzunlamasına alana sahip bir devlet özelliği taşımaktadır.

Bir ülkenin dünya üzerindeki yeri eskiden beri coğrafyacılar ve özellikle jeopolitikçiler tarafından politika ve stratejide kuvvet unsuru olarak kabul edilmektedir. Fiziki faktörler bakımından İran'ın konumu değerlendirildiği zaman İran güneyde Basra Körfezi'ne ve Hint Okyanusu'na açık bulunmasına rağmen, kıyıların ülkedeki yerleşme bölgelerine uzaklığı ve buralardan dağlar ve çöllerle ayrılmış olması nedeniyle denizle yeteri kadar bağlantı kurulamamıştır. Dar deniz geçitleri (Boğazlar) ve kanallara göre konum açısından İran önemli bir stratejik avantajı elinde bulundurmaktadır. Adaların deniz geçitlerini (boğazları) ve deniz yollarını kontrol altında tutma, kıyıları koruma ve askeri üsler kurma gibi durumlar dışında geniş alanlara ve zengin doğal kaynaklara sahip oldukları için ekonomik önemleri vardır. Beşeri faktörler bakımından İran'ın konumu değerlendirildiği zaman ise, devletlerin az ya da çok sayıdaki devletle komşu olmaları dış politikalarında etkili olan faktörlerden biridir. Genel olarak çok sayıda komşusu olan devletler dış politikalarında komşularının istek ve tutumlarına göre usta bir diplomasiye ihtiyaç duymaktadırlar¹⁰⁶. Sekiz devletle uzun kara sınırlarına sahip olan İran, Basra Körfezine kıyısı olan ülkeler ile de (Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn, Kuveyt) 1.259 km uzunluğunda deniz sınırına sahiptir. Bu durum İran'a tarihten günümüze kadar uzanan diplomasi geleneğini kazandırmıştır¹⁰⁷.

Bütün bu faktörler değerlendirildiğinde özet olarak İran'ın, uzun kara sınırları engebeli özellikler taşımakta ve deniz sınırlarının kaybettikleri engeller göz önünde bulundurulursa komşu sayısı da oldukça fazladır. Dünya adası diye de anılan Asya-Avrupa-Afrika'nın kesişme noktasında, kıyasal özellikler içeren; ancak ağırlıklı olarak, merkezi bir jeopolitik yapıya sahip olan İran, , hem gelişme, hem çevrelerinden gelecek tehditleri doğmadan önleme ihtiyacı ve hem de kuşatılma kompleksi taşıyan merkezi jeopolitiğe sahip olan ülke özelliklerini sergilemektedir. İran, bulunduğu coğrafyanın, üzerinde bulunan güçlü ulusa,

¹⁰⁶ Kamil Günel, a.g.e., s. 53-110

¹⁰⁷ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

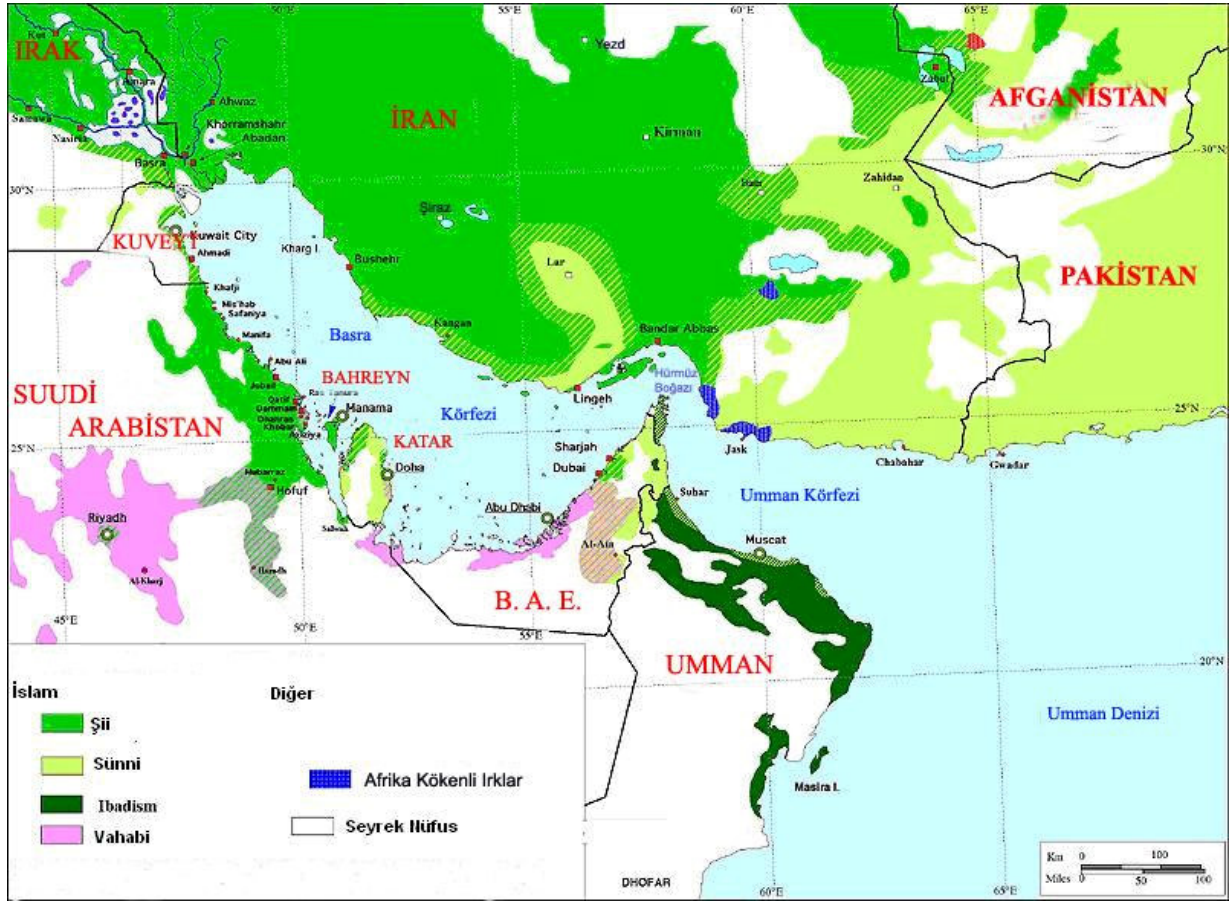
Kafkasya, Balkanlar, Orta Doğu ve Orta Asya'da etkin olma imkanı verdiği bilincinde olan bir ülkedir. Bu bağlamda İran, ekonomi ve güvenliği politik yöneliminin esasları olarak benimsemekte ve siyasi getirileri bu iki faktörün sağlayacağı başarı oranında geliştirmektedir¹⁰⁸.

Şekil 2.17: Basra Körfezi

(<http://gulf2000.columbia.edu/maps.shtml>)

¹⁰⁸ Cevad Atağat, **Jeopolitik ve Siyaset-i Harici-yi İran**, Tahran: Neşr-i Sefir, 1376, s. 16-28

Şekil 2.18: Basra Körfezi Çevresinde Dinlerin Dağılışı

(<http://gulf2000.columbia.edu/maps.shtml>)

3- İRAN'IN POLİTİK, SOSYO-EKONOMİK VE ASKERİ YAPISI

3.1 Nüfus ve Etnik Yapı

3.1.1. Nüfus

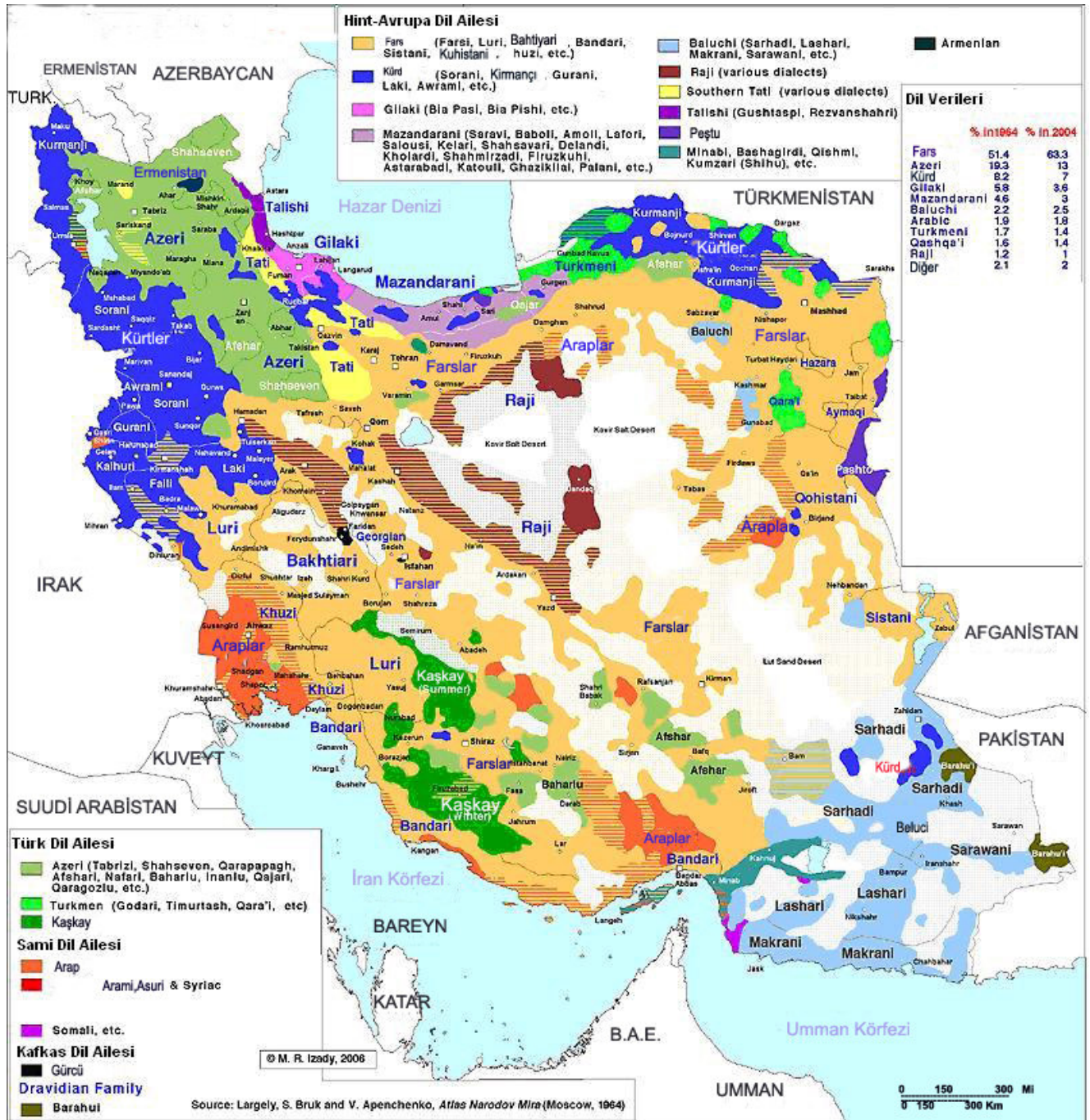
İran, geniş coğrafyasının yanı sıra komşu ülkelere oranla büyük bir nüfusa sahiptir. İran'da resmi nüfus sayımı en son Ekim1996'da yapıldı ve sonuç 59,5 milyon kişi olarak açıklanmıştır. 1998 yılında ülke genelinde yapılan Belediye Meclis seçimlerinde ise yapılan gayri resmi sayıma göre ülke nüfusunun 61.839.435 kişi olduğu açıklanmıştır. 1999 BM kayıtlarına göre 69 milyon olan İran'ın günümüz tahmini nüfusu 72 milyondur. (2007 nüfus sayımı sonuçları ise henüz açıklanmamıştır.) Bu nüfusun yaklaşık üçte biri kırsal alanlarda üçte ikisi ise kentlerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu açısından km²'ye 41.8 kişi düşmektedir. Sürekli bir şehirleşmenin yaşandığı İran'da 1976'da nüfusun sadece %47'si kentsel alanlarda yaşamaktaydı. 2005 yılında İran'ın yıllık nüfus artış oranı %0.86'dır. 2005 yılında bin kişide 2.64 kişi oranında göç yaşanmasına karşılık 2004 yılında İran'a Afganistan'dan 1.85 milyon, Irak'tan 220 bin olmak üzere toplam 2.1 milyon mülteci gelmiştir. Ancak geri iade anlaşmaları kapsamında yaklaşık 1 milyon Afgan ve 107 bin Iraklı mülteci 2005'te ülkelerine geri dönmüşlerdir¹⁰⁹.

3.1.2. Demografi

2005 verilerine göre İran nüfusunun %27.1'i 15 yaşın altında olmasına karşılık sadece %4.9'u 64 yaş üzerindedir. Ayrıca nüfusun %51'i erkektir. 2005'te ortalama yaşam süresi 70 yaş olarak belirlenmiştir. (Erkeklerde 68.6, Kadınlarda 71.4) Doğum oranı ise bin kişide 16.8 olmasına karşılık ölüm oranı bin kişide 5.6'dır. 1979-2005 yılları arasında doğurganlık oranı kadın başına 1.8 çocuk oranında artmıştır¹¹⁰.

¹⁰⁹ İran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

¹¹⁰ <http://www.country-studies.com/iran/>

Şekil 3.1: İran'da Dillerin Dağılışı

(http://gulf2000.columbia.edu/images/maps/Iran_Languages_lg.jpg)

Şekil 3.2: İran'ın Nüfus Yoğunluğu

(www.lib.utexas.edu/maps/iran_population_2004.jpg)

3.1.3. Etnik- Dinsel Gruplar ve İran Dili

Etnik çeşitlilik açısından dünyadaki en zengin ülkelerden biri olan İran'da yapılan nüfus sayımlarında etnik yapıya ilişkin hiçbir istatistik derlenmemektedir. Nüfusun niceliği hızla değişen bir ülke olmasına karşılık güvenilir istatistiklerin derlenmemesi nedeniyle İran'ın etnik yapısı konusunda birbirinden farklı veriler ortaya çıkmaktadır¹¹¹.

İran'daki farklı diller, lehçeler ve şiveler İran etnik unsurlarının çeşitliliğini yansıtmaktadır. İran farklı dil, lehçe ve şivelerin en fazla konuşulduğu ülkelerden biridir. İran'da ağırlıklı olarak Farsça ve Azerice kullanılmaktadır. Farsça devlet dili olarak kullanılırken Azerice İran'da yaşayan geniş Türk nüfusu tarafından kullanılmaktadır¹¹².

İran, Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya üçgeninde bölgenin en temel yerleşik etno-kültürel dağılımını yansıtan jeo-kültürel hat ile doğrudan ilişkilidir. Basra Körfezi'nde ise diğer yedi Körfez ülkesinin toplam nüfusundan daha fazla nüfusa sahip olan İran, aynı zamanda bölgede etnik bakımdan çoğunluğunu Arapların oluşturmadığı tek devlettir¹¹³.

a.) İran Dili

İran dili, Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-Ari kanadında yer almaktadır. Geniş anlam içinde İran dilleri dört ana dala ayrılmaktadır. İran'da resmi dil Farsçadır. Nüfusun %60'ı tarafından anadil, %15'i tarafından da ikinci dil olarak konuşulmaktadır. İran'da konuşulan diğer diller; Azeri Türkçe ve Türk lehçeleri %24, Kürtçe %7, Lurca %3, Arapça %2, Beluci dili %2'dir¹¹⁴.

- 1- Kuzey-Batı İrani Diller: Kürtçe, Talışça, Beluçça, Gilekçe, Mazanderanice veya Taberi, Baraki, Paraçi, Orta İrani Diller
- 2- Güney-Batı İrani Diller: Farsça, Tacikçe, Derice, Tatice, Lurca, Bahtiyarice
- 3- Kuzey-Doğu İrani Diller: Osetçe, Soğdi dili uzantısı Yagnobice

¹¹¹ Atay Akdevilioğlu, **İran'da Dış Politikanın Etnik-Dinsel Temelleri**, Ankara Üniversitesi Yüksek Lisans Bitirme Tezi, Ankara, 1999, s. 10

¹¹² Atgün Attar, **İran'ın Etnik Yapısı**, Ankara: Divan Yayıncılık, 2006, s. 157

¹¹³ http://www.iranchamber.com/people/articles/iranian_ethnic_groups.php

¹¹⁴ İran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

4- Güney-Doğu İrani Diller: Peştü, Pamit

İrani diller günümüzdeki coğrafi konumları göz önünde bulundurulduğunda İran merkezli bir dağılım içindedirler. İrani diller doğuda Tacikistan'a kadar, batıda ve kuzeyde ise Kafkasya'ya kadar uzanmaktadır.

Çağdaş İran dili ise Batı ve Doğu Kolu olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Ayrıca her iki kol kendi içinde dallara ayrılmaktadır.

A- Batı Kolu

1- Kuzey Batı Grubu (Parti)

- Hazar Çevresi: Gilekçe, Talişca, Mazanderanice veya Taberi
- Kürdistan: Kürtçe, Zazaca, Goranca, Lekçe
- Merkez Çevresi: Damgani, Demavendi, Erdestani, Gomi, Gomşei, Hansari, Horzuki, Kaşani, Keşeyi, Limeyi, Raci, Soi, Vanişoni, Veletru, Zefreyi, Gezi, Yezdi, Yarendi, Huri, Laşgerdi, Şehmirzadi, Sorheyi, Semnani, Aştıyani, Ferahani, Koheki, Tefreşi, Vefsi
- Doğu Çevresi: Sivendi, Beluçca, Sistani, Paraçi

2- Güney Batı Grubu (Farsi)

- Tati: Çali, Enberani, Hoeyni, Keringani, Paşai, Ramendi, Sapan, Yengice, Takestani
- Fars Eyaleti Bölgesi: Başgerdi, Benderi, Buringani, Lari, Lavi, Papun, Somgun
- Diğerleri: Farsça, Tacikçe, Derice, Lorca, Devani, Kumzari

B- Doğu Kolu

1- Kuzey Doğu Grubu (İskit)

Osetin, Yağnabi

2- Güney Doğu Grubu:

- Pamir Dilleri: Eşkuşumi, Şungani, Veheni, Yazgulami
- Diğerleri: Peştü, Muncani

b.) Etnik Gruplar

İran'da 5 ırka mensup, 5 farklı dil ailesinden 90'a yakın dilin konuşulduğu, 10'u aşkın dini ve mezhebi inanca sahip çok sayıda etnik grup, halk, topluluk yaşamaktadır. İran siyasi tarihinde buldukları konumları dolayısıyla Türkler ve Farslar ilk sırayı ellerinde bulundurmaktadırlar¹¹⁵.

Genelde Farsların merkezdeki platoda yerleşmesine karşılık diğer etnik gruplar ülkenin sınır bölgelerinde yaşarlar. Ülke sınırının öteki tarafında söz konusu etnik grupların kendi etnik-dinsel akraba topluluklarının beşat olduğu devletler vardır. Sınır eyaletlerdeki etnik grupların merkezdeki büyük şehirlere göçüne rağmen etnik grupların büyük kısmı sınır bölgelerinde yaşamayı sürdürmektedirler¹¹⁶.

Pehleviler döneminde baskı altında olan Farslar dışındaki etnik gruplar İslam Devrimi sonrasında kimliklerini serbestçe ifade edebilme ve dillerini konuşabilme özgürlüğüne kavuşmuşken, Pehleviler döneminde daha rahat olan dinsel azınlıklar özellikle de Bahailer ve Zerdüştiler devrim sonrası bu haklarına kısıtlamalar gelmiştir.

Etnik grupların ülke yönetimindeki etkinliği dinsel azınlıkların aksine nüfuslarına oranla düşüktür. Ayrıca etnik grupların yaşam standardı ve ekonomik faaliyetlerdeki etkinlikleri birbirlerinden oldukça farklı ve Farslara oranla düşüktür.

İran'da siyasi merkezileşme, Fars dili ve kültürünün beşatlığının vurgulanması ve sanayileşmenin merkezde toplanması etnik gruplar arasında eşitsizliklerin meydana gelmesinde temel nedenlerdir¹¹⁷.

İran Halkları altı gruba ayrılmaktadır:

1- İrani Halklar: Benzer kültürleri olan İrani halklar toplam nüfusun %64.5'ini teşkil etmektedirler. Bunlar arasında Farslar %40'lık bir ortalamayla İran nüfusunun

¹¹⁵ Atgün Attar, a.g.e., s. 158-163

¹¹⁶ http://www.iranchamber.com/people/articles/iranian_ethnic_groups.php

¹¹⁷ Atay Akdevilioğlu, a.g.e., s. 10-13

genelinde ilk sırayı alırlar. Tatiler, Talışlar, Gilekler, Mazanderaniler veya Taberiler, Lekler, Farslar, Goranlar, Semnaniler, Raciler, Sengseriler, Aştiyaniler, Lorlar, Kürtler, Bahtiyariler, Sistaniler, Beluçlar, Tacikler, Afganlar veya Peştumlar ve diğer küçük gruplar. Bu gruplar dil ve kültür bakımından farklı özellikler taşımaktadırlar. Afganistan ve Tacikistan'ın nüfuslarının çoğunluğu da İrani kökenlidir.

- 2- **Türki Halklar:** Azerbaycan Türkleri, Türkmenler, Halaçlar, Afşarlar, Kaşkaylar ve bazı Horasan grupları ülke nüfusunun %40'lık oranına sahiptirler. Bu gruplar Halaçlar hariç Oğuz Türkleri olarak kabul edilmektedirler. Ülkenin kuzeybatısında yoğun olan Türkler, Fars, Gilan, Hemedan, Mezenderan ve Tahran'da bulunmaktadır. İran'da Türkler göçebeler ve yerleşik olarak ikiye ayrılmaktadırlar. Azeriler dışındaki Türklerin büyük bir kısmı göçebedir. Şii Türklerin İran'daki tüm Türkler içindeki oranı İran'ın toplam nüfusundaki Şiilerin oranından daha yüksektir. Bu nedenle İran'da Şiilik, Şii mezhebine sahip çıkan Türklerin kendilerini İranlı hissetmelerindeki en önemli faktördür.
- 3- **Hintli Halklar:** Romlar veya İran Çingeneleri, Brahoiler, Catlar, Hintliler ve Urdular dil olarak Hint dili gruplarından oluşan bir dil konuşmaları nedeniyle Hintli topluluklar adını almaktadırlar. Sayı itibarıyla çok küçük topluluklardır.
- 4- **Sami Halklar:** Araplar, Asuriler, Yahudiler, Afrikalılar ve Aramiler genelde İran'ın güney-batı ile batı kesimlerinde oturmaktadırlar. Nüfusun %4'lük bir oranını oluştururlar. Bunlardan Asuriler, Aramiler İran'ın en eski halkları arasındadırlar. Yahudiler ve Araplar ise İran'a sonradan göç ettirilmişlerdir.
- 5- **Hint-Avrupa Halkları:** Ermeniler ve Ruslar.
- 6- **Kafkasyalılar:** Gürcüler ve Çerkezler¹¹⁸.

1-) İrani Halklar

Farslar: İran nüfusunun %60'ını Farslar oluşturmaktadır. İran dışında Basra Körfezinin Arap Yarımadası kıyılarında yaşayan Farslar, Arap ülkelerinde küçük azınlıkları oluşturmaktadırlar. İran dışında Basra Körfezi ülkelerinde yaşayan Farsların oranları: Katar %10, Bahreyn %8, Kuveyt %4'dür.

¹¹⁸ Atgün Attar, a.g.e., s. 163-164

Kürtler: Kürtler nüfusun %7'si kadardır. Irak nüfusunun da %15-20'si Kürt kökenlidir ve İran Kürtleriyle etkileşim içindedirler. Kürt kimliğini tanıyan İran'da Kürtçe yerel yayın yapan yerel radyolar ve Kürdistan adı verilen bir eyalet vardır¹¹⁹. Pehlevi döneminde Kürtlerin Med kökenli Fars oldukları kabul edilmekteydi. İran'ın batısındaki çok küçük bir grup Kürt Zazaca konuşur. Güneyindeki Kürtler Soranice, kuzeyindekiler ise Kırmançi dili konuşmaktadır. Kürtçe'nin bu üç lehçesi birbirinden farklıdır ve bu farklı lehçeleri konuşan Kürtler birbirlerini anlayamazlar. Buna karşılık İran'da Soranice konuşanların çoğunluğu oluşturması ve Farsça'nın Kürtçe lehçelerini birbirine yakınlaştırması nedeniyle İran'daki Kürtler arasında ortak bir konuşma dili mevcuttur. Çünkü Farsça ile Kürtçe aynı dil ailesinden hatta aynı dilden gelerek binlerce yıldır etkileşimlerini sürdürmüşlerdir¹²⁰.

Kürtler Kürdistan ve Bahtaran eyaletlerinde çoğunluğu oluştururlar. Batı Azerbaycan eyaletinin güneyinde de yaşarlar. Bunlara Batı Kürtleri denmektedir. Ayrıca Horasan eyaletinin kuzeyinde küçük bir bölgede yer alan Kürtlere de Doğu Kürtleri denir.

Kürtlerin %75-80'i Sünni'dir. Şii Kürtler Bahtaran ve doğuda Horasan'da yoğunlaşmışlardır. Çok az sayıda Yahudi, Yezidi ve Hıristiyan Kürt vardır. Sünni bir toplum olarak Şiiilerin egemenliğine karşı çıkan ve yarı-göçebe aşiret yapıları nedeniyle Kürtler İran devletine karşı tutumlar sergilemektedirler. Ancak büyük toprak sahibi ağalar ve aşiret reislerinin hala etkin olduğu dağınık feodal bir yapı esastır. Her aşiretin ve politik örgütün birbirinden bağımsız biçimde Tahran yönetimiyle ilişkisi vardır¹²¹.

Beluciler: Belucistan-Sistan eyaletinde çoğunluğu oluşturan Beluciler ülke toplam nüfusunun %2'sini teşkil ederler. Belucilerin neredeyse tamamı Sünni'dir ve Hanafi okuluna bağlıdır. Belucistan İran'ın en geri kalmış ve kurak eyaletidir. Belucilerin çoğunlukta olduğu en önemli şehir Zahedan'dır. Göçebe kabileler halinde yaşamaya devam eden Beluciler hayvancılık ve sınır kaçakçılığıyla geçinirler¹²².

Beluci dili Peştuca'ya yakın bir dildir ve iki ana lehçeye ayrılmaktadır. Kuzey lehçesine Sorhadi, güney lehçesine Makrani denir. Aslında İran'da tek ve birleşik bir Beluci etnik

¹¹⁹ Hussein D. Hassan, "Iran: Ethnic and Religious Minorities", <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL34021.pdf>

¹²⁰ http://www.iranchamber.com/people/articles/kurds_in_iran1.php

¹²¹ Atay Akdevilioğlu, a.g.e., s. 14-15

¹²² Atgün Attar, a.g.e., s. 198-200

grubundan bahsetmek imkansızdır. Birçok aşiretin ortak adı olan Beluci terimi bu aşiret üyeleri için de kullanılmıştır. Ancak aşiret üyeleri kendilerini Beluci olarak değil aşiretin adıyla tanıtır. Ortak bir Beluci kimliğinden daha çok aşiret kimliğine önem veren Belucilerin İran'daki önemli aşiretleri: Bameriler, Balidehler, Büyük Zadehler, Riggiler, Sardar Zayeler, Şahbakşiler, Laşariler, Mobarakiler, Mir Morad Zayeker, Naroviler, Noşiravaniler, Barohoyiler, Baram Zehiler, Şir Hanzayiler. Sistan bölgesinde yaşayan az sayıdaki aşiret Sistani adı verilen Farsça bir diyalekti konuşur ama kendilerini Beluci aşireti olarak nitelemektedirler. Sistan dili konuşan aşiretler: Sarbandi, Şahraki, Sargazi, Zamir-Farsyon, Mir-Arab, Sarcarani¹²³.

İran ile Pakistan arasında Beluciler ve Belucistan ikiye bölünmüştür. Pakistan ve İran'dan sonra en büyük Beluci nüfusu Afganistan'da yer almaktadır. Türkmenistan'da az sayıda Beluci aşiretinin bulunmasının yanında Umman'da da küçük bir Beluci azınlık vardır.

Lurlar ve Bahtiyariler: Lurlar ve Bahtiyariler Lurca konuşurlar. Büyük Lurca'yı Bahtiyariler, Küçük Lurca'yı Lurlar konuşur. Bu nedenle iki etnik grup birlikte değerlendirilir. Nüfusları birbirine yakın olan bu iki grubun birlikte toplam nüfusları ülke nüfusunun %3'ünü oluşturur¹²⁴.

Yoğun olarak dağlık Luristan eyaletinde yaşayan Lurlar, Kürtler ile aynı etnik kökenden gelirler. (Medler) Lurca Kürtçe'ye yakındır. Delfan, Tahran, Selseleh, Bala Garideh adında dört ana alt gruptan oluşan Lurların temsilcisi Bala Garidehlerdir.

Çaharmahal-Bahtiyari, Fars, Huzistan ve Luristan eyaletlerinde yaşayan Bahtiyariler, Haftgang (55 aşiret) ve Çahar (24 aşiret) adında iki ana kola ayrılır. Bazı Bahtiyari grupları Arap ve Lur gruplarıyla karışmışlardır. Bu etnik gruplar arasında keskin sınırlar yoktur ve karma etnik yapıdaki aşiretlerin oluşturduğu bir geçiş bölgesi özelliği taşır. Şii olan Lurlar ve Bahtiyariler yarı göçebe aşiret yapılarını korumaktadırlar¹²⁵.

¹²³ Hussein D. Hassan, a.g.m., <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL34021.pdf>

¹²⁴ Atay Akdevilioğlu, a.g.e., s. 16-17

¹²⁵ Atgün Attar, a.g.e., s. 191-196

2-) Türki Halklar

Azeriler: İran nüfusunun %20'sini oluşturan Azerilerin hemen hemen tümü Şii'dir. Türkçe konuşan nüfusun %85'ini oluştururlar. Hazar Denizi ile Urumiye Gölü arasında kalan ve Tahran'a kadar uzanan ülkenin kuzeybatı bölümünde çoğunlukta dırlar. İran'da nüfusun en yoğun olduğu bölgeler, Azerilerin yaşadığı Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Gilan ve Tahran eyaletleridir. Bu bölgeler ülkenin en önemli sanayi, ticaret ve tarım alanlarıdır¹²⁶.

İktisadi açıdan Azeriler diğeri etnik gruplara oranla ulusal sisteme entegre olmuşlardır. Toplumsal açıdan da siyasetin her düzeyinde, orduda, entelektüel kesim ve ulemalar arasında Azerilerin hatırı sayılır bir oranı vardır. Bunun en önemli nedeni kendilerini İran'ın ana unsurlarından biri olarak gören Azeriler arasında güçlü bir ayrılıkçı eğilim olmamasıdır. Ayrıca başta Tahran olmak üzere endüstrileşmiş büyük şehirlere göç eden Azeriler, ekonomik açıdan ulusal pazar ile bütünleşmişlerdir. Azeri ve Fars kültürleri Şiilik çatısı altında İran ulusunu oluşturmuşlardır. Bu nedenle Azeriler, Azeri olmaktan öncelikli olarak bir İranlı olma bilincini taşırlar. Azeriler yönetim sistemi ve ulema arasında yüksek mevkilerde yer almaktadırlar. Bu duruma en çarpıcı örnek İran'da Velayet-i Fakih Ayetullah Ali Hamaney Horasan doğumlu bir Azeri'dir. Azeri kimliğini öne çıkarmayan bir Azeriyi, Farslar Şii İranlı olarak kabul etmektedirler¹²⁷.

Türkmenler: İran nüfusunun %2'sini oluşturan Türkmenler, Mazanderan eyaletinin kuzeydoğusunda ve Horasan eyaletinde Türkmen sahrası olarak adlandırılan bölgede yaşarlar. Aşiretler şeklinde örgütlenen Türkmen aşiretleri Türkmenistan-İran sınırıyla parçalanmışlardır. İran'da iki önemli aşiret kolu vardır: Kuklanlar(6 aşirete ayrılırlar) ve Yamotlar (Atabay ve Caferbay adında iki aşirete ayrılır). Türkmenler Sünni'dir ve Hanefi okuluna bağlıdırlar¹²⁸.

Kaşkaylar: İran nüfusunun %1'ini oluşturan Kaşkaylar'ın tamamı Şii'dir. Fars eyaletinde aşiretler halinde ve genelde göçebe olarak yaşarlar. İsfahan-Şiraz arasında ve Basra Körfezine

¹²⁶ Hussein D. Hassan, a.g.m., <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL34021.pdf>

¹²⁷ Atay Akdevilioğlu, a.g.e., s. 18-21

¹²⁸ http://www.iranchamber.com/people/articles/turkmens_in_iran1.php

kadar uzanan güney bölgede bulunmaktadırlar. Kaşkayların, Sistan'ın günümüzde Pakistan tarafında kalan bölümü kökenli olduğu düşünülmektedir. Bazı kaynaklara göre ise Kaşkaylar, Moğol istilasası sırasında Doğu Türkistan'dan göç etmişlerdir¹²⁹.

3-) Sami Halklar

Araplar: Araplar İslamiyet'ten önce Huzistan'a yerleşmişlerdir. Abadan'da rafineri tesisleri kurulmaya başladıktan sonra Huzistan'da Arap ve Arap olmayan gruplar iç içe yaşamaktadır. Ancak eyalette Araplar çoğunluktadır. Araplar genel olarak Abadan, Ahvaz, Horramşehr bölgelerinde yaşamaktadırlar. Başta Huzistan Arapları olmak üzere Arapların çoğu Şii'dir. Buşehr, Bender Abbas şehirlerinde Sünni Araplar yaşamaktadır. Araplar arasında aşiret bağı güçlüdür. Bazı Arap aşiretleri Huzistan eyaletinin kuzeyinde yer alan Bahtiyari aşiretleriyle karışmışlardır. En önemli Arap aşireti Beni Kaablar, Hürremşehr ve Ahvaz'da yaşarlar¹³⁰.

Asuriler: Eski Süryanice'den dönüşmüş bir Aram dili olan Asurca'nın modern şeklini kullanan Asuriler İran'ın en eski halklarından. Ülke nüfusunun %0.5...'ini oluşturan Asuriler'in geleneksel yerleşim yeri , Urumiye Gölü'nün batısıdır. Günümüzde ise çoğunlu Tahran'da yaşamaktadır. Asurilerin tamamı Hıristiyan'dır. Meclis'te bir milletvekili kontenjanına sahip olan Asurilerin kendilerine ait dernekleri, kiliseleri ve Asurca eğitim veren okulları vardır¹³¹.

4-) Avrupa Halkları

Ermeniler: İran nüfusunun %0.4'ünü oluşturan Ermenilerin tamamı Hıristiyan'dır. Ülke dışına olan göçler nedeniyle sayıları azalmıştır. Ermenilerin büyük çoğunluğu Tahran'da yaşamaktadır. İsfahan, Tebriz, Mazendaran ve Gilan'da önemli sayıda Ermeni bulunmaktadır. İsfahan (Güney) ve Tebriz-Tahran (Kuzey) Ermenilerinin Meclis'te birer milletvekili kontenjanı vardır. Ermeni Piskoposu ve iki milletvekili merkezi yönetime karşı Ermenilerin resmi olarak sözcüsü konumundadırlar. Ermenice Farsça'ya çok yakın bir Hint-Avrupa

¹²⁹ Atgün Attar, a.g.e., s. 328-329

¹³⁰ http://www.iranchamber.com/people/articles/araps_in_iran1.php

¹³¹ Hussein D. Hassan, a.g.m., <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL34021.pdf>

dilidir. İran'da bugün Ermenilere ait toplam 29 özel eğitim merkezi bulunmaktadır. Bunlar arasında ana okulu, orta okul ve liseler de yer almaktadır. İran'da yaşayan Ermeniler kendi ana dilleri olan Ermenice yazma ve okuma imkanına sahiptirler. İran'da özellikle, Ermenistan'ın resmi dili olan Doğu Ermenice kullanılmaktadır. İran Ermenilerinin aktif ve yarı aktif toplam 200 kilisesi bulunmaktadır. İran'daki Ermenilerin inançları Hıristiyanlık çatısı altında farklı mezheplere ayrılmaktadır.¹³².

5-) İran Göçebeleri

Dünyadaki en büyük göçebe nüfuslarından birine sahip olan İran'da önemli göçebe nüfuslar Fars olmayan etnik gruplardan oluşmaktadır. İran'daki göçebelere kimlik oluşumunda yaşam biçimi ve gelenekler etnik kökenlerinden daha önemlidir.

İran'da göçebeler iki ana gruba ayrılmaktadır:

- 1.) Sınır bölgelerindeki büyük ve genelde Sünni olan, sınır ötesinde akraba grupları bulunan Türkmenler, Kürtler ve Beluciler gibi göçebe gruplar.
- 2.) Nüfusu daha az konfederasyon halinde örgütlenmiş, genelde Şii olan ve İran'ın iç bölgelerinde yaşayan Bahtiyarlar, Kaşkaylar, Lurlar, Afşarlar gibi göçebeler.

Göçebe gruplar birbirlerinden aşiret sınırlarıyla ayrılırlar. Kürdistan, Yezd, Kirman ve Hürmüz göçebe oranının en yüksek olduğu eyaletlerdir. Ayrıca Belucistan-Sistan, Horasan, Bahtaran, İsfahan, Huzistan eyaletlerinde de göçebe gruplar yaşamaktadır. Merkezi yönetimle yakın ilişkiler içinde olan göçebeler hala yarı bağımsız bir yaşam sürmektedirler¹³³.

c.) Dinsel Gruplar

İran İslam Cumhuriyeti anayasasına göre İran'ın resmi dini Şii İslam'dır. İran'ın %90'nı Şii'dir. Nüfusun %7'si Sünni, %2'si diğer İslam mezhepleridir. Diğer dinler; Hıristiyanlık (Ermeniler ve Asurilerden oluşan 300.000), Bahailik (250.000-300.000), Zerdüştilik (30.000-60.000), Yahudilik (20.000-30.000). İran anayasası Hıristiyanlık, Yahudilik ve Zerdüştiliği resmi dini azınlık olarak kabul etmektedir. Bahailik ise resmi dini azınlık olarak kabul

¹³² http://www.iranchamber.com/people/articles/armenians_in_iran1.php

¹³³ Atay Akdevilioğlu, a.g.e., s. 24-25

edilmemektedir¹³⁴. Din unsuru İran’da her zaman bireyin kimlik tanımlamasında etnik kökenden daha önemli olmuştur. Bu nedenle İran’da etnik yapının çeşitliliğine karşılık dinsel yapının homojen olması ülke bütünlüğünün sağlanmasında en önemli etken olmuştur¹³⁵.

1-) Müslümanlar

Şiiler

Şia Arapça’da taraftar anlamına gelir. Şia, Hz. Ali’nin Hz. Muhammed’den sonra nass (vahiy) ve tayinle (hadis) imam olduğuna inanan ve imametin kıyamete kadar onun soyundan ayrılmayacağını ileri süren ve bu imamların masum olduklarını iddia eden toplulukların ortak adıdır. Şii terimi ise Şia’ya ait olmayı ifade eder¹³⁶.

Şia’nın günümüzde üç önemli alt kolu bulunmaktadır. Bunlar; Zeydilik, İsmaililik ve İmamiye’dir. Zeydilik ve İsmaililik, 8. yüzyılda İmamiye’den kopmuşlardır. İmamların yarı tanrı olarak kabul edildiği İsmaililik ile imamların halifeler kadar kutsiyetten uzak kabul edildiği Zeydilik arasında İmamiye bir orta yol şeklinde yer almaktadır.

Sünnilerle aralarındaki temel fark imamet olan İmamiye mezhebine 12 imam inancından dolayı Onikiciler (İsna Aşeriyye) ve 6. imam Cafer es-Sadık’a verdikleri önemden dolayı da Caferilik adları verilmektedir. İran’daki Şiilerin hemen hepsi ve dünyadaki Şiilerin de büyük bir bölümü İmamiye mezhebine bağlıdır.

Dünyada 150 milyon kadar Şii, İran, Pakistan, Azerbaycan, Afganistan, Hindistan, Irak, Lübnan ve Körfez ülkelerinde yaşar. İran’da nüfusun %90’ı Şii’dir. Farslar ve Azeriler Şii nüfusun büyük kısmını oluşturlar¹³⁷.

¹³⁴ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

¹³⁵ Hussein D. Hassan, a.g.m., <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL34021.pdf>

¹³⁶ Atay Akdevilioğlu, a.g.e., s. 25-26

¹³⁷ Mehmet Şahin, “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller”, Akademik Orta Doğu, 2006 Cilt:1, Sayı:1, İstanbul, s. 40

Sünniler

İran'da nüfusun %7'si Sünni'dir. Kürdistan, Beluciatan-Sistan ve Horasan eyaletlerinde Sünniler çoğunluktadır. İran'ın iki büyük etnik grubu olan Farslar ve Azeriler dışında kalan diğer önemli etnik gruplar Sünni'dir. Genelde göçebe olan Sünni gruplar sınır bölgelerinde yaşarlar¹³⁸.

İslam Devriminin tüm İslam mezheplerini kapsayan söylemi, İran-İrak Savaşı'nın başlamasıyla yerini Şii mezhepçiliği ve Fars Milliyetçiliğine bırakmıştır. Ancak İran, kendi politik çıkarları doğrultusunda Sünni Arap devletlerinin hakim olduğu Ortadoğu'da yalnız kalmamak amacıyla İslamın tüm mezheplerini kucakladığını iddia eden bir Şii devleti görünümü sergilemektedir¹³⁹.

2-) Diğer Dinler

İran'da Gayri Müslimlerin toplam nüfusa oranı %1.5'dir. Bahailer dışındaki dinsel azınlıklar kitap ehli olarak nitelendirildikleri için resmi olarak tanınırlar. Bu gruplar medeni hukuk ve eğitim alanında özerk bir alana, Meclis seçimlerinde ayrı kontenjanlara sahiplerdir. Vatandaşlık hak ve sorumluluklarında Müslümanlarla eşittirler.

Hıristiyanlar

Toplam nüfusun %0.7'sini oluşturan Hıristiyanların büyük bir bölümü Ortodoks olan Ermeni ve Asurilerden meydana gelmektedir. Katolik, Protestan, Anglikan mezhebinden olan çok küçük gruplar da vardır. Hıristiyanlara yönelik anayasal koruma sadece Ermeni ve Asuri azınlıklar için geçerlidir. Geriye kalan Fars Hıristiyanlara İslam Devrimi sonrasında baskı olmuştur¹⁴⁰.

¹³⁸ Hussein D. Hassan, a.g.m., <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL34021.pdf>

¹³⁹ Nihat Ali Özcan, a.g.m., http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/abd_iran.pdf

¹⁴⁰ <http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/religion.htm>

Yahudiler

İran nüfusunun %0.3'ünü oluşturan (25 bin Yahudi) Yahudilerin hemen hemen tümünün anadili Farsça'dır. Çok küçük bir Yahudi grubununki ise Kürtçe'dir. Yahudilerin büyük bir kısmı Tahran'da yaşar. Şiraz, İsfahan ve Hemedan gibi büyük şehirlerde de Yahudi gruplar yaşamaktadır. Ülke genelinde Yahudilerin 30 sinagogu ibadete açıktır. Mecliste bir milletvekili kontenjanları vardır. Yahudilerin kendilerine ait özel okulları (Tahran'da 3 okul vardır.) ve diğer toplumsal örgütleri bulunmaktadır. İran yönetimi Siyonizm ve Yahudilik arasındaki çizgiyi vurgulayan açıklamalar yapmaktadır. Ancak İsrail ile olan bağlantıları nedeniyle Yahudilere şüpheyile bakılmaktadır¹⁴¹.

Zedüştiler

İran nüfusunun %0.05'ini teşkil ederler. Anadilleri Farsça'dır. 1979 Anayasasıyla resmi olarak tanınmış dinsel azınlıklardandır. Mecliste bir milletvekili kontenjanları vardır. Tahran, Kirman, Yezd, İsfahan, Şiraz ve Zahedan şehirlerinde yoğunlaşmışlardır. Dünyadaki en büyük Zerdüşti topluluğun yaşadığı şehir ise Bombay'dır. İran'ın İslam İmparatorluğuna 642'de dahil olmasından sonraki birkaç yüzyıl içinde çok küçük bir Zerdüşti topluluk dışında tüm Zerdüştiler İslamiyet'e geçti. İran'da Zerdüştilik yerini İslam'a bırakırken temel niteliklerini Şia kalıbında yeniden şekillendirmiştir¹⁴².

Bahailer

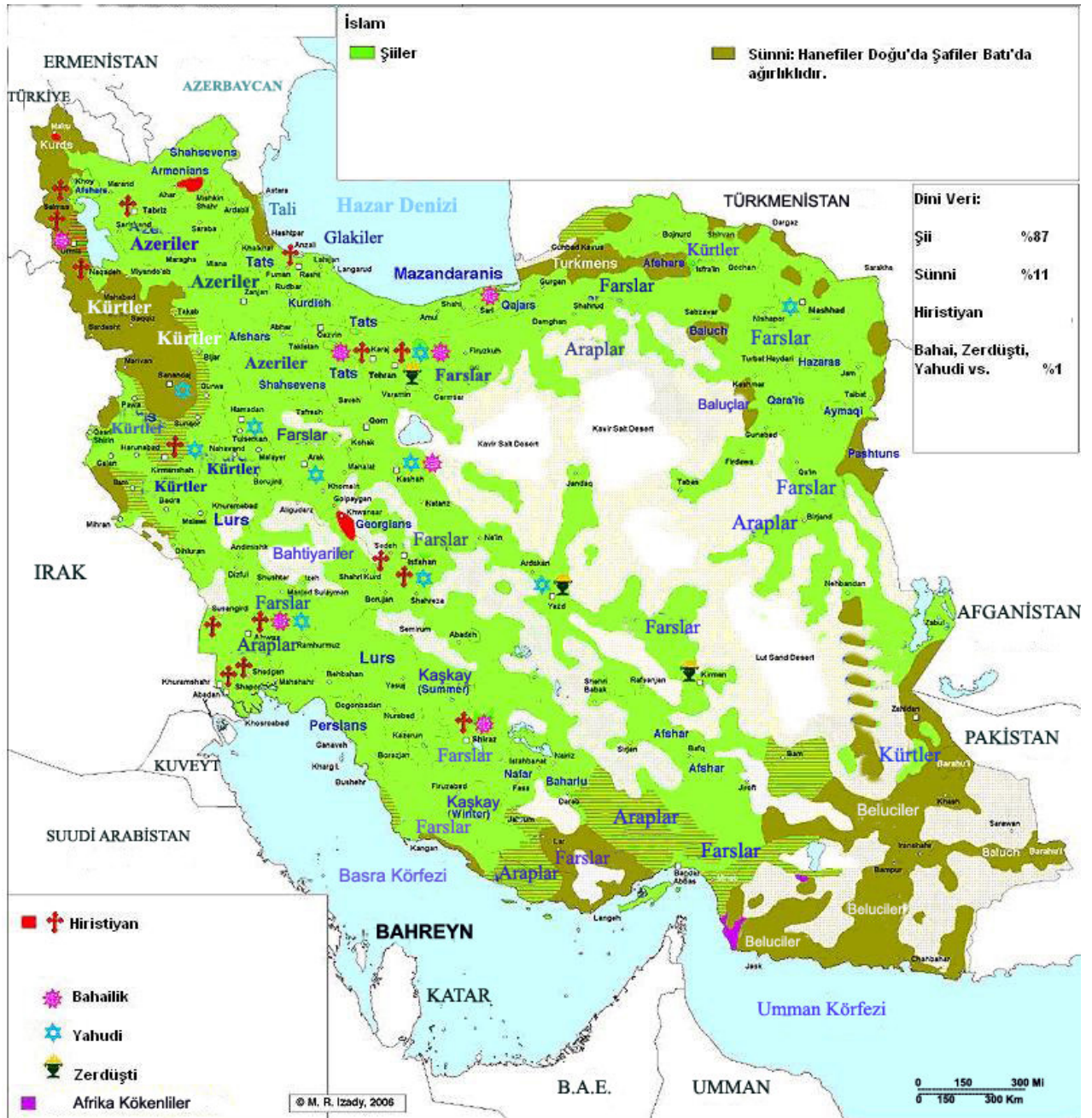
İran nüfusunun %0.7'sini oluşturan Bahailerin büyük kısmı Farsça geri kalanları da Azerice konuşur. Bahailer, İran'daki en büyük gayri Müslim azınlığı oluştururlar. Tüm İran'da küçük gruplar halinde yaşayan Bahailer, Tahran'da yoğun olarak bulunurlar. Mazanderan ve Fars eyaletlerindeki Bahai köyler dışında tüm Bahailer şehirlerde yaşarlar.

Hız. Muhammed'den önceki peygamberleri ve dinleri tanıyan İslam dini, kendinden sonraki din kurma iddialarını tanımaz. Bu nedenle İran Anayasası Bahailerini bir dinsel azınlık

¹⁴¹ Atgün Attar, a.g.e., s. 218-220

¹⁴² Hussein D. Hassan, a.g.m., <http://www.fas.org/sfp/crs/mideast/RL34021.pdf>

olarak kabul etmemektedir. İslam Devrimi sonrasında çok sayıda Bahai Avrupa'ya ve İsrail'e göç etmiştir¹⁴³.

Şekil 3.3: İran'da Dinlerin Dağılışı

(http://gulf2000.columbia.edu/images/maps/Iran_Religions_lg.jpg)

¹⁴³ <http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/religion.htm>

3.2. İran'ın İdari ve Siyasi Yapısı

3.2.1. İdari Bölünme

İran idari olarak 30 eyalete bölünmüştür. 2004 yılında ülkenin en büyük eyaleti olan Horasan; Kuzey, Güney ve Razavi Horasan olmak üzere 3 ayrı eyalete bölünmüştür. Eyaletler il, ilçe ve kasabalar olmak üzere toplamda 314 alt birime ayrılmaktadır. Ülkenin merkez eyaleti olan Tahran ise ayrıca İran'ın başkentidir¹⁴⁴.

Şekil 3.4: İran İdari Bölünme

(http://gulf2000.columbia.edu/images/maps/Iran_Provinces_2006_lg.jpg)

¹⁴⁴ İran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

3.2.2. Yerel Yönetimler

İran eyaletleri İç İşleri Bakanı tarafından atanan valiler tarafından idare edilmektedir. Valiler yerel düzeyde şehir ve kasabalardaki idari konseyleri seçmekle yetkilidir. Aralık 2006 yerel yönetim, meclis ara seçimleri ve Uzmanlar Meclisi seçimlerinde Muhafazakarlar oyların üçte birini almıştır. Dini Lideri seçmekle yükümlü Uzmanlar Meclisinde en yüksek oyu Rafsancani almıştır¹⁴⁵.

3.2.3. Ülke Siyasal Yapısı

İran İslam Cumhuriyeti, siyasal iktidarın ulema ile halk tarafından seçilen temsilciler arasında hiyerarşik olarak paylaşıldığı dini teokrasi ile Başkanlık sistemi karışımı kendine özgü bir yönetim biçimidir. İslam Devrimi sonrasında Mart 1979 yılında yapılan referandumda %98.2'lik bir oranla İran İslam Cumhuriyeti adını almıştır. Kasım 1979'da yapılan referandumda ise yeni Anayasa kabul edilerek ülkenin yeni hukuki ve siyasal yapısı oluşmuştur. Bu vesileyle İslamın Şia yorumuna dayan bu şariat devletinin niteliği resmileşmiştir¹⁴⁶. İran İslam Devriminin temelinde yatan en önemli dinamik olan Şiilik olgusunun bir ürünü olan Velayet-i fakih kuramı İslam rejiminin yasal olarak en üst makamını oluşturmaktadır. İran toplumunda ulemanın rolünün temelinde Şii düşünce geleneğinde imamet nazariyesinin etkinliğidir. Şiiliğe karakteristik niteliğini veren İmamet nazariyesi, Şii düşüncenin bel kemiğidir. Bu anlayışa göre imamlar, hatasız günahsız kimseler olup, onların sözü Hz. Peygamberin sözüyle eş değerdedir. Şii düşünce geleneği neredeyse bütünüyle imamlara atfedilen görüşler çerçevesinde şekillenmiştir¹⁴⁷.

a.) Velayet-i Fakih

İran'ın iç ve dış politikasını doğru yorumlamak için Velayet-i Fakih kuramını ve ülkenin siyasal hayatındaki yerini anlamak gerekmektedir. Çünkü İran'daki mevcut devlet mekanizması velayeti fakih makamı merkez alınarak yapılandırılmıştır. Velayet-e Fakih kuramı 1960'larda Humeyni tarafından ortaya atılmış ve Şia mezhebinin ideolojik temelleri üzerine kurulmuştur.

¹⁴⁵ <http://www.country-studies.com/iran/>

¹⁴⁶ İran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

¹⁴⁷ Hussein D. Hassan, a.g.m., <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL34021.pdf>

Humeyni'nin Velayet-i Fakih kuramı Şia mezhebinin “imamet” kurumunun devamı olarak geliştirilmiş bir açılandır. Şia'ya göre peygamberin ölümünden sonra Müslümanları yönetmek imamların hakkı ve sorumluluğundadır. Şiiliğe göre 12. imamın hicri 260 yılında kaybolmasıyla Gaybet Dönemi başlamıştır. Gaybet dönemi, Gaybet-i Suğra (Küçük gizlilik) ve Gaybet-i Kübra (Büyük gizlilik) (12. imamın tekrar zuhur edeceği zamana kadar olan dönem) olmak üzere ikiye ayrılır. Gaybet inancı takiyye ile bütünleşerek uzun yıllar suskunluğa yol açarak kitleleri pasifize etmiştir. Ancak zamanla imamın görevleri tartışma konusu olmuştur. Safeviler döneminde Şiiliğe bakış açıları yönünden, Usuli ve Ahbari diye ikiye ayrılan ulemanın Usuli ekolüne göre, Şii toplum gaybet döneminde fukahanın ictihadına göre hareket etmek durumundadır. Çünkü toplumun başıboş yürümesi mümkün değildir. Bu nedenle ictihat derecesine ulaşmayan bir kimse müctehide uyacaktır. Bu doğrultudaki gelişmeler 19.yüzyılda Merce-i Taklit kavramının yerleşmesine yol açmıştır. Şia için en önemli soru, imamların olmadığı dönemde “ne yapmak gerekir?” sorusudur. Velayet-i Fakih kuramı bu çerçevede ortaya çıkmıştır. Buna göre kayıp İmam¹⁴⁸, İslam toplumlarının yönetilmesi ve hükümetlerin kurulması görevini müctehitlere¹⁴⁹ vermiştir. Din bilginleri peygamberlerin mirasçısı oldukları için toplumu yönetmek onların hakkı ve görevidir. Peygamberler ve imamlara özgü “velayet” (mutlak otorite) fakihler¹⁵⁰ için de geçerlidir. Böylece Humeyni Velayet-i Fakih isimli eseriyle beraber mollaların ve İslam dininin siyasal iktidara gelmesini savunmuştur¹⁵¹.

1979 İslam Devrimi'nin gerçekleşmesiyle birlikte Velayet-i Fakih İran Anayasasına girmiş ve İran siyasal sisteminin en önemli kurumu haline gelmiştir. İran anayasası, devletin yasama, yürütme ve yargı erklerini Velayet-i Fakih kurumunun denetimine vermiştir. Dini Lider'in seçimi, Cumhurbaşkanı ve milletvekilleri seçimlerine katılacak adayların ön denetimi ile yasaların onaylanma yetkisi çoğunluğu veya tamamı ulemalardan oluşan Uzmanlar Meclisi, Koruyucular Konseyi ve Devlet Uzlaştırma Konseyi gibi kurullara aittir. Yargı erki de tamamen ulemanın denetimi altındadır. Anayasaya göre, Cumhurbaşkanı yürütmenin başıdır. Ancak iç ve dış politika önceliklerinin belirlenmesi ya da silahlı kuvvetler ve emniyet güçlerinin sevk ve idaresi Dini Lider'in yetkisindedir¹⁵²

¹⁴⁸ İran Şialarına göre 12. İmam kayıptır. 12.İmam, “İmam Mehdi Zamanın İmamı” olarak bilinmektedir. 12.İmamın geri dönmesi beklenmektedir.

¹⁴⁹ Müctehit dinî konularda fetva yetkisine sahip olan kişilere denilmektedir.

¹⁵⁰ Fakih dinin ahkâmı konusunda fetva vermek yetkisine sahiptir.

¹⁵¹ **Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu Tebliğler ve Müzakereler**, İstanbul: İslami İlimler ve Araştırmalar Vakfı İlmi Neşriyat, 1993, s. 390-399

¹⁵² http://www.iranchamber.com/government/articles/structure_of_power.php

b.) Yürütme Organları

1-) Dini Lider (Rehber)

Dini Lider İran'daki en üst makamdır. Humeyni tarafından geliştirilen doktrinde, İslam'da din ve siyasetin ayrı olmayacağı belirtilerek Dini Lider'in sadece bir dini rehber değil, aynı zamanda en yüksek siyasi otoritedir. Humeyni'ye göre İslam Devrimiyle birlikte Rehber, icra ve içtihad yetkisiyle Müslümanların önderliğini ve İmam'ın vekilliğini üstlenmektedir. Humeyni'nin ölümünden sonra Azeri asıllı olan Ayetullah Seyid Ali Hameney halen İran'ın Dini Lideridir¹⁵³.

Dini Liderin Anayasa ile belirtilen görevleri:

- İran İslam Cumhuriyeti'nin genel politikalarını belirlemek ve denetlemek.
- Silahlı kuvvetler genel komutanıdır ve bu alanda bütün gelişmeler onun bilgisi ve onayı çerçevesinde gerçekleşir.
- Savaş, barış, cumhurbaşkanının azli ve referandum gibi önemli kararları verme hakkına sahiptir.
- Ülkenin tüm denetleme kurumlarının (yargı ve Anayasa Koruyucular Konseyi, Maslahat Konseyi) yetkilileri onun tarafından atanmaktadır.
- İran'da bütün radyo-televizyon kurumları dini liderin kontrolündedir¹⁵⁴.

İran'da Velayet-i Fakih ekonominin önemli bir kısmını elinde bulundurur. Bu ekonomik güç vakıflar aracılığı ile yönetilmektedir. Yoksullar ve Gaziler Vakfı, Şehitler Vakfı, Yardım Komitesi, 15 Hurdad Vakfı Velayet-i Fakih'e bağlı kurumlardır. Bu kuruluşlar İran'ın iktisadi hayatında önemli yere sahiptir. Gayriresmirakamlara göre bu vakıf ve kurumların kontrolündeki sermaye İran ekonomisinin % 40'ını oluşturmaktadır. Ayrıca bu kurumların ekonomik çalışmaları Sayıştay'ın denetimi dışındadır¹⁵⁵.

¹⁵³ http://www.iranchamber.com/government/articles/structure_of_power.php

¹⁵⁴ Leadership: http://www.irvl.net/IRAN-STATE.htm#_Hlk415981715

¹⁵⁵ Hugh Barnes, Alex Bigham, **Understanding Iran: People, Politics and Power**, Foreign Policy Centre (FPC), London, UK, <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=26625>

2-) Hükümet

İran’da yürütme görevini icra eden hükümet; Cumhurbaşkanı, iç kabine gibi çalışan 10 Cumhurbaşkanı yardımcısı ve 21 Bakandan oluşmaktadır. Başbakanlık 1989 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile kaldırılmıştır. Bununla beraber protokol açısından Cumhurbaşkanı 1. yardımcısı Başbakan konumundadır¹⁵⁶.

3-) Cumhurbaşkanı

Rehberlikten (Velayet-i Fakih) sonra cumhurbaşkanlığı ülkenin en yüksek resmi makamıdır. Dini Lider ve Meclise karşı sorumlu olan Cumhurbaşkanı, kendisine karşı sorumlu olan Cumhurbaşkanı Yardımcıları ve Bakanları atar. Anayasayı uygulamak, üç erkin ilişkilerini düzenleme, yürütme gücüne (doğrudan doğruya rehberlik makamına bağlı konular dışında) başkanlık etmek cumhurbaşkanının temel görevleridir¹⁵⁷.

Cumhurbaşkanlığı süresi dört yıldır. Halkoyu ile seçilen cumhurbaşkanı art arda iki defadan fazla seçilemez. Anayasa gereği adaylar siyasi ve dini kimliği ile tanınmış kişiler içinden olmalıdır. Bu durumun tespiti ise Anayasa Koruyucular Konseyi’ne aittir. Koruyucular Konseyi seçimin “usulüne uygun” yapıldığını onaylarsa cumhurbaşkanlığı yetkisi dinilider tarafından verilmektedir. Seçim sonucu da Rehber tarafından onaylanmaktadır. Bakanlar ise aynı zamanda Milletvekilliği yapamazlar ve güvensizlik oyuyla Meclis tarafından düşürülebilirler. Cumhurbaşkanlığı makamının 1989’da yapılan değişiklik sonucunda yetki alanı genişlemişse de, cumhurbaşkanının etkisi ancak dini lider ile uyum içinde olduğu ölçüde devlet mekanizmasına yansımaktadır¹⁵⁸.

c.)Yasama Organları

1-) İslami Danışma Meclisi

İran Anayasasında Meclise; yasama, bakanlar kuruluna güvenoyu verme, cumhurbaşkanın ve bakanlar kurulunun işlevini denetleme ve gerekirse görevden alma gibi yetkiler tanınmıştır. Ancak Meclis hem Velayet-i Fakih hem de denetleme kurumları vasıtası ile sınırlandırılmaktadır.

¹⁵⁶ The Executive: http://www.irvl.net/IRAN-STATE.htm#_Hlk415981715

¹⁵⁷ http://www.iranchamber.com/government/articles/structure_of_power.php

¹⁵⁸ President: http://www.irvl.net/IRAN-STATE.htm#_Hlk415981715

Bu nedenle Meclis de cumhurbaşkanı gibi Velayet-e Fakih ile uyum içinde hareket etme zorunluluğundadır. Meclisin kararları Anayasa Koruyucular Konseyi'nin (Şuraye Negehban) onayından sonra yürürlüğe girebilir. İran Meclisi 290 milletvekilinden oluşmaktadır ve bu sayı her on yılda 20 milletvekili artacaktır. Meclis seçimlerinde parti sistemi yoktur. İran Meclisinin milletvekilleri fert olarak ve dar bölge çoğunluk sistemi ile dört yıllığına seçilmektedir. 2004 seçimlerinden bugüne Meclisteki çoğunluğu muhafazakarlar oluşturmaktadır. Mecliste muhafazakar milletvekilleri iç ve dış politikada daha radikal politikalar takip edilmesi eğilimi taşımaktadır¹⁵⁹.

2-) Anayasayı Koruyucular Konseyi

Bu kurum İran siyasi hayatını analiz edebilmek için anahtar bir role sahiptir. Bir denetleme kurulu olarak tanımlanan Anayasayı Koruyucular Konseyi İran siyasal sistemine Meşrutiyet (1906-1911) Anayasasıyla birlikte girmiştir. Meşrutiyet Anayasasında beş müctehitten oluşan konseyin görevi mecliste alınan kararların dine uygun olup olmadığını belirlemektir. İslam Devrimi'nden sonra da bu kuruma, yapı ve işlevi genişletilerek anayasada yer verilmiştir. 12 kişiden oluşan Anayasayı Koruyucular Konseyi, Mecliste alınan kararların İslam ahkamina ve Anayasaya aykırı olup olmadığını denetlemektedir¹⁶⁰.

Anayasayı Koruyucular Konseyi oluşmadan Meclisin oluşum hakkı yoktur. Meclis aldığı bütün kararları Anayasayı Koruyucular Konseyi'ne göndermek zorundadır. Anayasayı Koruyucular Konseyi, Meclisin kararı üzerinde görüşünü on gün içinde açıklamak zorundadır, aksi takdirde kabul edilmiş sayılır. Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin önemli bir diğer görevi de cumhurbaşkanı, meclis ve yerel seçimleri denetleme yetkisidir. Cumhurbaşkanı ve milletvekili adaylarının seçimlere katılıp katılmayacağına Anayasa Koruyucular Konseyi karar vermektedir. Bu kurum ayrıca kazanılmış bir seçimi iptal etme hakkını da elinde bulundurmaktadır.

Anayasayı Koruyucular Konseyi üyeleri dini lider tarafından atandığı için dini lider ile uyumlu olmayan adayların seçilebilmesi zordur. Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin bu işlevi iktidarın belirli siyasal elitlerin tekelinde olmasına neden olmaktadır¹⁶¹.

¹⁵⁹ Hugh Barnes, Alex Bigham, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=26625>

¹⁶⁰ http://www.iranchamber.com/government/articles/structure_of_power.php

¹⁶¹ The Legislative: http://www.irvl.net/IRAN-STATE.htm#_Hik415981715

d.) Yargı

Anayasada yargı gücünün bütün adli, idari ve rehberlik makamının icralarının sorumluluklarının yerine gelmesi için adil yargı konularına vakıf idareci bir müçtehidin Yüksek Yargı Kurulu Başkanı olarak tayin edilmesi ve bunun en yüksek yargı makamı olduğu ifade edilmektedir. Doğrudan Dini Lider tarafından altı yıllığına atanır. Yüksek Yargı Kurulu ayrıca yargı teşkilatını kurmak, yönetmelikleri hazırlamak ve yargıçların istihdamı, tayin, terfi ve azilleri ile özlük işlerini yürütmekle görevlidir¹⁶².

e.) Diğer Siyasi Kontrol Organları

1-) Maslahat Konseyi

Devrimin hemen ardından Meclis ve Anayasayı Koruyucular Konseyi arasında sürekli anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Maslahat Konseyi, Meclis ve Anayasayı Koruyucular Konseyi arasındaki anlaşmazlıklar konusunda karar vermek üzere 1988'de Humeyni'nin talimatıyla kurulmuştur. Maslahat Konseyi üyeleri dinilider tarafından atanmaktadır ve sayıları değişmektedir. Başkanlığını Rafsancani yapmaktadır.

İran siyasal sistemindeki önemli karar verici mekanizmalardan sayılan Konseyin amacı, devlet mekanizması içinde siyasal kurumlar arasında anlaşmazlığı ortadan kaldırarak uyum ve eşgüdümü sağlamaktır. Muhafazakarların elinde olmasına rağmen daha ılımlı ve pragmatist bir profil göstermektedir. Nitekim Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığına gelmesinin ardından iç ve dış politikada radikalizmini zaman zaman törpüleyebilmek için Dini Lider tarafından görev alanı genişletilmiştir. Konseyin ayrıca devletin bütün erklerini denetleme ve Dini Lidere rapor halinde sunma yetkisi vardır¹⁶³.

2-) Milli Güvenlik Yüksek Konseyi

Milli Güvenlik Yüksek Konseyi'nin kuruluş amacı İslam Devrimi'ni korumak, milli menfaatleri temin etmek, ülkenin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini sağlamak olarak tanımlanmaktadır. Bu kurumun görevi dinilider tarafından belirlenmiş genel politikalar

¹⁶² Hugh Barnes, Alex Bigham, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=26625>

¹⁶³ The Legislative: http://www.irvl.net/IRAN-STATE.htm#_Hik415981715

çerçevesinde ülkenin güvenlik, istihbarat ve savunma politikalarına yön vermek ve bütün siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik çalışmaları söz konusu güvenlik ve savunma politikaları ile uyumlu hale getirmektedir¹⁶⁴.

Milli Güvenlik Yüksek Konseyi İran'ın en üst güvenlik, savunma ve istihbarat makamı sayılmaktadır. Genelkurmay Başkanı, Silahlı Kuvvetler Komutanları, Bütçe ve Planlama Teşkilatı Başkanı, Dini Liderin iki temsilcisi, Devrim Muhafızları Komutanı ve Dışişleri, İçişleri ve İstihbarat Bakanları bu kurumun üyelerini oluşturmaktadır.

Konseyin başkanlığını Cumhurbaşkanı yapsa da en önemli yetkilisi sekreteryasıdır. Dini Lider ile organik ve düzenli bir ilişkisi vardır. Kararları Dini Lider tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girebilir. Nükleer program, ABD ve İsrail ile ilişkiler gibi rejim için hayati güvenlik konuları yetki alanına girer. Nitekim mevcut nükleer diplomasi bu kurum tarafından yürütülmektedir¹⁶⁵.

3.2.4. Yargı Sistemi

Her ne kadar İran anayasası bağımsız bir adli sistem hükmediyor olsa da uygulamada yargı sistemi politik ve dini kurumların etkisi altındadır. Sanıkların kamu mahkemelerinde yargılanma, avukat seçme ve temyiz hakları vardır. Adli yetki hakimlerde toplanmıştır. Hakim ayrıca savcı görevini de üstlenerek dava vekili olmadan tahkikatı yönetme hakkına sahiptir. 2000 yılında reformcular jüri duruşma uygulamasını Meclisten onaylatmayı denedilerse de başarılı olamamışlardır. İslami Devrim Mahkemeleri, ulusal güvenlik aleyhine işlenen suçların ele alındığı yargı birimidir. Bu mahkemelerin zanlıları uzun süreli hazırlık soruşturması için gözetim altında tutma yetkileri vardır. Din adamlarının yargılandığı Özel Mahkeme vardır. Yargı sisteminin dışında tutulan bu mahkeme doğrudan Dini Liderin idaresi altındadır. Din adamları dini hükümler konusunda yorum yapmak gibi ideolojik suçlardan yargılanmaktadırlar¹⁶⁶.

¹⁶⁴ The Legislative: http://www.irvl.net/IRAN-STATE.htm#_Hlk415981715

¹⁶⁵ Hugh Barnes, Alex Bigham, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=26625>

¹⁶⁶ The Judiciary: http://www.irvl.net/IRAN-STATE.htm#_Hlk415981715

3.2.5. Seçim Sistemi

İran'da oy kullanma yaşı 16'dır. Meclis, Cumhurbaşkanlığı ve Belediye Meclisi seçimleri her 4 yılda bir yapılmaktadır. Uzmanlar Meclisi ise her 5 yılda bir seçilmektedir. Bu seçimler eş zamanlı olarak gerçekleştirilmediklerinden ötürü İran'da neredeyse her yıl bir seçim gerçekleşmektedir. 290 sandalyeli Mecliste seçmenlere göre dağılım kentsel kesimin lehinedir. Örneğin Tahran kenti Mecliste 30 sandalye ile temsil edilmektedir. İran'da kayıt formu doldurup cüzzî bir harç yatırarak kolaylıkla Meclis, Cumhurbaşkanlığı'na aday olunabilmektedir. İç İşleri Bakanlığı ve Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin Merkezi Denetim Komitesi adayları araştırarak seçime katılmayacaklarını belirlemektedir. Yerel yönetimler en alt seviyede seçimlere nezaret etmektedirler. Uzmanlar Meclisi adayları Ayetullah olmalıdır. Koruyucular Konseyi, İç İşleri Bakanlığı ile birlikte seçimleri organize ederek denetlemektedir. 2004 Meclis Seçimlerinde 290 sandalye için 2,700 aday rekabet etmiştir¹⁶⁷.

a.) Siyasi Partiler

İran'da Valayet-i Fakih ilkesini kabul eden siyasi gruplara politik faaliyette bulunma izni verilmektedir. Siyasi Partiler 1998 yılında yasallaşmıştır. 1998'de 18 reformcu partinin katılımıyla oluşan 2. Hordad Cephesi koalisyonu, çeşitli ekonomik konular başta olmak üzere aralarındaki iç farklılıklar nedeniyle bir bütünlük sergileyememişlerdir. Militan Din Adamları Topluluğu, Müttefik İslam Topluluğu, Kum İlahiyat Hocaları Topluluğu olmak üzere üç büyük muhafazakar partinin varlığına karşılık muhafazakarlar daha birleşmiş bir yapı içindedir. 2004 Meclis seçimlerine çoğunluğu elde eden Abadgaran olarak bilinen İslami İran Mühendisleri Meclisteki en güçlü muhafazakar koalisyonudur¹⁶⁸.

3.3. İran Ekonomisi

3.3.1. Genel Ekonomik Durum

İran genel olarak ekonomide merkezi planlamanın hakim olduğu, petrol ve diğer büyük ölçekli işletmeler üzerinde devlet mülkiyetinin devam ettiği, kırsal bölgelerde

¹⁶⁷ The Legislative: http://www.irvl.net/IRAN-STATE.htm#_H1k415981715

¹⁶⁸ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

tarımsal üretimin ağırlıklı olduğu, özel ticaret faaliyetlerin ise sınırlı düzeyde olduğu bir ekonomik yapıya sahiptir. Aynı zamanda bir çok endüstri devlet idaresi altındadır. İran ekonomisinde özel sektörü ise otomobil, tekstil, metal üretimi ve gıda sektörü fabrikaları ve atölye, çiftlik gibi binlerce küçük ölçekli teşebbüs oluşturmaktadır. Kaçakçılık ve diğer yasadışı ekonomik faaliyetler artan oranda genel ekonomide büyük bir paya sahiptir¹⁶⁹.

İran'ın ekonomisi son 40 yıllık dönem boyunca daima ham petrol fiyatlarına bağlı bir performans sergilemiştir. OPEC üyesi ülkeler içerisinde ikinci büyük üretici olan İran, 97 milyar varil ile dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %10'una sahiptir. Ayrıca doğalgaz rezervleri açısından da dünya ikinciliğini elinde bulundurduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Döviz girdilerinin %80'ini petrol ihracatından elde eden İran, bu haliyle petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı aşırı duyarlı halde bulunduğu için son yıllarda petrol dışı endüstrileri geliştirme programlarını yürürlüğe koymuş bulunmaktadır. Petrol fiyatlarının 90'lı yılların sonları boyunca düşüşü sırasında ülkenin kaybının 6 milyar doları bulunduğu ve bu rakamın bütçenin üçte biri düzeyinde olduğu göz önüne alınırsa petrol dışı endüstrilere yönelmenin önemi daha iyi anlaşılır. İran ekonomisinin petrol gelirlerinden etkilenen yapısı hükümetin ekonomik alandaki en önemli konularından birini oluşturmaktadır. Ancak söz konusu dönemde Tahran yönetimi, kaynak yetersizliği nedeniyle petrol dışı endüstrilere yönelik önemli bazı projeleri askıya almak zorunda kalmıştır. Ayrıca 1990'ların sonunda petrol fiyatlarındaki düşüşler nedeniyle daralan İran ekonomisi 2000 yılından günümüze kadar, petrol fiyatlarının tekrar yüksek seyretmesi ile canlanmıştır. İran dış ticaret fazlası veren bir ülke olmakla birlikte, toplam ihracatının yaklaşık %80'ini ve devlet bütçesinin %50-60'ını petrol gelirleri oluşturmaktadır. Bu nedenle, petrol fiyatlarındaki artış devlet gelirleri üzerinde büyük bir etki yaratmaktadır. Ancak yine de Petrol fiyatlarında son beş yıldır İran lehine gözlenen gelişmelere rağmen henüz ekonominin temel ve yapısal sorunları çözülebilmemiş değildir¹⁷⁰.

Gerek Irak ile yapılan savaşın ekonomik yapıda meydana getirdiği tahribat ve gerekse uzun yıllardır uygulanmaya çalışılan ve komşuları ile ticareti de olumsuz yönde etkileyen aşırı merkezi planlamacı - ithal ikameci modelde ısrar edilmesi, ayrıca son yıllarda İran

¹⁶⁹ Hugh Barnes, Alex Bigham, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=26625>

¹⁷⁰ Albrecht Frischenschlager, "How Iran Finances Itself An Analysis", http://www.mestrategies.com/finances_content.htm

ekonomi yönetiminde yaşanan bazı idari hatalar da İran'ın ekonomik performansındaki düşüşün önemli gerekçeleridir.

Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen, ekonomi 2004-2005 yılında %5.6 gibi bir büyüme performansı yakalamıştır. Bu durum, her yıl işgücü piyasasına 1 milyondan fazla insanın çıktığı İran için yetersiz olsa da, beklentileri olumlu hale getirmiştir. Tahran yönetimi, önümüzdeki yıllarda enflasyon ve işsizlik gibi rakamlarda iyileştirmeler sağlamayı planlamaktadır¹⁷¹.

Uluslararası otoritelere göre, 97 milyar varili aşan ve Dünya rezervlerinin %10'una tekabül eden ciddi petrol rezervleri ile İran, döviz girdilerinin %80'lik bölümünü bu üründen elde etmektedir. Bununla birlikte, büyüme ve dış ticaret performansının da sürekli olarak petrol fiyatlarına bağımlılık gösterdiği bir gerçektir. Hükümet bütçesinin %80'ini petrol ve doğal gaz ihracatından elde edilen gelir oluşturmaktadır¹⁷².

Petrol fiyatlarındaki dalgalanmaya paralel olarak, İran'ın 2000 yılında petrol satışlarından elde ettiği 24.2 milyar dolarlık gelir, 2001 yılında 19.3 milyar dolara gerilemiştir. Petrol ihracatı 2002 yılında 22.8 milyar dolar, 2003 yılında 28.4 milyar dolar, 2004 yılında ise 32.5 milyar doları bulmuştur¹⁷³.

3.3.2. Ekonomik Yapıya Egemen Olan Politik Güçler

İran'da genel olarak ekonominin %40'ını devletin doğrudan, %45'ini ise "bonyad" olarak adlandırılan ve adeta devlet içinde devlet gibi davranan bir tür İslami esaslı vakıflar aracılığı ile elinde tuttuğu söylenebilir. Kalan % 15 'lik kesim ise, siyasal yelpazede muhafazakar olarak tanımlanabilecek bir noktada duran İran özel sektörü (bazaar) 'nün elindedir¹⁷⁴.

a.) Parlamento

290 üyeli İran Meclisi sadece bir yasama organı niteliğinde olmayıp devlet idaresinde önemli bir yer tutan ve "velayet-i fakih" olarak adlandırılan fetva istihsal organı olarak siyasi hayata hakimdir. Siyasal partilerin kurulmasının ve faaliyet göstermesinin yasak olduğu 1998

¹⁷¹ The Federation of International Trade Associations, <http://www.fita.org/countries/iran.html>

¹⁷² Albrecht Frischenschlager, a.g.m., http://www.mestrategies.com/finances_content.htm

¹⁷³ İran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

¹⁷⁴ Hugh Barnes, Alex Bigham, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=26625>

yılına kadar bu gücü tek başına elinde tutan Meclis, siyasal partilere mücade edilmesiyle birlikte yeni bir formasyon içine girmiştir¹⁷⁵. Parlemntodaki başlıca partiler; Anayasanın Hizmetkarları, Militan Mollalar Birliği, İslami İştirak Cephesi ve İslam Devrimi Mücahitleri olarak sıralanabilir. Ayrıca, Meclisten geçen tüm yasaların ve mevzuatın, anayasaya ve şeriat hükümlerine aykırı olup olmadığını denetleyen “Şuraye Negahban” olarak adlandırılan Anayasayı Koruyucular Konseyi bulunmakta, Meclisle Koruyucular Konseyi arasında gerektiğinde devreye giren, uzlaşma ve uyum sağlamak amacıyla kurulmuş bulunan ve eski Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin Başkanı olduğu “Macmae Tashkhise Maslahate Nezam” isimli Uzlaşırma Konseyi faaliyet göstermektedir.

b.) Mollalar

Rejim içerisindeki en ciddi siyasi güç durumundadırlar. Aslında mollalar İslam devrimi öncesi Şah zamanında da halk arasında etkinliği olan bir sınıftı ancak devrimden bu yana siyasetteki tüm önemli mevkilere sadece kıdemli mollalar atanabilmektedir. Homojen bir yapısı olmayan ve genellikle ekonomide dışa açılmaya muhalif bir grup olarak bilinmektedirler.

c.) İşadamları (Bazargan)

İslam devriminden önceki dönemlerden bu yana ülkede ihracat, ithalat, kambiyo ve sermaye piyasaları gibi yapıları elinde tutan ve ekonominin yaklaşık % 15 'lik bir bölümünü kontrol eden son derece etkili bir sınıftır. Siyasi bir güç olarak ilk sahneye çıkışları, 1978 yılı boyunca Şah Muhammed Rıza Pehlevi yönetimine karşı düzenlenen ve ekonomik yaşamı felce uğratan grevler serisini organize etmek biçiminde olmuştur. Daha o günlerde İslami gruplarla sıcak ilişkiler içine giren bu grup şu anda da rejimin en yakın destekçileri arasındadır ve özellikle son 20 yıldır kapalı ekonominin yarattığı rantlarla beslendiği için ekonomide dışa açılma ve Rafsancani – Hatemi çizgisinin savunduğu dünya ile entegre olmaya karşıdırlar. Faizsiz kar sisteminin geçerli olduğu İran'da resmi olmayan biçimde bankacılık sektörü olma fonksiyonunu da bazaar mensubu işadamları yürütmektedir.

¹⁷⁵ İran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

d.) Vakıflar (Bonyad)

Özellikle Irak'la yapılan savaş sonrası dönemde savaşta can kayıpları veren ailelere yardım amacıyla faaliyete başlayan bu vakıflar, devasa parasal kaynakları ve muazzam işgücü katılımları ile son derece etkili bir hale gelmiş ve İran ekonomisinin %45 'ini kontrol etmeye başlamışlardır. Vakıfların bu derece ciddi bir güce kavuşmalarında savaş sonrası dönemde ortaya çıkan sosyal tabloyu kendi lehlerine istismar etmiş olmalarının da payı olduğu söylenmektedir. Bu sayede geniş vergi muafiyetleri ve sübvansiyon imkanlarına kavuşan vakıflar, politik anlamda muhafazakarlara yakın durmaktadırlar. İran petrol dışı endüstriyel üretiminin önemli bir bölümü Bonyadlar tarafından kontrol edilmektedir. Bu kuruluşlar hükümette etkin politikacılarla olan yakın ilişkileri sayesinde ekonomi politikası üzerinde etkili olabilmektedirler. Bugün İran'da faaliyet gösteren en büyük vakfın (Bonyad-ı Mustafazan ve Canbazan) 12 milyar dolardan daha fazla bir mali güce sahip olduğu ve iştirakleri aracılığı ile 400 binden fazla insana doğrudan iş imkanı sağladığı tahmin edilmektedir ki bu vakıf ülkede faaliyet gösteren pek çok “bonyad” arasında sadece en büyük olması nedeniyle bir örnektir¹⁷⁶.

3.3.3. Beş Yıllık Kalkınma Planları

Cumhurbaşkanları Ali Ekber Haşemi Rafsancani (1989-97) ve Muhammed Hatemi (1997-2005) tarafından uygulamaya konan Ekonomik Reform Programlarıyla İran endüstrisinin uluslararası alanda daha rekabetçi bir konuma getirilmesi amaçlanmıştır. Bu programlarda devlet teşebbüslerinde fiyat indirimi, mali yardımların azaltılması, adaletli bir gelir vergisi sistemi kurulması, yerel imalatçıları yabancı yatırımlardan koruyan yüksek tarifelerde kesinti yapmak gibi bir dizi önlemler gerçekleştirilmiştir. Özel sektör çıkarlarıyla çatışan bu reformlar çeşitli müdahalelerle engellenmiştir¹⁷⁷.

Hatemi Hükümeti döneminde uygulamaya konulan 2000-2005 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında, özellikle yeni iş imkanlarının yaratılması hedeflenmiştir. Ekonomik alanda belli ölçüde bir liberalleşmeyi hedefleyen bu plan

¹⁷⁶ Tezer Palacıoğlu ve Cem Akgün, **İran Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, Yayın No: 2003-13, İstanbul, 2003 s. 20-25

¹⁷⁷ <http://www.nationsencyclopedia.com/Asia-and-Oceania/Iran-ECONOMIC-DEVELOPMENT.html>

çerçevesinde yabancı yatırımların ülkeye çekilmesinin yanı sıra kambiyo mevzuatı, bankacılık, ithalat-ihracat alanlarında da değişiklikler öngörülmüştür¹⁷⁸.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 2005-2009 yıllarını içermektedir. Bu planda öncelikli olarak ekonomik yapının çeşitlendirilmesi amaçlanmaktadır. Planın ana teması ise enflasyonla mücadele ve yerli yatırımların teşvik edilmesi olarak açıklanmıştır. Bu çerçevede, Planın hedefi 2010 yılında banka faiz oranlarını tek haneli rakamlara indirmek olarak belirlenmiştir. İran gelecek yirmi yılın ilk beş yılında endüstriyel sektör için %11.2 oranında büyümeyi planlamaktadır. Daha geniş iş gücü ve yatırımın artması %61'lik büyümeye katkı sağlayarak kalan üretim faktörlerinin verimliliğini geliştirecektir. Endüstriyel sektörde yatırım, ekonomide toplam yatırımların %21'ni absorbe ederek yılda ortalama %17.1 oranında artacaktır. Dördüncü kalkınma planında endüstriyel sektörde tamamen %29'u yeni çalışan için hesaplanan 1.25 milyon yeni iş alanı yaratılması beklenmektedir¹⁷⁹.

3.3.4. Temel Ekonomik Göstergeler

a.) Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)

2005 yılı İran gayri safi yurtiçi hasılası 182.5 milyar dolardır. 2004 yılına oranla %5.6'lık bir artış kaydedilmiştir. Kişi başına gelirden ise 2,680 dolar artış sağlanmıştır. 2005 yılı gayri safi yurtiçi hasılasında %4.8'lik bir artış olmuştur. Sektörlerin katkısı ise hizmet (%45), endüstri (%43) ve tarım (%12) oranlarında gerçekleşmiştir¹⁸⁰.

b.) Hükümet Bütçesi

İran'da bütçe açıklarının başlıca nedeni gıda ve yakıt sektörüne devlet yardımı verilmesidir. 2005 yılında 11.6 milyar dolarlık bir bütçe açığı kaydedilmiştir. Bunun 48.8 milyar doları gelirler, 60.4 milyar doları ise 7.6 milyar dolarlık sermaye giderlerinin de dahil olduğu tüketim giderlerinden oluşmaktadır¹⁸¹.

¹⁷⁸ http://www.iranembassy.hu/eco_3rd5year.html

¹⁷⁹ <http://www.iranchamber.com/economy/economy.php>

¹⁸⁰ <http://www.economist.com/countries/Iran/profile.cfm?folder=Profile-Economic%20Structure>

¹⁸¹ <http://www.economist.com/countries/Iran/profile.cfm?folder=Profile%20Economic%20Data>

c.) Enflasyon

Hükümet tarafından uygulanan enflasyon düşürme politikaları sonucunda 1999 enflasyonundan ortalama %30 oranında bir düşüş sağlanabilmiştir. 2003'de %17.6, 2004'de %16.8, 2005'te %16.0 oranlarında düşüş elde edilmiştir.

d.) İş Gücü

2005 yılı verilerine göre 23.7 milyon olarak belirlenen İran işgücününün %14'ü işsizdir. Bu oranda çoğunluğu genç nüfus oluşturmaktadır. 2005 yılında uygulanmaya konan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, yılda 700,000 iş imkanı oluşturmayı hedeflemektedir. Ancak planın ilk yılında işsizlik oranında herhangi bir gerileme sağlanamamıştır. Bunun en önemli nedeni kalifiye iş gücünün yetersiz olmasıdır. İran'da iş gücünün %45'i hizmet sektöründe, %30'u tarımda, %20'si endüstri sektöründe çalışmaktadır. 2005 yılında İran Yüksek İş Konseyi tarafından asgari ücret ayda 120 dolar olarak açıklanmıştır. Bu durum çalışan kesimde tepkiyle karşılanmıştır¹⁸².

e.) Ticaret Dengesi

2005 yılında İran'ın ihracat geliri 55.4 milyar dolardır. Bunun %85'i petrol ve doğal gaz gelirleridir. İran'ın 2005 yılı ithalat giderleri ise 42.5 milyar dolardır. Ayrıca ticaret fazlasından elde edilen karı 12.9 milyar dolardır. 2003 ve 2005 yılları arasında başta petrol olmak üzere ihracat değeri ithalat değeri karşısında hızlı bir artış göstermiştir.

f.) Ödemeler Dengesi

2005 yılında İran'ın ticari mal üretim fazlası ve daha küçük hizmetlerindeki ticari açık tarafından belirlenen cari hesap dengesi 8.2 milyar dolardır. Petrol fiyatlarına endeksli döviz rezervleri ise 2005 yılında 40 milyar dolardır. Kayıtlı portföy yatırımları kullanışlı değildir ve

¹⁸² www.iranonline.com/iran/iran-info/economy/index.html

doğrudan yabancı yatırımlar göreceli olarak yetersiz kalmaktadır. 2004 yılı ödemeler bilançosu ise 3.5 milyar dolardır¹⁸³.

g.) Dış Borç

1991 yılında İran'ın dış borcu 23 milyar dolardı. Sonraki 10 yıllık dönemde İran, yaptığı ödemelerle 2001 yılında borcunu 7.8 milyar dolara indirmiştir. Takip eden yıllarda uluslararası borçlanmalardaki yükselmeye orantılı olarak İran'ın dış borcunda da artış olmuştur. 10.2 milyar dolar tutarındaki 2003 yılı dış borcuna kıyasla 2005 yılında İran'ın dış borcu 16.9 milyar dolara yükselmiştir¹⁸⁴.

h.) Hizmetler

Finans sektöründe, İran bankacılık sistemi 1979'da devletleştirilmiştir. Özel bankaların 2000 yılına kadar tekrar açılmalarına izin verilmemiştir. Bütün devlete ait ve özel bankalar kesinlikle İran Merkez Bankası'nın denetimi altındadır. Hükümete ait ticari bankalar, resmi kurumlara, bonyad yatırımlarına ve geniş kapsamlı özel şirketlere kredi verirler. Mali durumu iyi olan İranlılar, özellikle de vergi kaçırmak amacıyla yabancı bankalarda hesap açmaktadırlar. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (2005-9), yabancı bankaların sisteme dahil edilmesi yönündeki girişimler büyük tepkilerle karşılanmıştır.

Tahran Borsasında hisse senedi alışverişine 1979 ve 1986 yılları arasındaki dönemde sınırlandırmalar getirilmiştir. Ancak 2002'den itibaren Borsa faaliyetlerinde hızlı bir artış olmaktadır. 1979 İslam Devrimi ve İran-İrak Savaşı (1980-89) dönemlerinde kesintiye uğrayan turizm sektörü 90lı yıllardan itibaren yeniden canlanmaya başlamıştır. 2003 yılında İran'ın turist vizesi verdiği 300,000 turistin çoğunluğu tahminen Meşhed ve Kum gibi kutsal Hac mekanlarını ziyaret amacıyla ülkeye gelen Asyalı Müslümanlardır. Ayrıca arkeolojik mekanları ziyaret etmek amacıyla Almanya, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinden her yıl İran'a çeşitli turlar düzenlenmektedir. İran resmi kaynaklarına göre 2004 yılında ülkeye giriş yapan 4 milyon turistten 2 milyar dolar gelir elde edilmiştir. Bu rakamlar 2003 yılına nazaran

¹⁸³ İran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

¹⁸⁴ <http://www.iranchamber.com/economy/economy.php>

%10 oranında artış kaydedildiğini göstermektedir. Ancak sektör halihazırda ulaşım, düzenleyici yasalar ve personel eğitimi gibi ciddi altyapı sınırlamalarıyla karşı karşıyadır¹⁸⁵.

1.) Yabancı Sermaye

İslam Devrimi sonrasında izleyen 20 yıl boyunca hemen hemen hiç yabancı sermaye alamayan İran, kalkınma planlarıyla bu durumu değiştirmeyi ve yabancı yatırımlar için ülkede elverişli bir yatırım iklimi yaratmak suretiyle önemli miktarda yabancı yatırımı ülkeye çekmeyi planlamaktadır. Bu çerçevede yabancı yatırımlar için sınırlamalar ve ithalat vergileri azaltılmakta, serbest ticaret bölgeleri yaratılmaktadır. Ülkede yatırımlar petrol ve doğal gaz ve madencilik sektöründe yoğunlaşmıştır¹⁸⁶.

Her ne kadar son dönemlerde İran hükümeti yatırım koşullarında bir takım liberal uygulamalar gerçekleştiriyor olsa da; uluslararası yaptırımlar ve İran'daki elverişsiz ve karışık işletme şartları yabancı yatırımları engellemektedir. 2000lerin başlarında yabancı yatırımlar birkaç sektörde yoğunlaşmıştı. Bu sektörler; başta petrol ve gaz endüstrisi olmak üzere otomobil imalatı, bakır madenciliği, petrokimya, gıda ve ilaç sektörleridir. İran'daki en aktif yatırımcılar İngiliz, Fransız, Japon, Güney Kore, İsveç ve İsviçre şirketleridir. İsveç Svedala Industri şirketi 1990ların son döneminden itibaren İran bakır madenciliğinin geliştirilmesinde büyük rol oynamıştır. Kia, Nissan, Peugeot ve Renault otomobil şirketlerinin İranlı otomobil imalatçılarıyla lisans anlaşmaları vardır. İsviçreli Nestle ve Amerikan Coca-Cola ve Pepsi Cola şirketleri İran şirketleriyle müşterek girişimlerde bulunmaktadır. Total, Shell ve Güney Kore Lucky Goldstar şirketleri İran doğal gaz endüstrisinde aktif rol oynamaktadırlar. İran anayasası yabancı yatırımların petrol sektörü üzerinde direk imtiyaz sahibi olmasını yasaklamaktadır. Ancak 2000lerden itibaren bazı yabancı şirketlerle dolaylı olarak petrol sahası geliştirme anlaşmaları imzalanmıştır. 2004-2005 yıllarında Fransız ve Güney Afrikalı şirketler İran ile büyük telekomünikasyon anlaşmalarına imza atmışlardır¹⁸⁷.

¹⁸⁵ Annual Review 1384 (2005/06), Economic Research & Policy Department Central Bank of Islamic Republic of Iran, www.cbi.ir/default_en.aspx

¹⁸⁶ The Federation of International Trade Associations, <http://www.fita.org/countries/iran.html>

¹⁸⁷ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

3.3.5. Başlıca Ekonomik Sektörler

Uzun yıllardır bir petrol ülkesi profili çizen İran kalkınma planları çerçevesinde ekonomisini petrole bağımlılıktan kurtarmak ve ihracatını çeşitlendirmeyi öncelikli hedef olarak belirlemiştir. Bu amaçla yabancı yatırımların ülkeye çekilmesinin yanısıra, kambiyo mevzuatı, bankacılık, ithalat- ihracat mevzuatı alanlarında değişiklikler yapmaya başlayan ekonomi yönetimi dış ticarete belli ölçüde bir liberalleşme öngörmektedir. Ayrıca İran'da sanayi, madencilik, tarım ve hizmetler sektörlerinde üretim faaliyetlerinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi temel amaç olarak ele alınmaktadır¹⁸⁸.

a.) Tarım ve Gıda Ürünleri

İran'ın toprak ve iklim yapısındaki çeşitlilik tarıma olanak sağlamaktadır. Fakat 1998-2000 yıllarında meydana gelen sert kuraklıklar nedeniyle tarımsal üretim duraklamıştır. Elde edilen mahsulde, İran'ın doğusundaki ekili alanlarda azalmaların olmasına rağmen 2000 yılından itibaren aşamalı olarak iyileşme görülmektedir. 2000'li yılların başlarında İran'ın ekilebilir toprağının %20'si işlenmemiştir. Tarım sektörü İran'da ekonomiye katkı sağlayan en önemli sektörlerden birisidir. Gayri safi milli hasılanın %24'ü, toplam istihdamın da %25'i tarım sektörüne aittir. İran yıllık 2 milyar Doların üzerinde gerçekleşen tarım ve gıda ürünü ithalatı ile bu sektörlerde dünyanın önemli ithalatçıları arasında bulunmaktadır. Sınır ticareti ve kaçakçılığın yoğun bir şekilde cereyan ettiği de dikkate alınırsa İran pazarının tarım ve gıda ürünü potansiyelinin çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır¹⁸⁹.

Toplam yüzölçümünün %20'si çöllerle kaplı olmasına rağmen yine de 20 milyon hektarın üzerinde tarıma elverişli arazi bulunmaktadır. Ülkede tarımsal üretimi direk etkileyen farklı iklim özellikleri görülmekte ve bu durum çok çeşitli tarım ürününün yetişmesini mümkün kılmakla beraber yine de İran, tarımsal üretimde kendine yeterliliğe ulaşamamıştır. Bu yüzden tarım ve gıda ürünleri dış ticaretinde halen net ithalatçı ülke konumundadır. İran'da tarım ve gıda sanayi ürünlerinde kendine yeterliliğin sağlanmasına büyük önem verilmekte ve bu durum kalkınma planlarında ana hedefler arasında gösterilmekle beraber, İran'ın tarım ve gıda sanayi üretiminde kısa vadede kendine yeterliliğe ulaşması mümkün görülmemektedir. Hatta bir taraftan oldukça genç ve ekonomik olarak aktif olan nüfusun,

¹⁸⁸ <http://www.iranchamber.com/economy/economy.php>

¹⁸⁹ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

diğer taraftan halkın harcanabilir gelirinin gittikçe artış göstermesinin orta ve uzun vadede gıda talebini önemli ölçüde artıracığı ve bu durumun aynı zamanda gıda ithalatında da önemli ölçüde artışa neden olacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca İran halen kendine yeterli olduğu bir çok tarım ve gıda sanayi ürününde dahi ithalata başvurabilmektedir.

Ülkede sulama imkanlarının kısıtlı oluşu sadece tarımsal üretimi olumsuz etkilememekte aynı zamanda kırsal kesimden kentlere de göçü beraberinde getirmektedir. İran'da tarım kesimine yönelik yatırımlar içinde sulama ön plandadır.

Ülkenin yalnızca %10'u tarım için yeterli yağışı almakta bu yüzden özellikle Ekim-Mart döneminde düşen yağışların büyük önemi bulunmaktadır. Ülke genelinin üçte birlik kısmı yıllık 250 mm'nin üzerinde yağış almaktadır. Ağır geçen kış mevsiminde dağlarda biriken karların ilkbaharda erimeye başlaması yazlık ürünler için önemli bir su kaynağı oluşturmaktadır. Urmıye Gölü ile Hazar Denizi arasında kalan bölge toplam arazinin %25 'ini oluşturmakla beraber toplam tarımsal üretimin %60'ından fazlası bu bölgede üretilmektedir¹⁹⁰.

Tarımsal Üretim

İran'da tropik ve subtropik ürünlerin yetiştirilmesini de mümkün kılan bir çok iklim özellikleri görülebilmektedir. Diğer önemli bir konu da aynı anda farklı bazı bölgeler arasında 30-40 derece arasında sıcaklık farkının bulunmasıdır. Bu iklim özellikleri İran'da yılın her mevsiminde çok çeşitli ürünlerin yetiştirilmesini mümkün kılmaktadır. Ülkede üretilen en önemli tarımsal ürünler hububat (buğday, arpa, mısır, pirinç), yaş meyve sebze (domates, salatalık, patates, soğan, üzüm, kavun karpuz, hurma, turunçgiller, elma, kayısı vs.), sert kabuklu meyveler(antep fıstığı, ceviz, badem) ve endüstri bitkileri (şeker pancarı, şeker kamışı, pamuk)dir. İran, özellikle meyve ve sebze üretimi ile büyük baş hayvan yetiştiriciliğinde önemli mesafeler kat etmiştir. Tarımdan elde edilen gelirin üçte birini çiftlik hayvanları oluşturmaktadır¹⁹¹.

İran'da çok sayıda tarımsal kalkınma programı yürütülmektedir. Bunlar içerisinde kırsal kooperatiflerin geliştirilmesi programı en önemlilerinden birisidir ve bu programdan oldukça başarılı sonuçlar alınmıştır. Ayrıca ülke genelinde yürütülmüş olan ulusal buğday

¹⁹⁰ Dr.Siavash Moridi, a.g.e., s. 31-35

¹⁹¹ Dr.Siavash Moridi, a.g.e., s. 3

programı, zeytinliklerin geliştirilmesi programı ve şeker ve şeker benzeri ürünlerin üretiminin geliştirilmesi programları da önem taşımaktadır. Bu programlar sayesinde ülkenin buğday üretimi 6 milyon tondan 12 milyon tona yükselmiş, zeytin plantasyonları da 4 500 hektardan 42 000 hektara yükselmiştir. Şeker programı ile de her biri 100 bin tonun üzerinde olan 7 adet şeker fabrikası, her biri 70 bin tonluk kapasitenin üzerinde olan 5 adet kağıt fabrikası, 100 bin ton kapasitede lif fabrikası ve sanayi alkollü üretmek üzere de iki fabrika kurulmuştur¹⁹².

Gıda Sanayi Üretimi

Özellikle son yıllarda tarım ve gıda ürünlerinde ithalatın azaltılması ve ihracatın artırılması için gıda sanayi üretiminin desteklenmesine büyük önem verilmiştir. İran'da genel olarak gıda sanayinin bütün dallarında üretim söz konusudur. Ancak gerek sayısal olarak ve gerekse üretim kapasiteleri dikkate alındığında makarna ve bisküvi gibi unlu mamüller, şeker ve şekerli mamüller, sebze ve meyve işleme, beyaz et ve bitkisel yağlar üretim tesisleri ön plana çıkmaktadır. Gıda sanayine yönelik yatırımlar da son yıllarda özellikle meyve sebze işleme (özellikle meyve suyu ve konsantreleri, patates ürünleri vb), bitkisel yağlar üretimi, et ürünleri üretimi, beyaz et üretimi, şekerli ve çikolatalı mamüller üretimi ve hurma işleme üzerinde yoğunlaşmıştır¹⁹³

b.) Ormancılık

İran'ın ancak %1'i ormanlık alandan oluşmaktadır. Ticari açıdan değer taşıyan orman dokusu ülkenin kuzeyindeki Elbruz Dağlarında özellikle Hazar Denizi kıyılarına bakan yamaçlarında yer almaktadır. Meşe ve diğer yaprağını döken ağaçlardan oluşan daha küçük ormanlar batı ve merkez Zagros Dağları üzerinde dağınık bir şekilde yer almaktadırlar. İran kereste ithalatçısı bir ülkedir. Tarım alanı açmak için yapılan kesimler ve yasadışı kesimler sonucunda Elbruz Dağlarındaki ormanlık alanlar azalmaktadır. Hükümet tarafından uygulanan ağaçlandırma çalışmalarından yasadışı kesimler nedeniyle beklenen sonuç alınamamaktadır. 2003 yılında kereste endüstrisinden 13 milyon metreküp ürün elde edilmiştir. Bunun %37'si kağıt yapımında, %24'ü ise kütük olarak değerlendirilmiştir¹⁹⁴.

¹⁹² Annual Review 1384 (2005/06), Economic Research & Policy Department Central Bank of Islamic Republic of Iran, www.cbi.ir/default_en.aspx

¹⁹³ Dr.Siavash Moridi, a.g.e., s. 3-4

¹⁹⁴ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

c.) Balıkçılık

İran'ın Hazar Denizi, Basra Körfezi ve iç nehirlerde balıkçılık geleneği vardır. Hükümet tarafından işletilen Shilat Fabrikası balıkçılık kotaları kurmanın yanı sıra işleme tabi tutulmak üzere balık satmaktadır. İran'da balıkçılık çoğunlukla küçük ölçekli balıkçılar tarafından gerçekleştirilmektedir. İran'ın ekonomik olarak değer taşıyan en önemli balıkçılık sektörü Hazar Denizinde mersin balığından elde edilen havyardır. 90lı yıllar boyunca aşırı ve kaçak avlanma nedeniyle mersin balığı yakalama oranında azalma olmuştur. İran, Hazar Denizi balık stokundaki azalmayı tersine çevirmek amacıyla balıkçılık sektöründe bir takım iyileştirme programları uygulamaya koymuştur. Tonbalığı, sardalye, alabalık ve karides İran balıkçılık sektörünün diğer önemli ürünleridir. 2002 yılında 325.000 ton balık yakalanmıştır. Ayrıca balık yetiştiriciliğinden de 77.000 ton ürün elde edilmiştir¹⁹⁵.

d.) Sanayi ve İmalat

Günümüzde İran'da çeşitli ürünler üretilmekle birlikte, ağırlıklı sektörler petro-kimya, demir-çelik, gıda, tekstil ve otomotiv sektörleridir. Sektörlerin çoğunda (özellikle makina-ekipman, taşıt araçları ve elektrik-elektronik) montaja dayalı düşük yerli katkıya sahip, düşük kaliteli ve son kullanıcı tatmini açısından yetersiz, ihracat imkanı sınırlı bir üretim yapısı görülmektedir. Kapasite kullanım oranının düşük olmasının nedenleri arasında; eski teknoloji ekipman, firmalarda doğrudan veya dolaylı devlet mülkiyeti, dış rekabetin olmayışı ve düşük iç rekabet sayılabilir. Petrol ürünleri ve enerjideki sübvansiyonlara ve ucuz işgücü imkanlarına rağmen İran imalat sanayi genelde geri teknolojilerle üretim yapmaktadır.

İran'ın imalat üretimi 1978-79 İslam Devrimi döneminde azalmıştır. Fakat 1980-88 İran-Irak Savaşı dolaylı olarak endüstriyel üretimde artışa sebep olmuştur. 90lı yıllarda her ne kadar yükselen petrol fiyatları kamu yatırımlarını, tüketici talebini ve petrokimya endüstrisini harekete geçirse de büyüme düşük özel yatırım seviyeleri nedeniyle engellenmiştir. Hükümete ait olan Ulusal Petrokimya Şirketi'nin hakim olduğu bu endüstri 2002'de 1.4 milyar dolarlık bir üretim kapasitesiyle hızla büyümüştür¹⁹⁶.

İran, ekonomide merkezi planlamanın hakim olduğu, petrol şirketleri ve diğer büyük ölçekli işletmeler üzerinde devlet mülkiyetinin halen devam ettiği, kırsal bölgelerde tarımsal

¹⁹⁵ Dr.Siavash Moridi, a.g.e., s. 24-29

¹⁹⁶ Hugh Barnes, Alex Bigham, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=26625>

üretimin ağırlıklı olduğu, özel ticari faaliyetlerin ise sınırlı düzeyde olduğu bir iktisadi yapıya sahiptir.

OPEC üyesi ülkeler içinde ikinci büyük üretici konumunda bulunan İran, dünya petrol rezervlerinin %9'unu doğalgaz rezervlerinin ise % 15'ini elinde bulundurmaktadır. 97 milyar varil kanıtlanmış petrol ve 27 trilyon m³ doğalgaz rezervi ile petrolde Suudi Arabistan ve doğalgazda Rusya'dan sonra en önemli yataklara sahiptir.

İran hidrokarbon rezervi dışında son derece zengin mineral kaynaklarına sahiptir. Örneğin çinkoda dünyanın en büyük rezervi bu ülkeye aittir. 1,5 milyar ton bakır rezervi ile dünyada ikinci, demir rezervi açısından ise dokuzuncu sırada yer almaktadır¹⁹⁷.

Bugün İran petrol sanayi dışında otomotiv, beyaz eşya, petrokimya, ilaç, tekstil-hazır giyim, deri, agro-endüstri, makina-ekipman, temizlik ürünleri, mobilya, aydınlatma ekipmanı, yapı malzemeleri gibi temel endüstrileri kurmuştur ve bunları geliştirilmektedir.

Ekonominin %80-85'inin dolaylı ya da doğrudan devlet kontrolünde olduğu İran'da ekonomi yönetimi imalat sanayisine bir yandan ihracat gücü kazandırmaya çalışırken, diğer yanda Dünya Ticaret Örgütü'ne olası bir üyelik durumunda yerli sanayi güçlendirmek için üretimde standardizasyon, kalite ve tüketici tercihlerine ağırlık vermektedir. Son iktisadi planın bir diğer ayağı da neredeyse tamamıyla bir kamu-devlet ekonomisi görüntüsünde olan İran ekonomisini özelleştirme yoluyla serbestleştirmektir. Büyük ölçekli firmaların çoğu Tahran, İsfahan, Tebriz, Meşhed ve Arak gibi büyük şehirlerde toplanmıştır. Tarım ürünlerinin işlenmesi ise İran'ın diğer bir önemli endüstri dalıdır. Bu sektöre hakim olan yerel özel firmalardır. Başlıca yan sektörler arasında en önemlileri hububat işlenmesi ve sebze-meyve konserveçiliğidir. Ülke içi pamuk ve yün üretimiyle desteklenen tekstil endüstrisinde 2000 yılında 400.000 kişi istihdam edilmiştir. Halıcılık başta olmak üzere küçük el sanatları atölyelerinin ise toplam üretimin %22'sini karşıladığı tahmin edilmektedir¹⁹⁸.

Petro-Kimya Sanayi

İran'ın ekonomi yönetimi petrolden elde edilen gelirlerin bir kısmını petro-kimya sanayi gibi diğer birtakım alanlara aktararak petrol sektörüne olan bağımlılığı azaltmaya

¹⁹⁷ Dr.Siavash Moridi, a.g.e., s. 39

¹⁹⁸ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

çalışmaktadır. Halihazırda İran'ın 11 petro-kimya tesisi, Basra Körfezi bölgesi petro-kimya üretiminin %13 'ünü gerçekleştirmektedir¹⁹⁹.

Demir-Çelik Sanayi

Bilinen 800 milyon ton rezervi ile dünyadaki en büyük dokuzuncu demir rezervine sahip olan İran, Ortadoğu'daki en büyük çelik üreticisi ülke olup, dünyada 22. sırada yer almaktadır. Önde gelen çelik tesisleri İsfahan, Ahvaz ve Mübarekeh'te bulunmaktadır. 2004 yılında 8 milyon ton üretim elde edilmiştir. İran dünyadaki en büyük demir rezervlerinden birine sahip olmasına, Ortadoğu'daki en büyük demir-çelik üreticisi olmasına rağmen demir-çelik ürünleri ithalatı 2 milyar ABD Doları dolayındaki hacmiyle önemli boyutlardadır. Ağırıklı olarak petrol ve doğalgaz sektörlerinde kullanılan borular ile bükülmüş çubuk ithalat potansiyeli yüksek diğer ürünler olarak dikkat çekmektedir. İthal kaynakları ürüne göre çeşitlilik göstermekle beraber bu sektörde Rusya ve Kazakistan menşeli ürünler öne çıkmaktadır²⁰⁰.

e.) Otomotiv ve Yan Sanayi

İran halihazırda Ortadoğu'daki en büyük otomotiv üreticisi konumundadır. İran otomotiv sektörü, standardizasyon ve ürünlerin kalitesi ile ilgili sorunlarını henüz tam aşamamış ve ülkemizin otomotiv sektörü gibi küresel seviyeye ulaşmamış olmasına rağmen kurulu kapasite, önemli sayılabilecek bir kısmı karşılanamayan talep ve İran ekonomi yönetiminin sektöre atfettiği büyük önem nedeniyle İran'ın orta vadede Ortadoğu'nun otomotiv devi olacağı çeşitli sektör kaynaklarınca belirtilmektedir. Otomobil imalatı Asya ve Avrupalı imalatçılarla yapılan lisans anlaşmaları sayesinde gelişmektedir. Yaklaşık 260 bin ünite ve çeşitli küçük tesislerden oluşan en büyük otomobil fabrikası İran Khodrov, 2002 yılında 240.000 araç üretmiştir.

İran otomotiv sanayi, ülke otoritelerince kilit stratejik sektör olarak görülmektedir. Halihazırda Sektörün İran GSMH'na katkısı %2,5 oranındadır ve ülkede üretilen toplam mal katma değerinin %18'i sektöre aittir²⁰¹.

¹⁹⁹ <http://www.petrochem-ir.net/>

²⁰⁰ http://www.iranica.com/newsite/articles/ot_grp9/ot_steel_20051017.html

²⁰¹ http://www.researchandmarkets.com/reports/473730/automotive_industry_and_market_of_iran_2007

f.) Yapı Malzemeleri Sektörü

İnşaat sektörü en hızlı gelişen sektörlerden biri olup bu sektör ile alakalı bir çok ürün ithal edilmektedir. Büyük şehirlerdeki yapılar genelde çelik konstrüksiyon yöntemi ile inşa edilmektedir. İran, Önemli bir çelik üreticisi olmanın yanı sıra yurtdışında 34 fabrikada 27 milyon ton ile önemli bir çimento üreticisidir. Üretimin yaklaşık 2,5 milyon tonu ihraç edilmektedir. Mevcut büyük demir rezervlerine ve demir-çelik üretimine karşın her yıl önemli miktarda inşaat demiri ithalatı yapılmaktadır.

g.) Makina-Ekipman ve Elektrik-Elektronik

İran'ın en çok ithal ettiği ürün grubu, ithalatın dörtte birini oluşturan makine ve ekipman; nükleer reaktör ve kazanlardır. İranlı yetkililer her ne kadar ülkede çok çeşitli makine ve ekipmanın yerel olarak üretildiğini belirtmekteyse de, bu ürünler genelde bileşenlerinin büyük bölümü ithalat yoluyla tedarik edilen ve ülkede montajı gerçekleştirilen ürünlerdir. İran'ın en çok ithal ettiği makine ekipmanın arasında şu ürünler yer almaktadır: Özel endüstriyel makinalar; İçten yanmalı motorlar; Anahtar teslimi fabrikalar; Fanlar/filtreler/gaz pompaları; Diğer elektriksiz motorlar; Endüstriyel ısıtma/soğutma ekipmanı; Tekstil/deri işleme makinaları...

En çok ithalatı yapılan elektrikli ve elektronik ekipman alt ürün grupları şunlardır: Telekomünikasyon ekipmanı; Elektrik devreleri ekipmanı; Bilgisayarlar ve yan ürünleri; Valfler, transistörler; Başka yerde sınıflanmamış elektrikli ekipman; Tıbbi vb. elektrikli-elektronik diagnoz vb ekipmanı...

h.) Madencilik

İran'da madencilik sektörü 1960'lardan itibaren önem kazanmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren hükümetlerin madencilik sektörüne eğilmeleri, rezerv durumunu saptamaları ve kaynakları değerlendirmeye başlamaları sektörün gelişmesine yol açmıştır. Özellikle sonradan yapılan demiryolları ve karayolları vasıtasıyla ülkenin maden rezervlerinin bulunduğu bölgeler (özellikle Kerman ve Bafg bölgeleri) ile diğer bölgeler arasındaki bağlantı kolaylaşmıştır. Bununla beraber teknolojik imkansızlıklar nedeniyle ülkede madencilik sektörünün gelişimi sınırlı kalmıştır.

İran hidrokarbon rezervleri dışında son derece zengin mineral kaynaklara sahiptir. Her yıl 1500' metal-dışı ve 50 metal madeninden yaklaşık 80 milyon ton mineral çıkarılmaktadır. Bakır, kurşun, çinko, boksit, kömür, stronsiyum, alüminyum, molibden, altın, krom, uranyum, sülfür, tuz, manganez, kromit en önemli mineraller olarak sayılabilir. İran dünyanın en büyük çinko rezervlerine sahiptir. 1,5 milyar ton bakır rezervi ile dünyada 2., demir rezervi açısından ise dünyada 9. sırada yer almaktadır. Kerman yakınlarındaki Sar Cheshmeh bölgesindeki 1 milyar ton cevher bakır rezervi ile İran dünya bakır rezervlerinin %5 'ini elinde bulundurmaktadır. İran'ın en önemli bakır çıkarma merkezleri Kirman ve Bafk'tır. 2000-2001 yıllarında 128.500 ton çıkarılmıştır. Alüminyum, uranyum ve çinko İran'ın diğer önemli maden cevherleridir.

Demir madenleri İsfahan, Ahvaz ve Yezd bölgelerinde gerçekleştirilmektedir. İran'ın ilk alüminyum tesisi Eylül 1999'da Horasan bölgesindeki Jojorm'da açılmıştır. Yaklaşık 130 bin ton/yıl olan mevcut alüminyum üretiminin 10 yıl içinde 1 milyon tona çıkarılması öngörülmektedir²⁰².

1.) Tekstil

Daha önceki yıllarda İran Avrupa ülkelerine pamuk ihraç eden bir ülke konumundaydı. Ancak, İran pamuğunun zaman içerisinde uluslararası piyasalarda fiyat olarak yüksek kalması, İran'da işçilik ücretlerinin nispeten yüksek olması gibi sebeplerle ihracat yok denecek seviyeye inmiştir. Bugün için tekstil sektöründe hükümetin öncelikli hedefi iç talebin karşılanması olup, ihracat ikinci planda kalmaktadır. Doğal tekstil ürünlerinde Bangladeş, Türkmenistan, Pakistan; sentetik ürünlerde ise Uzakdoğu ülkeleri, Almanya, İspanya önemli tedarikçilerdir. Ayrıca, İran ham deri üretiminde dünyada önemli bir yere sahip olmasına karşın bu derilerin işlenmesi için yeterli teknoloji ve birikim bulunmamaktadır²⁰³.

3.3.6. Dış Ticaret

a.) Dış Ticaret Yapısı

İthal ikamesine dayanan bir sanayileşme politikası izleyen İran'da ithalat tümüyle devletin kontrolü altında gerçekleştirilmektedir. Uluslararası ticarete yerli sanayiye korumaya

²⁰² Dr.Siavash Moridi, a.g.e., s. 61-100

²⁰³ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

yönelik ithal ikameci bir politika izleyen İran, mamul maddeden ziyade hammadde ve yarı-mamul madde ithalatını uzun süre ön planda tutmaktadır.

Katı bir ithalat ve kambiyo kontrolünün uygulandığı ülkede, kimi malların ithalatı yasak olmakla birlikte (genellikle “gayri İslami” olarak nitelendirilen ürünler) kimi ürünlerin ithalatı kamu otoritelerinin iznine tabi kılınmıştır. İthal ikameci model, sadece ithalat değil tüm dış ticaret politikasına tamamen yansımış bulunmaktadır²⁰⁴.

b.) Dış Ticaretin Genel Durumu

1980’li yıllardan itibaren ülkenin dış ticaret dengesi sürekli olarak dalgalanmıştır. Dış ticaret dengesindeki bu dalgalanmalar, uluslararası petrol fiyatlarında meydana gelen değişimleri yansıtmaktadır.

Tablo 3.1: Dış Ticaretin Ülkeler ve Ürün Grupları İtibariyle Görünümü

İHRACAT	Japonya	Çin	İtalya	Fransa	Türkiye
Meyveler, Sebzeler ve Türevleri	18,4	4,9	0,0	2,6	1,2
Mineral Yakıtlar	5 258,0	1 590,6	1 670,8	983,1	758,3
Hahılar ve Kilimler	35,4	0,0	0,0	14,8	1,1
Mak. ve Nakliye Ekipmanı	0,6	0,0	0,0	12,4	3,3
Toplam ihracat	5 353,4	1 773,1	1 670,8	1 043,7	812,3
İTHALAT	Almanya	İtalya	Fransa	Çin	Japonya
Tahıllar ve Tahıl Ürünleri	89,6	0,0	74,5	11,4	0,0
Kimyasallar ^a	178,2	119,4	83,6	116,5	35,2
Kauçuk ve Ürünleri	5,0	1,9	4,3	3,6	22,5
Kağıt ve Ürünleri	8,3	7,0	1,0	27,2	4,4
Tekstil elyaf, iplik, Kumaş ve nihai ürünler	34,3	2,5	1,7	16,1	18,5
Metal Dışı Mineral Ürünler	22,0	26,7	17,2	6,1	3,8
Demir ve Çelik Ürünleri ^b	165,0	60,4	52,9	26,2	108,3
Diğer Metaller ve Ürünleri ^b	33,1	19,2	10,8	14,8	25,8
Elektrikli Makinalar	582,9	460,4	23 1,1	274,7	205,5
Traktörler ve Yol Araçları	132,2	18,2	128,8	22,5	101,1
Diğer Nakliye Ekipmanı	40,1	3,1	61,0	98,8	0,1
Bilimsel Gereçler	85,0	24,1	26,7	21,3	36,0
Toplam İthalat	1 412,9	756,5	725,4	713,5	572,4

(İran Statistical Yearbook: <http://www.irtp.com/farsi/references/Amar81/English/index.htm>)

²⁰⁴ The Federation of International Trade Associations, <http://www.fita.org/countries/iran.html>

Ham petrolün ihracatta en önemli paya sahip kalem olması nedeniyle İran dış ticareti değişken uluslararası enerji piyasalarındaki gelişmelere karşı hassas hale gelmiştir. Petrol dışı ürünler ihracatının 1994-1995 döneminde en yüksek düzeye çıkmış olmasına rağmen petrol ve gaz ihracatı hala toplam ihracat gelirleri içinde %75 paya sahiptir²⁰⁵.

İran'ın ithalatında en büyük kalemi ulaşım araçları ile makine ve teçhizat oluşturmaktadır. Gıda ürünleri ve canlı hayvanlar ile kimyasal ve tıbbi ürünler ise onu izlemektedir.

Devrim öncesinde, Batı Almanya, ABD, ve İngiltere İran'a ihracatta bulunan ülkeler arasında ilk sıralarda iken, devrim sonrasında ABD ve İngiltere'nin ülkeye ihracatı ani düşüş göstermiştir. Sermaye malları ithalatında başta Almanya olmak üzere İtalyan, Japon ve Güney Koreli firmalar önde gelmektedir.

Almanya, İran'ın ithalat gerçekleştirdiği ülkeler arasında en önemli sıradadır. Bununla birlikte, Almanya'nın toplam ithalat içerisindeki payında bir düşüş eğilimi söz konusudur. En fazla ithalat yapılan ikinci ülke ise İtalya'dır. Diğer taraftan İran'ın ithalatında Çin'in sahip olduğu pay giderek artmaktadır²⁰⁶.

Genel olarak, İran'ın OECD ülkeleri ile ticaretinin toplam ticaretindeki payı düşüş göstermiştir. Sanayileşmiş ülkelerden ithalatın toplam ithalat içindeki payı 1993 yılında %64 iken, 1990'lı yılların sonlarında yaklaşık %55 oranına gerilemiştir. Sanayileşmiş ülkelerin toplam ithalattaki paylarının azalması İran'ın Asya ve Latin Amerika ülkeleri ile ticari ilişkilerindeki gelişmeyi yansıtmaktadır. Öte yandan, bu değişim ABD'nin İran'a 1995 yılında kabul ettirdiği ayrıntılı yaptırımların bir sonucu olmasının yanı sıra Asya ülkeleri ile daha az politize ilişkilere girebilmek adına İran'ın ticarete batıya bağımlılığında kurtulma çabalarını da yansıtmaktadır. OECD ülkelerine ihracat mevcut seviyesini muhafaza etmiş ancak geçmişte olduğu gibi petrol satışlarına dayalı olmuştur. Japonya İran'ın en büyük ihraç pazarıdır. Japonya-İran arasındaki ticaretin en önemli kısmını ham petrol satışları oluşturmaktadır. Japon firmaları, İran'ın en önemli alıcısı haline gelmiştir. Ayrıca İran, yoğun çabalardan sonra petrol pazarlarını çeşitlendirme konusunda dikkate değer başarı göstererek Asya ve Güney Afrika pazarlarına da girmiştir. 2000li yılların başından itibaren Çin, hem ithalat hem de ihracat alanlarında İran'ın önemli bir ticari ortağı konumuna gelmiştir.

²⁰⁵ Hugh Barnes, Alex Bigham, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=26625>

²⁰⁶ <http://www.iran-export.com/invcli/regu.htm>

Sırasıyla İran'ın ihraç mallarının başlıca alıcıları Japonya, Çin, İtalya, Güney Afrika ve Güney Kore'dir. Ayrıca İran ithalatında başlıca kaynak ülkeler ise Almanya, Fransa, İtalya, Çin ve Birleşik Arap Emirlikleri'dir. İran'ın başlıca ithal ettiği ürünler; temel mamul mallar, kimyasal maddeler, gıda (buğday ve pirinç), makine aksamı ve ulaşım/nakliye ekipmanlarıdır. İran'ın başlıca ihraç ettiği ürünler ise; petrol, halı, meyve ve kuruyemiş, demir-çelik, doğal gaz ve bakırdır.

İran tarım ve gıda ürünleri ihracatında en önemli ürünler sırasıyla antep fıstığı, kuru üzüm, nohut, safran, badem su ürünleri, hurma, sakatat, ayçiçek yağı ve soya yağıdır. İran, antepfıstığı ve safran üretim ve ihracatında dünyadaki en önemli ülke olup, kuru üzüm, hurma ve nohut üretim ve ihracatında da önemli bir yere sahiptir. İran'ın tarım ve gıda ürünü ihracatında en önemli ülkeler başta Birleşik Arap Emirlikleri olmak üzere Almanya, İspanya, Pakistan ve Kanada'dır. İthalatta ise en önemli kalemler makarnalık buğday, soya fasulyesi yağı, pirinç, soya fasulyesi küspesi, şeker, mısır, soya fasulyesi ve muzdur. Bu sekiz ürün İran'ın toplam tarım ve gıda ürünü ithalatının yaklaşık %75 'ini oluşturmaktadır. İran'da gerek insan gerekse hayvan beslenmesinde yağlı tohumlardan soyaya bağımlılık söz konusudur. İran'ın tarım ve gıda ürünü ithalatında en çok yöneldiği ülke Brezilya'dır. Soya ve soya ürünleri ile mısır ve şekerin önemli bir kısmı Brezilya'dan gelmektedir. Birleşik Arap Emirlikleri ise İran'a reeksport gerçekleştiren en önemli ülkedir²⁰⁷.

c.) İthalat

Uluslararası ticarete İran yerli sanayiye korumaya yönelik ithal ikameci bir politika izlemekte ve mamul maddelerden ziyade hammadde ve yarı mamul madde ithalatını ön planda tutmaktadır. 1979 Devrimi, ABD ambargosu ve İran-Irak Savaşı (1980-88) İran'ın dış ticaret yönetiminde sapmaya sebep olmuştur. 1978'de tüm endüstriyel malların ithalatı %88.2 iken, Almanya, Japonya, ABD, İngiltere ve Fransa'nın müşterek olarak İran'a yaptığı ihracatın payı %72 idi. 2003 yılında İran'ın dış ticaret ortakları listesinde başı çeken bu ülkeler arasında sadece Almanya ve Fransa'nın payı azalmıştır. Rusya, BAE, Kore, İsviçre, İtalya ve Japonya ise İran'ın ilk on ticaret ortakları listesine eklenmiştir. İran'a endüstriyel ihracat yapan diğer ülkeler Suudi Arabistan, Hindistan, Türkiye, Singapur ve Brezilya'dır²⁰⁸.

²⁰⁷ Dr.Siavash Moridi, a.g.e., s. 165-176

²⁰⁸ <http://www.iran-export.com/invcli/regu.htm>

d.) İhracat

İran'ın en büyük ihraç kalemi petrol ve petrol ürünleridir. Bununla birlikte sanayi ürünlerinde sınırlı düzeyde de olsa petrol dışı ihracat söz konusudur. Bunlar halı ve deri gibi geleneksel ihraç malları, metal cevherleri ve daha sınırlı düzeyde olmak üzere sanayi mallarıdır (demir-çelik; Organik kimyevi ürünler; plastik ve plastik eşya vb.) İran'ın petrol dışı ürünlerinin ihracatında %10.000'den fazla artış görülmektedir. (2003'te 5.972.2 milyon \$ ve 2004'te 6.383.7 milyon \$) Almanya ve İtalya'dan başka İran'ın endüstriyel ihracatının %20.6'sını ithal ettiği ülkeler Irak, BAE, Azerbaycan, S.Arabistan, Afganistan ve Asya ülkeleridir. 2003'te toplam petrol dışı ihracatının %54.4'ünü endüstriyel ürünler teşkil etmektedir. Bunun %50'den fazlası Irak, BAE, Azerbaycan, Afganistan ve Hindistan'a ihraç edilmiştir²⁰⁹.

e.) Serbest Ticaret Bölgeleri

İran'da 1989 yılından beri Keşm, Kiş ve Çabahar limanlarında faaliyet göstermekte olan üç adet serbest ticaret bölgesi bulunmaktadır. Ayrıca, Türkmenistan sınırında Mayıs 1996'dan bu yana faaliyette olan Sarah serbest ticaret bölgesi mevcuttur. İran serbest bölgeleri, devletin İran'ın petrol dışı ürünler ihracatını güdülemesi düşüncesini gerçekleştirmekten öte, Dubai'den ithalatın çekildiği bölgeler haline gelmiştir. Bu nedenle 2000 yılında serbest bölgelerin yeniden yapılandırılması yönünde çalışmalar başlatılmıştır²¹⁰.

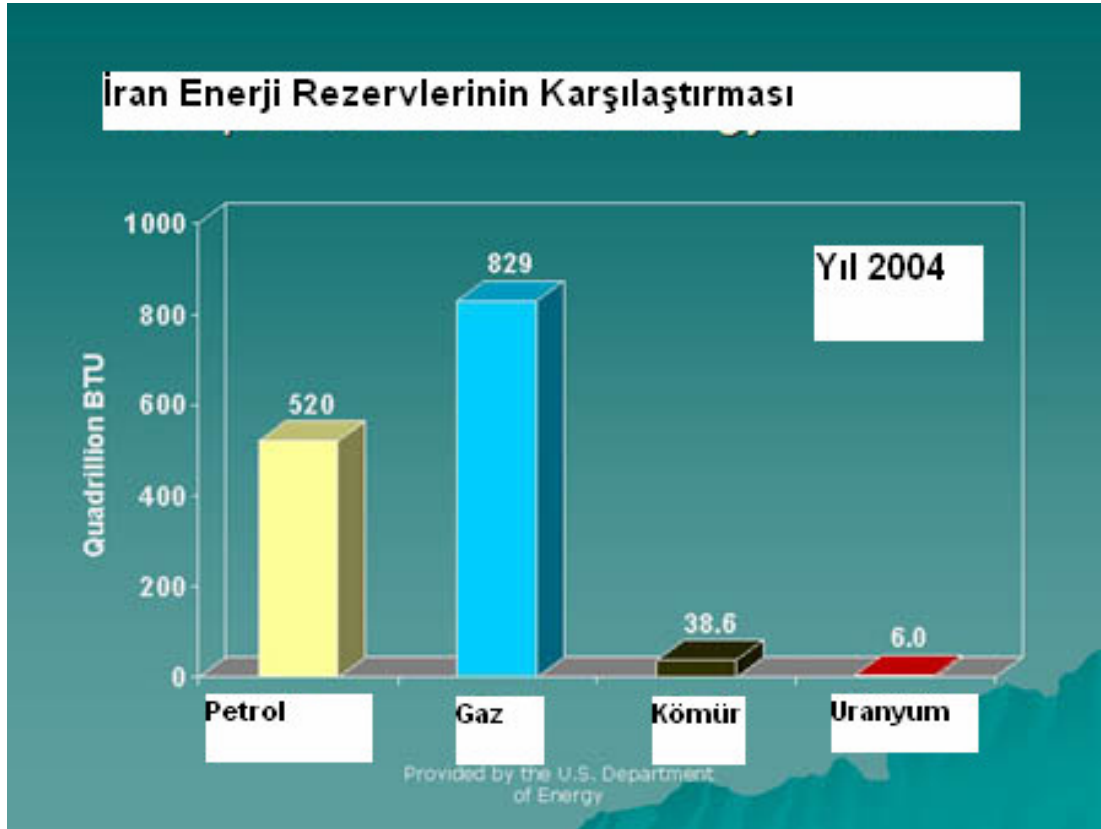
3.3.7. Enerji

Doğal gaz rezervleri ile dünyada 2., petrol rezervleri ile ise 3. sırada olan İran, enerji üretimi için yeterli yakıtı sahiptir. Bununla birlikte 2005 yılında İran yakıt ithali için 4 milyar dolar harcamıştır. Bunun en önemli nedeni iç tüketimin karşılanamıyor olmasıdır. Petrol endüstrisi üretimi 2005'de günde 4 milyon varildir. Bu oran 1974'de günde 6 milyon varile ulaşan değerlerle karşılaştırıldığında durum daha da anlaşılır bir hal almaktadır. İran'ın endüstriyel altyapısı her geçen teknolojik geri kalmışlık nedeniyle ihtiyacı karşılayamamaktadır. Öyle ki 2005 yılında çok az sayıda keşif kuyusu açılmıştır.

²⁰⁹ The Federation of International Trade Associations, <http://www.fita.org/countries/iran.html>

²¹⁰ <http://www.salamiran.org/Economy/FreeZones/FTZ.html>

İran doğal gaz rezervleri enerji tüketiminin hemen hemen bir buçuk katı olarak hesaplanmış olsa da büyük bir bölümünün hala kullanılmamış olduğuna inanılmaktadır. İran hükümeti uygulamaya koyduğu büyük yatırımlarla enerji üretiminde gazın payını ileriki dönemlerde hızla arttırmayı planlamaktadır²¹¹.

Tablo 3.2: İran Enerji Rezervlerinin Karşılaştırması

(www.lib.utexas.edu/charts/iran.html)

2004 yılından itibaren yeni hidroelektrik santraller ve geleneksel kömür ve petrol yakıt istasyonlarına yapılan eklemelerle kurulu kapasite 33,000 megavata kadar çıkarılmıştır. Bu miktarın yaklaşık %75'ini doğal gaz, %18'ini petrol ve %7'sini hidroelektrik güç teşkil etmektedir. 2004 yılında İran ilk rüzgar-enerji istasyonları ve jeotermal santrallerini açmıştır. Ayrıca 2009 yılında ilk güneş-enerji istasyonunun da açılması hedeflenmektedir. Demografik eğilimler ve yoğun sanayileşme elektrik arzının yılda %8 oranında artmasına sebep olmaktadır. Hükümet serbest üreticiler ve yabancı sermaye destekli yeni gaz yakıt istasyonları

²¹¹ <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Iran/Background.html>

inşa ederek, kurulu kapasiteyi 2010 yılında 53,000 megavata çıkarmayı hedeflemektedir. Ayrıca hidroelektrik ve nükleer güç üretim kapasitesinin de artırılması planlanmaktadır. İran'ın ilk nükleer santralının inşasına Busehr'de başlanmasına karşılık bu santralde elde edilecek zenginleştirilmiş uranyumdan nükleer silah yapılabileceği endişesiyle uluslararası engeller nedeniyle faaliyete geçememektedir. 2005 yılında İran'ın elektrik ithalatı enerji ihracatından yaklaşık 500 milyon kilovat saat daha fazla olmuştur. İran enerji açığını kapatmak için Irak hariç bütün komşularıyla değiş tokuş programları uygulamaktadır²¹².

3.3.8. Endüstriyel Kalkınma

İran, 1979 Devrimine kadar endüstriyel kalkınmasına hükümet desteği ve özel girişimlerin uygun şekilde bir araya gelmesiyle 1930'larda başlamıştır. Devrim sonrası dönemde İran'ın uzun vadeli endüstriyel politika ve stratejisi; petrokimya ve enerji endüstrisini oluşturma ve yeni endüstri alanlarını geliştirmeyi temel almasına karşılık hala İran'da faydalanılmayan ya da çeşitli sanayilerde az faydalanılan kapasiteler mevcuttur.

Devrimden sonra belirli endüstriyel sektörlerin ve genel olarak tüm ekonominin özelleştirilmemesi, 1980'lerde İran'ın sekiz yıl kadar Irak ile savaşmak zorunda kalmasıyla ülkenin hükümet ve özel sektör ilişkisinin şimdiki endüstriyel gelişimi sağlayacağı Anayasa ile onaylanmıştır.

İran'ın ekonomik gelişmesi görkemli bir yükseliş ile 1967'de başladı ve 1978'de bitti. Bu dönemde GSYİH'da ortalama büyüme %8.6 idi. Ortalama yıllık büyüme 1967-1976 döneminde %11.9'a yükseldi. Ortalamanın üzerinde büyüme oranı olan sektörler, kamu hizmetleri (%16.9), inşa (%16.6), hizmetler (12.3) ve endüstriyel sektördür (% 11.9). Tarım (% 3,4) ve Petrol (% 5,4) sektöründe büyüme ortalamadan uzak daha düşük oranda olmuştur. Bu dönemde endüstriyel sektörün GSYİH'da payı % 4,9'dan % 7,0'a yükselmiştir²¹³.

²¹² Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

²¹³ Strategy Document, "Industrial and Economic Development in The Islamic Republic of Iran", <https://www.unido.org/file-storage/download/?file%5fid=18229>

Devrim sonrası İran'ın ekonomik performansı iki döneme bölünebilir:

- 1- 1979-1989 (İran-Irak savaşı yılları) GSYİH %9'a indi. Savaş yılları esnasında endüstriyel sektörde savaş amaçlı bazı yeni yapılanmalar teşkil olmuş ve GSYİH'da katma değer payı %75 büyüme olarak gösterilmiştir. Ayrıca bu dönemde madencilik sektörü %28'lik payla gelişmiştir.
- 2- Endüstriyel sektör için 1990'da başlayan sıçrama günümüze kadar devam etmiştir. 15 yılda üretim % 174 atmış ve GSYİH'da % 82'ye yükselmiştir. Savaşın yıkıcı etkisi 1979-2004 döneminde GSYİH daha önceki on yıl boyunca % 8.6'ya kıyasla % 2.3'tür. Aynı dönemde % 7.7 büyüme oranına sahip kamu hizmetleri sektörlerinden (elektrik, su ve gaz) daha düşük olan endüstriyel ve maden sektörlerinde büyüme sırasıyla %6.2 ve %5.2 oranındadır.

Kapasite

İran'ın uzun vadeli endüstriyel politikaları ve stratejilerinde temel alınanlar:

- 1- Petrol, gaz, metal ve metal olmayan mineraller gibi, zengin doğal kaynaklar son zamanlarda tasdik edilmeye başlanan, petrokimya ve enerji endüstrilerinin temelini oluşturmaktadır. Basra Körfezindeki Fars bölgesinde geniş çaptaki çalışmalar demir ve çelik, alüminyum, kurşun, sodyum, fosfat, baryum, tuz, kömür ve benzeri minerallerin ticari sömürsünün ve yeni endüstrilerin gelişmesini amaçlamaktadır. Petrol ve gaz halen ekonominin bel kemiğini sağlamaktadır.
- 2- Tarım ve bahçe ürünleri üretimi ülkenin farklı iklim ve topografisi sayesinde karşılanmaktadır. Bu nedenle tarım sanayi iç ve uluslar arası marketlerde sürekli genişleme potansiyeline sahiptir.
- 3- Ülkenin genişliği çevreye zarar vermeden ülke içinde baştan başa endüstriyel yayılım olanağı sunmaktadır.
- 4- İran'da 1.715 megawattlık elektrik yükleme kapasitesiyle 364 endüstriyel alanla birlikte yollar, anayollar, elektrik, gaz ve telekomünikasyon şebekesi gibi altyapılar hazır bulunmaktadır. Bu endüstriyel alanlar 9.560 endüstriyel ünite içermektedir.

- 5- Ülkenin stratejik konumu Hazar Denizi ve Basra Körfezini sınırlamaktadır. İran, nüfusları toplamda 500 milyonu bulan ülkelerle çevrilidir. İran, Orta Asya, Rusya, Çin ve Avrupa için geçiş yolunu sağlamanın yanı sıra bölgede yer alan Arap ülkeleri arasında de kanal vazifesi görmektedir. Kalkınma açısından mal ticaretinde, transit ticarete ve turizmde büyük bir potansiyel sunmaktadır.
- 6- Yılda ortalama milyona yakın artış oranıyla eğitilmiş genç işgücü yetişmektedir. 2004'de işgücü ülke nüfusunun 2/3'ünü kapsamaktadır. Bu olumlu faktör ekonomi açısından olumlu bir avantaja dönüştürülme potansiyeli taşımaktadır.
- 7- Donanım ve yazılım terimlerinde gelişmemiş kapasite ve endüstriyel ekipmanlarda yeni yapılanmalar, yeni mühendislik tasarımları ve teknolojiye maliyetin düşürülmesi ile üretimde önemli sonuçlara varılabilir.
- 8- Son üç kalkınma planında yapılan büyük yatırımlarla petrokimya, metal sektörlerinde ortalama üretimdeki verimlilik geliştirilmiştir.
- 9- Yıllık petrol ve gaz döviz geliri bu yıl yaklaşık olarak 60 milyar Amerikan Dolarına denk gelmiştir. Gerçekleştirilen endüstriyel kalkınma programları endüstriyel projeler için olanak sağlamaktadır²¹⁴.

3.4. Ulusal Güvenlik

3.4.1. İran Silahlı Kuvvetleri

İran yasalarına göre, erkekler için mecburi askerlik 18-50 yaş arası ve 21 aylık aktif hizmet dönemidir. Bu dönemi gönüllü yedek askerlik hizmeti izlemektedir. Ayrıca bireyler aktif görev yapmak için 16 yaşında gönüllü olabilmektedirler. Ordu personelinin yaklaşık %80'i zorunlu hizmete alınmış askerlerden oluşmaktadır. Devrim Muhafızlarının kara birliklerinin %60'ı, deniz ve hava kuvvetleri personelinin neredeyse tamamı gönüllülerden oluşmaktadır²¹⁵.

İran, Ortadoğu ile Orta Asya bölgesi üzerinde söz sahibi olmak, Basra Körfezinde hakimiyetini devam ettirmek hedeflerine paralel olarak önemli bir bölgesel güç olmanın da

²¹⁴ Ali Rashidi, "İran'ın Endüstriyel Kalkınması: Türkiye ile İşbirliği için Fırsatlar", Stratejik Öngörü, Sayı:9, Tasam Yayınları, İstanbul, s. 80-86

²¹⁵ Michael Eisenstadt, "The Armed Forces of the Islamic Republic of Iran: An Assessment", <http://www.biu.ac.il/Besa/meria/journal/2001/issue1/jv5n1a2.html>

ötesinde küresel bir aktör olmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda İran, Silahlı Kuvvetlerini sınırlarını dış tehditlere karşı savunabilecek olanaklarda geliştirmek için askeri malzeme alışverişini Rusya, Çin, Kuzey Kore gibi ülkelerle yapmaktadır²¹⁶.

İran'ın coğrafi konum olarak Batıdan gelebilecek bir tehdide paralel olarak Hürmüz Boğazından geçişi engelleyecek, Körfez ticaretini kontrol altına alabilecek ve sabote edebilecek kabiliyeti bulunmaktadır.

İran Silahlı Kuvvetlerinin konuş-kuruluşu incelendiğinde, öncelikli tehdidin Körfez Bölgesinden beklendiği, alınan askeri tedbirlerin Körfez Ülkelerinden ziyade, Körfezdeki “Yabancı Kuvvetlere” karşı olduğu gözlemlenmektedir. İkinci öncelikli hedef olarak Irak'ı alan İran'ın Nizami Ordu Birliklerinin büyük bir bölümünü sınır bölgesinde konuşlandırdığı dikkat edilen bir diğer noktadır.

Silahlı Kuvvetlerin ihtiyaçlarını sağlamaktan sorumlu olan Savunma Bakanlığı'dır. Rehber, aynı zamanda Silahlı Kuvvetler Baş Komutanı'dır. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi, ulusal güvenlik konularında İran'ın en yüksek resmi karar organıdır. Askeri güç kullanımını içeren kararlar, Nizami Ordu ve Devrim Muhafızları Ordusu Komutanları'nın da tavsiyeleri ile Rehber, Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Yargı Organı Başkanı ve İstihbarat Bakanı tarafından alınır. Söz konusu kararlar Rehber tarafından onaylanmak zorundadır²¹⁷.

3.4.2. İran'ın Savunma Politikası

Batı ülkelerinin silah ambargosu uygulamasından dolayı İran Silahlı Kuvvetleri envanterinde bulunan harp silah ve araçların büyük bir bölümü eski modeldir ve özellikle batı kaynaklı bu silah ve vasıtaların bakım-idame problemleri bulunmaktadır. İran, Rus yapımı ekipmanlar satın alarak eskiyen ABD yapımı ekipmanlarını yenilemektedir. Ancak yine de bu durum İran'ın genel taarruz ve sınır ötesi hareket imkan ve kabiliyetini oldukça zayıflatmıştır. Bu nedenle İran, roket ve füze üretimi ve geliştirilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. İran, Besic

²¹⁶ <http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/>

²¹⁷ Shahram Chubin, Iran's Military Intentions and Capabilities: Iran's Strategic Aims and Constraints, Institute for National Strategic Studies (INSS), National Defense University, Washington, DC, US, <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&v33=60129&ord51=Title&id=23815>

Kuvvetlerini de kullanarak gerilla savaşına istinat eden asimetric savaş konseptini benimsemiştir.

Bu genel çerçeve içerisinde İnan'ın savunma politikası veya askeri konsepti;

- Hedef lke derinlikleri ve sivil yerleşim merkezleri dahil olmak üzere hasım ülkedeki hedeflere karşı roket ve balistik füze saldırısı düzenlemek,
- Hasım lke askeri kuvvetleri kendi topraklarına girdiğinde bu kuvvetlerin asimetric savaş konseptini uygulayarak yıpratılması, yenilgiye uğratılması ve ülkeyi terke zorlanması esaslarını kapsamaktadır²¹⁸.

²¹⁸ Ahmed Hashim, "Iran's Military Situation",
<http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&v33=60129&ord51=Title&id=23829>

Şekil 3. 5: İran'da Bulunan Askeri Üsler

(www.globalsecurity.org)

3.4.3. İran Silahlı Kuvvetlerinin Genel Konuş ve Kuruluş Durumu

İran'da Nizami Ordu ve Devrim Muhafızları Ordusu adı altında iki ordu mevcuttur. Her iki ordunun da Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri bulunmaktadır. Komutanlar, Silahlı Kuvvetler Başkomutanı olan Rehber tarafından atanır. Nizami Ordu ve Devrim Muhafızları Ordusunun kendi Genel Kurmay Başkanları vardır. Ayrıca her iki ordunun faaliyetlerini koordine etmeyi amaçlayan, ancak fazla bir icra yetkisi bulunmayan Silahlı Kuvvetler Müşterek Karargahı mevcuttur. Buna ilaveten Besiç, denilen gönüllü birlikler de bulunmaktadır²¹⁹.

a.) Kara Kuvvetleri

İran Kara Kuvvetleri Nizami ve Devrim Muhafızları olmak üzere iki Kara Kuvvet Komutanlığını içermektedir. İran Nizami Ordu Kara Kuvvetleri Komutanlığında kolordu seviyesinde altı adet bölge hareket karargahı (Hrk. Kh.) bulunmaktadır. Bunlar; Kuzeybatı Hrk. Kh. (Urumiye), Batı Hrk. Kh. (Kirmanşah), Güney Hrk. Kh. (Ahvaz), Merkez Hrk. Kh. (Tahran), Fars Hrk. Kh. (Şiraz), Doğu Hrk. Kh. (Torbat-ı Haydariyeh)'dir.

Ayrıca Nizami Ordu Kara Kuvvetleri Komutanlığına direkt bağlı birlikleri de mevcuttur. Cephe gerisinde bırakılan bir kısım emniyet ve hava savunma kuvvetleri ve doğudaki hudut birlikleri dışındaki unsurlar Irak cephesinde konuşludur. İran Nizami Ordu Kara Kuvvetleri Komutanlığında toplam 44 tümen, 39 tugay bulunmaktadır. Silahlı Kuvvetler Genel Kurmay Başkanlığına bağlı ise 5 tümen ve 6 tugay bulunduğu bildirilmektedir. 2005 yılı verilerine göre 4 zırhlı, 6 piyade, 2 komando, 1 hava ikmal tugayı ve 5 topçu sınıfında olmak üzere yaklaşık 350.000 aktif personel görev yapmaktadır. Ek olarak, Devrim Muhafızları Kara Kuvvetlerinin 2 zırhlı, 5 mekanize, 10 piyade, 1 özel birliği ve yaklaşık 15 ile 20 arasında bağımsız tugayı mevcuttur. Devrim Muhafızlarına ait 1 deniz tugayı da vardır²²⁰.

²¹⁹ Michael Eisenstadt, a.g.m., <http://www.biu.ac.il/Besa/meria/journal/2001/issue1/jv5n1a2.html>

²²⁰ Shahram Chubin, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&v33=60129&ord51=Title&id=23815>

Devrim Muhafızları Kara Kuvvetleri birlikleri çoğunlukla düşük muharebe kategorisine sahip olup özellikle personel ve malzeme kadrolarında görev yapar durumdadır. İran ordusunun zırhlı güç zafiyeti ülkeyi yoğun insan gücüne dayanan taktikler kullanmaya yöneltmiştir. Barış dönemine daha çok iç güvenlik görevlerinde kullanılan Devrim Muhafızları Kara Kuvvetleri Rejimin arkasındaki önemli bir güç durumundadır. Ancak bu kuvvetlerin Nizami Kuvvetler ile aralarındaki rekabet muharebe gücünü olumsuz yönde etkilemektedir. İran kara sınır bölgelerinde, arazi kullanımı yerine özel komando birliklerini konuşlandıracak bir yapılanma içindedir²²¹.

b.) Deniz Kuvvetleri

İran Deniz Kuvvetleri Basra Körfezinde konuşlanmıştır. 2005 verilerine göre; Deniz Kuvvetlerinde 18.000 aktif personel görev yapmaktadır. Deniz Kuvvetlerine ait üsler; Abbas Limanı, Busehr, Karg Adası, Anzeli Limanı, Humeyni Limanı, Noshahr Limanı ve Chabahar'da konuşlanmıştır. İran, Körfezdeki 64 gemisi, 4 denizaltısı ile önemli bir askeri güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, İran Deniz Ticaret Filosu taşıma kapasitesiyle, Hazar Denizi ve Basra Körfezinde savaş durumunda değerlendirilebilir²²².

c.) Hava Kuvvetleri

İran'da hem Nizami Ordu hem de Devrim Muhafızlarının ayrı Hava Kuvvetleri bulunmaktadır. Genel olarak 14 üs halinde konuşlanan İran Hava Kuvvetleri konuşlanmasında tehdit önceliğinin ülkenin batısına verildiği görülmektedir.

İran Hava Kuvvetlerinde esas alınan hareket konsepti, ABD ve Batılı ülkelerin uyguladığı usul ve prensiplere göre, mukabil hava hareketi icra ederek hava üstünlüğünü kazanmak ve yakın hava destek hareketine ağırlık vererek harekate devam etmektir. İran'ın yeni Rus yapısı uçak ve silahlarla aynı konsepti sürdüreceği değerlendirilmektedir²²³.

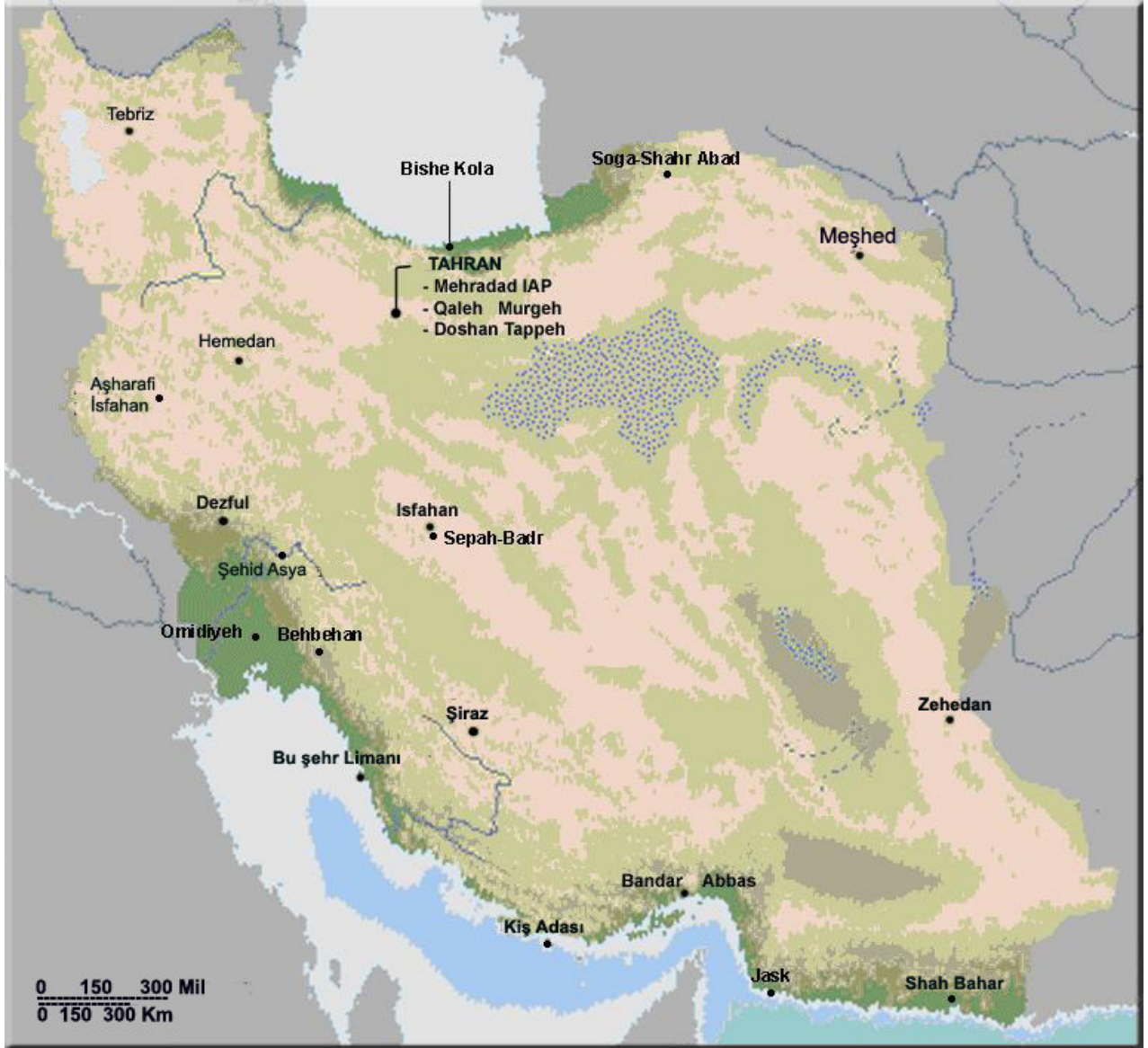
²²¹ <http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/>

²²² Michael Eisenstadt, a.g.m., <http://www.biu.ac.il/Besa/meria/journal/2001/issue1/jv5n1a2.html>

²²³ Shahram Chubin, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&v33=60129&ord51=Title&id=23815>

Hava Kuvvetlerinde 15.000'i hava savunma birimlerinde görevli 52.000 aktif personel görev yapmaktadır. Hava Kuvvetleri muharip birlikleri 9 yer savunma filosu, 5 saldırı filosu ve 1 keşif filosundan oluşmaktadır. İran Hava Kuvvetlerinde 266 Av. bombardıman, 277 Av. önleme, 22 keşif istihbarat, 299 eğitim, 16 kısa ulaştırma ve irtibat (2500 km), 108 orta ulaştırma irtibat (2500-6500 km), 30 uzun ulaştırma ve irtibat (6500 km'den fazla), 13 tanker, 90 kurye irtibat, 44 ulaştırma irtibat eğitim, 102 muharip helikopter, 313 ulaştırma helikopter olmak üzere toplam 1580 uçak/helikopter mevcuttur. İran, B-707, B-747 ve KC-135 tanker uçakları ile havada yakıt ikmal kabiliyetini artırma gayreti içerisindedir²²⁴.

²²⁴ Ahmed Hashim,a.g.m.,
<http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&v33=60129&ord51=Title&id=23829>

Şekil 3.6: İran’da Bulunan Hava Üsleri

(www.globalsecurity.org)

d.) Özel Maksat Birlikleri

İran Nizami Kara Kuvvetlerinde iki özel kuvvet tümeni, üç komando tugayı ve bir hava indirme tugayı bulunmaktadır. Devrim Muhafızları Kara Kuvvetlerinde ise bir özel kuvvet tümeni bulunmaktadır. Ayrıca Devrim Muhafızları bünyesinde ve ülke dışında faaliyet gösteren grupların eğitildiği Kudüs Teşkilatı mevcuttur. Deniz Kuvvetleri kuruluşunda bulunan iki Deniz Piyade Tugayı Hovercraftlarla nehirlerde hareket kabiliyetine sahiptir.

Ayrıca Deniz Kuvvetleri bünyesinde Kurbağa Adam Timleri mevcuttur. Devrim Muhafızları Genel Kurmaylığınca yönetilen ve bölgesel savunma görevini üstlenen rejime bağlı gönüllülerden oluşan Besiç Kuvvetleri vardır. Barışta kendi işleri ile meşgul olan Besiçler bir savaş veya olağan üstü hal durumunda toplanarak iç güvenlik görevlerinde veya Silahlı Kuvvetlerin takviye edilmesinde kullanılmaktadır²²⁵.

e.) Milli Müşterek Tatbikatları

- 1- Şubat döneminde Nizami Ordu Deniz ve Hava Kuvvetlerince müştereken Basra Körfezinde Fatih Serisi müşterek deniz tatbikatları
- 2- Hürremşehr'in kurtuluşu ve Beyt-ül Mukaddes Harekat şehitlerinin anılması münasebetiyle Mayıs'ın üçüncü haftası Nizami Ordu ve Devrim Muhafızları Ordusu Kara ve Hava Kuvvetlerince müştereken Huzistan bölgesinde icra edilen 8-10 gün süreli müşterek tatbikatlar,
- 3- Eylül sonu ve Ekim başlarında Kutsal Savunma Etkinlikleri çerçevesinde; Nizami Ordu ve Devrim Muhafızları Deniz Kuvvetlerince Basra Körfezinde Fetih, Şehamet ve İttihat serisi müşterek deniz tatbikatları, Nizami Ordu ve Devrim Muhafızlarına bağlı bütün hava üslerinin katılımı ile ülke genelinde Raad serisi hava tatbikatları, Nizami Ordu ve Devrim Muhafızları katılımı ile başta Hürremşehr civarı olmak üzere bir çok bölgede çeşitli müşterek kara tatbikatları,
- 4- Nizami Ordu ve Devrim Muhafızları tarafından, İran İslam Devrimi Yıldönümü (01-11 Şubat) nedeniyle, Ocak ayı sonundan itibaren İran'ın güney ve batı kesimlerinde Velayet-i Zülfikar-1 ve Velayet-i Zülfikar-2 kara tatbikatları,
- 5- Şubat sonlarında Devrim Muhafızları Deniz Kuvvetleri kontrolünde, Umman Denizi'nde Fecr serisi tatbikat,
- 6- Mart başlarında Basra Körfezi kuzeyi, Hürmüz Boğazı ve Irak sınırının bazı bölgelerinde, Nizami Ordu ve Devrim Muhafızları Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerinin katıldığı Vahdet serisi tatbikatlar icra edilmektedir²²⁶.

²²⁵ <http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/>

²²⁶ Ahmed Hashim,a.g.m.,

<http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&v33=60129&ord51=Title&id=23829>

3.4.4. İran Silahlı Kuvvetlerinin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Güçlü Yönler

- Dini motivasyon son derece güçlüdür.
- İran-İrak savaşında önemli bir muharebe tecrübesi kazanılmıştır.
- Kısa ve orta menzilli balistik füzelere sahip olup, bu füzelerin büyük bölümünü kendi imkanları ile üretebilmektedir.
- Petrol ve doğalgazdan elde edilen düzenli ve büyük gelirle mevcut askeri gücünü geliştirme imkanına sahiptir.
- Savunma Sanayi konusunda başta balistik füzeler, uydu teknolojisi ve nükleer teknoloji olmak üzere uzun yıllardır Rusya, Çin ve Kuzey Kore gibi ülkelerden teknoloji transfer ederek bir çok proje üzerinde çalışmalar yapmaktadır.
- Önemli bir stratejik ikmal maddesi olan petrolü kendi imkanlarından karşılayabilmektedir.
- Besiç Kuvvetleri ile asker sayısını arttırarak “Asimetrik Savaş” konseptini uygulayabilir duruma kısa sürede gelme imkanına sahiptir.

Zayıf Yönler

- İran Silahlı Kuvvetleri, Devrim Muhafızları Ordusu ve Nizami Ordu olmak üzere her ikisinde Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri bulunan iki ayrı ordudan oluşmaktadır. Devrim Muhafızları Ordusunun rejimin koruyucusu görünümünde olması iki başlılık ve huzursuzluğa neden olmaktadır.
- İran, uzun yıllardır devam eden ABD ambargosu nedeniyle ağırlıklı olarak Rus, Çin ve Kuzey Kore yapımı silah ve teçhizatına yönelmesi sonucunda bakım, yedek parça temini problemleriyle karşı karşıyadır.
- İran ordusunda her seviyedeki birlikte eski komünist sistem ordularındaki siyasi komiserlere benzer “Akidet-i Siyasi” adlı politik motivasyon teşkilatı üyeleri mevcuttur. Ordudaki bütün subaylar bu teşkilatın çok sıkı kontrolü altındadır. Bu durum orduda tedirginlik yaratmaktadır.
- Aylık gelirleri 150-200 \$ olan İranlı subayların ekonomik durumları oldukça kötüdür.
- Genel taarruz ve sınır ötesi hareket imkan ve kabiliyeti sınırlıdır.

- Nizami Ordu ve Devrim Muhafızları Ordusu arasında emir komuta birliğinin sağlanmasında sorunlar yaşanmaktadır.
- İran ordusunda, eskiden ABD ya da Avrupa'da eğitim görmüş bir çok tecrübeli subay hala görev yapmaktadır. Batı kökenli eski silah ve teçhizatın idamesinde kritik bir role sahip bu personelin yakında emekli olacak olması İran ordusu için önemli bir hassasiyettir.
- İran'da Devrim Muhafızlarının rejimin bekçisi olarak değerlendirilmesine karşılık Nizami Ordu'ya Şah Döneminden kalan subayları nedeniyle şüpheli bir yaklaşım hakimdir²²⁷.

3.4.5. İran'da Siyasi Yapılanmanın Silahlı Kuvvetlere Etkisi

İran Silahlı Kuvvetleri'nde iki başlı bir emir komuta zinciri mevcuttur. Bunun en önemli nedenlerinden biri Humeyni rejimi, İran-İrak savaşında rejimi dış tehditlere karşı ancak Nizami Ordunun koruyabileceğini anlayarak bu orduyu lağvetmekten vazgeçmesidir. Bunun yanında İslami rejimin güvencesi için Devrim Muhafızları Ordusunun etkinliğini güvence altında tutmuşlardır. İran rejimi Nizami Ordu içinde Şah zamanından kalan subayların mevcudiyeti endişesiyle üst düzey komutanları İslam Devrimine sadık subaylar arasından seçmektedir. Bu durumun bir uzantısı olarak Nizami Ordu ve Devrim Muhafızları Ordusu arasında bir ikilemlik söz konusudur. İran Silahlı Kuvvetlerinde her biri ayrı ayrı Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri bulunan iki ordu görüntüsü sergilemektedir²²⁸.

3.4.6. İran'ın Savunma Gücü

2005 yılı verilerine göre; Düzenli Orduda 540.000, Devrim Muhafızların Ordusunda ise 120,000 aktif personel görev yapmaktadır. İran-İrak Savaşından itibaren temel politik hedef; olası müttefikler karşısında bağımsızlığını koruyabilmektir. Bu nedenle her ne kadar bir çok ülke ile askeri malzeme anlaşmasına imza atmış olsa da İran, askeri ittifaklara girmekten kaçınmaktadır. Deniz Kuvvetlerinin modernizasyonuna Basra Körfezi çıkarlarının muhafaza edilmesi için hayati önem ve öncelik verilmektedir. İran yurtdışından deniz altı ve gemi satın

²²⁷Shahram Chubin, a.g.e.,

<http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&v33=60129&ord51=Title&id=23815>

²²⁸Mustafa Balbay, a.g.e., s. 77- 79

almasına karşılık tank, ağır silahlar, orta menzilli füze ve helikopter imal etmektedir. İran, Kuzey Kore ve Çin'den satın aldığı teknolojiyi ülke savunma endüstrisini geliştirmek için kullanmaktadır. Özellikle de hava savunma sisteminin en önemli unsuru olan füze imalatı her geçen gün arttırılmaktadır²²⁹.

Basra Körfezi'nin coğrafi yapısı Amerikan AWACKS-Radar uçaklarının görme izleme alanını daraltmaktadır. Körfezin kuzeyinin dağlık olması nedeniyle İran füze rampalarının tespit edilmesi zorlaşmaktadır.

Büyük bir gölü andıran Basra Körfezi'nin dar bir çıkışı olduğu gibi kuzey kıyısının büyük bir bölümünü de İran'ın dağlık bölgesi oluşturmaktadır. Bu durum stratejik olarak İran'a büyük avantaj sağlamaktadır. Bu dağlık bölge kıyı savunma tesislerini ve mobil füze fırlatma rampalarının kolaylıkla saklanmasına olanak vermektedir²³⁰.

İran savunma gücü ağırlıklı olarak Rus ve Çin füze savunma/saldırı sistemleri ile geliştirilmiştir. İran son dönemlerde dışa bağımlılığını azaltmak amacıyla yerli füze sistemleri geliştirmeye yönelmiştir. Kısa menzilli Şahinler ile orta ve uzun menzilli Şahap füzeleri, İran'ın caydırıcılık gücünü arttırmaktadır. Kara ve Hava muharebe gücünde ve konvansiyonel silahlarda yerli lojistik gücünü geliştiren İran, bölgede hava savunması en güçlü olan ülkelerin başında gelmektedir²³¹.

Askeri Nitelikli Fakat Orduya Bağlı Olmayan Silahlı Kuvvetler

İran'ın askeri nitelikli olmasına karşılık orduya bağlı olmayan silahlı kuvvetleri tamamı gönüllülerden oluşan Seferberlik Ordusu yani Besiç Birlikleridir. Çoğunluğu genç 300.000 personeli olan Besiç Birliklerinin gerekli durumlarda 1 milyon kapasiteli muazzam bir yapıya gelişme potansiyeli vardır. Besiç Birlikleri, Devrim Muhafızlarının yetkisi altındadır²³².

²²⁹ Hugh Barnes, Alex Bigham, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=26625>

²³⁰ Ahmed Hashim, a.g.m., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&v33=60129&ord51=Title&id=23829>

²³¹ <http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/>

²³² Michael Eisenstadt, a.g.m., <http://www.biu.ac.il/Besa/meria/journal/2001/issue1/jv5n1a2.html>

Yurtdışı Birlikleri

İran'ın Lübnan'da en az 150 Devrim Muhafızı personeli bulunduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Sudan'da askeri danışmanları olan İran'ın Etiyopya ve Eritre'de görevli BM Barış Gücü'nde 3 gözlemcisi bulunmaktadır.

Polis

İran İç İşleri Bakanlığı idaresinde sınır devriye personeli dahil yaklaşık 40.000 polis hizmet vermektedir. İran Polisi, kentsel alanlarda acil müdahale timleri, kamu düzeni için tehdit oluşturan gösterileri dağıtmakta uzmanlaşmış 110 alt birimden oluşmaktadır. İran Deniz Polisinin yaklaşık 90 kıyı karakolu ve 40 liman devriye botu vardır. İslam Devriminden sonra İran Polis Teşkilatına ilk defa 2003 yılında 400 kadın polis alınmıştır²³³.

Savunma Bütçesi

2004 yılı İran savunma bütçesi 3.5 milyar dolardır. 2003 yılında 3 milyar dolar olan savunma bütçesinde az bir artış sağlanmıştır. Anca 2000-2002 yılları arasında iç üretim artış oranına paralel olarak savunma harcamaları da %3.3'den %4.8'e kadar yükselmiştir²³⁴.

3.4.7. Uluslararası Askeri İlişkiler

2001 yılında İran ve Rusya, uçak bakımı ve dizayn yardımı dahil 4 milyar dolar değerinde 10 yıllık Askeri Teknik Yardım Anlaşması imzalamıştır. 2002 yılında İran ile Savunma İşbirliği Anlaşması imzalamıştır. İki ülke arasında yapılan bu anlaşmaya göre Hindistan, Pakistan ile olası bir savaş durumunda İran askeri üslerini kullanabilecektir. Hindistan bunun karşılığında İran'a uçak ve tank yapımında teknoloji transferinde bulunacaktır. Kuzey Kore, başta Şahap-3 balistik füzesinin geliştirilmesi olmak üzere İran'a sayısız teknik yardım ve ekipman desteği sağlamaktadır.

²³³ <http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/>

²³⁴ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

3.4.8. Temel Askeri Donanım

2005 verilerine göre İran ordusunda 1,613 muharebe tankı, 210 zırhlı piyade savaş aracı, 300 zırhlı personel taşıyıcısı, 2010 adet ağır silahlarla donatılmış aracı, 310 roket atar, 976 çoklu roket fırlatma rampası, 5000 havan topu, 18 uzun menzilli füze, 75 güdümlü tanksavar, 1700 uçaksavar vardır. Deniz Kuvvetlerinde 3 denizaltı, 3 firkateyn, 56 devriye ve sahil güvenlik muharebe gemisi, 7 mayın tarama gemisi, 10 amfibi gemisi vardır. Hava Kuvvetleri hava savunma biriminde ise F-4D, F-4E, F-4E, Su-24MK, Su-25K, Mirage F-1E, muharebe biriminde F-14, F-7M ve MİG-29A uçakları, ayrıca 34 savaş helikopteri vardır²³⁵.

3.4.9. İç Tehdit

Hükümet tarafından uygulanan sıkı karşı tedbirlere rağmen İran, sınır komşusu Afganistan ve Pakistan'dan Avrupa, Orta Asya ve Körfez Bölgesine giden uyuşturucunun ana transit ülkesi konumundadır. Bu uyuşturucunun hatırı sayılır miktarı İran'da yasadışı yollardan satılmaktadır. Ayrıca İran'da uyuşturucu bağımlılığı her geçen gün ciddi oranlarda artış göstermektedir. 2005 yılında İran'ın afyon bağımlılığı oranında dünyada birinci sırada geldiği belirtilmiştir. İran'da yasadışı ilaç satışı maliyeti ise yılda yaklaşık 10 milyar dolardır. Diğer kaçakçılık türleri ise 2000 yılından itibaren özellikle İran'ın doğusundaki yoksul sınır eyaletlerinde hızla artış göstermektedir. Bu artışın en temel faktörlerinden biri ise sınır polis teşkilatında artan rüşvet suçlarıdır. Irak'ta konuşlanmış olan rejim muhalifi silahlı eylemlerde bulunan Halkın Mücahitleri Örgütü'nün İran içindeki terörist faaliyetleri, her ne kadar ülke içi sıkı tedbirler sayesinde azalmış olsa da hala İran için önemli bir tehdittir. Halkın Mücahitleri semsiyesi altında Fransa'da faaliyet gösteren İran Ulusal Direniş Konseyi İran içinde yeterli halk desteği bulamamaktadır. Bunun en önemli sebebi örgütün ülke içinde yürüttüğü kanlı terörist saldırılara halkın duyduğu tepkidir. Halkın Fedaileri, İran Kürdistan Demokrat Partisi, Komala ise diğer küçük muhalif örgütlerdir²³⁶.

²³⁵ <http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/>

²³⁶ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

3.4.10. Terörizm

2005 yılı boyunca İran'da kamu alanlarına yerleştirilen bombaların kullanıldığı çeşitli terör eylemleri meydana gelmiştir. Bu saldırıların büyük çoğunluğu Batı Azerbaycan (Türk-Kürt) ve Huzistan (Arap-Lur) gibi etnik gerilim yaşanan eyaletlerde gerçekleşmiştir. Ayrıca İran ABD tarafından sürekli olarak başta İsrail aleyhine olmak üzere bir çok terör eyleminden sorumlu olmakla suçlanmaktadır. İsrail ve ABD, İran'ın Lübnan Hizbullah'ı ve Filistin'deki Hamas ve İslami Cihat Örgütü'nü eğitim, silah ve finansal olarak desteklediğini savunmaktadırlar²³⁷.

3.5. Sosyo-Kültürel Yapı

3.5.1. Kültür Değerleri

İran kültürü çok çeşitli ve çok boyutlu olma özelliğine sahiptir. Bu özelliğin bir yönü tarihi gelişmelere diğer yönü ise etnik, din ve dil kökenli unsurlara dayanmaktadır. İslam öncesi Kültür, İslam sonrası Kültür ve Modern Dünya Kültürü, İran kültür ve tarihi açısından; din, dil ve ırk fenomenleri ise sosyal açıdan İran kültürünün çeşitliliğini ve çok boyutluluğunu gösterir. Bununla beraber gelenek ve görenekler halk edebiyatı, bayramlar ve matem merasimleri gibi unsurlar da kültürün çok boyutluluğuna örnek verilebilir²³⁸.

Kültürel bağların kurulmasında en önemli etkenlerden ve asıl iletişim aracı olan dil, din, folklor, örf ve adetlerle birlikte, sosyal birliklerin oluşumu ve yayılmasında önemli rol almaktadır. İran kültür ve medeniyetinin asıl taşıyıcısı olan Farsçadır. Farsça'ya özgü bazı harfler eklenerek geliştirilen Arapça alfabeyle yazılan Farsça İran'ın resmi dilidir ve Faslar bu sayede İran'da üstünlük kurmaktadırlar²³⁹. Bu durumu sağlayan en önemli neden yakın dönemlere kadar Farsça'nın Doğu'nun lingua franca'sı²⁴⁰ olmasıdır. Farsça'nın diğer dillerden üstün olduğuna dair yüzyıllardır duyulan inanç Fasların manevi üstünlüğünü pekiştirmektedir.

²³⁷ <http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/>

²³⁸ <http://www.iranculturestudies.com/>

²³⁹ http://www.iranchamber.com/index/iran_guide.php

²⁴⁰ Belli bir bölgenin farklı anadil gruplarının birbirleri arasında iletişim kurmak için kullandıkları dil.

İran’da kamusal alanda Farsça konuşmak zorunludur ve Farsça’yı anlayamamak bir tür cehalet olarak kabul edilir. Buna rağmen halkın yalnızca %83’ü Farsça’yı anlayabilir ve konuşabilmektedir. Farsça’yı hiç anlamayanların oranı kırsalda %23’e ulaşır²⁴¹. Fars milliyetçileri binlerce yıllık geçmişe sahip uygarlıkları ve kurdukları imparatorluklarıyla övünürler. İranlılar tarihsel birikimleri sonucunda günümüz İran devletini kendi etnik gruplarına ait görmektedirler. Bununla birlikte Fars dilinin konuşulduğu coğrafyaları da kendi kültürel mirasları olarak kabul etmektedirler. Bu zihniyet İran dış politikasına da etkin olarak yansımaktadır²⁴².

3.5.2. Eğitim ve Okuryazarlık

İran’da 2003 yılı verilerine göre okuryazarlık oranı nüfusun %79.4’üdür. (Kadınlar %73, Erkekler %85.6) Anayasaya göre ilköğretim (6-10 yaş arası) zorunludur. Resmi verilere göre çocuk nüfusunun %95’i ilköğretim eğitimi almaktadır. İran’da İlköğretim ve lise öğrenimi ücretsizdir. İran’da üniversite öncesi eğitim kurumlarında (113.000 eğitim kurumu) anaokulundan sonra kız erkek ayrı eğitim almaktadır²⁴³. Üniversitelerde karma eğitim uygulanmaktadır. Bahailer hariç diğer bütün dini azınlıkların özel okul açma hakkı vardır. Ancak bu okullarda diğer devlet okullarında uygulandığı gibi haftada bir saat İslam dersi vermek zorunludur. Ayrıca azınlık okullarının yöneticilerinin Müslüman olması da bir diğer zorunlu koşuldur. İran’da 107 devlet üniversitesi vardır. Bu üniversitelerde 2004 yılı verilerine göre %57’si kız olan 550.000 kayıtlı öğrenci eğitim görmektedir. İran’ın en büyük devlet üniversitesi Tahran Üniversitesi’dir. Tahran Üniversitesi’ne kayıtlı 32.000 öğrenci bulunmaktadır ve bu oran 1998’den itibaren hızla artmaktadır. İran’ın hemen hemen bütün büyük şehirlerinde devlet üniversitesi bulunmaktadır. 2004 yılı verilerine göre ülkenin en büyük özel üniversitesi olan İslami Özgürlük Üniversitesi’nin İran genelinde 110 şubesi ve 700.000 kayıtlı öğrencisi bulunmaktadır. Diğer 33 özel üniversitenin ise yaklaşık 23.000 kayıtlı öğrencisi vardır²⁴⁴.

²⁴¹ Atay Akdevilioğlu, a.g.e., s. 13-14

²⁴² Hugh Barnes, Alex Bigam, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=26625>

²⁴³ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

²⁴⁴ <http://www.iranchamber.com/education/education.php>

3.5.3. Sağlık

İran'da sağlık hizmetlerinde 1979 İslam Devrimi sonrasında önemli ölçüde ilerleme kaydedilmiştir. Bunun en önemli nedeni ise halk sağlığının hükümet politikalarında öncelikli konulardan biri olmasıdır. İran anayasasına göre halk temel sağlık hizmetlerinden ücretsiz olarak faydalanmaktadır. Ayrıca ilaç reçeteleri ve aşı programları konularında devlet tarafından mali destek verilmektedir. Ülkede yaygın bir ağı olan sağlık ocakları ve Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerde yüksek kalitede hizmet verilmektedir. Özel veya özelleştirilmiş sağlık kuruluşları kentsel alanlarda yoğunlaşmıştır. Ancak kırsal kesimde yaşayan halk sağlık hizmetlerinden kolaylıkla faydalanabilmektedir. Bu bölgelerde hükümet halk sağlığına ve halk sağlığı eğitimine 1990lı yıllardan itibaren yoğun destek vermektedir. 2000 yılı resmi verilerine göre her 10.000 kişiye 11 doktor düşmektedir. Doktorların %46'sı kadındır. Ayrıca her 10.000 kişiye 7 hemşire ve 11 hastane yatağı düşmektedir. İran'da 650 hastane işler durumdadır. 2000lerin başlarında nüfusun %65'i isteğe bağlı ulusal sağlık sigortası sistemi kapsamına alınmıştır. İran sağlık hizmetlerinde yaşanan iyileşmeye paralel olarak ölümcül ve ya ölümcül olmayan bulaşıcı hastalıkların oranında da gerileme görülmektedir. Resmi verilere göre İran'da doğal ölümlerin temel nedeni kalp ve damar hastalıkları ve kanser olarak belirlenmiştir. Ancak İran'da uyuşturucu madde bağımlılığı her geçen gün artmakta olan önemli bir sağlık sorunudur. 2005 verilerine göre İran'da 4 milyon uyuşturucu bağımlısı belirlenmiştir. Artan uyuşturucu kullanımına paralel olarak HIV virüsü taşıyıcılarının oranında da artış olmaktadır. İran resmi kaynaklarına göre 2005 yılında kayda geçen 9.800 HIV taşıyıcısı vakasının üçte ikisi uyuşturucu kullanımından kaynaklanmaktadır. İran ulusal HIV tedavi sistemi oluşturmak amacıyla ülke genelinde 150 test/deney laboratuvarı ve ücretsiz iğne değişim programlarını hizmete sunmuştur. Ayrıca depresyon ülkesi olan İran'da 2003 yılında yaşanan Bam depreminde 28.000 kişi hayatını kaybetmiştir²⁴⁵.

3.5.4. Sosyal Yardım

İran Sosyal Sorunlar Bakanlığı, sosyal güvenlik, sakatlık yardımı ve yetim aylığı gibi halk programlarını yürütme ve denetlemekle yükümlüdür. İran'da yoksullara yönelik sosyal

²⁴⁵ The Present and Future of Health Care in Iran,
<http://www.aifo.it/english/resources/online/books/other/Present%20and%20Future%20of%20PHC%20in%20Iran.pdf>

yardım programları 30'u aşkın sivil toplum kuruluşu, resmi ya da yarı resmi organizasyon tarafından yürütülmektedir. 2003 yılında hükümet tarafından sosyal yardım kuruluşlarını tek bir çatı altında bir araya getirme girişimleri başlatılmıştır. İran'ın en büyük sosyal yardım organizasyonu 1979'da Şah ailesinin mal varlığına el konularak yarı resmi olarak kurulan Bonyad-ı Mostazafin'dir. Bu kurum ülke genelinde yaygın bağış kampanyaları yürütmektedir. 2005 yılında Ahmedinejad Tahran Belediye Başkanı olduğu dönemde yeni evli çiftlere mali yardımda bulunmak amacıyla Rıza Sevgi Fonu'nu kurmuştur. Bu fonun 1.3 milyon dolarlık sermayesi devletin petrol geliri ve bağışlardan temin edilmiştir. İran'da sosyal güvenlik sisteminden faydalanan çalışanların oranında son yıllarda önemli bir artış olmuştur. Ancak kırsal alanlarda serbest meslek sahibi olarak çalışan büyük bir kesim sosyal güvenlik sisteminin kapsamı dışındadır²⁴⁶. Devlet memurları, Düzenli Ordu mensupları, Devrim Muhafızları ve yargı çalışanları kendilerine özel bir sosyal güvenlik sistemine sahiptirler. 2003 yılında minimum emekli maaşı çalışan gelirinin %50'si olarak hesaplanmıştır. Ayrıca 2003 yılı devlet bütçesinin %22.5'i sosyal yardım programlarına harcanmıştır. Bütün bu sosyal yardım programlarına rağmen İran'da kentsel nüfusun geliri kırsal kesimden daha yüksektir. Kamu çalışanlarının sağlık, doğum ve iş kazası ödeneklerinden faydalanmalarına karşılık çok az özel sektör çalışanı bu olanaklara sahiptir. İmam Humeyni Sosyal Yardım Komitesi ve diğer yarı resmi vakıflar bazı çalışanlara bu sosyal hakları sağlamaktadırlar²⁴⁷.

²⁴⁶ Iran Country Profile, www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf

²⁴⁷ <http://www.iranworld.com/indicators/isc-m027.asp>

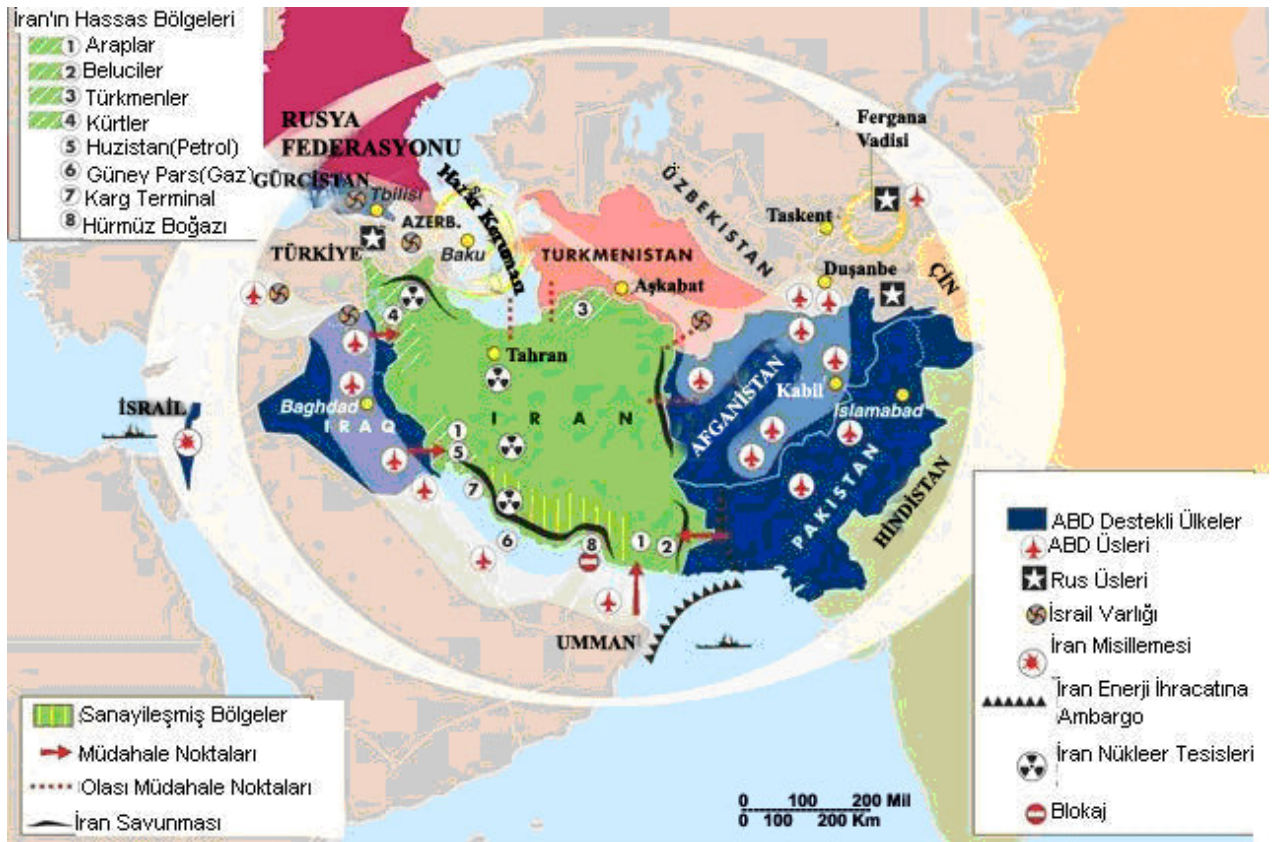
4-İRAN'IN JEOPOLİTİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. Dünya Coğrafyasına Göre İran'ın Jeopolitik Önemi

Devletler büyük ölçüde sahip oldukları jeopolitik faktör üzerine bölgesel ve uluslararası diğer siyasi birimlerle ilişki ve politik tutumlarını belirler ve düzenlerler. Bu doğrultuda İran dış politikasını analiz edebilmek için dünya coğrafyasına göre jeopolitik konumu ve tarihi bir kökeni olan kültürel ve mezhepsel farklılığı öne çıkaran kimliği arasındaki etkileşimi göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Çalışmamızın ileriki bölümünde İran dış politikası analiz edilecektir.

- Avrasya anakarasında doğu ile batı, kuzey ile güney arasında bağlantı noktasını oluşturmaktadır.
- Basra Körfezi, Hazar Denizi, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu bölgeleriyle aynı anda ve kolaylıkla bağlantı kurulabilecek konumu itibariyle enerji kaynaklarını bir birine bağlayan bir merkezde bulunmaktadır.
- İran, petrol ve doğal gaz üreten önemli bir ülkedir.
- Basra Körfezi ve Hürmüz Kanalı'nın doğu tarafındaki kıyılara sahip olan İran, Basra Körfezi'nin giriş çıkışlarını kontrol edebilecek konumu ile Körfez'deki petrol ve doğal gaz trafiğini engelleme imkanına sahiptir. Dünya petrol üretiminin %25'inin bu bölge tarafından sağlandığı göz önünde bulundurulduğunda bu coğrafi konumun İran'a kazandırdığı jeostratejik önem ve İran'ın bu bölgeye olan yoğun ilgisi anlaşılabilir. Hürmüz Boğazı kanalıyla ülkelerin petrol ihtiyaçları (ABD'nin %22, AB ülkelerinin %46, Japonya'nın %78) karşılanmaktadır. Ayrıca 2033 yılında Körfez'deki petrol üretiminin dünya üretiminin %33'üne, doğalgazın ise %46'sına çıkması beklenmektedir. Basra Körfezi, İran ve Arap Yarımadası arasında Umman Körfezinin bir uzantısı olarak yer almaktadır. 233.000 km²'lik iç deniz Hürmüz Boğazı aracılığıyla Umman Körfezine bağlanmaktadır. Batısında Arvand nehri deltası yer almaktadır. Basra Körfezi ve sahil bölgeleri önemli ham petrol yataklarıdır. Petrol ve petrol sanayisi bölgede hakim sektördür. Bu özelliklerinden ötürü İran için Basra Körfezi büyük önem arz etmektedir.
- Dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin yoğunlaştığı bir diğer bölge olan Hazar Denizi'nin 5 kıyıdaş devletinden biri olarak Hazar havzasına doğrudan müdahildir.

- İran ayrıca Orta Asya kaynaklarının boru hatları vasıtasıyla Basra Körfezi'ne ulaştırılmasında aktif rol oynayarak Hazar havzası ve Basra Körfezini birbirine bağlayan kilit ülke konumunu muhafaza etme çabasıdır. Bu konumu ile İran, sadece Körfez'i değil, Körfez ile birlikte Hazar Havzası ve Orta Asya doğal enerji kaynaklarını da kontrol edebilecek imkana sahiptir. Bu bağlamda İran Orta Asya kaynaklarının boru hatları vasıtasıyla Basra Körfezi'ne ulaştırılmasında aktif rol oynayarak Hazar havzası ve Basra Körfezini birbirine bağlayan kilit ülke konumunu muhafaza etme çabasıdır²⁴⁸.

Şekil 4.1: İran'ın Hassas Bölgeleri

(www.eheartland.com)

²⁴⁸ Cevad Atağat, a.g.e., s. 36-58

İran, aynı zamanda dünya ölçülerine göre önemli bir orta büyüklükte güçtür. 70 milyonluk eğitimli nüfusu ve doğal enerji kaynakları ağırlıklı zenginliklerinin yanı sıra büyük bir uygarlığın mirasçısıdır. Bu durum İran'a jeokültürel bir avantaj sunmaktadır²⁴⁹.

Jeopolitik özelliklerinin bilincinde olan İran, kendisini Avrasya'nın kalbi olarak görmektedir. İran dış politikasında birbirini etkileyen üç dinamik faktör hakimdir:

- 1- İran'ın Orta Asya politikasının Rusya merkezli açılımları
- 2- İslam'ın jeopolitik ve jeokültürel rolü
- 3- Orta Asya ve Kafkasların gelişmesinde İran'ın merkezi rolü²⁵⁰

Şekil 4.2: İran'ın Stratejik Bölgeleri

(www.eheartland.com)

²⁴⁹ Berna Gürkaş, "Türkiye-İran İlişkileri", Stratejik Öngörü, 2006, Sayı:6, Tasam Yayınları, İstanbul, s.104

²⁵⁰ Gökhan Çetinsaya-Talha Köse, SETA İran Dosyası, Rapor no: ST2, 706., http://www.setav.org/document/ST2_706_SETA_İran_Dosyasi.pdf

4.2. İran Dış Politikası

Dış politika, devletin karar alıcılarının uluslararası sistemdeki diğer devletler veya uluslararası aktörlere dönük olarak geliştirdiği stratejiler ve planlı davranış kalıpları bütünüdür. Dış politika uluslararası ortamda uygulanan fakat hem iç politika oluşum sürecini hem de uluslararası politika sürecini kapsayan dışa dönük eylemler bütünüdür. Devletlerin kültürel mirası, tarihi, sosyo-ekonomik durumu, coğrafi konumları, yönetim biçimleri ve kimlik tanımlamaları dış politika oluşumunda önemli etkenlerdir. Bu bağlamda dış politika analizi, dış politikanın oluşumunda rol oynayan karar alıcıların, etkide bulunan coğrafi konumun, sosyo-ekonomik yapının, ideolojilerin ve devletlerin kimlik tanımlamalarının ve aynı zamanda uluslararası alandaki güç dengelerinin tamamını içeren bir kompleks değerlendirmedir. Ayrıca ülkelerin sahip oldukları kaynaklar dış politikanın eylem aracını oluşturmaktadır. Ülke kaynakları enerji, madenler gibi doğal ve ekonomik kaynaklar dışında işgücü, ticari potansiyel, kültür, nüfus, dil, din, milliyetçilik, yurttaşlık bağı ve askeri güç gibi diplomasinin eylem aracı olan değişkenlerdir²⁵¹.

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası İran'ın tarihsel kimlik tanımlaması ve jeostratejik konumunun bir ifadesidir. Bu bağlamda İran'ın İslam Devrimi sonrası dış politikasının analiz edilebilmesi için öncelikle bu iki temel parametreye değinilmesi gerekmektedir. İran tarih boyunca Fars dili ve Şii kimliği esasında kendini tanımlamıştır. Nitekim 1924 yılında Fars kimliğini temel alan Fars milliyetçisi Rıza Han, Pehlevi Hanedanını kurmuştur. 1979 yılında İran İslam Devrimi'nden sonra Şii kimliği siyasallaşmış ve İran'daki karışık etnik yapı Şiiliği benimseyen dine dayalı devlet yapısında bütünleştirilmiştir. İslamın Şia yorumuna dayanan bu şeriat devletinin temel ve belirleyici kimliği Şiilik olmuştur. Bu dönemden itibaren kendini İslam dünyası içinde gören İran, din değişkenini dış politikada eylem aracı olarak kullanmaya başlamıştır.

Devletler büyük ölçüde sahip oldukları jeopolitik faktör üzerine bölgesel ve uluslararası diğer siyasi birimlerle ilişki ve politik tutumlarını belirler ve düzenlerler. Bu bağlamda İran'ın dış politikasının temel etkenlerinden biri jeopolitik konumudur. İran, Avrasya anakarasında doğu ile batı, kuzey ile güney arasında bağlantı noktasını oluşturmaktadır. Basra Körfezi,

²⁵¹ Berna Gürkaş , a.g.m., s.104

Hazar Denizi, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu bölgeleriyle aynı anda ve kolaylıkla bağlantı kurulabilecek konumu itibariyle enerji kaynaklarını bir birine bağlayan bir merkezde bulunmaktadır²⁵².

Köklü bir bürokrasiye, devlet geleneğine ve kültür birikimine sahip olan İran tarih boyunca Ortadoğu'nun vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Özellikle 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, kendisini bölgenin yeni süper gücü olarak tanımlama eğilimine girmiştir. 70 milyona yaklaşan dinamik nüfusu, Müslüman kimliği, sahip olduğu önemli petrol ve doğalgaz kaynakları ve jeo-politik durumu İran'ın bu iddiasını destekler niteliktedir²⁵³. Değişen dengeler dahilinde İran kendi dış politika parametrelerini yeniden belirlemektedir.

İran'ın dış politikasında daimi ve kaçınılmaz 3 özellik göz önünde bulundurulmalıdır:

- 1- İran'ın jeopolitik konumu
- 2- Fars ve Şia merkezli kimlik tanımlaması
- 3- Toprak bütünlüğüne dayalı güvenlik unsuru

İran dış politikasının temel siyasi parametreleri ise şu şekildedir:

1-Toprak bütünlüğüne dayalı güvenlik unsuru: Devletlerin diğer devletlerle ilişkilerinin belirleyici parametresi jeostratejik konumlarının kendilerine sunduğu avantaj ve dezavantajlarıdır. Bu nedenle İran sahip olduğu jeopolitik konumu itibariyle büyük güçler arasındaki stratejik mücadelenin alanı olmuştur. Bu durum nedeniyle güvenlik İran dış politikasının temel unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

2-Bölgesel rol arayışı: İran, sahip olduğu jeostratejik kaynaklarını diğer bölgesel bir gücün veya küresel güçlerin kendisinin o bölgedeki egemenliğini tehdit etmesini önlemek için yakın ve uzak çevresinde dayanışma ağı oluşturarak bölgesel etkinlik alanlarını genişletmek istemektedir²⁵⁴.

²⁵² Berna Gürkaş , a.g.m., s. 105

²⁵³ Berna Gürkaş, "İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği", <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>

²⁵⁴ Berna Gürkaş , "Türkiye-İran İlişkileri", Stratejik Öngörü, 2006, Sayı:6, Tasam Yayınları, İstanbul, s.104

4.2.1. İran'ın Dış İlişkilerdeki Öncelik ve Tercihleri

İran nükleer politikası ve günümüzdeki dış politikasını anlayabilmek tarihsel ve sosyo-psikolojik/kültürel aşamalarına bakmak gereklidir. Genel olarak bu aşamalar 19. yüzyılda başlayan ve 20. yüzyılda devam eden süreç, 1979 İran İslam Devrimi sonrasında yaşananlar, 1980-88 İran-İrak Savaşı tecrübesidir. Bu nedenle İran'ın egemenlik, bağımsızlık, dış politika ve güvenlik kavramlarına bakışını değerlendirebilmek için İran dış politikasının tarihsel sürecine genel olarak değinmek gerekmektedir. Ancak çalışmamızın kapsamı açısından İslam Devrimi sonrasında olan süreç ele alınacağı için genel değerlendirmeler ve jeopolitik analizler ışığında bir yaklaşım içinde olunacaktır.

İran'ın jeopolitik açıdan kavşak/merkezi konumda oluşu tarihsel bakımdan hem avantaj hem de dezavantaj olmuştur. Jeopolitik bir etkileşim alanı olarak bölgeler ve kıtalar arası geçiş niteliğine sahip olan İran hem Asya-Avrupa güney bağlantısının ana geçiş hattı üzerinde, hem de Avrasya ana kıtasının kuzey-güney merkezi geçiş hattının doğu yakasındadır. Avrasya kıtasının iki önemli içdenizi ve körfezi olan Hazar ve Basra Körfezi ile bağlantısı vardır. İran'ın genel jeopolitik durumuna baktığımızda çok uzun deniz sınırlarının yanı sıra yedi ülkeyle kara sınırının olduğunu görüyoruz. Bu durum İran'ın güvenliği ve savunmasında potansiyel olarak ciddi bir mesele teşkil etmektedir. İran 19. yüzyıldan itibaren sürekli dış müdahaleye maruz kalmıştır. Büyük güçlerin mücadele ve paylaşım alanı haline gelmiştir. Jeopolitik konumu İran'ın hem kilit bir ülke olmasını sağlamış, hem de büyük güçler arasındaki stratejik mücadelenin alanı haline getirmiştir. İran milliyetçiliği ise bu tarihsel tecrübe ile beslenmiştir²⁵⁵.

1979 yılında İran'da rejim değişikliği ile sonuçlanan İslam Devrimi, ülkenin iç ve dış politikasında önemli değişimlere etken olmuştur. İslam Devrimi'nden sonra Şii kimliği siyasallaşmış ve İran'daki karışık etnik yapı Şiiliği benimseyen dine dayalı devlet yapısında bütünleştirilmiştir. Devletin temel ve belirleyici kimliği Şiilik olmuştur. Bu dönemden itibaren kendini İslam dünyası içinde gören İran, din değişkenini dış politikada eylem aracı

²⁵⁵ Nihat Ali Özcan, a.g.m., http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/abd_iran.pdf

olarak kullanmaya başlamıştır. Devrime kadar batı yanlısı bir monarşi yönetiminde olan İran’da dış politika devrimin amacı ve ideolojisi çerçevesinde şekillenmiştir²⁵⁶.

Devrim sonrası İran dış politikasının itici motorunu “Batı karşıtlığı” ve “İslam kimliği” oluşturmuştur. Özellikle Amerika (Büyük Şeytan) ve Sovyetler Birliği (Küçük Şeytan) ve İsrail (Siyonist Rejim) üzerine özel bir vurgu yapılmıştır. Bu nitelemeler ve oluşumlar aslında Dini Lider Humeyni’nin fikirlerini yansıtmaktadır.

Humeyni dönemi İran dış politikasının temelini devrim söylemleri ekseninde şekillenen üç ilke oluşturmuştur

- 1-İran’da meydana gelen olumsuzluklardan sorumlu tutulan ABD “Büyük Şeytan”, Batı ve Sovyetler Birliği gibi güçlere karşı anti-empyralist söylem
- 2-Uluslararası güç blokları ve ittifaklara karşı bağlantısız dış politika izlemek
- 3-Devrim ideolojisinin temelini oluşturan ve ezilen Müslüman toplumunun birliğinin sağlanmasına katkıda bulunmak olarak tanımlanan devrim ihracı

Söz konusu dönemde İran’da İslamcı ideolojinin iki farklı düşüncesi belirmiştir. Bu görüş farklılıkları hem iç siyasette ekonomik yapılanma konusunda hem de dış siyasetin belirlenmesinde kendini göstermiştir. İmam Humeyni ise bu iki grup arasında denge gözetmekte ve zamanla beliren gelişmelerde ağırlığını taraflardan birine kaydırmaktaydı²⁵⁷.

İleriki dönemlerde Reformcu – Muhafazakar ayrımı olarak karşımıza çıkacak olan bu görüş farklılıkları şunlardır:

- 1- İdealistler: Devletçi ve korumacı ekonomiden yana olan bu grup İslami kimliği öne çıkararak bağımsız olmak için izole olmayı ve devrim ihracını savunanlar
- 2- Realistler: Piyasa ekonomisinden yana olan bu grup İranlı kimliğini öne çıkararak mevcut uluslararası sistemin gerçeklerinin göz önünde bulundurularak dış politika oluşturulmasını savunanlar

Devlet içinde bu gruplar arasında denge yi korumaya çalışan Humeyni’nin idealist kesime olan eğilimi kendini çoğu kez belli etmekteydi. Nitekim İran-İran savaşının uzaması, ülkenin

²⁵⁶ Berna Gürkaş , a.g.m., s.107

²⁵⁷ Berna Gürkaş , a.g.m., s. 108-109

ambargolar ve yaptırımlarla izole edilerek yalnızlığa sürüklenmesi nedeniyle kötüye giden sosyal ve ekonomik şartlar 1985 sonrası dönemde İran dış politikasında realist görüşün belirleyici olmaya başlamasında etkili olmuştur. 1988 yılında İran-İrak savaşının son bulması üzerine kötüleşen ekonomik şartlarla baş etmek zorunda olan İran'da yeniden yapılanma dönemi başlatılmış ve Ağustos 1989'da Ayetullah Humeyni'nin ölümü İran'da siyasi dengeleri değiştirmiştir²⁵⁸.

Humeyni'nin liderliği ve İran-İrak Savaşı bütün siyasi güçleri bir arada tutmaktaydı. 1981 yılında Bani Sadr sonrası göreve gelen 2. Cumhurbaşkanı Muhammed Ali Recai ve Başbakan Bahüner'in suikast sonucunda öldürülmeleri sonrası arka arkaya 2 dönem Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Seyyid Ali Hamaney, İmam Humeyni'nin ölümü üzerine dini lider olarak seçilmiştir. 1989 yılında Ali Ekber Haşemi Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığına gelmesi İran'da ekonomik olarak yeniden yapılanma dönemi başlamıştır. Ayrıca anayasa değişikliği ile Başbakanlık makamı kaldırılarak Cumhurbaşkanının yetkileri arttırılmıştır. Bu Dönemin en belirgin özelliği Rehber ve Cumhurbaşkanının dış politikada işbirliği içinde ülkenin milli menfaatlerini ön plana çıkararak realist tutumlar sergilemede işbirliği içinde olmasıdır. Savaş sonrası mali sıkıntılar, uluslararası ortamda izolasyon, ülkedeki sermayenin yetersizliği ve askeri olarak zayıflama İran'ın dış ilişkilerinde normalleşme sürecini zorunlu kılmıştır. İran'ın savaş sonrası askeri ve iktisadi yapılanmasına öncelik vererek realist bir politika oluşturan Rafsancani, ülke ekonomisinin gelişimi için modern ekonomik yapıların oluşturulmasını ve yapıcı diplomasiyle bölgesel oluşumlara katılmayı savunmuştur. İç politikada siyasi ve kültürel olarak muhafazakar bir tutum sergileyen Rafsancani döneminde devrim ihracı yöntemi İran İslam Devriminin sosyal başarısıyla bütün İslam dünyasına model olacağı şeklinde değiştirilmiş ancak başta ABD ve İsrail karşıtı İslami hareketler ve Lübnan'daki Şii örgütler gizli olarak desteklenmeye devam etmiştir. Yeniden yapılanmaya ağırlık veren İran, ekonomide ise korumacılıktan vazgeçerek "açık kapı" politikası benimsemiş, 1989 yılında uygulamaya konulan ilk 5 yıllık kalkınma planında temel gelir kaynağı olan ham petrol satışını arttırmaya yönelmiş ve bu bağlamda öncelikle Basra Körfezi ülkeleri ile ilişkilerini düzeltmeye çabalamıştır. Ülkeye sermaye girişini sağlayabilmek için ekonomide liberalleşmeyi benimseyen İran, 1993 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik için başvurmuştur. Sovyetlerin dağılmasıyla Orta Asya ve Kafkasya'da yeni devletlerin ortaya çıkması başlangıçta bölgeyi tarihsel mirasları olarak gören İran ve Türkiye arasında büyük bir

²⁵⁸ Berna Gürkaş , a.g.m., s.110

rekabet ortaya çıkacağı beklenmişti. Nitekim kısa bir çok döneminin ardından Orta Asya ülkeleri üzerinde ekonomik ve siyasi nüfuz rekabetine girişen iki ülke kısa sürede ticaret ve yatırım alanında Ekonomik İşbirliği Örgütü ekseninde işbirliği boyutunu öne çıkarmışlardır. Fakat Sovyet Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan etnik çatışmaların yayılmasından endişe duyan İran, Kafkasya'da Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemesinden rahatsız olarak Türkiye-Azerbaycan yakınlaşmasına karşı Ermenistan'la yakın ilişkiler geliştirmiştir²⁵⁹.

Ayrıca İran, Basra Körfezi, Kafkaslar ve Orta Asya'da nüfuz alanı oluşturabilmek için iyi bir fırsat yakalamıştır. Bu yeni ülkelerle kurulacak mevcut ilişkiler gereke ekonomik gerekse siyasi manada İran'ın manevra kabiliyetini artıracaktır. 1991 yılında bölgenin bir diğer önemli gücü ve İran'ın bölgesel rakibi olan Irak'ın pasifize edilmesi ise İran için bir diğer önemli pozitif gelişmedir. 1993-94 yıllarında ise Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki "Dağlık Karabağ" sorununda ve Tacik İç Savaşı'nda arabuluculuk görevi üstlenen İran yavaş yavaş bölge de aktif ve yapıcı bir dış politikanın sinyallerini vermeye başlamıştır. İran bölgedeki nüfuzunu arttırmak için Şii kartını çok iyi kullanmıştır. Bölge ülkelerindeki yoğun Şii nüfusu İran'ın Şiiler üzerine politika üretmesini teşvik etmiştir. Bölge ülkelerinden Irak %60, Kuveyt %24, Bahreyn %18, Katar %16 ve Suudi Arabistan %8'lik bir Şii nüfusa sahip olması bunu doğrular niteliktedir²⁶⁰.

İran ayrıca Körfez Savaşı sonunda 1993 yılında Amerikan Başkanı Clinton tarafından Irak ve İran'ı çevreleyerek, bu ülkelerdeki radikal rejimlerin devrilmesini ve bunların uluslararası terörizme olan desteğini engellemeyi hedeflediğini vurguladığı "Çifte Çevreleme"²⁶¹ stratejisinin uygulanmaya başlamasını ve bölgede Amerikan askeri gücünün artmasını tehdit olarak algılanmaktaydı. Nitekim 1995 yılında ABD şirketlerinin İran'a yatırım yapmalarına yönelik yasaklama getirilmesini takiben 1996 yılında İran'ın asli gelir kaynağı olan doğal gaz ve petrol sanayisine darbe vurmaya hedefleyen D'Amato Yasası olarak bilinen İran'da faaliyet gösteren mali kuruluşlara sınırlama getiren bir yasa çıkartılmıştır²⁶². İran-AB ilişkileri ise

²⁵⁹ Berna Gürkaş , a.g.m., s. 110-111

²⁶⁰ EurasiaNet, "Iran counters geopolitical envelopment with diplomacy", <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=9409>

²⁶¹ İran'ın Arap-İsrail barış sürecine muhalefeti karşısında ABD, bölgede barışa karşı tek engel ülke olarak nitelendirdiği İran'ı kuşatma siyaseti izleyerek Basra Körfezi'nde yalnız bırakmaya çalışıyordu.

²⁶² Mayıs 1995'te Amerikan şirketlerinin İran ile her türlü ticareti yasaklanarak bir ticari ambargo uygulanmaya başlanmıştı. Ağustos 1996 tarihli D'Amato yasası çerçevesinde İran'a 20 milyon dolardan fazla yatırım yapan

İslam Devrimi sonrası ve savaş dönemi kötü bir tablo çizmesine karşılık zamanla gelişme göstermekteydi. Bu durumun en önemli nedenini olarak, İran'ın ekonomik ve siyasi olarak ABD baskısı karşısında AB'ye duyduğu ihtiyaca karşılık AB'nin de İran'dan ham petrol ithalini arttırmak istemesini gösterilebilir. Bu bağlamda 1992 yılında AB, ABD'nin ilişki koparmak, baskı ve ambargo politikalarına karşılık, bu politikaların İran'ı daha fazla radikalleştireceğini savunarak eleştirel diyalog kavramını ortaya atmıştır. Eleştirel Diyalog denilen bu politikada bir taraftan İran ile ekonomik ve diplomatik ilişkiler devam ettirilirken diğer taraftan İran'ı akıllılaştırmaya yönelik baskı yapılmaktadır. Nitekim bunun bir sonucu olarak karşılıklı ticari ve mali ilişkiler özellikle enerji alanında gelişimini sürdürmüştür²⁶³.

Rusya'nın dış politikasında 1992 başından 1993 ortasına kadar etkili olan Avrupa-Atlantik görüşünün Avrasyacılık olarak adlandırılan aktif bir dış politika anlayışına dönüşmesi Rusya-İran ilişkilerinde işbirliği boyutunu öne çıkarmıştır. Gücünü yakın çevresi olan Avrasya ve Kafkasya coğrafyasına yönlendirmiş olan Rusya, bölgesel bir güç gibi hareket ederek eski SSCB ülkelerinde kaybettiği gücü yeniden kazanmaya ve tabii hakimiyet alanı olarak gördüğü bu coğrafyada başta ABD olmak üzere Batı etkisini kırmaya öncelik vermeye başlamıştır.

23 Mayıs 1997 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Muhammed Hatemi'nin %70'lik bir oy oranıyla Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi İran'da reform taleplerini gündeme getirmiştir. Uluslararası kamuoyu tarafından reformcu-muhafazakar olarak tanımlanan bu siyasi mücadele İran kamuoyunda sağ-sol mücadelesi olarak değerlendirilmektedir²⁶⁴. 1997'de iktidara gelen reformcular siyasal, dini ve ekonomik konularda demokratik hak ve hürriyetleri İslami çerçevede yorumlamaktadırlar. Ancak istemin atanmışlar ve seçilmişlere dayanan ikili yapısı reformların önünde engel teşkil etmektedir. İran'da siyasi yaşam, atanmışlar (Rehber, Ordu, Yargı, Anayasayı Koruyucular Konseyi, devlet medyası) ve Cumhurbaşkanı ve Meclisten oluşan seçilmişler arasında nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. Atanmışların başında en büyük yetkileri elinde bulunduran Rehber bulunmaktadır. Seçimle gelmeyen en önemli ikinci güç ise Meclis tarafından kabul edilen bütün kanunların ve kararların denetiminden sorumlu olan Anayasayı Koruyucular Konseyi'dir. (Şura-yi

uluslararası şirketlerin de cezalandırılması kararlaştırılmıştır. Bu yasa Amerikan Başkanına, İran'a baskı için her türlü yetkiyi veriyordu.

²⁶³ Berna Gürkaş, "İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği", <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>

²⁶⁴ İran İslam Cumhuriyeti içinde sol olarak tanımlanan kesim reformcuları, din adamlarının iktidarını savunan sağ kesim ise muhafazakarları oluşturmaktadır.

Nıgehban-1 Kanun-u Esasi) Yasaların, anayasaya ve Şer'i İslam'a uygun olup olmadığını denetleyen Konsey'in dış siyasetteki önemi, anayasa da tayin edilen dış siyaset hedeflerinden sapılmamasını denetlemek gibi bir görevinin de olmasıdır. 12 kişiden oluşan Konseyin 6 üyesi Rehberlik Makamı tarafından, 6 üyesi de Meclis tarafından seçilmektedir. Konsey; Rehberlik Makamı, Uzmanlar Meclisi, Cumhurbaşkanlığı ve Meclis seçimleri ile referandumları da denetlemektedir. Konsey 2000 Haziran ayından 2004 seçimlerine kadar 6. Meclisin çıkardığı yasaların %90'ını veto etmiştir. Bu ikili yapı nedeniyle seçimle gelen reformcular daha çok bir muhalefet gibi hareket etmek zorunda kalmışlardır. Siyasetteki değişime rağmen İran'da yapısal bir değişim gerçekleştirilememiştir.

İran'ın uluslararası alandaki imajını, başta komşu ülkeleri olmak üzere diğer ülkelerle ilişkilerini iyileştirmeyi hedefleyen Hatemi, seçildiği dönem İran'ın dış ilişkilerindeki gerginliği göze alarak dış politikasını iki temel söylem üzerine kurmuştur: 1- Tansiyon Düşürme: Komşu ülkeleri hedef almaktadır 2- Medeniyetler Diyalogu: Batı ülkelerini hedef almaktadır.

Hatemi bu iki temelde belirlediği ülkeler ile ilişkilerini güvenilir bir zemine oturtmayı amaçlamıştır. İran'da Hatemi dönemi birçok alanda dış politikada olumlu gelişmelere sahne olmuştur. İslam Konferansı Örgütü, KİK, D-8 ve OPEC bağlamında iyi ilişkilerin inşa edilmesine çaba gösterilmiştir. Özellikle de İKÖ ve BM gibi uluslar arası nitelik taşıyan örgütlenmelerde daha aktif rol oynanmasına öncelik vermiştir. Aralık 1997'de İKÖ 8. Zirve toplantısına ev sahipliği yapan İran'da Hatemi üç yıllığına İKÖ dönem başkanlığına seçilmiştir. Bu gelişme İran'ın başta Körfez ülkeleri olmak üzere bütün Arap dünyası ile yaklaşmasını ifade etmekteydi. Bunun yanında, Rusya, Çin, Hindistan, Japonya ve Avrupa ülkeleriyle olan işbirliğini de alternatiflerin çoğalması açısından gereklidir. Bu şekilde” tek yönlü politikaların sebep olacağı “muhtemel açmazlar ve sorunlar da “ çok yönlü dış politika” formülüyle kolaylıkla çözümlenecektir. Öyle ki Mykonos davasından sonra²⁶⁵ İran'ı terk eden AB büyükelçileri geri döndüler ve 1998'de AB, İran ile üst düzey ziyaret yasağını kaldırdı. Bu süre zarfında AB, eleştirel diyalog yerine yapıcı diyalog olarak belirlediği yeni bir yaklaşımla İran ile ilişkilerini sürdürme yoluna gitmiştir. İran'ın uluslararası sisteme entegre edilmesini savunan AB ile İran ilişkilerinde öne çıkan başlıkları enerji, ticaret, bölgesel

²⁶⁵ 1997 yılında Alman mahkemesi tarafından İranlı 4 muhalefet liderinin Berlin'de İran istihbaratı tarafından öldürüldüğünün karara bağlanmasıdır. Bu kararı takiben AB ülkeleri Tahran'daki elçilerini geri çağırılmıştır.

istikrar, Ortadoğu Barış süreci karşısında İran'ın sergilediği tutum, kitle imha silahları gibi konular olmuştur²⁶⁶.

Hatemi sonrası döneme kısaca değinecek olursak. Öncelikle 1979 İslam Devrimi sonrası İran'da gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimleri, iç siyaset arenasından çok uluslararası alanda büyük yankı bulduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu durumun en önemli nedeni İran'da cumhurbaşkanlığı seçimleri, uluslararası kamuoyunda ülkenin siyasi ve ekonomik genel yönetiminde büyük değişikliklerin yapılacağı beklentisini uyandırmasıdır. Gerçekte İran dış politikası İmam Humeyni döneminden günümüze belli değişiklikler geçirmiştir. Fakat bütün bu değişimler ülkenin iç dinamikleri ve uluslararası konjonktürün gerekleri doğrultusunda şekillenmiştir. Nitekim ABD'nin Irak'a askeri müdahalesi sonrasında bölgede ortaya çıkan belirsiz ortam ve İran'ın nükleer programı ile gerginleşen ABD-İran ilişkilerinin gündemde olduğu döneme rast gelen İran 9. dönem cumhurbaşkanlığı seçimleri İran halkının önceliklerini ve tam olarak ne istediklerini yansıtmaya açısından büyük bir önem arz etmiştir. Uluslararası sistemde ve bölgede bütün dikkatlerin İran kamuoyunun bakış açısına yöneldiği bir zamanda yapılan seçim bir anlamda referandum niteliği taşımıştır. İran üzerindeki dış baskıların yoğunlaştığı bir dönemde rejimin meşruiyetinin bir ifadesi olarak görülen seçimlere katılımın yüksek olması için yoğun çaba sarf edilmiştir.

9. dönem Cumhurbaşkanlığı seçimleri adayların çeşitliliği ile reformcu ve muhafazakar blok arasındaki parçalanmalar doğrultusunda ikinci tura kalmıştır. Devrim sonrasında ilk kez ikinci tura kalan İran Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde birinci turda katılım oranı %63 olarak belirlenmiş ve bu oran ilk Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki %67'lik orandan sonra ikinci en yüksek katılım olmuştur. Birinci turda eski Cumhurbaşkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani oyların %21'ini ve Tahran Belediye Başkanı Mahmud Ahmedinejad oyların %19,6'sını alarak ikinci tura gidilmiştir. 25 Haziran'da yapılan 2. turda seçim söylemlerinde ABD ile ilişkileri düzeltme sinyalleri veren Rafsancani karşısında ülkenin iç sorunlarına yönelik daha somut söylemlerle halka seslenen radikal muhafazakar Ahmedinejad'ın seçimlerde oyların %61,69'unu alarak Cumhurbaşkanı olması İran halkının önceliğinin ekonomik ve sosyal sorunlar olduğunu göstermiştir. Ayrıca ABD'nin İran üzerindeki baskılarını arttırması ve İran'a askeri müdahalede bulunacağına yönelik iddialar İran'da muhafazakar kesimi güçlendirmiştir. İran'da Ahmedinejad'ın seçilmesiyle 24 yılda ilk

²⁶⁶ Berna Gürkaş, "Türkiye-İran İlişkileri", Stratejik Öngörü, 2006, Sayı:6, Tasam Yayınları, İstanbul, s. 113-114

kez dini bir kimlik taşımayan bir aday cumhurbaşkanı olmuştur. Bu gelişme İran'ın iç siyasetinde İslam Devrimi sonrasında siyaseti, uluslararası ilişkilerdeki esnekliği bilen muhafazakar din adamlarının yerlerini din adamı olmayan devrimle büyümüş genç muhafazakar kuşağa yavaş yavaş devrettiğinin bir göstergesidir. Kendilerini ikinci nesil devrimciler olarak tanımlayan ve Abadgeran (Kalkınmacılar) olarak nitelendirilen bu genç muhafazakar kesim Ayetullah Humeyni'nin Velayet-i Fakih teorisine ve Şii itikat esaslarına sıkı sıkıya bağlıdırlar. Nitekim popülist eğilimleri olan bir kişi olarak nitelendirilen Amedinejad'ın seçim kampanyasında camilerin, İran'da her bölgede etkin olan Besiç ve İslam Tebligat Teşkilatı'nın seferber olduğunun vurgulanmaktadır. Bütün bu ayrıntılar uluslararası kamuoyunda Amedinejad'ın radikal bir yaklaşım sergileyeceği beklentisini doğurmuştur. Ancak Velayet-i fakih inancına sıkı sıkıya bağlı olduğu bilinen Ahmedinejad'ın gerek iç gerekte dış politikada farklı açılımlara girmesi beklenmemelidir. Bilinmesi gereken bir diğer önemli ayrıntı ise İran dış politikasının Rehber ve Milli Güvenlik Konseyi tarafından şekillendiğidir. Seçimleri İran'a en önemli etkisi 2004 meclis seçimlerini kazanan muhafazakarların Ahmedinejad'ın galibiyeti sonrasında cumhurbaşkanlığı makamını ele geçirmesiyle İran'da bütün temel kurumlar muhafazakarların kontrolüne geçmesidir. 1997'den sonra siyasi yapıda ortaya çıkan ikili yönetim olgusunun son bulması sorumluluğu artık tamamen muhafazakarların omzuna yüklemiştir. Bu doğrultuda Ahmedinejad sonrası İran dış politikasında kesin ve kati değişimlere gidilmesi mümkün gözükmemektedir.

Her ne kadar Ahmedinejad'ın İran'ın dış politikasında etkinliği olsa da İran siyasal sistemi Cumhurbaşkanına tam bir politik yetki vermemektedir. Ayetullah Humeyni'nin izlerini takiben Dini Lider Ayetullah Hamaney'in ülkenin iç siyasal yapılanmasında etkin olduğu açıktır. İran rejiminde gerek iç gerekse dış politika alanlarında çoğu zaman çeşitli çıkar odakları arasında güç el değiştirmektedir²⁶⁷.

Bununla beraber İran'ın güç dinamikleri konusunda iki temel argüman mevcuttur. İlki, Hamaney'in, Ulusal Güvenlik Konseyi Başkanlığına 2005 yılı sonunda Hasan Ruhani'nin halefi olarak gelen ve fiilen Dış İşleri Bakanlığı rolü üstlenen Ali Laricani kanalıyla nükleer konuda etkinliğini sürdürdüğüdür. Ahmedinejad'ın rolü iç politikayı yönetmenin yanı sıra yaptığı popüler çıkışlarla nükleer soruna kamuoyu desteğini sağlamaktır.

²⁶⁷ Berna Gürkaş, "Mahmud Ahmedinejad Sonrası İran Dış Politikası", <http://www.tasam.org/index.php?altid=1247>

Uluslararası arenada İran adına baş müzakerecilik görevini sürdüren Laricani'nin İran'ın mevcut durumu hakkında ayrıntılar vermesine karşılık İran adına yapılan bütün girişimler Hamaney tarafından yönlendirilen toplu bir çabanın sonucudur. Bu sistemin zayıflığı Ahmedinejad'ın kamuoyuna yaptığı açıklamalarının etkinliğine karşılık kendi Dış İşleri Bakanı Menuçehr Muttaki'nin sadece resmi politikanın sözcüsü konumundan öteye gidememesidir.

İkinci argüman ise, bu durumun sistemin içinde beslenen diğer etkenler tarafından güçleştirilmesidir. Bu etkenlerin en ünlüsü 25 Haziran 2006 tarihinde Hamaney tarafından kurulan Dış İlişkiler Strateji Konseyi'dir. Konsey üyelerinden biri tarafından yapılan bir açıklamaya göre Hamaney, Ahmedinejad'ın dış politika konularına yönelik tutumundan her geçen gün daha da rahatsız olmaya başlamıştır. Bu durumu dengelemek için Rehber'in Hatemi Başkanlığı döneminden gelen reformist eğilimli politik figürlere yöneldiği belirtilmektedir. Eski Dış İşleri Bakanı Kemal Harrazi'nin adı geçen konseyin başkanlığına atanması ve kendisine Konseyin diğer beş üyesini aday gösterme hakkının verilmesinin bu durumun bir göstergesi olduğu vurgulanmaktadır.

Dış politika alanında genel değerlendirmeler yaparak strateji geliştirmekle görevli olan konseyin, ileriki dönemlerde günden güne Dış İşleri görevini üstleneceği tahmin edilmektedir. Bu kurumun oluşturulmasıyla sisteme yeni bir politik koordinasyon aracının eklenmesi Hamaney ve Ahmedinejad arasındaki ilişkinin bozulduğunu (gerilediğini) göstermektedir.

Dış İşleri Bakanı Mutteki, bu nedenle kendisinden önce görev yapan iki meslektaşının sınırlamasıyla karşı karşıya kalmıştır. Her ne kadar konsey henüz aktif olarak kendini ispatlamamışsa da bu durum Hamaney'in Ahmedinejad ve muhafazakar yandaşlarının ele geçirmeye çalıştığı dış politika kontrolünü elinde tutmaya çalıştığının bir göstergesidir²⁶⁸.

²⁶⁸ A Middle East Programme Report, "Iran, its Neighbours and the Regional Crises", www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

İran'ın dış ilişkilerdeki öncelikleri, birbirine kenetli, coğrafik ağırlıklı üç halkadan oluşmaktadır:

1- İran'ın komşu ülkeleri (Türkiye, RF, Bağımsız Devletler Topluluğu, Basra Körfezi ülkeleri, Afganistan): İran'ın dış ilişkileri açısından komşu ülkeler, birinci öncelik ve tercih kapsamındadır. Bu durum İran'ın milli güvenliğiyle bütünleşmiş jeopolitik bir sürecin uzantısıdır. Ayrıca İran'ın komşularıyla ilişkilerindeki ikinci tercihlili politika, Orta Doğu bölgesi ülkelerini kapsıyor. Bu durum üzerinde İslam Devrimi sonrası İran'ın, kendisini İslam dünyasının bir parçası olarak tanımlamaya başlaması etkilidir.

2- Bir taraftan Hindistan, Çin ve Japonya'yı diğer taraftansa Avrupa ülkeleri: İran açısından da ABD ambargosu karşısında bu ülkelerle geliştirilen ilişkiler hem ekonomik olarak İran'ı rahatlatmakta hem de ABD karşısında yalnız kalmamak için önem teşkil etmektedir.

3- Amerika Birleşik Devletleri: İran, ABD ile ciddi sorunlar yaşamaktadır. Amerika'nın Ortadoğu'daki varlığı, uluslararası ve bölgesel politikaları etkileme gücünü göz önünde bulunduran İran için dış politika ekseninde ABD önemli bir konuma sahiptir. ABD ve İran arasındaki gerginlik İran dış politikasını çıkmaza sokmakta ve İran'ı dış politikasında kendisine yönelen tehditleri en aza indirmeyi amaçlayan arayışlara yöneltmektedir.

İslam Devrimi sonrası İran, kendisini İslam dünyasının bir parçası olarak tanımlamaya başlamıştır. Tarihsel mirası ve İslami kimliği İran'a oldukça geniş bir coğrafyayı kaplayan bir medeniyet alanı sunmaktadır. Orta Asya, Afganistan, Pakistan, Umman Denizi, Basra Körfezi'ni kapsayan bu alanda Fars dili İran medeniyet alanını birleştiren bir unsur olarak görülmüştür. Öyle ki Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bölgelerin önemi artmış ve bölgesellik kavramı ilgi görmeye başlamıştır. Coğrafi konumu itibarıyla bölgeler arası bir konumda yer alan İran, odak ve eksen konumunda olmak istemiştir.

İran komşu ve bölge ülkeleriyle karşılıklı ilişkilerini geliştirip, yerel ve bölgesel güvenlik işbirliği sistemini kurmaya çalışmaktadır. İran'ın devrimin başından beri temel dış politikası bölge dışı güçleri bölgeden uzak tutmak olmuştur. Özellikle ABD'nin bölgedeki

varlığının İran'ın jeopolitik ve jeo-ekonomik sınırlarını daralttığını göz önünde bulundurarak dış politikasında uluslararası çok kutuplu sistemin kurulması stratejisini desteklemektedir²⁶⁹.

5 Temmuz 2005 tarihinde toplanan Şangay İş Birliği Örgütü ABD'ye Orta Asya'daki üslerini kapatmak için tarih belirleme çağrısı yapmıştır. Bu durum bölgedeki ABD nüfuzundan rahatsız olan Çin, Rusya ve İran gibi devletleri ortak bir eksende bir araya getirmiştir. İran açısından ise Dünyanın 4. büyük ekonomisi haline gelen ve ABD'den sonra en çok petrol tüketen ülke konumunda olan Çin ile ekonomik ilişkilerin kurulması önemli bir adımdır. Bu yönde hareket eden İran ile Çin arasında gerçekleştirilen görüşmeler doğrultusunda İran Petrol Bakanlığının açıklamasına göre 2009 yılından itibaren İran'dan Çin'e ilk etapta yılda 10 milyon ton doğal gazın ihraç edilmesi planlanmaktadır²⁷⁰.

İran'ın realist bir çerçeveden aktif bir dış politika uygulaması jeopolitik bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde İran'ın savunma ve güvenlik politikaları üç temel hedef tarafından belirlenmektedir:

- 1-Dışa bağımlılığı önleme ve her alanda kendi kendine yeterli hale gelmek,
- 2-Geçmişten günümüze elde ettiği tecrübeler doğrultusunda caydırıcılık kapasitesini arttırmak,
- 3-İran'ı değişen yeni stratejik ortama uygun olarak Ortadoğu'da ve Avrasya'da etkin bir bölgesel güç haline getirmek²⁷¹.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Hazar ile Körfez arasında bir transit ağı ve pazar olarak İran'ın önemi arttı. 11 Eylül 2001 ile birlikte değişen dengeler sonrası ABD'nin politikaları sonucu iki önemli düşmanından Taliban ve Saddam rejimlerinden kurtuldu, ama aynı zamanda Amerikan askeri varlığıyla ile çevrelendi. Özellikle 2003 sonrası ortaya çıkan yeni Şii Kuşağı sebebiyle büyük bir stratejik avantaj kazandı ama aynı dönemde faaliyetleri nedeniyle başta ABD olmak üzere Batı'nın baskısına maruz kalmaktadır. Ancak İran'ın, devletin çıkarları ile ideolojik söylemlerinin çıkarları çatıştığında devletin çıkarları (ya da milli çıkarlar) doğrultusunda hareket ettiği ve edeceği İran dış politikası değerlendirilirken

²⁶⁹ Hamid Behzadi, Siyaset-i Beynelmileli ve Siyaset-i Harici-yi Cumhuri-i İslami-yi İran, Intişarat-ı Danişdah-ı Tahran, 1379, s. 24-39

²⁷⁰ Nihat Ali Özcan, a.g.m., http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/abd_iran.pdf

²⁷¹ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

göz önünde bulundurulması gereken en önemli noktadır. İran'ın nükleer faaliyetlerine daha detaylı olarak ayrıca değinilecektir²⁷².

4.2.2. İran'ın Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası

Ortadoğu krizlerle çalkalanan bir bölgedir. Hizbullah ve İsrail savaşı, İsrail ve Filistinliler arasındaki çatışma, Irak'taki istikrarsızlık ve İran nükleer programı hakkındaki tartışmalar ortamı gerginleştirmektedir. İran'ın ise bütün bu krizlerle bir bağlantısı vardır ve bölgesel rolü gün geçtikçe önem kazanmaktadır. İran'ın Hizbullah'a olan desteğini kesmek, nükleer programını sona erdirmek, İsrail'e karşı düşmanlığını ve Irak'a müdahalesini engellemek için ABD, İran'ın bölgesel komşularıyla işbirliği içinde olmayı amaçlamaktadır. Fakat her ne kadar Arap ve Sünni ülkeler İran'ın etkisinden ve hatırı sayılır gücünden tedirgin olsalar da İran komşularıyla önemli ilişkiler geliştirmiştir.

İran'ın politik, ekonomik, kültürel, dini ve askeri nedenlerden ötürü her hangi bir ülke tarafından tehdit edilmesi Ortadoğu ve hatta Asya için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bölgedeki savaşlar ve Afganistan ile Irak'ta süregelen istikrarsızlık yakın çevresine önem veren İran'ı güçlendirmektedir. Bu durum aslında ABD tarafından uygulanan bölge politikasının gerçekte İran'ın bölgesel konumunu güçlendirdiğini göstermektedir²⁷³.

İran'ın politik hedefi "İslami/Şia" rejimini ve toprak bütünlüğünü koruyarak daha etkin bir bölgesel güç haline gelmektir. Çünkü İran aynı zamanda İran'ın dini/siyasi nüfuzunu ülke sınırlarının ötesine taşıma fırsatı da veren "İslami/Şia" karakterini dini referanslı güç kaynağı olarak görmektedir. Bu doğrultuda İran'ın Ortadoğu'ya yönelik politikasında İsrail'in varlığı, Kudüs'ün konumu, Şii nüfusunun bölgedeki yoğunluğu gibi faktörler İran'ın İslam Devrimi söylemlerine en uygun hedefleri teşkil etmektedir. İslami/Şia kimliği İran'a Irak'tan Lübnan'a kadar uzanan bir eksenle ortak siyasi tutum geliştirme olanağı sağlamaktadır. İran'ın bölgeye yönelik temel dış politikası bölgesel ittifaklar kurmak suretiyle bölge güvenliğinde inisiyatifi bölge dışı güçlerin elinden almaktır. Ancak bölgedeki Sünni Arap ülkeleri olan Ürdün, Mısır ve Körfez Ülkelerinin Batı eğilimli hükümetleri İran ile dostça ilişkiler kurma konusunda

²⁷² Gökhan Çetinsaya-Talha Köse, a.g.e., <http://www.setav.org>

²⁷³ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

ihtiyatlı davranmaktadır. İran ve Türkiye arasındaki ilişkiler ise dostluk ve rekabet ekseninde şekillenmektedir. Bölgesel istikrarsızlıktan kaçınan Türkiye, İran ile iyi ilişkiler kurmak istemektedir²⁷⁴.

İran dış politikası Ortadoğu’da iki farklı bölgede farklı karakterler sergilemektedir:

- Basra Körfezi
- Arap Ortadoğu’su²⁷⁵

İran’ın bölge politikaları; Irak işgali sonrasında bölgeye yerleşen ABD, bölgesel bir hasım olarak İsrail, bölgesel bir rakip olarak Suudi Arabistan, Irak’ta meydana gelen Şii etkinliği ve genel olarak sınır, etnik ve dinsel ayrılıklardan kaynaklanan sorunlar yaşadığı Körfez ülkelerinin politikalarından etkilenmektedir. İran bütün bu etkenlerin kendisine sunduğu avantaj ve dezavantajları yöneterek hareket alanını genişletip bölgesel bir güç olmanın da ötesinde küresel etkinliğe sahip bir ülke olmayı hedeflemektedir²⁷⁶.

İran’ın bölgesel bir güç olarak konumunu güçlendiren özellikleri;

- Jeopolitik konumu,
- Stratejik kaynakları,
- Genç ve eğitimli nüfusu
- Kültürel ve tarihi kimliğinden beslenen köklü devlet geleneği,²⁷⁷

İran’ın bölgede oluşan boşluğu kolaylıkla doldurmaya başlaması bölgesel aktörlerle birlikte ABD ve Avrupa Birliği’ni rahatsız etmektedir. İran, bölgedeki en önemli ve güçlü ülkelerden biridir. İran’ın etkisi Ortadoğu, Türkiye, Kafkaslar, Orta Asya ve Güney Asya eksenindeki kritik konumunun yardımıyla genişlemektedir. Bu ilişkilerde rol alan en önemli faktör ise İran’ın özgüveni ve bölgesel gücüdür. İran’ın çoğunlukla haylaz ve istikrarsız olarak tanımlanan bölgesel dış politikası gerçekte dikkate değer ölçüde pragmatik ve genel olarak zıtlamalardan kaçınmak üzerine inşa edilmektedir²⁷⁸.

²⁷⁴ Gökhan Çetinsaya-Talha Köse, a.g.e., <http://www.setav.org>

²⁷⁵ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

²⁷⁶ Gökhan Çetinsaya-Talha Köse, a.g.e., <http://www.setav.org>

²⁷⁷ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

²⁷⁸ Hugh Barnes, Alex Bigham, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=26625>

a.) İran'ın Basra Körfezi Politikası

Basra Körfezi, İran'ın kendi nüfuz alanı olarak nitelendirdiği ve etkinliğini korumak adına diğer kıyıdaş devletler veya bölge dışı büyük güçlerle mücadele ettiği bir alandır. Bu mücadele öncelikli olarak körfeze verilen isimlerde kendini belli etmektedir. Körfeze Basra, Arap, Pers, İran gibi değişik isimler verilmektedir. Ayrıca Basra Körfezine sınırı olan bütün ülkeler (İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Yemen) Körfez Bölgesi olarak tanımlanmaktadır²⁷⁹.

İran'ın Basra Körfezine yönelik politikasına değinmeden önce bölgenin jeopolitik açıdan önemine kısaca değinmek gereklidir. Basra Körfezi ispatlanmış 679 milyar varil petrol birikimi ile dünya petrol rezervlerinin %66 bölümüne ve 1918 trilyon fut küp doğal gaz birikimi ile dünya doğal gaz rezervlerinin %35 bölümüne sahibidir. Bu nedenle Basra Körfezi dünyanın en büyük enerji kaynağına dönüşmüştür.

Halı hazırda Basra Körfezi'nde üretilip, dünya piyasalarına ulaştırılan günlük petrol hacmi 18.6 milyon varildir. Bu petrol miktarı, OPEC üyesi olan İran, Kuveyt, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar'dan oluşan 6 bölge ülkesinde üretilmektedir. Dünyada günlük olarak üretilen petrol ise 79.3 milyon varildir.

Ayrıca Basra Körfezi'nin dünya petrol üretiminin %23'lük oranını temin ettiği söylenebilir. Irak'ın Amerika ve müttefikleri tarafından işgal edilmesi sonucunda petrol ihracatı durdurulduğu için Fars körfezinin petrol ihracat hacmi düşmüştür. Fakat eğer Irak petrol üretimi sürecini zorlaştıran süreç bertaraf edilirse günlük 1.5 milyon varil olarak üretilen Irak petrol ihracat hacmi artacaktır.

Yapılan tahminlere göre 2020 yılında günlük petrol ihtiyacı 115 milyon varile ulaşacak ve dünya petrol talebinin Basra Körfezi petrollerine ihtiyacı artacaktır. Böyle bir durumda Basra Körfezi petrol ihracat hacmi günlük 49.8 milyon varile ulaşacağı ve Basra Körfezi'nin dünya petrol üretim hacmindeki payının %45'e ulaşacağı tahmin edilmektedir²⁸⁰.

²⁷⁹ Abbas Maleki , “The Islamic Republic of Iran's Foreign Policy: The View From Iran”, <http://www.salamiran.org/IranInfo/State/Government/Foreign/maleki.html>

²⁸⁰ Michael T. Klare, “Oil, Geopolitics, and the Coming War with Iran”, <http://www.commondreams.org/views05/0411-21.htm>

Basra Körfezinin yeni enerji stratejilerindeki öneminin artmış olması iki nedenden kaynaklanmaktadır:

- 1- Tüketim ve talebin artması sonucunda ham petrol talebinin yükselişe geçmesi
- 2- Kuzey Denizi ve Latin Amerika ve Karaipler'de bulunan petrol rezervlerinin azalması

Basra Körfezi, Mackinder'ın kara hakimiyet teorisinde olduğu gibi iç kenar hilal bölgesinde yer almaktadır. Basra, bölgede güvenlik çemberi oluşturmak bakımından son derece önemlidir. Basra Körfezi'ne kıyısı bulunan İran açısından deniz hakimiyetinin önemi büyüktür. Hürmüz Boğazı'nın Hint Okyanusuna açılan bir kapı konumunda olması nedeniyle Hürmüz Boğazı'nın kontrol altında tutulması jeopolitik açıdan büyük önem arz etmektedir. Özellikle de Soğuk Savaş sonrasında Basra Körfezi çevresinde Basra Körfezi ile Kafkaslar-Hazar-Doğu Akdeniz bağlantısında yeni jeopolitik hatlar oluşmuştur. Basra Körfezi'nin diğer jeopolitik bölgelere yakınlığı büyük önem taşımaktadır. Bu bölgelerden biri de Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra enerji rezervleri açısından dikkatleri üzerine çekerek siyasi denklemler alanına giren Hazar Denizi'dir. Hazar denizi, Basra Körfezine yakın olduğu için bölgenin değişim ve dönüşüm sürecinden etkilenebilir²⁸¹. Fakat Hazar bölgesiyle Körfezin jeopolitik özellikleri farklıdır. Ancak ortak ve önemli bir özellik ve etken bu iki bölgeyi bir biriyle kenetlemektedir. Bu etken ise İran'dır. İran her iki bölgede uzun süreli ve çok sayıda stratejik menfaatlere sahiptir. Basra Körfezini, Hazar bölgesine üstün kılan, Hazarın kara parçasıyla çevrilip iç deniz olmasına karşılık Basra Körfezi'nin serbest ve uluslararası sulara açık olmasıdır. İran'ın coğrafi konumu Hazar bölgesi ülkelerinin doğal eksiklerini telafi edebilmektedir. İran Orta Asya ile Hazar ve Kafkasları Basra Körfezi'ne bağlayacak bir dört yol gibi tamamlayıcı ve etkin bir konuma sahiptir. İran, Hazar Denizi enerjilerini dünya piyasalarına ulaştıracak en iyi yol ve rotanın kendi toprakları olduğunu savunmaktadır. Böyle bir durumda İran, coğrafik bir bağla iki jeostratejik bölgeyi bir birine bağlamakla kalmayıp, dünya petrol rezervlerinin %75'lik kısmının ihracat ve transferinin odağına dönüşür²⁸².

²⁸¹ Persian Gulf Region Report, http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Persian_Gulf/pdf.pdf

²⁸² Iran and Its Strategic Role in The Persian Gulf, http://www.rice.edu/energy/publications/studies/study_7.pdf

Amerika, İran'ın coğrafi kozunu zayıflatmak amacıyla bir çok girişimlerde bulunmuştur. Baku-Ceyhan, Transhazar, Baku-Supsa, Aşkabat-Pakistan enerji transferi boru hatları projelerini örnek gösterebiliriz. Batı'nın İran karşısındaki kırılma eğiliminin artması durumunda İran'ın Batı karşısında enerji faktörünü kullanabileceği belirtilmektedir²⁸³.

Bütün bu faktörler nedeniyle İran, Basra Körfezi'nde doğal statükoyu bozan bölge dışı büyük güçlerin bölgeden uzaklaştırılması gerektiğini savunmaktadır. Basra Körfezi'nde artan yabancı askeri oluşum "milli çıkarlar" için bir tehdit olarak algılanmaktadır. Özellikle kuzeyde Irak, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan, doğuda Afganistan ve Pakistan batıda ise Suudi Arabistan ve küçük Körfez devletleri tarafından çevrelenen İran bu açığı telafi etmek için deniz gücünü iyileştirmeye çalışmaktadır. İran'ın izlediği temel politika, Basra Körfezi güvenliğinin bölgedeki ülkeler tarafından belirlenmesi, çözümlenmesi ve korunması gerektiği düşüncesi üzerinde temellenmiştir.

İran'ın bölgedeki temel amacı olan beşat güç olabilmek için izlediği temel dış politika Arap devletlerindeki etnik-dinsel grupları ve siyasal İslami hareketleri desteklemektir. İran rejiminin bu aşamada sahip olduğu en önemli avantajı ideolojik kimliğidir. Ayrıca İran, özellikle de Basra Körfezinde bulunan adalar konusunda egemenlik iddialarında bulunarak yayılmacı bir politika izlemektedir²⁸⁴.

Bölgede İran'ın yumuşak karnı olarak düşünülen Huzistan Araplarının da çoğunluğu Şii'dir. İran-İrak Savaşı'nda Huzistan Arapları İran'a sadık olduklarını kanıtlamışlardır. Sünni olan Kürt, Türkmen ve Beluciler ise Şiilerde olan köktendinci bir ideolojiye sahip olmadıklarından etnik bakımdan kendileriyle akraba olmayan herhangi bir devletin etki alanına girmeleri zordur²⁸⁵.

İran'ın Körfez politikasını oluşturan bir başka değişken ise Körfez ülkeleri ile olan ilişkileridir. Suudi Arabistan, İran ve Irak, Basra Körfezi dengelerinde belirleyici önemli etkenlerdir. Suudi Arabistan, Sünni Arap dünyasının önemli devleti olarak İran ile sahip

²⁸³ Michael T. Klare, a.g.m., <http://www.commondreams.org/views05/0411-21.htm>

²⁸⁴ Abbas Maleki , a.g.m., <http://www.salamiran.org/IranInfo/State/Government/Foreign/maleki.html>

²⁸⁵ Iran and Its Strategic Role in The Persian Gulf, http://www.rice.edu/energy/publications/studies/study_7.pdf

olduğu mezhep farklılığı iki ülke ilişkilerinde önem taşımaktadır. Suudi Arabistan kendi içindeki Şii nüfusun İran tarafından etkilenme potansiyelinden dolayı İran'a temkinli yaklaşmaktadır. Suudi Arabistan diğer Körfez Arap ülkelerini ittifak ekseninde görmektedir. İran'ın Humeyni döneminde Körfez ülkeleriyle olan ilişkilerinde devrim ihracı ideolojisi belirgin bir faktördü. Bu durum nedeniyle İran'a karşı ittifak yapma gereği gören Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'dan oluşan 6 Körfez ülkesi 1981 Mayıs ayında bir araya gelerek Körfez İşbirliği Konseyini oluşturmuşlardır. Körfez ülkelerinden Bahreyn'de Şii çoğunluk Sünni yönetim altındadır. Ayrıca Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde önemli miktarda Şii azınlık bulunmaktadır.²⁸⁶

İran'ın bölgede ilişki içinde olduğu etnik gruplar; Fars kökenli yerleşik azınlıklar, diğer yerleşik azınlıklar ve Asyalı göçmen işçilerdir. Bahreyn, Katar ve Umman'da Fars kökenli küçük azınlıklar yaşamaktadır. Arap devletleri bu grupların tüm hareketlerini ve İran ile olan ilişkilerini denetlemektedir. Aslında çok düşük bir oranda olan Fars kökenliler İran dış politikasında önemli bir unsur oluşturmazlar. Asyalı göçmen işçiler Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinde önemli oranda bulunmaktadırlar. Siyasi ve toplumsal hakları olmayan bu çalışanlar sınıfı KİK ülkelerinin toplumsal yapısındaki en önemli çarpıklığı oluştururlar. Çoğunluğu Pakistan, Bangladeş, Filipinler, Endonezya gibi Müslüman nüfusun yoğun olduğu Asya ülkelerinden gelen bu işçiler, Fars kökenliler gibi uygulamada değil ama teorikte İran'ın önemli dış politika araçlarından biridir²⁸⁷.

İran'ın başlıca ilişki kurduğu dinsel grup, Körfez kıyısındaki bölgelerde çoğunluğu oluşturan Şiilerdir. Basra Körfezi bir Şii iç denizi özelliği taşımaktadır. Sünni iktidarlar tarafından yönetilen Basra Körfezi ülkelerinde Şiiler ya çoğunluğu ya da önemli bir azınlığı oluşturmaktadırlar. Şii ulema hiyerarşisiyle İran'daki büyük ulemaya bağlı olan bu gruplar üzerinde İran'ın etkisi belirgindir. Diğer tüm etnik-dinsel gruplarla olan ilişkisinden çok daha belirleyici olan Şiilerle olan bağları, İran'ın elinde önemli bir dış politika aracıdır.

²⁸⁶ Bahreyn %70, Kuveyt %24, BAE %18, Katar %16, Suudi Arabistan %8

²⁸⁷ Cevad Atağat, a.g.e., s. 61-79

İran'ın bir diğer dış politika aracı siyasi İslami hareketleri destekleme politikasında ideolojik faktörler ağır basmaktadır. KİK ülkelerindeki krallık rejimlerinde iktidarlar meşruiyetlerinin kaynağını İran'daki iktidarın yaptığı gibi dinsel ideolojiye dayandırmamaktadırlar. İslamiyet, KİK ülkelerinde egemen sınıfların iktidarlarını meşrulaştıran ve sınıfsal bir mücadeleyi önleyen statükocu bir anlayışla yorumlanmaktadır. İran ise İslamiyet'e devrimci bir anlam katmıştır. Bu nedenle Sünni siyasi İslami hareketlerle bağ kurabilmektedir²⁸⁸.

İran'ın Basra Körfezi'nde beşat ülke olabilmek için uyguladığı bir diğer politika Basra Körfezi'ndeki bazı bölgeler üzerinde egemenlik iddia etmektir. İran bu vesileyle baskı kurmaya çalışmaktadır. Halihazırda İran, Bahreyn'i bir eyaleti olarak kabul ettiğine dair söylemlerde bulunmaktadır. İran, Irak ile imzaladığı Cezayir Antlaşmasından sonra Bahreyn'e yönelik bir talebi olmadığını belirtmişti. Ancak 1979'da İslam Devrimi sonrasında güvenlik çıkarlarını Basra Körfezi'nde üstünlük kurmakta gören İran, Bahreyn'in kendisine ait olduğu iddiasını yinelemeye başlamıştır²⁸⁹.

²⁸⁸ Abbas Maleki , a.g.m., <http://www.salamiran.org/IranInfo/State/Government/Foreign/maleki.html>

²⁸⁹ Iran and Its Strategic Role in The Persian Gulf
http://www.rice.edu/energy/publications/studies/study_7.pdf

Şekil 4.3: Basra Körfezi

(<http://gulf2000.columbia.edu/maps.shtml>)

1.) Basra'da Üç Ada Sorunu

1971 yılında, İngiliz kuvvetlerinin Basra Körfezi'nden ayrılmasıyla beraber, Basra bölgesi emniyetinde İran'ın etkisi artmıştır. İngiliz kuvvetlerinin terk ettiği adalardan biri de Bahreyn'dir. İran ve İngiltere arasındaki anlaşma uyarınca, arada yapılan seçimle halk bağımsızlıktan yana tavır alarak bağımsızlıklarını ilan ettiler²⁹⁰.

²⁹⁰ Saeed M. Badeeb, Iran's Dispute With the UAE Over Three Gulf Islands, <http://www.wrmea.com/backissues/0393/9303021.htm>

Şekil 4.4: Basra Körfezi'ndeki Adalar

(<http://gulf2000.columbia.edu/maps.shtml>)

İran, Büyük Tunb, Küçük Tunb ve Ebu Musa Adalarının egemenliğinin kendisinde olduğunu iddia ederek, İngiliz kuvvetlerinin bölgeden çıkmasıyla birlikte burayı kendi denetimi altına aldı. Fakat kurulan BAE bu adalar üzerinde hak ilan etti. Sonunda İngiltere'nin arabuluculuğu ile İran Büyük Tunb ve Küçük Tunb Adasını egemenliği altına aldı. Ne İran, ne Birleşik Arap Emirlikleri, Ebu Musa Adası'nı vermek istemiyordu. Yapılan bir anlaşma ile adanın askeri kontrolü İran'da bulunacak, fakat her iki ülkenin vatandaşları adada ikamet edebilecekti. Bu anlaşmaya göre ada içinde eğitim ve polis kuvveti BAE vatandaşlarında olacaktı. Her iki ülkede Ebu Musa adası üzerindeki mülkiyet hakkını ve iddiasını saklı tutuyordu. 1992 yılına kadar devam eden bu durum, Ebu Musa adasına gemi ile giriş yapmak isteyen Mısırlı öğretmenleri adaya sokmamasıyla birlikte, BAE ile İran arasında gerginlik yaşanmış, BAE üç ada üzerinde tekrar hak iddia etmiştir. Arap Birliği ve Basra KİK, BAE tarafından yana tavır almışlar, bu İran ile Arap Devletleri arasında bir gerginlik

yaşanmasına sebep olmuştur. Dönemin İran Dış İşleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, BM.'nin 47. oturumunda, Katar ve Umman Dış İşleri Bakanına, bu üç ada hakkındaki siyasetlerinin asla değişmediğini ama sorunun halledilmesi için her türlü görüşmeye hazır olduklarını söylemiştir. Daha sonra ikili görüşmeler başlasa da, İran ve BAE arasında, İran'ın BAE'nin görüşmelerde usule uymadığını söyleyerek ve esastan uzaklaştığı iddiası ile görüşmelerini kesmiştir. BAE yönetimi diğer iki adayı da görüşmelere dahil etmek istiyor, İran Hükümeti hiçbir şekilde bu iki ada üzerindeki egemenliğini tartışmayacağını ilan ediyordu²⁹¹.

Şekil 4.5: Basra Körfezi

(<http://gulf2000.columbia.edu/maps.shtml>)

İran Yüksek Milli Güvenlik Konseyi, bu konu hakkındaki görüşünü şu şekilde iddia ediyordu: İran toprakları hakkında iddia edilenler bölge emniyetinin yararına değildir. İran

²⁹¹ Island Dispute Between Iran and the UAE, <http://www.american.edu/ted/abumusa.htm>

İslam Cumhuriyeti hiç ön şart koşmadan, 1971 anlaşmasına göre BAE ile dostça görüşmelere hazırdır. İran, bölgede jeostratejik ve jeoekonomik açıdan önemli bir geçiş noktası olan Hürmüz Boğazı yakınındaki Ebu Musa Adası üzerinde hiçbir şekilde siyasetini değiştirmiş değildir ve geçmişteki anlaşmaya saygılıdır. İran, tüm komşularının milli egemenliklerine saygılı ve toprak bütünlüğü ve milli egemenliği üzerindeki hiçbir iddiayı kabul etmeyecektir. İran, Basra Körfezi ülkeleriyle olan ilişkilerini siyasi, iktisadi ve kültürel olarak geliştirmek istese de, bazı Körfez İşbirliği ve Arap Birliği oturumlarında İran bu üç adayı işgal etmekle itham edilmiştir. Üç adalar sorunu İran İslam Cumhuriyeti'nin, Basra Körfezi'nde bugüne kadar halledilmemiş ve yakın gelecekte de çözülmesi zor görülen bir sorundur²⁹².

b.) İran'ın Diğer Ortadoğu Ülkelerine Yönelik Politikası

İran'ın Ortadoğu dış politikasının asıl amacı ideolojik kimliğini hem ülke içinde hem de dışında sempatican kitleler arasında güçlü tutmaktır. İran bu amaçla medyatic politikalara ağırlık vermektedir. Örneğin İran, Filistin sorununu uzlaşmaz bir tarzda sahiplenerek İslam ülkeleri kamuoyunda prestij kazanmaya ve Sünni topluma yakınlaşmaya çalışmaktadır. Son dönemlerde bölgede meydana gelen gelişmeler İran'ın, Ortadoğu dengelerini değiştirebilecek en önemli aktörlerden biri olduğunu göstermiştir. İran sahip olduğu güçlü bölgesel konumu nedeniyle bölgede patlak veren pek çok sorunun çözümlenmesine katkı sağlayacak bir etkiye sahip olma potansiyeli taşımaktadır. Bunu yanında İran bölge dışından bir güç tarafından tehdit edildiğinde bölge sorunlarını alevlendirebilecek bir etkiye sahip olduğu da göz ardı edilmemesi gereken önemli bir gerçektir²⁹³.

Genel olarak Ortadoğu ülkelerinin, ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin bölgeye gelmesiyle birlikte Batı karşısındaki önceden var olan yaklaşımlarıyla paralel olarak İran ile olan ilişkilerinde de bir takım değişimler gözlemlenmektedir. Bölge ülkeleri; ekonomik, ticari, politik ve stratejik değişimleri ilişkilerinde ön planda tutmaya başlamışlardır.

İran'ın Ortadoğu'daki dayanak noktaları:

- Irak'taki Şii çoğunluk,
- Lübnan'daki Şiiler,

²⁹² Hamid Behzadi, a.g.e., s. 46-54

²⁹³ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

- Filistin direniş hareketleri,
- Sünni köktendinci gruplardır²⁹⁴.

İran'ın bölgedeki temel dış politika açılımları:

- Bölgesel hakimiyet, özellikle de etki alanı içinde ekonomik ve kültürel hakimiyet,
- Etki alanının genişletilmesi,
- Bölgesel istikrar,
- Irak'ın toprak bütünlüğü,
- ABD karşıtlığı²⁹⁵

1.) İran'ın Irak Politikası

İrak'ın 20 Mart 2003 tarihinde ABD'nin önderliğindeki koalisyon güçleri tarafından işgaliyle başlayan süreç, Irak'ta ve Ortadoğu'da etkilerini sürdürmeye devam etmektedir. Kısa sürede biten savaş neticesinde Irak'ta Saddam Hüseyin ve Baas sonrası yeni bir dönem başlamıştır. Irak'ın Ortadoğu'da ilk defa Şii hakimiyetindeki bir Arap ülkesi haline gelmesi ve bölgede ortaya çıkan 'Şii kuşağının' önemi ve etkileri uluslararası kamuoyunda İran'ı öne çıkaran tartışmaları başlatmıştır. Bunun en önemli nedeni ise Kısa ve uzun vadede bu süreçten en çok kazanç sağlaması beklenen ülkenin İran olduğu gerçeğidir. Irak'ta Saddam Hüseyin, Afganistan'da Taliban rejiminden kurtulan İran'ın stratejik ağırlığı artmıştır. Irak'ı kendi arka bahçesi olarak gören İran, Irak'ın geleceğinde anahtar rol oynayan ABD'den sonraki en etkin güçtür²⁹⁶.

Federal ve demokratik bir süreçte Irak'ın, Şii Arapların merkezi hükümete ve dış politikaya hakim olduğu bir ülkeye dönüşmesi İran için büyük bir avantaj olarak nitelendirilmektedir. İran'ın Irak'taki nüfuzunun yanı sıra Lübnan'daki Şii Hizbullah ve Emel Hareketi üzerindeki etkisini göz önünde tuttuğumuzda, bölgede, İran önderliğinde bir "Şii ekseninin" oluştuğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Ancak İran açısından dezavantaj olarak görülen nokta ise, ABD'nin bölgede artan askeri varlığı ve bunun ABD-İran ilişkileri

²⁹⁴ Abbas Maleki , a.g.m, <http://www.salamiran.org/IranInfo/State/Government/Foreign/maleki.html>

²⁹⁵ Cevad Atağat, a.g.e., s. 102-123

²⁹⁶ Berna Gürkaş, " İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği", <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>

bakımından muhtemel yansımalarıdır. ABD askeri bakımdan bölgede yoğunlaşmakta, İran'ın düşmanlarını devirdiği yerlere kendisi askeri bakımdan yerleşmektedir²⁹⁷.

Batı müdahalesi sonucunda en gergin alanlardan biri haline gelen Irak, İran'ın yakın bölge politikası için bir yaşam alanı sunmaktadır. Irak'ta son 3 yıldır süregelen istikrarsızlık Lübnan, Gazze ve Batı Şeria'da var olan bölgesel çatışma dinamiklerinde beklenmedik bir artışın meydana gelmesinde etkili olmuştur. Sahip olduğu tarihsel bağlamda İran'ın Irak politikası İran-İrak savaşı tecrübesi göz önünde bulundurulmadan anlaşılabilir. İran'ın temel stratejik kanaati bundan sonra Irak'tan İran'a yönelik askeri bir tehdidin yeniden belirmesine müsaade etmemektir. Irak'ta beliren durum iki ülke arasında müzakere sürecinin önünü açmış ve bir o kadar Irak hükümeti için İran'ın liderliğine karşı bir sempati duyuluyor olsa da Amerikanın askeri varlığı ve yarı federal bir yapının varlığı İran'ın ekonomik ve askeri çıkarlarını etkilemektedir.

İran'ın Irak'ta mevcut olan istikrarsızlıktan yararlanarak kendi çıkarlarına yönelik uygun bir çevre oluşturma çabası içinde olduğu düşüncesi yaygındır. Özellikle Irak yönetiminde etkin olan Şiiler ve Kürtler müttefikleri için lojistik, finansal ve askeri destek temin etmektedirler. Koalisyon güçlerinin şifai onayı sayesinde özellikle de güneyde İran tarafından kurulan ve mali olarak desteklenen hükümet dışı organizasyonlar Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonra Irak'ta dengeleyici güçler olarak algılanmaktadırlar. Fakat Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı olarak seçilmesini takiben Amerikan ve İngiliz yetkililer açıkça İran'ın Şiilerin kontrolü altında olan bölgelerde İran'ın etkinliğini eleştirerek İran'ı Iraklı direnişçileri eğiterek silah desteği sağlamakla suçlamaya başlamışlardır. Ahmedinejad, Irak'ı batılı güçlerin bir fiyaskosu olarak görmekte ve eninde sonunda bölgeden çekilmek zorunda kalacakları inancını taşımaktadır²⁹⁸.

Bu durum Amerika'nın Irak Büyükelçisi ve İranlı yetkililer arasında diyalog kurma çabalarını Hamaney'in açıkça desteklemesine karşılık Ahmedinejad görülmemiş bir tutum sergileyerek görüşmeleri gereksiz olarak nitelendiren açıklamalarda bulunmuştur. Sonuç olarak görüşmeler diplomatik baskı altında dağıldı. Fakat bununla birlikte Ahmedinejad'ın

²⁹⁷ Mehmet Şahin, a.g.m., s. 41-43

²⁹⁸ Babak Ganji, **A Shi'i Enclave? Iranian Policy Towards Iraq**, <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&ord51=Title&id=28835>

müdahalesi İran'ın iç politika dinamiklerini açığa çıkarmıştır. İlişkilerin kesilmesi sonucunda Koalisyon güçleri ve İran arasında tansiyon yükselmiştir. Özellikle Irak'ta direnişçileri desteklemekle suçlanan Devrim Muhafızlarının İran'ın Huzistan Eyaletinde konuşlandıkları bildirilmektedir²⁹⁹.

Bağdat'ın düşmesinden sonra İran'ın Irak politikasını, Iraklı Şiiileri çevrelemek ve ABD ile işbirliği yapmak şeklinde iki eksen de değerlendirilmek mümkündür. İran, Iraklı Şiiilerin önde gelen isim ve güçleri ile bunların rakibi diğer Şiiileri de kontrol etmeye çalışmaktadır. İDYK, Muktada El-Sadır ve Dava Partisi gibi Iraklı Şiiilerin etkili parti ve hareketleri İran ile yakın ilişki içindedir. İran, diğer küçük Şii güçleri de kendi kontrolüne almaya çalışarak, siyasi arenada herhangi bir Şii başarısından faydalanmaya çalışmaktadır. İkinci eksen, (ABD'nin yeşil ışığı doğrultusunda) İran istihbaratının Irak topraklarında varlık göstererek, stratejisinin gerçekleşmesini sağlamaktır. Yönetimin Iraklılara devredilmesinden sonra Irak devlet organlarında İran'ın etkisinin inkar edilmesi mümkün değildir. Yoksullara yardım, gıda malzemesinin dağıtılması, kutsal mekanlara ziyaretlerin düzenlenmesi amacı altında 20'ye yakın istihbarat bürosunun bulunduğu sıkça dile getirilen bir olgudur. Irak istihbarat başkanı Muhammet El Şhwani, İran istihbaratının izin vermemesi nedeniyle güney illerinde Irak istihbaratına ait büro açmakta başarısız olduklarını bildirmiştir. Son günlerde El Şhwani, İran'ın yönettiği beş ruhsatsız radyonun Bağdat'ta yayın yaptığını dile getirmiştir. İşgalden sonra açılan El Feyha, El Furat ve El Enwar gibi bir çok tv kanalı ve gazete, İran tarafından finanse edilmektedir³⁰⁰.

ABD'nin İran konusunda en büyük problemi, İran'ın Irak'taki en etkili güç olmasıdır. Irak resmi kaynakları özellikle de Basra ve Bağdat gibi yoğun nüfuslu şehirlerde İran'ın faaliyetlerinin arttığı konusunda uyarılarda bulunmaktalar. Basra üzerinde İran'ın politik ve askeri etkinliğinin gücü açıkça görülmektedir. Şu anda Basra'da meydana gelenler farklı Şii partiler arasında ekonomik ve siyasi alanda kontrolü ele geçirme savaşı olarak tasvir edilebilir. Hükümetin başına kimin atanacağını kontrol eden ya da yerel polis teşkilatının

²⁹⁹ Abbas Maleki , a.g.m, <http://www.salamiran.org/IranInfo/State/Government/Foreign/maleki.html>

³⁰⁰ Middle East Report, Nr. 38: Iran in Iraq - How Much Influence? International Crisis Group <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=27457>

başına geçecek kişiyi belirleyen güç şehirdeki sosyal güçlerin üzerinde de etkinlik sağlayabilmektedir³⁰¹.

Bu durum Sadr hareketinin bir kolu olmasına karşılık Mukteda el Sadr'a rakip olan Fadilah partisinde daha iyi görülmektedir. Fadilah petrol denetimini elinde bulundurduğu dönemde Basra petrol sahaları Fadilah üyeleri tarafından yönetilmiştir. Başbakan Nuri el Maliki bu durum karşısında Basra'yı eyalet statüsüne getirerek Fadilah'ın etkinliğini kırmıştır. Oysa sadece Fadilah değil bölgede etkin olan bütün partiler siyasi ve ekonomik rant peşinde koşmaktadır.

Irak İslam Devrimi Yüksek Mahkemesi ve onun silahlı kolu Bedir Tugayları Basra'da mantıklı siyasi kazanımlar elde etmektedir. Bu durum önem arz etmektedir çünkü İDYK'nin vizyonu Fadilah'tan oldukça farklıdır. Fadillah'ın, bütünü ile gücünün temellendiği yer olan Basra üzerine yoğunlaşmıştır. İDYK ise Basra'ya daha geniş bir perspektiften bakmaktadır. Kerbela, Necef gibi kutsal şehirler ve Basra'yı da içine alan bir açıdan yaklaşmaktadır. Bu manzara İran'ın jeopolitik çıkarlarıyla örtüşmektedir. İDYK'nin etkinliği her geçen gün İran desteğiyle kuvvetlenmektedir. İran, Sadr Hareketi (Mukteda Sadr Irak ulusalcılarından biri olarak sayılır) ve Fadilah ile kıyaslandığında İDYK'nin Irak Şii partilerinin beşat gücü olmasından yana bir tutum sergilemektedir³⁰². İran açısından Irak'ın güneyinde etkinliğinin devamlılığı stratejik bir önem taşımaktadır. Aslında Irak'taki her Şii partinin İran ile sıkı bağları olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda Irak'ın güneyinin siyasi yapısının İran denetiminde olduğu beklenmektedir.

İran'ın varlığını gösterdiği tek bölge Irak'ın güneyi değildir. İran'ın varlığı açık olarak Irak'ın Kürt şehirlerinde de hissedilmektedir. (Özellikle Süleymaniye ve Erbil'de.) İran aynı zamanda ABD karşısında faaliyet gösteren Sünni Arapları destekleyerek kendisine kaynak sağlamaktadır. Hatta ABD ile savaşmak için her türlü desteği kabul eden El Kaide bile İran'ın destek verdiği gruplar arasındadır³⁰³.

³⁰¹ Henry C K Liu, "Iran and the failed US Iraq polic",
http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/IC21Ak03.html

³⁰² Middle East Report, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=27457>

³⁰³ Babak Ganji, a.g.e.,
<http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&ord51=Title&id=28835>

İran'ın Irak'taki stratejisi:

İran'ın Irak'ta oynadığı rolün anlaşılabilmesi için, İran'ın Irak'taki hedeflerini tespit etmek gerekir. Öncelikle İran, Irak'ı Şii dünyasının liderliğini üstlenme amacının ilk adımı olarak görmektedir. Irak, İran için doğal stratejik derinlik sayılmaktadır. Çünkü İran'a karşı mühtemel her türlü saldırı ya da rejimin değiştirilmesi girişimlerine karşı ilk savunma hattı konumundadır. Ayrıca İran, Irak'ı nükleer projesi çerçevesinde uluslararası pazarlıklarda baskı unsuru olarak kullanmayı hedeflemektedir.

Ayrıca İran, Şii dünyasının ruhani liderliğini üstlenmek istemektedir. İran, kendini dünya Şiiliğinin siyasi başkenti saymaktadır. Ancak Necef 'in varlığı nedeniyle, İran'ın, Şiiliğin birinci "ruhani merci" olması engellenmektedir. Saddam döneminde Necef 'in rolünün zayıflaması, İran'daki Kum'un rolünün artmasına yol açmıştır. Ancak işgalden sonra Necef 'in yeniden eski rolünü kazanması Kum'un beklentilerini sona erdirmiştir. Bu açıdan bakıldığında Irak'ın istikrarlı olması, İran'ın çıkarlarına hizmet etmemektedir. Irak'taki demokrasi uygulamasının başarılı olması ve bir bütün olarak kalması, Şiilerin iktidar olması ve kuvvetlenmesi anlamına gelmektedir. Bu durum, İran'daki Velayet Fakih üslubunu kabul etmeyen Irak Şiiliğinin ve dolayısıyla Necef 'in İran'daki Kum'a rakip haline gelmesine yol açabilir. Bütün bunlara rağmen, Irak'ın bölünmesi durumunda, Şiilerin İran'ın kontrolüne girme olasılığı fazladır. İki ülke arasında Baas rejiminin engellediği ekonomik, sosyal, kültürel ve dini etkileşim bu yeni dönemde hızla artacağı tahmin edilmektedir³⁰⁴.

Bu etkileşim, diğer bölgesel aktörleri Pakistan'dan Lübnan'a kadar uzanan coğrafyada bir Şii Kuşağı'nın³⁰⁵ oluştuğuna dair bir endişeye sevk etmektedir. Nüfus oranlarına bakıldığında, Bahreyn'in % 60'ı, Kuveyt'in % 30'u, Suudi Arabistan'ın % 14'ü, Lübnan'ın % 32'si Şii'dir. Bazı değerlendirmelerde bu listeye 12 İmam Şiiliği dışında kalan ve Yemen nüfusunun % 73'ünü oluşturan Zeydiler ile Suriye'deki Nusayriler de eklenmektedir. Bu politik kuşak aynı

³⁰⁴ Babak Ganji, a.g.e.,

<http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&ord51=Title&id=28835>

³⁰⁵ Dünyadaki bir milyar üç yüz milyon Müslüman nüfusunun yaklaşık yüz otuz milyonu İslam dininin Şii mezhebini oluşturmaktadır. Bu Şii nüfusunun büyük çoğunluğu Pakistan ile Lübnan arasındaki bölgede yaşamaktadır. İran, Irak, Bahreyn ve Azerbaycan'da Şiiler çoğunluğu oluşturmaktadır. Lübnan'da ise en büyük dini grubu teşkil eden Şiiler Körfez Ülkeleri, Suudi Arabistan, Pakistan ve Afganistan'da önemli bir oranda mevcuttur. Ayrıca Hindistan, Tacikistan ve Doğu Afrika'da da Şii nüfus bulunmaktadır.

zamanda, İran, Bahreyn, Suudi Arabistan'ın doğu eyaleti ve güney Irak ekseninde şekillenen, Şiiilerin kontrolünde bir 'petrol kuşağı' anlamına gelmektedir.

Bütün bu nedenlerden ötürü ABD'nin Irak'ta başarısız olmasının İran'ın lehine olduğu görülmektedir. Yaşanan bu süreçte Amerikan yönetiminin Irak'ta istikrarı sağlamak için İran'a muhtaç olduğu tezi giderek gündeme taşınmaktadır³⁰⁶.

Irak'ta istikrarsızlık devam ettiği sürece Tahran bundan faydalanacaktır. Bu faydalar şöyle sıralanabilir:

- ABD'nin Irak'ta başarısız olması sağlanacak,
- Bir sonraki hedefin İran olması engellenebilecek,
- Ülkede istikrarın sağlanması için komşu ülkelerin desteğine ihtiyaç duyulacak ve İran bundan fazlasıyla yararlanmağa çalışacak (Şu anda Irak'ta en fazla etkin olan komşu ülke olan İran, komşu ülkelerin Irak'ı istikrara kavuşturma yönündeki çalışmalardan en fazla karlı çıkan ülke olmayı planlamaktadır. İran, Irak'ın merkezi hükümeti ile olduğu kadar Şii gruplarla da iyi ilişkiler içindedir)
- ABD'nin Irak'tan çekilmesi gündeme gelebilecek,
- Irak gündemde olduğu sürece İran'ın nükleer çalışmaları geri plana itilecek,

Bu noktadan hareketle İran'ın Irak'taki politikasını kapsamlı bir istikrardan sakınarak, Irak toprak birliğini savunmak, Irak'ta Şiiilerin kontrolünde olan dost bir hükümetin oluşturulmasına destek olmak ve en önemlisi de ABD'nin Irak'la meşgul kalmasını ve belli bir ölçüde zor duruma düşmesini sağlamak şeklinde özetlemek mümkündür³⁰⁷.

Ortadoğu'da ortaya çıkan Şii eksenini İran için fırsat ve sorunları iç içe barındırmaktadır. İran'ın önündeki en önemli engeller ABD, Sünni Arap devletleri, İsrail ve Şiiilikteki farklılıklardan kaynaklanan engellerdir.

ABD Engeli: İran İslam Devrimi sonrasında ABD İran'ı çevreleme politikası uygulamaya başlamıştır. Bu nedenle Taliban ve Saddam rejimlerinin son bulmasıyla İran'a komşu olan ABD, Şii eksenini İran'ın kontrolüne bırakmayacaktır.

³⁰⁶ Henry C K Liu, a.g.m., http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/IC21Ak03.html

³⁰⁷ Middle East Report, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=27457>

Suni Arap Engeli: İran'ın Şii Araplar üzerinde nüfuz kurmaya çalışması Sünni Arap devletlerinin İran'a karşı politika geliştirmelerine neden olmaktadır. İran'ı Körfez bölgesinden uzak tutmak için 1981 yılında kurulan Körfez İşbirliği Örgütü buna örnek gösterilebilir. Ayrıca bölgede çıkarı olan devletler İran öncülüğünde karşı karşıya gelen Şii Arap ve Sünni Arap eksenini birbirine karşı denge unsuru olarak kullanmaktadırlar.

Ayrıca Suudi Arabistan'da etkin olan Vahhabilik, Şiiliği kabul etmemekte ve 'küfür' olarak görmektedir. Merc-i taklit olarak Ayetullah Sistani'yi takip eden Suudi Arabistan'daki Şii nüfus (%14) doğudaki petrol bölgelerinde yaşamaktadır ve komşu Bahreyn ve Kuveyt'teki varlıkları da düşünüldüğünde önemli bir etkileşim alanı ortaya çıkmaktadır³⁰⁸.

ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra nüfusunun %60-65'ini oluşturan Şiilerin yönetimde etkinlik kazanmasıyla Arap Birliği üyesi Şii bir Arap devleti gündeme gelmiştir. Arap ülkelerinin en büyük korkusu Irak'ın küllerinden bölgede bir Şii hilali oluşmasıdır. Özellikle de Şii nüfusa sahip olan Bahreyn ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde ABD'nin bölgeye yönelik politikasından İran'ın uzun vadede karlı çıkabileceği düşüncesi vardır. Sünni ve Şiilerin çatışma alanı haline gelen Irak'ta Sünni Arap devletlerinin Sünnileri, İran'ın ise Şiileri desteklemesi nedeniyle İran ile Sünni Arap devletleri arasında örtülü bir çatışma görülmektedir. Şii nüfus barındıran Sünni Arap devletlerinin yöneticileri bölgesel dengelerin İran'ın lehine kayarak Şiiliğin güçlenmesinden endişe duymaktadırlar. Şii kuşağından Sünni Arap ülkelerinin endişe duymasının en önemli gerekçesi ise, bu kuşağın petrol bölgelerini kontrol edecek olmasıdır. Sünni Arap liderlerin, İsrail'in Lübnan'ı bombalaması ve Hizbullah ile çatışması karşısında sessiz kalmaları Hizbullah'ın İran ile olan yakın ilişkisinden duydukları rahatsızlığın bir göstergesidir. Sonuç olarak, bölgedeki Arap ülkeleri Irak'ın güçlü bir Arap ülkesi olarak bölge denkleminde çekilmesini ve bu denklemin İran merkezli bir Şii kuşağı tarafından doldurulması ihtimalini endişeyle karşılamaktadırlar³⁰⁹.

İsrail Engeli: İsrail'in kuruluşundan (1948) 1979 İran İslam Devrimine kadar geçen sürede İran ile ilişkileri stratejik ilişki düzeyindeydi. İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra İran, ABD'yi "Büyük şeytan", İsrail'i ise "Küçük şeytan" olarak

³⁰⁸ Mehmet Şahin, a.g.m., s. 43-51

³⁰⁹ Henry C K Liu, a.g.m., http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/IC21Ak03.html

tanımlamıştır. İsrail'i tanımayan ve Ortadoğu'daki sorunların ana sebebi olarak nitelendiren İran, İsrail'e karşı faaliyette bulunan Hizbullah gibi örgütlere destek vermiştir. İsrail, İran'ın kendi sınırları dışındaki Şii'leri kullanarak bölgede güçlü hale gelmeye çalışmasını ve İsrail'e karşı faaliyetlerde bulunmasını kendi güvenliği için tehdit olarak görmektedir. Bu nedenle Lübnan Hizbullah'ını İran'ın Lübnan'daki uzantısı olarak gören İsrail, İran'ın bölgede güçlü bir aktör olmasını engellemek istemektedir. İsrail, İran'ın Şii eksenindeki nüfuzunu etkisiz kılabilmek için bölgede etkin önemli aktör olan stratejik müttefiki ABD ile birlikte İran'ı çevreleme ve zayıflatma politikası sürdürmektedir. İran'ın Lübnan'da Hizbullah'ı desteklemesine karşılık İsrail de Kuzey Irak'ta Kürtlerle işbirliği yaparak İran'ı çevrelemektedir. Ayrıca Hizbullah'a karşı İsrail'in yürüttüğü savaş örtülü olarak İran-İsrail çatışması olarak değerlendirilmektedir³¹⁰.

Sonuç olarak İran, Iraklı Şii'ler bağlamında çeşitli politikalar takip etmekte ve mümkün olan kartları oluşturmaktadır. İran hem ılımlıları hem de radikalleri desteklemektedir. İran'ın Irak Şii'lerine yönelik politikası İran destekli ve Irak asıllı Şii'ler arasında sorunlara yol açmaktadır. Bu durum Şii ittifakını büyük ölçüde etkilemektedir. İran'ın ABD ile olan ilişkileri Irak'taki politikasını yönlendiren önemli faktörlerden biridir. Mevcut durumda Irak, İran'ın ön cephesi konumuna gelmiştir. Irak'ın işgal edilmesi Arapların Irak'ın geleceği konusundaki rollerinin kısıtlanmasına yol açarken, İran'ın Irak'taki rolünü artmıştır. Hatta İran'ın Irak'taki rolünden ziyade, Irak'ın geleceğini ne kadar etkileyebileceğinin hesabı yapılmaktadır. İran'ın, izlemekte olduğu politikalarının başarılı olması ve Irak'taki beklentilerinin gerçekleşmesi durumunda bölgesel gücü artacaktır. İran hem uluslar arası hem de bölgesel kuşatılmışlığını bölgede ortaya çıkan Şii kuşağını dış politikası için bir çıkış yolu olarak görecektir. Şii kuşağı İran için önemli bir dış politika aracı olarak görülebilir. İran'ın, Irak'taki stratejisinin başarılı olması Arap ülkelerinin çıkarlarına ters düşmektedir. Ayrıca Arap ülkeleri, İran'ın Irak'taki nüfuzundan değişik açılardan endişe duymaktadır. Bunlar şöyle özetlenebilir: İran'ın Irak'a müdahale etmesi, Irak'ta iç savaşın çıkmasına ve bölünmesine yol açabilir. Dolayısıyla İran'ın bölgede en büyük bölgesel güç haline gelerek oluşturacağı tehditten endişe duyulmaktadır³¹¹.

³¹⁰ Mehmet Şahin, a.g.m., s. 43-51

³¹¹ Middle East Report, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=27457>

İran ise hem ABD ve İsrail'i engellemek hem de Batı yanlısı Sünni Arap yönetimleri zayıflatmak için bölgedeki İslamcı gruplara verdiği desteği arttırmıştır. Ahmedinejad'ın ABD'ye karşı koyması ve İran'ın devrim ihracı politikası Batı yanlısı Arap liderler tarafından tedirginlikle karşılanmaktadır. Filistin sorunu karşısında Arap diplomasisinin ılımlı tutumuna karşılık Ahmedinejad'ın İsrail ve ABD hakkındaki cesur açıklamaları birçok Arap ülkesinde halk tarafından direnişin sembolü olarak kabul görmektedir³¹².

2.) İran'ın Lübnan Politikası

Lübnan, tarihsel olarak İran'daki Şii ulemanın kaynağıdır. Bu nedenle Lübnan-İran arasındaki organik bağ hiçbir zaman kopmamıştır. İran'ın Lübnan Şiiileri üzerindeki etkinliği, Basra Körfezi dışında İran'ın Ortadoğu'da etkin olmasını sağlayan en önemli dayanak noktasıdır. Ayrıca Lübnan Şiiileri İran benzeri bir dinsel örgütlenmeye sahiptirler. Bu nedenlerden ötürü Ortadoğu'da İran ve Suriye tarafından desteklenen ABD karşıtı tepki hareketinin başında Lübnan Hizbullah'ı³¹³ gelmektedir. Ayrıca Lübnan, 1980'li yıllardan günümüze İran ve Amerika arasındaki yüzleşmenin uygulama alanıdır. Hizbullah Amerika, İsrail, İran ve Suriye arasında bir nevi etkileşim unsuru olmuştur. Bu durumu kanıtlayan son gelişme ise Temmuz 2006'da Hizbullah İsrail savaşının³¹⁴ patlak vermesidir. İsrail ve Hizbullah arasına yaşanan çatışma gerçekte İran ile ABD ve İsrail çekişmesini yansıtmaktadır. İran'ın Hizbullah'a verdiği desteğin stratejik noktasını Hizbullah'ın İran'a İsrail ve ABD'ye karşısında geniş bir mücadele alanı oluşturma olanağı sunuyor olmasıdır³¹⁵.

³¹² Babak Ganji, a.g.e.,

<http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&ord51=Title&id=28835>

³¹³ Hizbullah, İsrail'in Güney Lübnan'ı işgal etmesi üzerine İran'ın gönderdiği 2 bin Devrim Muhafızı'nın desteğiyle Beka Vadisi'nde kuruldu. İsmi "Allah'ın Partisi" anlamına geliyor. Şubat 1985'te yayımladıkları manifestoda amaçlarını açıkladılar: "İslam'ı Batı emperyalizmine karşı korumak , Lübnan'da adil bir İslam rejimi kurmak, İsrail devletini Ortadoğu'dan silmek."

³¹⁴ 12 Temmuz 2006 tarihinde Hizbullah militanlarının sınırı geçerek, üç İsraili askeri öldürmesi ve ikisini rehin alması ve karşılık olarak İsrail'in askeri operasyon başlatması üzerine patlak veren savaş, BM Güvenlik Konseyi'nin 1701 sayılı kararının taraflarca onaylanması ile son bulmuştur. 14 Ağustos'ta taraflar arası ateşkes yürürlüğe girmesine karşın, krizin tam anlamıyla çözümlenmemiştir. 33 gün süren çatışmalar sonunda tarafların tümü ağır kayıplar vermişler ve bu çatışmaya girerken amaçladıkları hedeflerin hemen hiçbirine ulaşamamışlardır.

³¹⁵ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

Hizbullah

Hizbullah'ın kuruluşu 1982 İsrail işgali sırasında şekillenmeye başlamakla birlikte, kuruluş tarihi tam olarak bilinmemektedir. 1982-1985 tarihleri arasında pek çok küçük grup Hizbullah adını kullanarak eylemler yapmıştır. Bununla birlikte örgütün çekirdeği Hüseyin Musavi'nin liderliğinde kurulan İslami Emel'e dayanmaktadır. Örgüt sözcüsü Şeyh İbrahim el-Emin'in "Hizbullah Programı"nı okuduğu 16 Şubat 1985 tarihinden sonra tek ve organize bir Hizbullah hareketinden söz etmek mümkündür³¹⁶.

Hizbullah 1985'ten itibaren Lübnan siyaset sahnesinde etkin olarak yer almıştır. İdeolojisi Ayetullah Humeyni'nin söylemleri ile çizilen Hizbullah'ın, kuruluşundan bugüne daha katılımcı bir siyasi çizgiye kaydığı söylenebilir. Örgütün Lübnan iç siyasetine yönelik yaklaşımında önemli değişimler yaşanmıştır. Lübnan'ın mevcut yönetim yapısına muhalif olan Hizbullah, 1990'ların başından itibaren gerek seçimlere katılarak, gerek dönemsel koalisyonlar yoluyla ve gerekse sonradan meclis ve hükümetlerde yer alarak bu konudaki tavrını yumuşatarak sistem içinde yer almaya başlamıştır. Örgüt, kuruluşundan bu yana sürdürdüğü sosyal destek hizmetleri sayesinde tabanını genişletmiş ve halkın gözünde örgüte duyulan saygı ve sempatinin artmasını sağlamıştır. Hüseyin Musavi'den sonraki Hizbullah lideri Abbas Musavi'nin 1992 yılında İsrail'in suikastı sonucu hayatını kaybetmesi örgütü yeni bir dönemin içine sokmuştur. Musavi'den sonra örgütün Genel Sekreteri seçilen ve bu görevi halen sürdüren Hasan Nasrallah, Hizbullah'ı siyasi ve askeri açıdan dönüştürerek örgütün bugünkü güçlü konumuna gelmesinde önemli rol oynamıştır. 2000 yılında İsrail'in Güney Lübnan'dan çekilmesi Hizbullah'ın başarısı olarak görülmüş, gerek Lübnan'da gerekse Arap ve İslam dünyasında Hizbullah'a ilişkin algıların değişmesine neden olmuştur. Suriye ve İran ile yakın ilişkisini eskiden bu yana sürdüren örgüt, uluslararası arenada ABD-İsrail eksenine karşılık Avrupa ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirmeye özen göstermiştir³¹⁷.

³¹⁶ Kamal Nazer Yasin, "Iranian caution in Lebanon", <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=16525>

³¹⁷ Sune Haugbolle, The Alliance between Iran, Syria and Hizbollah and its Implications for the Political Development in Lebanon and the Middle East, Danish Institute for International Studies (DIIS), Copenhagen <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=27033>

Bağlantılar

Lübnan ve İran arasındaki bağlantı oldukça derin ve karmaşıktır. Burada sadece din unsurunu birlikteliğin temel nedeni olarak değerlendirmek yanlışlık olur. Hizbullah ve İran bağlantısı Batıya karşı uygulanan politika, modernizm ve küresel politikalarındaki değişimlerle paralel giden bir çok açığı içinde barındırmaktadır.

16. yüzyılda Şah İsmail 12 İmam Şia'sını Safevi Devletinin resmi dini olarak açıklayarak Şii tebliğcileri kendi topraklarına davet etmiştir. Halkı bilgilendirmek ve bu dine davet etmek için İran'daki din adamları sınıfının çoğu Irak'taki Necef, Lübnan'daki Cabal Ama ve İran'ın Kum kentlerinde eğitim alan din ve ilim adamlarıdır³¹⁸.

Bu nedenle Şii yükselişinin lideri Musa El Sadr 957 yılında topluluğun liderliğini üstlenmek için Lübnan'a gelmiştir. Sadr öğrencilik yıllarında oldukça devrimci bir akademisyendi. Şah ve din adamları karşıtı bir politika içerisindeydi. Onun Lübnan'daki varlığı sonraki dönemlerde ülkede etkili olacak İranlıları da etkilemiştir. 1978 yılında Libya'da yakalanana kadar İran devriminde ve daha sonrasında önemli bir rol oynamıştır. 20. yüzyıla doğru İran'ın siyasi eğilimlerinin merkezi olan ülke Lübnan'dır. Beyrut Amerikan Üniversitesinde okuyan öğrenciler, akademisyenler ve din adamları bu hareketlerde başı çekmekteydi. 1920'de Irak'ta İngiltere karşıtı Şii destekli gerçekleşen başarısız isyan sonucunda bir çok din adamı Lübnan'a kaçıp sığınmıştır. 1950'lerde birçok İranlı muhalif Lübnan'a yerleşmişti. 1963'deki Şah'ın Beyaz Devriminden sonra Fedayen ve Mocaheaden El Halk gibi dini ve radikal gruplar Beyrut'tan çekilmişlerdir. Lübnan'daki İran karşıtı hareketlerin varlığına rağmen Lübnan hükümeti Şah rejimi ile yakın temaslar içindeydi. İki ülke arasındaki bu sıkı bağlar İran toplumunun geniş kesimine yayılmıştır. Ayetullah Humeyni'nin kendisi de Irak Baas rejiminden kurtulduktan sonra Beyrut'a taşınma fikrini benimsemiştir. Aslında bu derin ve karmaşık bağlantıda bir çok çatışma noktası da vardı. Örneğin Beyrut bölünmüş bir şehirdi³¹⁹.

³¹⁸ Hezbollah, <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/hizballah.htm>

³¹⁹ Kamal Nazer Yasin, a.g.m., <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=16525>

İran Liberal Direniş Hareketinin kurucusu Mustafa Çamra sürgün günlerinde 1975 yılında Musa El Sadr ile Şii Emel Hareketinin kurucularından biri olmuştur. Lübnan Şiiileri İran'daki gelişmelerden etkilenmekte ve İran rejiminden destek görmekteydi. Ancak Şii Lübnan ve İran arasındaki bölünmeler Filistin'i destekleme konusunda su yüzüne çıkmıştır. Lübnan Şii nüfusu ve Filistin Kurtuluş Örgütü arasındaki gerilimin büyümesiyle FKÖ, Güney Lübnan'da konuşlanmış olan İsrail birliklerine terörist saldırılar düzenledi. Bu durum Şii topluluğundaki bölünmeleri daha da arttırdı. Mustafa Çamran Emel Hareketini sadece yeterince devrimsel olmamakla eleştirmekle kalmayıp Musa El Sadr'ı da sert şekilde eleştirmeye başlamıştı³²⁰.

Hizbullah oluşturulduğunda temel amacı İsrail'i yok etmektir ve bunun da ilk aşaması ise İsrail'in Lübnan'dan çıkarılmasıdır. Ancak İran ile olan bağı Hizbullah'ın bir diğer yüzü olarak değerlendirilmekteydi. İran-İrak Savaşının sona ermesinin ardından Cumhurbaşkanı olan Rafsancani'nin geliştirdiği içte baskıya fakat dışarı da ise pragmatist açılımlara dayalı politikaların benzeri Hizbullah içinde de yaşanmıştır.

Bu yüzden 1992 yılında Hizbullah ilk olarak Lübnan seçimlerine katıldı. Lübnan'ın çok dinli yapısının özelliklerini devam ettirecek daha ılımlı bir yaklaşım taraftarıydı. Aynı zamanda Hizbullah'ın Lübnan kamuoyunu etkileyebilmek için İsrail içindeki terör saldırılarını yönetmekten de kaçındığı gözlemlenmekteydi. Nisan 1996'da bir başka İsrail işgalinden sonra Hizbullah'ın meşruiyeti bir direnç hareketi olarak daha da sağlamlaşmıştır³²¹.

Lübnan siyasi sistemi Hizbullah'ın başarısına karşılık önemli bir meydan okuma ile karşı karşıya kalmıştır. Hizbullah, başta Emel olmak üzere diğer partilere rağmen politik zaferi elinde tutmakta kararlı bir tutum sergilemiştir. Diğer partilerin seçim itirazlarına rağmen seçim listesi sistemiyle Hizbullah parlamentoda sandalye elde edebilmiştir. Hizbullah'ın Lübnan seçim sistemine entegrasyonu ilk olarak hükümet içine katılımıyla sonuçlanmıştır. 2005 yılı kabinesinde Hizbullah 2 sandalye elde etmiştir. 1980'lerde Lübnan İran ve Amerika'nın karşılaşma alanında yer almaktaydı. 1982 yılında İsrail'in Lübnan işgali sırasında Şii Lübnanlılar arasındaki radikal gruplar Emel Hareketi ve İran desteği ile direnç

³²⁰ Danio Cristiani, "The Role of Iran and Syria in The Israel-Lebanon Crisis", www.pinr.com/report.php

³²¹ Sune Haugbolle, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=27033>

gösterdiler. Amerikan ve Fransız elçiliklerine gerçekleştirilen saldırılardan sonra ABD, Fransız ve diğer Batlı güçler birliklerini geri çekmişlerdir. Bu süreç 1991 yılında Suriye'nin Lübnan'da kontrolü ele geçirmesi ile sonuçlanmıştır. Ayrıca bu dönemden itibaren Lübnan, İran-ABD savaşında sınır bölgesi olmaya başlamıştır. Suriye'nin askeri varlığı Nisan 2005'e kadar sürmüştür. Başbakan Refik Hariri'nin öldürülmesinden sonra Beyrut'taki gösterilerin durdurulması karşılığında Suriye Lübnan'dan askeri gücünü çekmiştir. Suriye, Hariri'yi Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesi ve Hizbullah'ın silah bırakması konularında uluslararası baskı için lobi faaliyetleri yürütmekle suçluyordu. Bu uluslararası mücadele 2003 yılında Irak müdahalesine karşı duran Suriye'nin kırmak yönündeydi. Bu süreçte ABD 1984 yılında İran ve Suriye tarafından çıkarıldığı bölgeye 2004 yılında tam anlamıyla geri dönmesiyle İran ile karşı karşıya gelmiş oluyordu. Bu yeni yüzleşme Lübnan topraklarında gerçekleşeceğinin sinyallerini de vermeye başlamış ve 2006 yılında İsrail'in Lübnan'a düzenlediği askeri saldırılar ile de su yüzüne çıkmıştır. Bu saldırılarda İsrail, Hizbullah'a darbe vurmak, Suriye ve İran'a gözdağı vererek sağladıkları mühimmat desteğini kesmek ve bölgede kontrolü ele geçirmek, İran nükleer bir güce dönüşmeden, bölgede bağlantılı olduğu Hizbullah'ın gücünü kırmak istemiştir. Hizbullah'tan temizlenen Güney Lübnan sınırına Lübnan ordusu yerleştirilerek İsrail'in sınır güvenliği sağlanmış olacaktı. Operasyonun hedeflerinden biri de Hizbullah'ı Lübnan halkından koparmaktı. Bu nedenle vurulan hedeflerde sivil askeri hedef ayrımı gözetilmemiştir. Ancak İsrail'in planlarının tersine Hizbullah, Lübnan halkı nezdinde toplumsal meşruiyetini ve güvenilirliğini artırmıştır. İsrail'in bu saldırısı üstü kapalı olarak Amerikan desteğiyle gerçekleşmiştir. Saldırıların sonucunda ise başını İran'ın çektiği Irak direniş grupları, Suriye, radikal İslami gruplar ve Hizbullah'ın dahil olduğu Amerikan karşıtı bir ittifak meydana gelmiştir. İran'ın Lübnan'da Hizbullah'a verdiği askeri ve finansal destek sonucunda Hizbullah'ın İsrail karşısında elde ettiği başarı İran'ın bölgesel menziline ne derece genişlediğini doğrular niteliktedir. Ayrıca, Lübnan'a karşı gösterilen popüler destek İran'ın nükleer programı üzerinde yoğunlaşan ilgiyi azaltmıştır³²².

İran, İslam dünyasında ABD'ye açıkça kafa tutabilen ve bunu da güçlü bir söylem haline getiren tek güç imajı ile öne çıkmaktadır. Bu durum İran'ın anti-Amerikancılık söylemi üzerinden İslam dünyasının liderliğini hedeflediğinin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

³²² Danio Cristiani, a.g.m., www.pinr.com/report.php

Örneğin Filistin’de Kudüs’ün İsrail işgalinden kurtarılması söylemini dış politika söylemi olarak kullanan İran, temelinde tavizsizlik olan bu katı politikası sayesinde diğer İslam ülkeleri arasında öne çıkarak İslam kamuoyunda destek kazanmaya çalışmaktadır. İran ayrıca Mısır gibi ülkelerde faaliyet gösteren büyük Sünni köktendinci örgütler olan Müslüman Kardeşler ve İslami Cihat’a destek sağlamaktadır. Ancak İran’ın Filistin’de Hamas ve Lübnan’daki Hizbullah ile olan ilişkilerinin tersine, bu Sünni örgütlerle arasında organik bağlar yoktur. Hemen hemen tüm Ortadoğu ülkelerinde faaliyet gösteren ve geniş halk desteğine sahip olan bu örgütlerle yakın ilişkiler içinde olmak İran’a bölgede etkinlik olanakları sunmaktadır³²³.

3.) İran’ın Suriye Politikası

Suriye ve İran, ABD ve İsrail karşısında Hizbullah’ı destekleyen ittifaka dayalı yakın ilişkiler içindedir. Suriye-İran birlikteliğinde günümüze kadar herhangi bir dalgalanma görülmemiştir. İki ülke arasında uzun soluklu bir vizyon hep var olmuştur. Özellikle de 1990’ların sonlarında Hizbullah’ın İsrail karşıtı mücadelesi İran ve Suriye ilişkisinin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Hafız Esad’ın 2000 yılında ölümü ardından Suriye-İran ilişkileri yeniden canlanma eğilimi göstermiştir³²⁴.

Suriye’nin yeni Başkanı Beşar Esad, bölgedeki lider ülke konumunda olabilmek için bütün imkanlarını seferber ederek, Filistin İntifadasının başlamasını da fırsat bilerek bölgedeki militan gruplar üzerinde etkinlik sağlamıştır. Hizbullah’ın lideri Hasan Nasrallah’ın Şam’a gerçekleştirdiği düzenli ziyaretleri neticesinde Hizbullah-Suriye arasındaki bağlar güçlenmeye başlamıştır³²⁵.

Suriye-İran arasındaki direk ilişkiler ise kişisel ilişkiler ile daha da pekişmiştir. Beşar Esad ve İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi bir çok kez bir araya gelmişlerdir. Ayrıca Mahmud Ahmedinejad’ı Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazandıktan sonra ilk kutlayan ve İran’ı ilk ziyaret eden Beşar Esad’tır. Ahmedinejad, 2006 yılında gerçekleştirdiği Şam ziyaretinde aralarında Hizbullah, Hamas ve İslami Cihat Örgütünün de bulunduğu militan

³²³ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

³²⁴ Esther Pan, “Syria, Iran, and the Mideast Conflict”, <http://www.cfr.org/publication/11122/#4>

³²⁵ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

grupların liderleriyle görüşmüştür. Bu görüşmelerden elde edilen mesaj; Batıdan gelebilecek herhangi bir baskıya karşı İran ve Suriye'nin bu grupların desteği ile bağlantılı olacaktır. İran Dışişleri Bakanı Muttaki'nin, Hizbullah ve İsrail arasında patlak veren savaştan hemen önce Şam'ı ziyaret etmesi İran'ın muhtemel İsrail saldırısına karşı Suriye'ye desteği olarak değerlendirilmiştir³²⁶.

Fakat İran ve Suriye Irak'ın işgali konusunda farklı tepkilerde bulunmuşlardır. Kendisini ikinci hedef olarak gören Suriye rejiminin Irak müdahalesine tepki göstermesine karşılık İran bu saldırıyı eleştirmeyerek Saddam'ın Aralık 2004'te ele geçirildiğinde duyduğu sevinci de gizlemedi. Suriye açısından Irak üzerinde en büyük etkiye sahip ülke olarak İran ile federe Irak'taki Kürt bölgesini sınırlama konusunda ortak çıkarlarda birleşmek önemli bir avantaj olarak görülmektedir. Suriye, Kerkük'ün gelecekteki konumu konusundaki ilgisinin temelinde petrol hattının Kerkük'ten Basra'ya kadar yeniden açılarak İran'ın kontrolüne girmesi yönündeki beklentileri vardır³²⁷.

Sonuç olarak İran'ın Suriye ile olan stratejik müttefikliği güçlü ve devamlıdır. İranlılar için kağıt üstündeki bu ittifakın amacı İsrail karşısında caydırıcı olabilmektir. İran'ın Hizbullah'a verdiği destek için Suriye hayati önem taşımaktadır. Ancak İsrail'in askeri saldırıları karşısında Suriye'nin bizzat kendisinin etkin bir şekilde direniş gösterebileceği şüphelidir³²⁸.

4.2.3. İran'ın Kafkasya Politikası

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlıklarını elde eden Güney Kafkasya Cumhuriyetleri olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Rusya için birçok stratejik önem taşımaktadırlar. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin artan enerji ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen yeni uluslararası konjonktürde Kafkasya ve Orta Asya giderek artan bir önem kazanarak bölgesel ve küresel güçlerin rekabetine sahne olmaktadır.

³²⁶ Sune Haugbolle, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=27033>

³²⁷ Esther Pan, a.g.m., <http://www.cfr.org/publication/11122/#4>

³²⁸ Sune Haugbolle, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=27033>

Güney Kafkasya cumhuriyetleri küçük ve zayıf devletlerdir. Bu da söz konusu coğrafyada güç boşluğu doğurmuştur. Bu güç boşluğunu kimin dolduracağı 1990'lı yılların temel tartışma konusuydu. Günümüzde temel rekabet Rusya ve merkezinde ABD'nin yer aldığı Batı arasında yaşanmaktadır. SSCB'nin dağılmasından sonra elindeki ucuz doğalgaz karşılığında çevre ülkeler üzerinde politik, askeri ve ekonomik üstünlükler kurmaya çalışan Rusya, Güney Kafkasya devletlerini kendi doğalgazına bağımlı kılmayı başarmıştır. Bu durum, Rusya'ya söz konusu Güney Kafkasya devletlerinin dış ve iç politikalarına müdahale etme fırsatı vermektedir. Bu nedenden ötürü Güney Kafkasya ülkeleri dünyanın ikinci büyük doğalgaz rezervlerine sahip olan güney komşuları İran'a yönelmişlerdir³²⁹.

Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin karşı karşıya olduğu sorunlar dört başlıkta toplanabilir; İç siyasi yapı ve demokratikleşme, ekonomik sorunlar, etnik sorunlar ve uluslararası rekabet. Güney Kafkasya'daki en önemli sorun kümesini etnik çatışmalar oluşturmaktadır. Bunlar Azerbaycan'da Dağlık Karabağ, Gürcistan'da ise Abhazya ve Güney Osetya sorunlarıdır³³⁰.

İran dış politikasında Ortadoğu'dan sonra en önemli bölge olan Kafkasya ve Orta Asya, 1828-1991 döneminde tüm etnik-dinsel faktörlerin uygun olmasına rağmen kuzey sınırında sanal bir duvar gibi duran SSCB'nin varlığı nedeniyle İran'ın bölgeyle bağları kopuk kalmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, Kafkasya'da üç yeni devletin ortaya çıkması İran için önemli ilgi odaklarından biri olmuştur³³¹. Bu durumu dış politikasında hem fırsat hem de tehdit olarak algılayan İran, bu gelişme sonucunda bir anda milliyetçi ideolojiye sahip etnik temelli devletlerle komşu olmuştur. Bu nedenden ötürü İran'ın bölgeye yönelik politikasında özellikle de ilk yıllarda bu tehdit algılaması belirleyici unsur olmuştur. Güney Azerbaycan'dan kaynaklanan etnik nitelikli tehdit, İran'ın bölge devletlerinden algıladığı tek ciddi tehdit olmuştur. Bunun en temel nedeni İranlı Azerilerin yüzlerini çevirebilecekleri bir Azeri ulus devletinin, İran'ın Azerilerden oluşan üç Azeri eyaletinin kuzey sınırında yer almasıdır. Buna karşılık İran'daki Ermeniler Tahran ve İsfahan gibi büyük kentlerde oturuyor

³²⁹ Olivier Roy, "The Iranian Foreign Policy Toward Central Asia", <http://www.eurasianet.org/resource/regional/royoniran.html>

³³⁰ Stuart Parrott, "Central Asia/Caucasus: Iran Builds Regional Bridges", www.rferl.org/nca/features/1997/11/F.RU.971110161320.html

³³¹ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

ve Ermenistan sınırında hemen hemen hiç Ermeni grubun bulunmaması nedeniyle İran Ermenistan'dan herhangi bir tehdit algılamamıştır. İran, Azerbaycan'ın içinde işbirlikçi rejim kurmak için İslami muhalefeti destekleyerek uzun vadede İslami ideolojinin güç kazanmasına ortam hazırlamaya çalışmıştır. Özellikle İran'ın finanse ettiği öğretim kurumları, camiler, gazeteler, siyasi partiler bu yönde faaliyet göstermiştir. Ayrıca İran, Ermenistan'ı el altından destekleyerek Azerbaycan'ın zayıf kalmasını istemiştir³³².

Ancak İran'a sığınan binlerce Azeri sivilin İran Azerileri üzerinde etki yaratmasından çekinen İran, Azerbaycan ve Ermenistan arasında sıcak çatışmanın durdurulmasına yönelik arabuluculuk çabalarına girişmiştir. Azeri-Ermeni çatışmasında İran bölgede etkin bir rol oynayabilme imkanı yakalayarak Azerbaycan'ın politik enerjisini bu alanda tutabilmeyi başarmıştır. Kendi kamuoyuna da bu çatışmayı etnik bir uzlaşmazlık olarak kabul ettirmeyi başaran İran Azerbaycan'da Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle Şii kardeşliği propagandası altında ilişkileri normalleştirme girişimlerine başlamıştır. İran bu aşamada Azerbaycan ile ilişkilerini dinsel ve ekonomik temelde dengeye oturtarak Türkiye'nin Azerbaycan üzerindeki etkinliğini dengelemeye çalışmıştır³³³.

İran açısından asıl tehdit, bölge dışı bir güç olan ABD'nin bölgeye yerleşme çabalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle İran, Rusya'nın Kafkasya'daki etkinliğini desteklemektedir. Rusya ile işbirliği içinde bölgede kendine yer edinmeye çalışmaktadır. Bu durumda, bir taraftan Kafkasya'nın asli oyuncusu olarak Rusya'nın görülmesi, diğer taraftan da Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ın desteklenmesi, Rusya-Ermenistan-İran jeopolitik eksenin oluşmasına yol açmıştır³³⁴.

İran'ın Güney Kafkasya'ya yönelik politikası, doğalgaz öncelikli enerji alanındaki işbirliği ve elektrik enerjisinin karşılıklı değişimi, hidroelektrik tesislerinin, doğalgaz ve elektrik enerjisi dağıtımı için kullanılacak altyapı sistemlerinin yapımı için maddi ve teknik desteğin sağlanmasından oluşmaktadır³³⁵.

³³² Impact on Foreign Policy, http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1320/MR1320.ch6.pdf

³³³ Olivier Roy, a.g.m., <http://www.eurasianet.org/resource/regional/royoniran.html>

³³⁴ Impact on Foreign Policy, http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1320/MR1320.ch6.pdf

³³⁵ Stuart Parrott, a.g.m., www.rferl.org/nca/features/1997/11/F.RU.971110161320.html

Enerji bağlamında İran'ın Güney Kafkasya Devletleri ile olan ilişkileri kısaca şu şekildedir:

Azerbaycan: İran, Azerbaycan petrolünü Batı'ya taşıyacak boru hattı güzergahı için Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'na alternatif olarak kendi topraklarından geçecek bir boru hattı önermiştir. Azerbaycan'la İran arasında doğalgaz işbirliği SSCB döneminde başlamıştır. Azerbaycan İran'dan, 1971 yılında açılışı yapılan İran-Astara-Gazah Doğalgaz Boru Hattı aracılığıyla doğalgaz almaktaydı. Ancak SSCB'nin dağılması ile birlikte doğalgaz boru hattı işlerliğini yitirmiştir. Buna karşılık, İran eski Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin Ağustos 2004'de Azerbaycan'ı ziyareti sırasında İran-Nahçıvan Doğalgaz Boru Hattı ile ilgili ön anlaşmaya varmış ve Nahçıvan, Eylül 2005'den itibaren İran'dan doğalgaz almaya başlamıştır. Hattın resmi açılışı ise, Azerbaycan ve İran cumhurbaşkanlarının katılımı ile 20 Aralık 2005'de yapılmıştır. Ayrıca, 2006 yılında Rusya'nın doğalgaz fiyatlarını yükseltmesi ve doğalgazı geçici olarak kesmesi ile birlikte Azerbaycan Rusya'ya doğalgaz bağımlılığını azaltmak için İran'dan doğalgaz almayı planlamasına karşılık Şahdeniz yatağından çıkarılacak kendi doğalgaz rezervlerini de enerji ihtiyacını karşılamak için kullanmayı hedeflemektedir³³⁶.

Ermenistan: İran-Ermenistan arasında enerji işbirliği doğalgaz, Aras Nehri üzerinde hidroelektrik santrallerinin yapımı, doğalgaz altyapısı için teknik ve maddi desteğin sağlanması bağlamında gelişmektedir.

Ermenistan-İran ilişkilerinde Ermenistan'ın öncelikleri:

1. Ekonomik ilişkiler
2. Enerji ilişkileri
3. İran'da yaşayan Ermeniler

İran ile Ermenistan arasında doğalgaz boru hattı inşası ile ilgili ilk anlaşma 1992, ek anlaşma ise 1995'de imzalandı. Fakat Rusya'nın baskıları sonucu bu anlaşma 2005 yılına kadar uygulanamadı. Ermenistan'ın Rusya'yı İran doğalgazı konusunda ikna etme çabaları uzun sürdü ve anlaşma 13 Mayıs 2004'de İran-Ermenistan arasında imzalandı. İmzalanan

³³⁶ Eurasianet, "Iran probes closer economic ties", <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=16493>

anlaşmaya göre İran 20 yılına Ermenistan'a 35 milyar metreküp doğalgaz verecek; Ermenistan doğalgazın bedelini elektrik enerjisi ile ödeyecek. 141 kilometre olan doğalgaz boru hattının 100 kilometresi İran'ın, 41 kilometresi ise, Ermenistan'ın topraklarından geçecektir. Ayrıca, 31 Ocak 2006'da Tahran'da İran-Ermenistan hükümetler arası Komisyonun altıncı toplantısında İran Ekonomi ve Maliye Bakanı Davud Caferi, İran'ın yapılmakta olan İran-Ermenistan doğalgazına ek bir kolun yapılmasının planlandığını belirtmiştir. Bu kolun İran doğalgazını ya Ermenistan'ın doğalgaz ihtiyacını karşılamak ya da İran gazını Ermenistan üzerinden Gürcistan, Ukrayna ve Avrupa'ya satmak için planlandığı tahmin edilmektedir³³⁷.

İran'dan Ermenistan'a doğalgaz taşıyacak boru hattının ilk bölümünün 19 Mart 2007'de açılmıştır. Ancak boru hattının yalnızca 40 kilometrelik bölümü açılmış ve İran'ın, boru hattının açılışının yapılmasından birkaç ay sonra Ermenistan'a doğalgaz verebileceği ifade edilmektedir. İran'ın bu süreçte Ermenistan'a yılda 400 milyon metreküp doğalgaz ihraç edebileceği belirtilmektedir. Boru hattı, bölgede nüfuzunu artırmaya çalışan İran'ın bu amaca yönelik ilk ciddi girişimi olarak değerlendirilmektedir. Ermenistan'ın da özellikle Türkiye'yle olan sınırının kapalı olması yüzünden İran'la ilişkilerini geliştirdiği vurgulanmaktadır. Ayrıca Ermenistan'ın gaz ücretini İran'a elektrik ihraç ederek ödemesi beklenmektedir³³⁸.

Gürcistan: SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Gürcistan-İran enerji görüşmeleri başlamıştır. Temmuz 2004'de Saakaşvili'nin resmi İran ziyaretinde taraflar arasında imzalanan doğalgaz anlaşması gereği Gürcistan İran'dan acil durumlarda gaz almayı planlamaktadır. 2004-2005 yıllarında İran ile Gürcistan'ı birleştiren doğalgaz boru hattında onarım işleri tamamlanarak 29 Ocak 2006'dan itibaren Gürcistan İran'dan, Azerbaycan üzerinden 30 günlüğüne 30 milyon metreküp doğalgaz almaya başlamıştır. Ayrıca, Gürcistan'ın İran'dan alacağı doğalgaz için biri Ermenistan diğeri Azerbaycan olmak üzere iki hat gündeme gelmiştir. Bu durumda Gürcistan, Azerbaycan hattını tercih etmektedir³³⁹.

³³⁷ Joshua Kucera, "Iran-Armenia pipeline, gas vs geopolitics", <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?id=17993>

³³⁸ Hamid Chitchian, "Iran-Armenia Gas Pipeline: Opportunities and Threats", <http://www.caspianstudies.com/article/CHITCHIAN-E.htm>

³³⁹ Eurasianet, "Iran probes closer economic ties", <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=16493>

Bir diğer önemli gelişme ise, Gürcistan'ın Türkmen doğalgazını İran üzerinden almak için girişimlerde bulunmasıdır. İran ise, Türkmen doğalgazının İran üzerinden Güney Kafkasya, Türkiye veya Avrupa'ya satışını istemektedir.

İran, Rusya ve Güney Kafkasya devletleri arasındaki doğalgaz krizini bir fırsat olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda İran, SSCB'nin dağılması sonrası Rusya'nın enerji tekelinden kurtulmaya çalışan Güney Kafkasya devletleri ile görüşmeye başlamış ve Güney Kafkasya İran'ın doğalgaz bağlamında en etkili olduğu bölge haline gelmiştir. Güney Kafkasya devletlerinin ise İran doğalgazını kendi topraklarından Avrupa'ya satarak İran'la enerji işbirliğini bu çerçevede geliştirmeyi planladıkları gözlemlenmektedir³⁴⁰.

a.) İran'ın Hazar Denizi Politikası

Hazar Denizi³⁴¹, 1991 yılına kadar Sovyetler Birliği ve İran arasında paylaşılmış, SSCB'nin dağılmasından sonra ise RF, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan tarafından çevrelenen bir su yapısıdır. Bu coğrafi oluşum coğrafya kitaplarında ve çeşitli ansiklopedilerde “dünyanın en büyük (tuzlu su) gölü” olarak tanımlansa da, tarih boyunca büyüklüğü nedeniyle hep bir “deniz” olarak algılanmış ve bu şekilde isimlendirilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber Hazar bölgesi enerji kaynakları dünyanın en büyük üçüncü hidrokarbon rezervi olarak ön plana çıkarken, bir taraftan politik ve ekonomik bağımsızlık, ekonomik iyileşme ve politik istikrar elde etmeye çalışan bağımsızlığına kavuşan üç yeni eski Sovyet cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) ve diğer taraftan bölgenin geleneksel aktörleri olan Rusya ve İran arasında statü sorunu gündeme gelmiştir.

³⁴⁰ Seyyid Ata Takvi Asli, **Jeopolitik-i Cedid-i İran: Az Kazakistan ta Gurcistan**, Tahran: Merkez-i Çap ve İntişarat-ı Vezaret-i Emur-i Harice (Defter-i Mutalağat-i Siyasi ve Beynelmineli),1384, s. 28-53

³⁴¹ Hazar Denizi; Azerbaycan, İran, Türkmenistan, Kazakistan ve Rusya Federasyonu tarafından çevrilidir. Hazar'ın denizlerle ve okyanuslarla nehir-kanal şebekesi dışında bir bağlantısı bulunmamaktadır. Hazar, Volga ve Don nehirlerinin kollarına eklenen kanallar aracılığıyla Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlanmaktadır. En büyük iç bölge su yapısı olan Hazar Asya ve Avrupa sınırında derin bir çöküntü alanıdır ve okyanus yüzeyinin yaklaşık 75 m aşağısında su seviyesine sahiptir. Hazar Denizi, 47 13" ve 36 34 35 Kuzey enlemleri ve 46 38 39" ve 54 44 19" Doğu boylamları arasında yer almaktadır. Hazar'ın kuzey-güney doğrultusunda uzunluğu 1200 km'dir. Doğu-batı doğrultusunda maksimum mesafesi 466 km'dir. (Genişliği 204 km olan Apşeron yarımadasının bulunduğu bölgedir.) Hazar'ın doğu-batı doğrultusunda ortalama genişliği 330 km'dir. Hazar Denizi'nin yüzeyi yaklaşık 436.000 km2 ve su hacmi ise 78.000 km3'dir. Hazar'ın maksimum derinliği 1025 m ve ortalama derinliği ise 184 m'dir. Bu veriler ile Hazar dünyanın en büyük iç su kütesidir.

Hazar Denizi'nin³⁴² hukuki statüsünün belirlenmesi meselesi bölgesel bir sorun olmaktan çıkıp uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Hazar bölgesi, Sovyetler sonrası ortaya çıkan yeni jeopolitik denklemde bölgesel ve uluslararası güçlerin en çok nüfuz mücadelesine girdiği bölgelerin başında gelmektedir. Zira bu bölge zengin hidrokarbon kaynakları ile büyük petrol oyununun yeni coğrafi mekanı niteliğini almıştır. Ayrıca enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaşmasını sağlayacak olan boru hatlarının rotasının belirlenmesi gibi bir çok argümanı içeren Hazar'daki bu büyük oyun içerisinde, Başta Rusya olmak üzere beş kıyıdaş devletin yanı sıra diğer uluslararası aktörler; Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Çin ve Türkiye de ciddi bir etkiye sahip olmaya çalışmaktadırlar.

Hazar Denizi zengin hidrokarbon kaynakları ve yeni jeopolitik konumu ile Avrasya coğrafyasının en önemli bölgesi konumundadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben bölgede "jeopolitik üstünlük" uğrunda yapılan mücadelede Hazar'ın statüsü önemli araçlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Hazar'daki bir çok yatağın geleceği "statü" sorununun çözümüyle yakından ilgilidir. Öyle ki boru hatları güzergahları, kaynakların paylaşımı, ekolojik dengeler ve jeopolitik kazanımlar statü sorununun nasıl halledilmesine bağlı olarak şekillenecektir. Bu bağlamda Hazar'da bir türlü çözüme kavuşturulamayan "statü" sorunu, aslında bölgesel ve uluslararası çapta yürütülen jeopolitik üstünlük mücadelesinin bir uzantısıdır³⁴³.

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla, Hazar'da Rusya dahil dört yeni kıyıdaş cumhuriyet ortaya çıktı. Bu ülkeler, başta Rusya olmak üzere, tabiatıyla kendilerini Sovyetler Birliği'nin doğal mirasçısı olarak gördüler. 21 Aralık 1991'de (eski) Sovyet cumhuriyetleri Kazakistan'da bir araya gelerek "Almata Deklerasyonu"nu imzaladılar ve kendilerini SSCB'nin ortak mirasçısı kabul ettiler. Bu anlaşmayla aynı zamanda kıyıdaş ülkeler İran ile SSCB arasında imzalanan 25 Mart 1940 tarihli Ticaret ve Gemicilik Anlaşması'nı ve SSCB-İran sınırını oluşturan Astara-Hasan Kuli hattını da hukuki olarak kabul etmiş oldular. Ortak

³⁴² Hazar'ın toplam kıyı uzunluğu hemen hemen 7010 km'dir. Kıyıdaş ülkelerin sahil şeritleri eşit oranda değildir. Yaklaşık değerler: Azerbaycan 825 km, İran 1000 km, Kazakistan 2320 km, Rusya Federasyonu 1460 km, Türkmenistan 1200 km.

³⁴³ Behram Emir Ahmedi, **Potansiyelha-yi Hemel ve Nakl ve Enerji der Kafgaz ve Nakş-i Jeopolitik-i An**, Mecelle-i Mutalağat-i Asya-yi Merkezi ve Kafgaz, Şomare:8, Zemestan 1383, s. 35-39

mirasın bir diğ er sonucu da kıyıdaş ÷lkelerin 1970’te yapılan iç böl÷mlemeyi yavaş yavaş kendi “ulusal sektörleri” olarak tanımaya başlamalarıydı³⁴⁴.

Tablo 4.1: Bölge ÷lkelerinin Tüm Doğal Gaz ve Petrol Kaynakları

	Petrol Rezervleri (milyar varil)	Petrol Üretimi (bin v/g)	Gaz Rezervleri (trilyon metre küp)	Gaz Üretimi (milyar metreküp/yıl)
Azerbaycan	7	318	1,37	4,6
İran	132,5	4081	27,5	85,5
Kazakistan	39,6	1295	3,0	18,5
Rusya	72,3	9285	48,0	589,1
Türkmenistan	0,5	202	2,90	54,6
Özbekistan	0,6	152	1,86	55,8

Hazar Denizi’ne kıyıdaş olan ve yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler, hem kazandıkları bu bağımsızlıklarını korumak, hem de gerekli reformları yapabilmek için ellerindeki önemli araçlardan birisi olan petrol ve doğal gaz yataklarını Batı sermayesine açabilmek için ciddi çabalara giriştiler.

Bu ÷lkeler içerisinde en aktif çabayı gösteren Azerbaycan, uzun süren görüşmeler ve içeride yaşanan karışıklıklardan sonra 20 Eylül 1994’de literatüre “asrın anlaşması” olarak geçen “Hazar Denizi’nin Azerbaycan Sektöründe Azeri, Çıracak ve Güneşli Petrol Yataklarının Ortak Kullanımı ve Bölümü başlıklı Uluslararası Anlaşmayı ” imzalayarak Batılı şirketlerin bu ÷lkenin enerji sektörüne ciddi miktarlarda yatırım yapmalarını sağladı. Bu girişim Azerbaycan petrol sanayisinde yeni bir çağı başlatırken, Hazar’da aslında 1992’den itibaren gündemde olan statü sorununu da yeniden alevlendirdi. Kıyıdaş ÷lkelerin her biri bu konuda kendi tezlerini ortaya koyarken aynı zamanda bu tezlerine paralel olarak zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının paylaşım kavgasını da vermeye başladılar³⁴⁵.

Hazar Denizi, sadece zengin hidrokarbon ve deniz ürünleri kaynakları ile değil, aynı zamanda jeopolitik konumu sebebiyle de yeni dünyanın en önemli nüfuz mücadelesi mekanlarından birisidir. Bu nedenle Hazar Denizi’nin hukuki statüsünün belirlenmesi salt hukuki bir tartışmadan ibaret değildir. Görüş ayrılıkları aynı zamanda kıyıdaş devletlerin milli

³⁴⁴ Shahriar Hendi, “Iran’s Foreign Policy & Energy Transitopportunities in The Caspian Region”, http://www.iies.org/OLD_Site/english/training-conf/conference/conf98-paper/pdf/hendi.pdf

³⁴⁵ Tim Radjy, “Geopolitical Analysis of the Eurasian Corridor”, <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=geopolitic&lng=en&v33=60129&ord51=Title&id=15317>

ve maddi çıkarlarını yansıtmaktadır. Politik ve ekonomik faktörlerin devletlerin savundukları tezlerinin temel etkenleri olduğunun önemli bir göstergesi de daha önce belirtildiği üzere devletlerin hukuki tezlerindeki değişkenliktir. Hazar'ın göl mü yoksa deniz mi olduğu yolundaki tartışmaların yapay olduğu ve meselenin kilit noktasını kıyıdaş devletlerin Hazar Denizi'nin zenginliklerinden hangi oranlarda pay alacakları sorunu olduğu karşımıza çıkmaktadır. Hazar Denizi'nin statü sorununda kıyıdaş devletlerin hukuki çözüm önerileri ve bu tezlerine dayanak olarak sundukları hukuki ve coğrafi dayanaklarına etki eden unsurlar temelde politik ve ekonomik niteliktedir³⁴⁶.

Hazar Denizi'ni bir sınır gölü olarak tarif eden İran'ın, Hazar konusunda geçerli ve sürekli bir önermede bulunduğunu söyleyebilmek zordur. İran Hazar'ı yüzde 20 prensibi ile beş eşit parçaya bölmeyi veya zaman zaman da ortak kullanmayı (condominium) istemektedir. Görüşlerini bu iki eksen arasında belirleyen İran'ın, ön plana çıkarmaya çalıştığı husus Hazar'ın statüsü belirlenmeden burada da yapılan petrol aramalarının kanun dışı olduğu tezidir. İran, statü sorunu çözümlünceye kadar 1921'de Rusya-İran ve 1940'da imzalanan SSCB-İran anlaşmalarını esas olarak aldığı beyan etmektedir. İran diğer yandan Hazar'ın statüsü konusunun 1940 anlaşmasına dayanarak ancak İran ve Rusya arasında çözülebileceğini diğer ülkelerin ise alınacak kararlara uyması gerektiğini belirtmektedir. Halbuki 21 Aralık 1991'de "Almata Deklerasyonu"nu imzalayan eski SSCB cumhuriyetleri SSCB'nin ortak mirasçıları olduklarını beyan etmişlerdir³⁴⁷.

İran'ın Hazar'da statü tartışmalarını yürüttüğü ülkelerin başında Azerbaycan gelmektedir. Zira İran Hazar sorununa ekonomik gerekçelerden daha çok siyasi prizmadan bakmaktadır. Çünkü bu yataklar İran için bu ülkenin Basra körfezindeki zengin petrol yatakları göz önüne alındığında ekonomik değer bakımından hayati ölçüde bir mana taşımamaktadır. İran, Güney Azerbaycan sorunu sebebiyle Azerbaycan'ı bölgesel tehdit algılamasında birinci dereceli tehdit olarak görmektedir. Bu sebeple de Azerbaycan'ın gelişmesine ve "Güney" için bir cazibe merkezi haline gelmesine önemli katkılar sağlayacak petrol anlaşmalarını engellemek için Hazar'da uzlaşmaz tutumunu devam ettirmektedir. Tahran uzun süredir Bakü'nün yürüttüğü dış politikadan rahatsızdır ve bu rahatsızlığını her vesileyle diplomatik kanallardan Bakü'ye bildirmektedir. Hazar'a yabancı güçlerin gelmesini istemeyen İran'ın en büyük

³⁴⁶ Behram Emir Ahmedi, a.g.e., s. 12-37

³⁴⁷ Ruth Winstone, Ross Young, "The Caspian Basin, Energy Rezerves, and Potential Conflicts", UK House of Commons Library Research Papers 2005, <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=ESDP&lng=en&id=6814>

endişesi Hazar’da giderek güçlenen ABD ve Batı nüfuzudur. Zira İran, Hazar’da etkinleşen Batı nüfuzuyla beraber kuşatıldığını hissetmektedir³⁴⁸.

Bölgede bir yandan Batı sermayesi artış gösterirken diğer yandan ABD ambargosu sebebiyle İran, Hazar pastasından gerekli pastayı alamadığını düşünmektedir. Her ne kadar 1994’deki “Asrın Anlaşması”ndan İran’a % 5’lik bir pay verilse de ABD’den gelen baskılar sebebiyle Azerbaycan bundan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu vesileyle de İran, Hazar Denizi’nin statüsü konusunda belirsizliği öne sürerek Nisan 1995’de bu anlaşmayı tanımadığını bildirmiştir. İran Azerbaycan’ın oluşturduğu “uluslararası konsorsiyumun” kanun dışı olduğunu iddia etmiş ve bu konuda Rusya ile sıkı bir işbirliğine girişmiştir³⁴⁹.

Azerbaycan hükümeti ise 14 Kasım 1994’de imzalanmış İran-Azerbaycan protokolünü hatırlatarak başka petrol yataklarının kullanımı için İran ile işbirliği yapabileceğini açıklamıştır. Daha sonra yapılan görüşmeler sonucunda İran “Şahdeniz” doğal gaz yatağı ve “Lenkaran- Talış-Deniz” petrol yatağında sırasıyla yüzde 10’luk bir paya sahip oldu. İran bu anlaşmaları imzalamakla aslında Azerbaycan’ın petrol politikasını ve Hazar Denizi’ndeki petrol yataklarını de facto tanımış olmuştur. İlginç olan İran’ın Azerbaycan’a bir paydaş statüsüyle ortak olduğu Lenkeran” (Talış-Deniz) yatağı İran’ın şimdi hak iddia ettiği “Alov” yatağından çok daha güneyde ve İran deniz sınırına yakın bir bölgede bulunmaktadır. Ancak İran, daha yakın olan ve kendi iştirakinin bulunduğu Lenkeran yatağına itiraz etmezken daha uzak bir mesafede ve pay alamadığı “Alov” yatağı üzerinde hak iddia etmektedir³⁵⁰.

Tahran, aynı şekilde 1998’de Rusya ve Kazakistan arasında “Hazar Denizi’nin kuzey bölgesi deniz tabanının bölünmesi hakkındaki anlaşmayı” ve 2001’de Rusya ile Azerbaycan arasında imzalanan benzer içerikli anlaşmayı da tanımadığını bildirmiştir. İran, Hazar Denizi’nin bugünkü statüsüne karşı olan herhangi iki taraflı anlaşmaların geçerli olmayacağını, daha sonra beş sahil devletinin anlaşma sağlayacağı takdirde her devletin beraber ve adaletli pay alması gerektiğini kaydetmektedir.

Halbuki 1992’de İran ve Azerbaycan Dışişleri bakanları ortak bir bildiri kabul ederek 1921 ve 1940 anlaşmalarını ve Hazar’ın “Orta hat” prensibine göre bölünmesine her iki

³⁴⁸ Tim Radjy, a.g.m.,

<http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=geopolitic&lng=en&v33=60129&ord51=Title&id=15317>

³⁴⁹ Impact on Foreign Policy, http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1320/MR1320.ch6.pdf

³⁵⁰ Ruth Winstone, Ross Young, a.g.m.,

<http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=ESDP&lng=en&id=6814>

ülkenin olumlu yaklaşımını bildirmişlerdi. Bu ortak bildirinın mevcudiyetine rağmen aradan geçen süre içerisinde İran tavrı değişikliğine gitmiştir. Bu değişikliğinin sadece bölgedeki petrol kaynaklarından daha fazla pay alma düşüncesi ile açıklamak ise mümkün değildir.

Şekil 4.6: Hazar Denizi Çevresindeki Başlıca Petrol-Doğalgaz Yatakları ve Ulaşım Sistemi

(www.lib.utexas.edu/maps/iran_southern_caspian_energy_prospect_2004.jpg)

İran'ın Hazar bölgesindeki tutum ve davranışlarının sebebini sadece bir ülke ile (Azerbaycan) sınırlandırmak yetersiz kalacaktır. Zira Hazar'ın güneyinde ehemmiyetsiz bir bölüme sahip olan İran kendi payına düşen kısımdan (% 12) memnun değildir ve kendi sınırlarını Hazar'ın ortalarına doğru genişleterek Hazar'ın içlerine doğru “stratejik derinlik” elde etmek istemektedir³⁵¹.

Mart 2001'de İran Cumhurbaşkanı Muhammet Hatemi'nin Moskova ziyareti sırasında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile yaptıkları görüşmede “Rusya ve İran'ın “Hazar Denizi'nin statüsü resmi olarak belirlenmeden Hazar'da diğer kıyıdaş ülkeler tarafından çizilmiş hiçbir sınırın tanınmayacağı”, statü sorunu çözülmüncedey kadar 1940 yılı anlaşmasının geçerli olduğu ve çalışmaların ancak beş ülkenin anlaşmasından sonra başlanabileceği yönünde ortak bir açıklama yapmışlardır. Söz konusu açıklamada, bugüne kadar yapılmış tüm “off-shore” sözleşmelerinin de illegal olduğu ifade edilmiştir. Rusya'nın bu açıklamanın ve İran'ın görüşlerinin aksine bir tutum içerisinde olduğu görülmektedir. Zira Hatemi'nin bu ziyareti sırasında önemli silah anlaşmaları yapılmıştı ve Rusya'nın silah satımı hatırına böyle bir açıklamaya gittiği yorumları yapılmıştır³⁵².

Hazar sorununda Batılı ülkelerin ve uluslararası petrol şirketlerinin konuyu siyasallaştırdığını ileri süren İran, ısrarla Hazar'ı uluslararası aktörlerin dışında tutmaya çalışmaktadır. Diğer yandan İran, bir yandan bölgede Batı'lı ülkelerle mücadele ederken diğer yandan da Rusya ile de nüfuz mücadelesi içerisinde.

İran'ın yüzde 20'lik payda ısrar etmesi ve Hazar'da silahlanmaya başlaması durumunda bölgede önemli bir müttefik pozisyonda bulunan İran ve Rusya'nın karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Hazar'ın statüsü belirlenirken su yüzeyinin ortak kullanımı prensibinin kabul edilmesi durumunda Rusya deniz gücünün rahatlıkla İran kıyılarına kadar gelerek bu ülkeyi tehdit eder konuma gelmesinden Tahranın duyduğu rahatsızlık bilinmektedir. Daha SSCB döneminde yapılan anlaşmalarla Hazar'da sadece Rusya bir deniz donanması bulundurabiliyordu.

³⁵¹ Shahriar Hendi, a.g.m., http://www.iies.org/OLD_Site/english/training-conf/conference/conf98-paper/pdf/hendi.pdf

³⁵² Shahriar Hendi, a.g.m., http://www.iies.org/OLD_Site/english/training-conf/conference/conf98-paper/pdf/hendi.pdf

Ayrıca Hazar'ın kıyısındaki yeni bağımsız aktörler Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan mevcut jeopolitik konumları sebebiyle herhangi bir uluslararası suya çıkışı olmayan birer kara devletidirler. Karasal nitelikleri sebebiyle ortaya çıkan uluslararası taşıma ve koridor sorunları, bu ülkelerin gündeminde petrol ve doğalgaz boru hatlarını ön plana çıkarmıştır. İran, Hazar Denizi enerjilerini dünya piyasalarına ulaştıracak en iyi yol ve rotanın kendi toprakları olduğunu savunmaktadır. Böyle bir durumda İran, coğrafik bir bağla iki jeostratejik bölgeyi bir birine bağlamakla kalmayıp, dünya petrol rezervlerinin %75'lik kısmının ihracat ve transferinin odağı olacaktır³⁵³.

4.2.4. İran'ın Orta Asya Politikası

İran'ın Orta Asya politikasını ele almadan önce kısaca Orta Asya'nın önemine değinmek gerekmektedir. Kazakistan³⁵⁴, Kırgızistan³⁵⁵, Özbekistan³⁵⁶, Türkmenistan³⁵⁷ ve Tacikistan³⁵⁸ ile Afganistan ve Hazar Havzasını da içine alan bu bölge, Amerika'nın küresel eylem stratejisinde, Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan ve İran'a ayrıca bölgedeki diğer küresel aktörlere yakınlığıyla da çok önemli jeopolitik bir konum teşkil etmektedir. Bölgeyi önemli kılan diğer faktörler ise: karışık etnik yapı, zengin petrol yatakları, gaz, kömür ve uranyum kaynaklarıdır. Orta Asya'yı oluşturan bu ülkelerin ortak özellikleri açık denizlere kıyıları olmaması ve Avrasya toprakları içinde kapalı kalmış olmasıdır. Toprakların büyük bir bölümü bozkırdır. Orta Asya; Türk, Rus, Çin ve İran'ın dilsel ve etnik çeşitliliklerinden ve bütünüünün bileşkesidir³⁵⁹.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bölgelerin öneminin artmış ve bölgesellik kavramı ilgi görmeye başlamamıştır. bölge üzerinde Rusya, Ermenistan ve İran tarafından

³⁵³ Behram Emir Ahmedî, *a.g.e.*, s. 43-46

³⁵⁴ Orta Asya ülkeleri arasında 2,717,300 km²lik alanı ile en büyük yüzölçümüne sahip devlettir. Bu büyük alana rağmen Kazakistan'ın nüfusu 15,223,224 kişi ile sınırlıdır. Kazakistan, Çin, Kırgızistan, Rusya, Türkmenistan ve Özbekistan'la sınır paylaşmaktadır. Ülkenin denize çıkışı bulunmamaktadır.

³⁵⁵ 5,213,898 ile Orta Asya'da nüfusun en az olduğu ülkedir. Kırgızistan; Kazakistan, Çin, Tacikistan ve Özbekistan ile sınırdadır.

³⁵⁶ 447.400 km²lik yüzölçümüne sahip 27, 307,134 kişi ile Orta Asya cumhuriyetleri arasında en kalabalık nüfusa sahip cumhuriyettir. Özbekistan, Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile sınır paylaşmaktadır.

³⁵⁷ Hazar Denizi'nin en önemli kıyıdaş devletlerinden biridir. 488,400 km²lik alanı ile Türkmenistan Afganistan, İran, Kazakistan, Kırgızistan ile sınır paylaşmaktadır.

³⁵⁸ Tacikistan 143.100 km²lik yüzölçümü ile Orta Asya'nın en küçük ülkesidir. Afganistan, Çin, Kırgızistan, Özbekistan'la sınır paylaşan Tacikistan'ın denize çıkışı bulunmamaktadır.

³⁵⁹ Ulugbek Djuraev, "Iran Started a Clandestine War in the Caucasus and Central Asia", www.axisglobe.com/article.asp?article=697

oluşturulan Kuzey-Güney Eksenini karşısında ABD, Türkiye ve Azerbaycan tarafından oluşturulan Doğu-Batı Eksenini belirlemeye başlamıştır. Söz konusu eksenlerin oluşumunda enerji sorunu beşat rol üstlenmektedir. Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını elde ettikten sonra gündeme gelen en önemli sorun bu ülkelerde bulunan enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaşmasını sağlayacak olan boru hatlarının rotasının belirlenmesi gibi bir çok argümanı içeren bu büyük oyun içerisinde, başta Rusya olmak üzere özellikle Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan beş kıyıdaş devletin³⁶⁰ yanı sıra diğer uluslararası aktörler; Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Çin ve Türkiye de ciddi bir etkiye sahip olmaya çalışmaktadırlar. Açık denizlere doğrudan bağlantısı olmayan bölge devletlerinin elde ettikleri petrol ve doğal gazın Batı pazarına taşınması için üç güzergah öne çıkmıştır:

- 1- Rusya Üzerinden: SSCB döneminde inşa edilmiş olan mevcut ihraç yolları kuzeye doğru gitmekte ve Rusya topraklarından geçmektedir. Bu durum Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ı Rusya'ya bağımlı kılmaktadır. Sahip olduğu jeopolitik gücü önemli ölçüde kaybeden Rusya, politik, askeri, ekonomik ve sosyal alanlarda yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Rusya, Güney Kafkasya ülkeleri ve Türk Cumhuriyetlerinin kendi kontrolünden çıkmaması için gayret sarf etmektedir. Artan petrol fiyatlarının desteğini arkasına alan Rusya, enerji sorunlarının global çapta yaygınlaşması ve giderek siyasi nitelik kazanmasını göz önünde bulundurarak enerji faktörünü yeni dış politikasının temelini oluşturan başlıca unsurlardan biri haline getirmiştir. 2000 yılından itibaren Vladimir Putin Rusya'nın artık uluslararası bir güç olmadığını bilinciyle Rusya'yı global arenadan çekerek bölgesel ve özellikle enerji eksenli etkin bir güç haline dönüştürme politikası takip etmeye başlamıştır. Bu durum boru hatları konusunu Rusya'nın vazgeçilmezi haline getirmiştir. Bütün bu unsurlar nedeniyle hem ekonomilerinde yeniden kalkınma sürecine giren bölge ülkeleri hem de enerji kaynaklarını Rusya'nın tekelinden çıkarmayı hedefleyen ABD bu güzergaha şiddetle karşı çıkmıştır.
- 2- İran Üzerinden: Orta Asya devletleri kıta içine sıkışıp kalmış olmalarını aşmaları gereken öncelikli sorun olarak görmektedirler. Pratikte iki ana çıkış noktaları vardır: Rusya ve İran. Ancak belirtildiği üzere bu devletlerin Rusya'dan mümkün olduğunca

³⁶⁰Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber Hazar bölgesi enerji kaynakları dünyanın en büyük üçüncü hidrokarbon rezervi olarak ön plana çıkarken, bir taraftan politik ve ekonomik bağımsızlık, ekonomik iyileşme ve politik istikrar elde etmeye çalışan bağımsızlığına kavuşan üç yeni eski Sovyet cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) ve diğer taraftan bölgenin geleneksel aktörleri olan Rusya ve İran arasında statü sorunu gündeme gelmiştir.

- uzak kalmak istemeleri İran öne çıkarmıştır. İran'ın bölgenin birincil limanı olma özelliğini elinde bulundurması nedeniyle hidrokarbon nakliyatı konusunda önem kazanmaktadır. Ayrıca İran'ın hidrokarbonunda değiş-tokuş olanağı mevcuttur. İran'ın hidrokarbon üretim alanlarının ülkenin güneyinde yoğunlaşmasına karşılık, başta Tahran, Tebriz ve Meşhed olmak üzere büyük tüketim merkezleri kuzeyindedir. Bu nedenle İran'ın kuzey bölgelerinde hidrokarbon eksikliği bulunmaktadır. Bu durum İran'a bölge ülkeleriyle değiş-tokuş anlaşmaları yapabilme imkanı sağlamaktadır. Buna göre, İran bu ülkelerden hidrokarbon alarak kuzey illerinde kendisi kullanmakta ve bunun karşılığında güneyinde ürettiği hidrokarbondan eş değerde olan miktarı söz konusu ülkeler adına Basra Körfezi üzerinden satmaktadır. Bu işlem hem Hazar-Basra Körfezi boru hatlarına ihtiyaç göstermediğinden, hem de döviz kullanılmadığından, İran açısından olduğu kadar çıkış ülkesi açısından da ekonomiktir. Fakat İran'ın bütün bu coğrafi avantajları karşısında özellikle İran'ın sahip olduğu İslami kimliği İslami muhalefet korkusunu taşıyan bölge ülkeleri yöneticilerinin İran ile aralarında mesafe bırakmalarına neden olmaktadır. Bu dezavantajı kırmak isteyen İran Tacikistan'daki iç savaşa temkinli yaklaşmış hatta Özbekistan'da Farsça konuşan halka yönelik baskılar karşısında sessiz kalmıştır. Bölge ülkelerini ekonomik kalkınması için önemli bir kaynak olarak gören İran coğrafi konumunun kendisine sunduğu bütün avantajlardan sonuna kadar faydalanmayı hedeflemektedir. Ancak ABD'nin sert müdahalesi İran'ı devre dışı bırakmaktadır.
- 3- Türkiye Üzerinden: İran ve Rusya güzergahlarına karşı çıkan ABD ve Batılı şirketlerin sergiledikleri tutum diğer bir alternatif olarak Türkiye'yi gündeme getirmiştir. Rusya'nın Bakü-Novorosiskiy seçeneğinin Türkiye'de Boğazlara takılması ve Batı tarafından Basra Körfezi ülkelerinin petrol piyasasındaki tekelinin kırılması yönündeki strateji Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC)³⁶¹ seçeneğinin ağır basmasına neden olmuştur. Başta ABD olmak üzere AB ülkeleri Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri petrolüne olan bağımlılıklarını aza indirmeyi hedeflemektedirler. Bu bağlamda Orta Asya'dan Avrupa'ya Türkiye kanalıyla enerji boru hattını oluşturulması ve bu vesileyle Rusya'nın ve İran'ın kontrolünün azaltılması projenin temel amacı olarak

³⁶¹ ABD'nin bölge petrollerini kontrol altına alma projesinin bir parçası olan BTC hattının yapımı için 1994 yılında anlaşma imzalanmıştır. Karşılaştığı siyasi ve iktisadi zorluklara rağmen ABD desteğiyle 2000 yılında yapımına başlanmıştır. Bakü'den Ceyhan'a ham petrol taşıyacak 1.774 km'lik boru hattının 440 km'si Azerbaycan, 260 km'si Gürcistan ve 1.074 km'si Türkiye topraklarından geçmektedir. 10 Mayıs 2005 tarihinde BTC hattına petrol pompalanmaya başlamıştır.

belirmektedir. Bu durum Türkiye'nin hem jeopolitik konumunu güçlendirmiş hem de Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin geliştirilmesinin yollarından biridir. Türkiye'nin bu projedeki rolü boru hattının topraklarından geçmesi ve petrolün Ceyhan'dan gemilere yüklenmesini sağlamaktır. Türkiye, borudan akıtılacak ve Ceyhan'dan gemilere yüklenecek petrolden varil başına alacağı komisyon ile yılda ortalama 200 milyon dolar döviz imkanı sağlayacaktır³⁶².

Ayrıca Orta Asya ülkelerinin jeopolitik konumlarından kaynaklanan tehdit algılamaları, güvenlik ve dış politika eğilimlerini belirlemede en önemli faktör haline gelmiştir. Diğer taraftan, yeni durum devletler açısından fırsat ve tehdit algılamalarını da karmaşıklaştırmıştır. Bu nedenle Orta Asya devletleri güvenlik endişelerini ortadan kaldırmak ve jeopolitik konumlarının dezavantajlarının yanında avantajlarından da faydalanmak için üç temel politika yürütmektedirler;

- ABD, Çin, RF, İran gibi Orta Asya coğrafyasındaki etkin güçlerle mevcut siyasi ve güvenlik ilişkilerinde denge politikası yürüterek bu durumdan azami faydanın sağlanması,
- Bağımsız Devletler Topluluğu, Şanghay İşbirliği Örgütü, Orta Asya İşbirliği Örgütü gibi bölgesel örgütlenmeler vasıtasıyla işbirliğini geliştirerek karşılıklı bağımlılığın artırılması,
- Güvenlik politikalarının güçlendirilmesi ve tehdit algılamalarına uygun mücadele tekniklerinin geliştirilmesi³⁶³,

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden ve İran'ın kuzeyinde sekiz yeni devletin (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan; ve Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra, İran için esas ilgi odağı Hazar olmuş, bölgeye yönelik İran dış politikası bu nirengi noktasına göre belirlenmiştir. Bu bağlamda İran'ın Orta Asya açılımı ise komşuluk, Hazar Denizi'nin paylaşımı, doğal gaz ve petrol konularında Türkmenistan ve Kazakistan'ın önemi, Özbekistan'ın bölgesel gelişmelerde artan stratejik önemi doğrultusunda gelişmektedir. Ayrıca İran'ın tarihsel ve kültürel mirası bu coğrafyayı bir medeniyet alanı olarak nitelendirmelerine neden olmuştur. İran'ın bölgeye yaklaşımını belirleyen unsurların siyasi nitelikli olmasına karşılık, avantajları ve bu

³⁶² Berna Gürkaş, "Türkiye-İran İlişkileri", Stratejik Öngörü, 2006, Sayı:6, Tasam Yayınları, İstanbul, s. 115-116

³⁶³ Fred Weir, "Big Powers Jockey for Oil in Central Asia", <http://yaleglobal.edu/me/>

avantajlarının yaratacağı sorunlar ekonomik niteliklidir. İran'ın bölgenin başat transit ülkesi olma girişimlerinin yanı sıra bölgenin birincil limanı olması konusu özellikle hidrokarbon nakliyatı konusunda önem kazanmaktadır. Hidrokarbon nakliyatı, bu kaynaklara sahip olmayan Ermenistan ve Kırgızistan gibi bölge ülkelerinin coğrafi bakımdan İran'ın limanlarına ihtiyaç duymasından daha yaşamsal bir nitelik taşımaktadır. Hidrokarbon sahibi ülkeler ve rejimleri, olası rant üzerine sosyo-politik yapılanma içindedirler. Bu nedenle de nakliyat konusunun çözülmesine ve bunun için her yolun denenmesine çalışmaktadırlar ki İran bu ülkelerin beklentilerine cevap verme çabası içindedir. Ayrıca İran'ın ise sahip olduğu petrol ve doğal gazını satmak ve Orta Asya ile Hazar Havzası enerji dağıtımına da ihtiyacı vardır³⁶⁴.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya cumhuriyetleri üzerinde Türkiye ve İran'ın nüfuz alanı kurmak için rekabet halinde olacaklarına ilişkin Batı bakışlı bir kanı vardı. Türkiye'nin laik-demokratik Müslüman bir ülke modelini sunduğu, buna karşılık İran'ın rejiminin ihracının peşinde olduğu inancı ile yeni "Büyük Oyunu" İran ve Türkiye'nin başlattıklarına dair görüşlerin, iki ülkenin yeterli kaynak ve araçlara sahip olamaması nedeniyle, gerçekçi olmadığı kısa sürede anlaşılmıştır. Fakat bunun yerine aktörleri ABD ile Rusya olan farklı bir büyük oyun gündeme gelmiştir. Bu oyunda, Türkiye bir anlamda ABD'nin şemsiyesi altında yer alırken, İran ise Rusya ile işbirliği içinde bölgede kendine yer edinmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla, Rusya'yla kurulan stratejik işbirliği İran'ın bölgeye yönelik politikasında önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu kapsamda başlayan İran ve Rusya arasındaki "taktik ortaklık" bugüne kadar başarılı bir şekilde getirilebilmiştir. İran, Hazar, Orta Asya ve Körfez siyasetinde öncelikle ekonomik gücünü artırma stratejisi izlemiştir. Bu kapsamda enerji kaynakları ve ulaştırma politikaları ön plana alınmıştır³⁶⁵. 1991 yılının Mayıs ayında, Rusya ile anlaşan İran, Orta Asya bölgesi ile arasında bir demiryolu hattı kurulmasını karara bağlamıştır. Bu yolla Türkistan pazarı İran üzerinden Körfez'e açılmış olacaktır. Aynı çerçevede İran'ın karayolları konusuna da ayrıca önem verdiği görülmüştür. Afganistan'da iç savaşın sürmesi, Pakistan ve Türkiye'nin de Orta Asya'ya ulaşmasında İran'ı vazgeçilmez bir ülke konumuna taşımıştır. Bu yüzden de İran, Pakistan ve Türkiye arasında bir bölge ortak pazarının kurulması da gündeme gelmiştir. İran,

³⁶⁴ Ulugbek Djuraev, a.g.m., www.axisglobe.com/article.asp?article=697

³⁶⁵ Berna Gürkaş ,a.g.m., s. 114

Kazakistan ve Türkmenistan doğal gazı ile petrollerinin dünya pazarlarına ulaştırılmasında da önemli bir konuma yükselmiştir³⁶⁶.

İran, Kafkasya ve Orta Asya devletlerinin bağımsızlıkları sonrasında bu ülkeler üzerinde beklentilerin çok altında bir etkiye sahip olabilmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri, bölge ülkelerinin çoğunluğunun Sünni İran'ın ise Şii olmasından kaynaklanan mezhep farklılığıdır. Bu durumun farkında olan İran, bölge politikalarında yumuşak bir üslubu tercih etmektedir³⁶⁷.

İran'a karşı bağımsızlığın ilk yıllarında Orta Asya devletlerinin sergilediği tavrı "rejim ihraç politikasının" yarattığı bir etki olarak değerlendirilmiştir. Bu devletlerin liderlerine yönelik muhalefet hareketlerinin dini kökenli olması nedeniyle İran'ın kendi içişlerine etki etmesinden çekiniyorlardı. Ayrıca Orta Asya devletlerinde dinsel kimlik etnik kimlikten daha önemliydi. Bu ülkelerde örgütlenen demokratik muhalefetin dinsel yapılanmaların ardında faaliyet göstermekten başka çareleri olmadığı için İran ile organik bağları olduğu yönünde bir izlenim oluşmuştur. Aslında sadece Tacikistan ve Özbekistan rejimleri İran'dan tehdit algılamışlardır. Ancak gerek İran'ın, özellikle sınır komşularındaki İslamcı hareketlere yönelik olarak oldukça dikkatli bir siyaset izlemeyi tercih ederek, bu ülkelerdeki İslamcı hareketleri, kendisini zor durumda bırakacak şekilde açıktan desteklemekten kaçınan ihtiyatlı Orta Asya politikası, gerek farklı şekillenen bölgesel ve küresel ortam, Orta Asya devletleri ve İran arasındaki ilişkilerin seyrini değiştirmiştir³⁶⁸. İran ve Orta Asya cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin frenleyici unsurlara rağmen gelişmesinde etkili olan faktörler, aynı zamanda birer tetikleyici güç unsuru olarak da değerlendirilebilir. Bu kapsamda ilk olarak karşımıza, genel jeopolitik durumun yarattığı "karşılıklı zorunluluk" ilişkisi çıkmaktadır. Tahran'ın Orta Asya ilgisini açıklayan en temel unsur, bölge ülkeleriyle ilişkiler kurarak, ABD'nin çevreleme politikasından kurtulmaktır. Orta Asya devletleri açısından ise bu durumun yarattığı en önemli sonuç, üzerlerindeki baskı dengesini korumak amacıyla dış politikalarını olabildiğince çeşitli hale getirmek isteklerini uygulayabilme imkanlarıdır³⁶⁹.

³⁶⁶ Fred Weir, a.g.m., <http://yaleglobal.edu/me/>

³⁶⁷ Stuart Parrott, a.g.m., www.rferl.org/nca/features/1997/11/F.RU.971110161320.html

³⁶⁸ Olivier Roy, a.g.m., <http://www.eurasianet.org/resource/regional/royoniran.html>

³⁶⁹ Impact on Foreign Policy, http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1320/MR1320.ch6.pdf

ABD'nin Orta Asya bölgesine gelmesinden sonra kendini Rusya'ya daha yakın bir çizgide tutma gayretinde olan İran için, bir engel de dış politikasında Rusya endeksli bir politika yürütme çabası olmuştur. Rusya'yı kendi safında olmasa bile, en azından bölgede gerçekleştirmek istediği faaliyetlerine muhalif olmaması için, politikalarından Rusya'yı haberdar etme ve Rusya ile ters düşmeme yolunu tercih etmektedir. Bu da İran'ın diğer faktörlerden bağımsız bir şekilde yürütmek arzusunda olduğu dış politika hamleleri için frenleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İran'ın, Rusya perspektifi olan bir Orta Asya politikası izlemesinde tehdit algılamasının yerini de unutmamak gerekiyor. ABD'nin bu ülkeye karşı uzun dönemli bilinen tutumunun yanı sıra Afganistan kaynaklı gelişmelerin ardından, Irak operasyonu ile bölgede artan Amerikan etkinliği bunun temel nedenidir. Çevreleme tehlikesinin bilinciyle İran; Rusya, Türkiye, Pakistan, S.Arabistan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Ermenistan ilişkilerine yön vermektedir³⁷⁰.

Ancak İran'ın Orta Asya politikaları avantajlar içerdiği gibi dezavantajlar da barındırmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Orta Asya bölgesinde var olan iktidar muhalefet gerginliğidir. Bu gerginliğin İran ile bağlantısını ise Orta Asya muhalefet hareketlerinin İslami yapısı oluşturmaktadır. Orta Asya cumhuriyetlerinin İran ile aralarındaki mesafeyi korumak konusunda gösterdikleri özenin en önemli nedenlerinden biri olarak İran'ın Orta Asya muhalif hareketlerini destekleme potansiyelidir³⁷¹.

İran'ın Orta Asya bölgesine açılımını zorunlu kılan en önemli faktör şüphesiz ABD ve bölge politikalarıdır. ABD'nin bölgeye ilgisi SSCB'nin yıkılışı ile su yüzüne çıkmıştır. 1990'da SSCB dağılmasını takip ettiği dönemde Orta Asya bölgesinin ABD dış politika öncelikleri arasında yer almasında SSCB sonrası doğan boşluğu Rusya'nın doldurmaya çalışması, Çin'in bölgede etkili olmaya başlaması, ABD merkezli petrol şirketlerinin bölgede artan çıkarları, ABD'nin kendisinin tek hegemon güç olarak dünya sistemi ile ilgilenmesi gibi nedenler etkili olmuştur³⁷².

³⁷⁰ Stuart Parrott , a.g.m., www.rferl.org/nca/features/1997/11/F.RU.971110161320.html

³⁷¹ Olivier Roy , a.g.m., <http://www.eurasianet.org/resource/regional/royoniran.html>

³⁷² Kamal Nazer Yasin, "Iran: The geo-strategy of oil", <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?id=17874>

11 Eylül saldırıları sonrasında düzenlenen Afganistan operasyonu ile ABD'nin bölgeye hızlı bir giriş yapması, İran açısından da kısa, orta ve uzun vadede bazı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İran, Afganistan'da Taliban sisteminin ABD eli ile yıkılmasından memnuniyet duymaktadır. Kısa vadede İran açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilen bu operasyon orta vadede İran açısından tehlike çanlarının çaldığı anlamına gelmektedir. ABD, Afganistan'a girmek için Afganistan'a komşu ülkelerle anlaşma yaparak Kırgızistan ve Özbekistan'da askeri üs açmış³⁷³, Kazakistan'dan da acil durumlarda Almatı havaalanında iniş yapabilme konusunda destek almıştır. ABD'nin operasyon sırasında yerleştiği askeri üsler, İran'ın askeri üslerle çevrelenmesinin en önemli parçalarından birini oluşturmaktadır.

Orta Asya bölgesindeki Amerikan çıkarları güvenlik, enerji ve demokrasi olmak üzere üç ana başlık altındadır. Bu bağlamda ABD'nin Avrasya'da etkinlik arayışının sebepleri:

- RF, Çin, Hindistan ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin ortaklık kurarak Doğu Avrasya'da gerçekleştirecekleri güç odağının oluşumunu önlemek
- Enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olmak
- Kökten dinci akımları ve terörü önlemek

Bu durum İran'ın Orta Asya konusunda daha net adımlar atma niyetini ortaya çıkarmıştır. İran, özellikle enerji güzergahları nedeniyle yakın ilişki kurduğu bölge ülkeleri ile önümüzdeki günlerde daha aktif işbirliği arayışına girmektedir³⁷⁴.

İran, Orta Asya ile olan ilişkilerinde son derece ihtiyatlı bir politika izlemiş, “devrimin ihraç politikasından bahsetmemiştir. Tüm bunlara ek olarak İran Orta Asya cumhuriyetleri ile farklılıklardan çok benzerliklere vurgu yapmayı tercih etmiştir. İran'ın başarılı Orta Asya politikasının temelinde yatan bir diğer unsur ortak tarihi, kültürel ve dini değerleri radikalizmden uzak kalarak kullanmasıdır. Bölge ile ilişkilerde ekonomik ilişkilere ağırlık verilmiştir. Önümüzdeki dönemde, ekonomik ilişkilerin daha da artması beklenmektedir³⁷⁵.

³⁷³ ABD'nin Orta Asya'da Sahip Olduğu Üsler:

ABD'nin bölgede sahip olduğu en önemli üs Kırgızistan'daki Manas üssüdür. Özbekistan'da Hanabad hava üssü, Kazakistan, Tacikistan'da Kulyab üssü

³⁷⁴ Luke Patey, "Iran and the New Geopolitics of Oil",

<http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=geopolitic&lng=en&v33=60129&ord51=Title&id=23131>

³⁷⁵ Eurasianet, "Iran probes closer economic ties", <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=16493>

ABD'nin bugüne kadar Orta Asya devletlerinin beklentilerini karşılayamaması, söz konusu devletlerin hızla ABD'den uzaklaşmasına ve Rusya-Çin ortaklığına itilmesine sebep olmaktadır. Karasal olarak kuşatılmış bir bölge olan Orta Asya, Çin ve Rusya'nın stratejik işbirliği imkanlarını test edebilecekleri en uygun bölge olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrılmış hareketler, radikal dini akımlar, terörist faaliyetler, güvenlik sorunları, enerji kaynakları ve ticaret yolları Rusya ve Çin arasında ortak paydalar olarak belirlenmekte ve işbirliği zeminini oluşturmaktadır. Ancak Afganistan operasyonu sonrasında ABD'nin bölgedeki varlığı yeni ve güçlü bir tetikleyici unsur olarak ABD'nin "Yeni Dünya Düzeni Projesi"ne karşı ortak tavır yaratmıştır. ABD'nin Afganistan müdahalesi sonrasında Rusya ve Çin'in temel hassasiyet bölgesi olan Orta Asya'ya yerleşmesi bölgede güçlü bir blok oluşturma niyetini daha da net ortaya çıkarmıştır³⁷⁶.

Çeşitli sosyal ve ekonomik sorunlarla boğuşan Orta Asya cumhuriyetleri bir taraftan da dış politikalarında olabildiğince dikkatli davranmaya çalışmaktadır. İç politikanın dış politikaya şekil verdiği bu cumhuriyetler, ABD, Rusya, Çin ve İran gibi Orta Asya coğrafyasında etkin olan güçlerle mevcut siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Burada amaç dış politikalarında denge unsurunu nazardan kaçırmamak ve bu ilişkilerden azami faydayı sağlamak olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan bölge cumhuriyetleri Bağımsız Devletler Topluluğu, Şangay İşbirliği Örgütü ve Orta Asya İşbirliği Örgütü gibi bölgesel örgütlenmeler vasıtasıyla işbirliğini geliştirerek karşılıklı bağımlılığı artırma yolunu tercih etmektedir³⁷⁷.

4.2.5. İran'ın Afganistan Politikası

Taliban Hükümetinin 2001'de düşmesinden bu yana bazı izler kalmasına rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler ilerleme kaydetmemiştir. 1989 yılında Sovyetlerin çekilmesinden bu yana İran'ın Afganistan içişlerine karışması ikili ilişkilerde sorunlar meydana getirmiştir. Sovyet istilasını sırasında İran, Afganlılara yardım etmesine rağmen Pakistan, Amerika, Suudi Arabistan ülkelerinin tersine kayda değer bir tutum sergilememiştir³⁷⁸.

³⁷⁶ Ulugbek Djuraev, a.g.m., www.axisglobe.com/article.asp?article=697

³⁷⁷ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

³⁷⁸ Chr. Michelsen Institute: "Afghan Refugees in Iran: From Refugee Emergency to Migration Management" <http://www.cmi.no/pdf/?file=/afghanistan/doc/CMI-PRIO-AfghanRefugeesInIran.pdf>

Sovyetlerin çekilmesi ve ardından Amerika'nın Afganistan'dan ilgisini çekmesinin İran-İrak Savaşı sonuna rastlaması nedeniyle Kabil'in kontrolü için birbiriyle mücadele eden mücahitlerin ve siyasi grupların çatışmasında İran aktif bir rol oynamıştır. İran, Pakistan ve finansmanı ile Suudi Arabistan, Afganistan'daki değişik etnik ve dini grupları destekleyerek çıkarlarını koruma yoluna gitmişlerdir. Jeopolitik çıkarlarını gözeterek Pakistan üstünlük sağlamaya çalışan iki grup arasından Sünni grupları desteklerken İran da Şii grupları desteklemiştir.

2001 Sonbaharında İran, Afganistan'a karşı Amerika ile birlikte hareket etmiştir. 1995'ten bu yana aktif olarak muhalif olduğu Taliban'a karşı Amerika'yı desteklemiştir. Afganistan müdahalesi sonrası İran, 2001'deki Bonn Konferansına katılarak Afgan geçici hükümetin kuruluşunda rol oynamıştır. Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen İran, Karzai Hükümetinin yerel dini liderlere ve Afganistan ile 580 km uzunluğundaki sınırında Al Kaide militanlarının kaçışına izin verdiğine dair her zaman şüphe etmiştir. İran'ın bölgedeki ABD varlığından rahatsızlık duyması Kabil ve Irak politikasına yansımaktadır³⁷⁹.

Dış müdahalelerin azalmasından sonra Afganistan İran, Pakistan, Çin, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan'dan oluşan 6 yakın komşusu ile iyi ilişkiler kurmak amacıyla Kabil Deklarasyonunu başlattı. Bu yakın komşular açısından Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasında yer almak, gelecek yönetimden pay almak, ticari ilişkiler kurmak ve etnik grupları kontrol edebilmek önemli fırsatlar sunmaktadır³⁸⁰.

Taliban döneminde sınırlarını kapalı tutan ve prensip olarak sadece Pakistan ile ticaret yapan Afganistan, sınırlarını 2003 tarihinde İran'a açmıştır. İki ülke arasında yapılan yeni anlaşma ile özellikle İran, Chahbahar sınırından Afganistan'a verdiği mallardan gümrük vergisi almamaya taahhüt etmiştir. Afganistan, İran ve Pakistan üçlü anlaşma ile

³⁷⁹ PINR: Power and Interest News Report, "Afghanistan's Role in Iranian Foreign Policy"
http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=644&language_id=1

³⁸⁰ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

Chahbahar'dan batı Afganistan'a kadar yol ve tren yolu tapımı konusunda anlaşmaya varmışlardır³⁸¹.

İran, Afganistan'ın en önemli ticari ortaklarından biridir. Bu ekonomik ilişkiler arasında İran'ın doğu sınırındaki özellikle de Herat'taki etkisi artmaktadır. İran'ın Afganistan'a ihracı 500 milyon \$ civarındadır ve İran, Afganistan altyapısının yeniden inşası için paket programlar sunmaktadır. Bu programların en önemlileri; milyon doları bulan bir proje ile Afganistan'a elektrik dağıtımı ve Türkmenistan ile işbirliği içinde Afganistan'a doğal gaz getirimidir. Bu sayede İran'ın batı Afganistan üzerindeki etkisi giderek artmaktadır.

İran sayıları bir milyonu bulan ülkesindeki Afgan mülteciler için Afganistan'ın yeterince çaba sarf etmediğini iddia etmektedir. İran, Afgan mültecilerin ücretsiz eğitim haklarını ellerinden alarak Afganistan'a baskı yapmaktadır. İran, aynı zamanda gücünü Sünni Peştunların baskısı altında olan azınlık durumundaki Şiiileri desteklemek için kullanacağı sinyali vermektedir. Önceki yıllardaki Başkanlık seçiminde, Afgan mülteciler neredeyse Hamid Karzai'nin Şii rakibi olan Muhammed Mohagig'e %40 oy vererek Şii oylarıyla Hamid Karzai'yi yenilgiye uğratacaklardı³⁸².

Kabil ve İran arasındaki yakınlaşma özellikle nükleer programla ilgili tansiyonun gergin olması nedeniyle Amerika'nın dikkatinden kaçmamaktadır. Karzai en büyük destekçisi olan Amerika'yı kendine düşman etmeden en etkili ve değerli komşusu olan İran ile işbirliğine gitme konusunda diplomatik ikilem yaşamaktadır. Bu nedenle Afganistan, İran-ABD ilişkilerinde taraf tutmamayı tercih etmektedir. Ancak daha önceki ziyaretleri Amerikan baskısıyla iptal edilmesine rağmen Mayıs 2006'da Karzai, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ile görüşmüştür. Afganistan için İran ile ilişkileri soğutmak sadece hızla büyüyen ekonomik ittifaka zarar vermekle kalmayıp aynı zamanda İran'ın Şiiilere verdiği destekle Afganistan içişlerine karışmasına da neden olacaktır³⁸³.

³⁸¹ Eurasianet, "Iran probes closer economic ties", <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=16493>

³⁸² Chr. Michelsen Institute: a.g.m., <http://www.cmi.no/pdf/?file=/afghanistan/doc/CMI-PRIO-AfghanRefugeesInIran.pdf>

³⁸³ PINR: Power and Interest News Report: http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=644&language_id

4.3. İran Nükleer Sorunu

ABD'nin Ortadoğu politikasının önündeki en büyük engel olarak duran İran, jeopolitik konumu, Şii mezhebe dayalı devlet kimliği, ABD ve İsrail karşıtı söylemleri ile bölgede kilit ülke konumundadır. Son dönemlerde İran'ın nükleer güç olma yolundaki çabaları bölgede güçlü bir İran istemeyen ABD ve İsrail tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. Bu bölümde İran'ın nükleer programı ve uluslararası sistemdeki yansımaları ele alınacaktır.

İran'ın nükleer programına yönelik tartışmaları ve İran'ın tutumunu ele almadan önce Uluslararası Atom Enerji Ajansı, Nükleer silahların geliştirilmesini yasaklayan NPT Konvansiyon ve uranyum zenginleştirme programı hakkında birtakım temel bilgilere sahip olmak gerekmektedir.

Uluslararası atom enerjisi ajansı BM'nin uzman birimlerinden biri olarak 1956 yılında kuruldu. Ajansın tüzük yasası aynı tarihte 80 ülke tarafından imzalanıp onaylanmış ve 1963 yılından itibaren etkin olmaya başlamıştır. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın kuruluş ilke ve amacı, bilimsel ve barışçı amaçlarla nükleer enerji teknolojisini geliştirmek ve yaygınlaştırıp kullanmaktır. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın denetiminde 1968 yılında nükleer silahları geliştirme, üretme ve sayısını arttırmayı yasaklayan konvansiyon onaylandı. Bu konvansiyonda vurgulandığı gibi, nükleer silahların geliştirilmesi, nükleer savaşı ciddi bir şekilde körüklediğine inanıldığı için, BM genel kurulunun kararları uyarınca, nükleer silahların geliştirilip, yaygınlaştırılmasını engelleyecek bir anlaşmanın yapılması gerekli görülmüştür. Bu konvansiyonun imzalanmasının temel amacı 1968 yılına kadar nükleer patlamayı gerçekleştirmiş 5 ülke olan ABD, Rusya, Çin, Fransa ve İngiltere'yi nükleer devlet kabul ederek, geri kalan ülkelerin nükleer güç olmasını önlemektir. Bu konvansiyon ile birlikte barışçı olan ve olmayan nükleer faaliyetler birbirleriyle ayrıştırılmış, bilimsel ve barışçı nükleer faaliyetlerle askeri ve kitle imha amaçlı nükleer faaliyetlerin sınırları çizilmiştir. 1968 yılında NPT olarak adlandırılan konvansiyonu imzalayan İran, konvansiyonun 1. 2. ve 4. maddeleri³⁸⁴ uyarınca, nükleer enerjiyi barışçı amaçlarla geliştirme

³⁸⁴ İran'ın dayanağı olan anlaşmanın 4. maddesi:

1. paragraf: Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, ayrıcalık gözetmeksizin ve 1. ve 2. maddeler uygun olarak, atlaşmaya taraf olan bütün devletlerin nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla araştırılmasının, üretiminin

ve kullanma hakkının garanti edildiğini ve NPT konvansiyon üyelerinin hepsinin, barışçı amaçlarla nükleer teçhizat, madde, bilimsel verileri ve teknolojisini transfer etme ve işbirliği şartlarını kolaylaştırma taahhüdünde bulduklarını savunmaktadır.

NPT Konvansiyonu ile hiyerarşik bir piramid oluşturulmuştur. En tepede fiilen ve hukuken nükleer teknolojiye sahip 5 ülke bulunmaktadır. İkinci sırada Kanada, İsveç, Hollanda gibi nükleer patlayıcı denemekten gönüllü olarak vazgeçmiş veya 2. Dünya Savaşı sonrasında Almanya, Japonya, İtalya gibi zoraki olarak bu statüyü kabullenmiş ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkeler nükleer sanayi ve teknolojisine sahiptirler. Üçüncü sırada bulunan Hindistan, İsrail, Pakistan, Arjantin ve Brezilya gibi ülkeler çeşitli yollarla nükleer patlamayı gerçekleştirmişlerdir.

İran'da ilk nükleer çalışma ABD desteğinde 1957'de başlatılmış ve İran 1958'de UAEA üyesi olmuştur. ABD 1967 yılında İran'a Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nde kullanılmak üzere hafif su reaktörü ve laboratuvar malzemesi sağlamıştır. 1968 yılında İran "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması"nı (NPT) imzaladı ve barışçıl amaçlarla nükleer faaliyetlerini yürütme hakkı kazanmıştır. İran 1970'li yıllarda nükleer enerji konusundaki çalışmalarına hız veren İran, özellikle Alman ve Fransız şirketleriyle iki hafif su reaktörünün inşası için anlaşmalar yaparak çalışmalara başladı. İran Atom Enerji Kurumu ise 1973'de kurulmuştur. Şah döneminde ilk nükleer reaktörlerini inşa eden İran'da 1979 İslam Devrimi ardından nükleer çalışmalar İslami bulunmadığı için durdurulmuştur. Devrimin hemen ardından başlayan İran-İrak savaşı İran'ın güvenlik politikasına yönelmesine neden olmuş ve bunun doğal bir uzantısı olarak İran askeri gücünü geliştirmeyi amaçlamıştır. 1985 yılında Şah döneminde başlatılan Buşehr Nükleer Santralinin çalışmalarına devam edilmiş ve 1995 yılında santralin yapımı Rusya'ya verilmiş ve Rusya'nın desteğiyle nükleer çalışmalara

ve kullanılmasının geliştirilebilmesi için ilgili vazgeçilmez haklarını olumsuz biçimde etkiler şekilde yorumlanamaz.

2. paragraf: Bu antlaşmaya taraf bütün devletler, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını sağlayacak cihaz madde, bilimsel ve teknolojik bilgilerin mümkün olan en geniş ölçüde alışverişini kolaylaştırmayı üstlenirler ve bu alışverişe katılma hakkına sahiptirler.

başlamıştır. Yine 1990'lı yıllarda Pakistan'ın nükleer programını kuran Abdülkadir Han'dan alınan teknik destek, İran'ın nükleer programını geliştirmesinde önemli rol oynamıştır³⁸⁵.

1995 yılında Yeltsin hükümeti ile imzalanan antlaşmaya göre;

- Her yıl İran'dan Rusya'ya nükleer alanda uzmanlık eğitimi almak üzere 2030 yüksek lisans ve doktora öğrencisi gönderilecek
- Buşehr'de Alman firması KWU (Siemens) tarafından yarım bırakılan tesislerde her biri 1000 MW'lık olan Rus teknolojisi hafif su reaktörleri kurulacak
- Bilimsel-teknolojik konularda gelişmiş işbirliği yapılacaktır

Bu duruma tepki gösteren ABD, Rusya'yı ikna etmeye çalıştı. Ancak bu işten Rusya devlet kasasına gidecek 1 milyar dolarlık bir tutar söz konusuydu ki son dağılım sürecinden sonra Rus ekonomisinin bu paraya ihtiyacı vardı. Bunun da ötesinde bu yolla Rusya, İran'ın nükleer alandaki kazanımlarını kontrol etme şansına da sahip olacaktı³⁸⁶.

Amerikan istihbarat tahminlerine göre İran'ın 20'den fazla nükleer çalışma tesisi vardır. Bunların en büyüğü Buşehr'de, diğer önemli tesisleri Natanz, Arak'ta bulunmaktadır. Ayrıca bu tesislerin birbirlerinden kilometrelerce uzakta olmaları muhtemel saldırıların başarısız olacağını göstermektedir. Buna ilaveten İran üniversitelerinde nükleer alanda 45 bölüm bulunmaktadır. Orta ve uzun vadede ise 80 bölüm daha açılması planlanmaktadır. Nükleer alanda çoğunluğu mühendis 450 lisansüstü ve doktora öğrencisi vardır. Ayrıca ileriki dönemlerde sayısı 15'e çıkarılması planlanan 8 nükleer araştırma merkezi vardır³⁸⁷.

4.3.1. Nükleer Tesislerin Açığa Çıkması

İran ile ABD arasında, İslam Devrimi sonrasında zaman zaman gerginleşen düşük yoğunluklu kriz yaşanmaktaydı. Ancak 11 Eylül sonrasında uluslararası arenada ABD'nin önleyici savaş doktrini ile Afganistan ve Irak'ı işgal etmesi ve İran'ın Natanz ve Arak'taki nükleer tesislerinin ortaya çıkması sonucunda İran-ABD arasındaki kriz tekrar

³⁸⁵ Berna Gürkaş, "İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği", <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>

³⁸⁶ Victor Mizin, "The Russia-Iran nuclear connection and U.S. Policy Options", <http://meria.idc.ac.il/journal/2004/issue1/jv8n1a7.html>

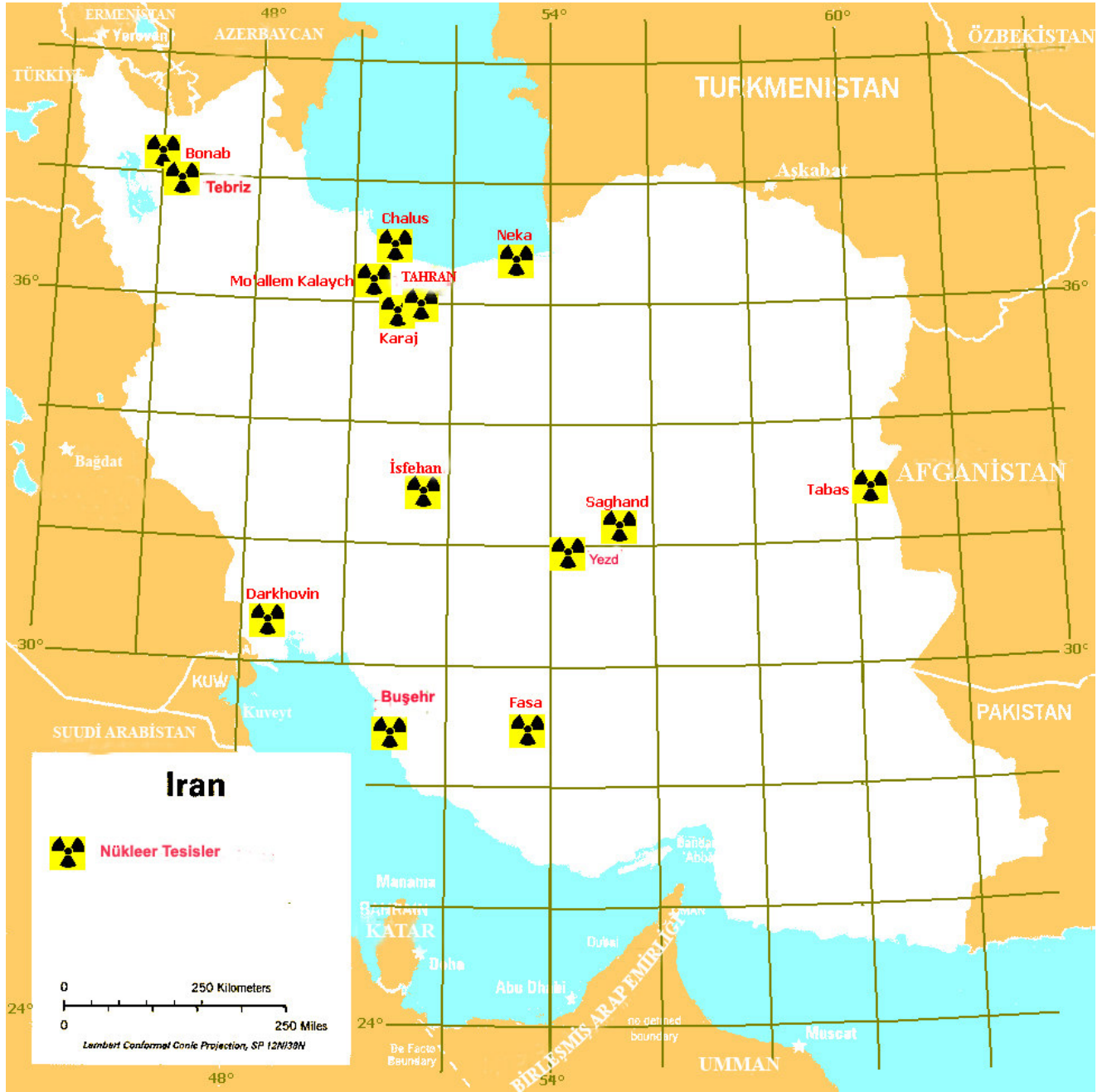
³⁸⁷ Berna Gürkaş, a.g.m., <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>

gerginleşmiştir. Ayrıca sıcak çatışmanın iki taraf içinde belirsiz ve bir çok riski içinde barındırıyor olması tarafları sıcak çatışmadan uzak tutmaktadır³⁸⁸.

14 Ağustos 2002’de Washington’da düzenlenen bir basın toplantısında İran Ulusal Direniş Konseyi’nin eski bir üyesi (Bu kuruluş ABD ve Avrupa Birliği’nde terörist grup olarak ilan edilmiştir) ve Tahran’da önde gelen eleştirmenlerinden Alireza Jafarzadeh, İran rejimi içerisindeki sağlam kaynaklardan edindiği bilgilere dayanarak Natanz’da inşa edilen uranyum zenginleştirme tesisi ile Arak’ta inşa edilen ağır su üretim tesisleri hakkında bilgiler ortaya koymuştur. Bu açıklamaların ardından bu durumu İran’ın nükleer silah yapımına giden yolda önemli ilerlemeler elde ettiğinin bir göstergesi olarak nitelendiren ABD, İran’ı nükleer silah yapmaya teşebbüs etmekle suçlamış ve nükleer kriz süreci başlamıştır. ABD’nin İran karşıtı söylemine hız veren bu gelişme, UAEA’nın da İran konusunda daha belirgin bir rol oynamasına neden olmuştur³⁸⁹.

³⁸⁸ Gökhan Çetinsaya-Talha Köse, a.g.m., http://www.setav.org/document/ST2_706_SETA_Iran_Dosyasi.pdf

³⁸⁹ Mustafa Kibaroglu, “İran’ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı’nın Tutumu: Şah’a Destek, Mollalara Yasak”, Akademik Orta Doğu, 2006 Cilt:1, Sayı:1, İstanbul, s. 80-83

Şekil 4.7: İran'ın Nükleer Tesisleri

(www.globalsecurity.org)

2003 yılının başında İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi ülkesinin nükleer yakıt çevrimi çalışmaları yürüttüğünü açıklarken, UAEA Direktörü el-Baradey, İran'ın adı geçen iki tesisteki çalışmalarını gizleyerek NPT'yi ihlal ettiğini belirtti. Baradey'in İran'a tüm tesislerini Ajansın denetimine açması yolunda Ekim ayına kadar verdiği sürede Ajans

tarafından İran tesislerinde pek çok denetim yapılırken bu süre karşılıklı suçlama savunmalarla geçti. 2003'ün Eylül ayında İran UAEA müfettişlerinin bazı tesislerde zenginleştirilmiş uranyum bulması üzerine NPT'nin Ek protokolünü gönüllü olarak imzalamaya razı olurken, Amerika yine bu ayda İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesini talep etti. AB adına İran ile görüşmeler yürüten Fransa, İngiltere ve Almanya'nın (AB Üçlüsü) devreye girmesiyle Güvenlik Konseyi'ne sevk gerçekleşmedi. 21 Ekim 2003'te ise AB Üçlüsü ile İran, AB'nin İran'ın nükleer enerji elde etme hakkını tanıması karşılığında İran'ın NPT Anlaşmasındaki tutumunu düzeltmesi, Ek Protokolü imzalaması ve tüm zenginleştirme çalışmalarını durdurması hususunda anlaşıldılar³⁹⁰.

18 Aralık 2003'te İran, UAEA'in Viyana'daki merkezinde NPT'nin Ek Protokolünü imzalamıştır. Ancak Haziran 2004 tarihinde El Baradei'nin, İran'ı beklenenden daha az işbirliği yapmakla suçlayarak bir an önce hızlandırılmış bir işbirliğine girmesi çağrısında bulunmasını takiben İran, UAEA tarafından takılan mühürleri kırdı ve Natanz'deki santrifüjlerin inşaatına başlayarak daha önce gönüllü olarak durdurduğu uranyum zenginleştirme faaliyetlerini tekrar başlatacağını ilan etti³⁹¹.

Ekim 2004 tarihinde Avrupa Birliği, İran'ın daimi olarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermesi karşılığında, kendisine sivil nükleer teknoloji transferi yapma önerisinde bulundu ancak verilen imtiyaz ve ödünleri yetersiz bulan İran, bu hakkından vazgeçmeyeceğini yinelemiştir. Ancak Kasım 2004'de İran ve Almanya, Fransa ve İngiltere'den oluşan AB Üçlüsü arasında sürekli ve karşılıklı fayda sağlayacak bir çözüme ulaşıncaya kadar İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini geçici olarak durdurması ve müzakerelerin ikinci aşamasının başlamasına yönelik bir uzlaşmaya varılmış ve AB İran'a siyasi ve ekonomik imtiyazlar sağlama yönündeki isteğini ortaya koymuştur. 15 Kasım 2004'te İran ile AB Üçlüsü Paris Anlaşması adı verilen kapsamlı bir metin üzerinde anlaşıldılar. AB Üçlüsü İran ile var olduğu iddia edilen nükleer silah programını durdurması karşılığında ticaret ve nükleer enerji teşvikleri içeren bir anlaşmayı müzakere etmeye başladı³⁹².

³⁹⁰ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

³⁹¹ Mustafa Kibaroglu, a.g.m., s.84

³⁹² Berna Gürkaş,a.g.m., <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>

UAEA İran'a yönelik olarak NPT'nin uygulamasını ve bir sonraki inceleme dönemine kadar tüm nükleer çalışmalarını durdurmasını içeren bir karar tasarısı yayınladı. İran bir kez daha uranyum zenginleştirme çalışmalarını açık uçlu olarak askıya almayı kabul etti. Bu ayda basına sızan gizli bir BM raporunda İran'ın nükleer silah programına dair bir ize rastlanmadığı fakat bu konuda kesin yargıya varmak için yeterli bilgiye sahip olunmadığı belirtiliyordu.

2004 yılındaki inişli-çıkışlı diplomatik süreç 2005 yılında da devam etti. İran cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi Şubat ayında nükleer programlarından asla vazgeçmeyeceklerini, fakat programlarının tamamen barışçıl olduğunu açıklarken, İran'a destek veren Rusya Buşehr tesisi için yakıt sağlamak üzere bir anlaşma imzaladı. Nisan 2005'te ise bir yandan İran'ın İsfahan tesisinde uranyum-çevrim çalışmalarına yeniden başlamayı planladığını duyurması, diğer yandan ise Amerika'nın İsrail'e yeraltı tesislerini bombalamakta kullanılan bombalardan sattığı haberleri üzerine ortam yeniden gerildi. AB, İran'ın uranyum zenginleştirme programına yeniden başlaması halinde AB Üçlüsü tarafından müzakere edilen ticaret ve enerji teşviki paketinin masadan çekileceğini açıklarken, İran bu paketin ayrıntılarını görmek istediğini belirtti. AB'nin Ağustos başında açıkladığı 31 sayfalık teşvik paketi ise İran tarafından "saçma ve küçük düşürücü" olarak nitelendi ve nükleer zenginleştirme çalışmalarına geri döndürülemez biçimde yeniden başlanacağı açıklandı. İran'ın 10 Ağustos'ta İsfahan tesisinde uranyum dönüştürmeye başlaması üzerine AB Üçlüsünün hazırladığı İran'a İsfahan'daki çalışmaları durdurması çağrısı yapan taslak UAEA tarafından kabul edilerek UAEA'nın 35 üyesi, İran'a uranyum dönüştürme faaliyetlerini durdurması için çağrıda bulunan ve başkan El Baradey'i 3 Eylül 2005 tarihine kadar İran'ın nükleer programı hususunda detaylı bir rapor hazırlayıp sunmakla görevlendiren ilke kararını onayladılar³⁹³.

Ağustos 2005'de İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad görevine başlamasıyla İran Nükleer Krizinde yeni bir dönemin sayfası açılmıştır. Öncelikli olarak Ali Larijani, Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi Başkanı olarak Hassan Ruhani'nin yerine atanarak nükleer program ve müzakerelerin yürütülmesi görevini devraldı. Avrupa Birliği üçlüsü ile yürütülen müzakerelerde bir gelişme sağlanmaması sonucunda, İran yönetimi, iki yıldan fazla

³⁹³ Arzu Celalifer, "İran Nükleer Krizi Değerlendirme Raporu", <http://www.usakgundem.com/pdfs/ACelalifer-IranRaporSubat2006.pdf>

askıda tuttuğu nükleer yakıt araştırmalarına, 10 Ağustos 2005'te, UAEA'nın bilgisi dahilinde resmen başladığını açıklamıştır. İranlı teknisyenler UAEA müfettişlerinin gözetiminde İsfahan tesisindeki mühürleri söktüler. İran, tesiste uranyum dönüştürme çalışmalarına başladığı yönünde UAEA'yi bilgilendirdi. İran, nükleer yakıt üretimiyle, nükleer yakıt araştırmalarının farklı olduğunu belirtmesine rağmen, başta AB ülkeleri ve ABD olmak üzere Batılı ülkeler tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır³⁹⁴.

Eylül 2005'teki BM Genel Konseyi toplantılarına da nükleer kriz damgasını vurdu. İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejad BM Genel Konseyi'nde yaptığı konuşmada ülkesinin "barışçıl amaçlı nükleer enerji çalışması yürütme hakkında" vazgeçmesinin söz konusu olmadığını söylerken Amerikalı yetkililer de İran konusunu UAEA'nın oyuyla BM Güvenlik Konseyi'ne taşımayı öngördüklerini açıkladılar. 24 Eylül'de UAEA Yönetim Kurulu İran'ın nükleer çalışmalarında şeffaf olmasının "kaçınılmaz ve artık ertelenemez" olduğunu belirten bir karar tasarısını kabul etti. Tasarıda İran konusunu BM'ye havale etmekten kaçınılırken, bu konudaki önemli hususların BM Güvenlik Konseyi'nin yetki alanında olduğu vurgulandı. Öte yandan Kasım ayında Rusya İran'a uranyum zenginleştirmenin Rusya'da, uranyum çevrim işlemlerinin ise İsfahan'da yapılmasını önerirken bu teklif İran tarafından kabul görmedi³⁹⁵.

2006'nın başında İran AB Üçlüsüne 6 maddelik bir öneriler paketi sunarak süregelen müzakerelere bağlı olarak 2 yıllık bir süre için uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurma önerisinde bulunduysa da İran'ın bu teklifi AB Üçlüsü tarafından reddedildi. 4 Şubat 2006'da UAEA'da yapılan oylamada 27 kabul oyuna karşılık 3 red oyuyla İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesine karar verildi. Bunun üzerine İran, NPT'nin temel yükümlülükleri hariç olmak üzere UAEA ile gönüllü olarak yürüttüğü işbirliğine son vermeyi ve uranyum zenginleştirme çalışmalarına yeniden başlamayı planladığını açıkladı. Mart 2006'da açıklanan Amerikan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde İran öncelikli tehdit olarak tanımlandı ve İran NPT'nin yükümlülüklerini ihlal etmekle ve nükleer programının tamamen barışçıl amaçlar için olduğunu objektif bir şekilde kanıtlayamamakla suçlandı. 11 Nisan 2006'da İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad büyük bir basın toplantısı yaparak İran'ın

³⁹⁴ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

³⁹⁵ Sharon Squassoni, "Iran's Nuclear Program: Recent Developments", <http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/RS21592.pdf>

uranyum zenginleştirmeyi başardığını açıkladı. Ahmedinejad: “İran artık nükleer enerjiye sahip ülkelerden birisidir. İran halkının direncinin sonucu olan bu çalışmalarımıza uluslararası anlaşmalar çerçevesinde devam edeceğiz” açıklamasını yaptı. İran’ın Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney de ABD’nin İran’a saldırması halinde sert bir şekilde karşılık vereceklerini ve bu karşılığı dünyanın mümkün olan her köşesinde vereceklerini söyledi³⁹⁶.

İran cumhurbaşkanı Ahmedinejad 8 Mayıs 2006’da Amerikan Başkanı George W. Bush’a bir mektup yazarak iki ülkenin devrimden bu yana tek ve en üst düzeydeki ilişkisini kurmuş oldu. Ahmedinejad’ın Bush’a gönderdiği mektup içerik olarak beklentileri karşılamaktan uzak görünebilir. Fakat psikolojik bir jest olarak bir ilk adımın atılarak doğrudan temas kurma stratejisinin parçası ve 27 yıllık Washington ile doğrudan temas kurma tabusunu yıkmaya yönelik bir girişim olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca Laricani, Hamaney ve İran’ın en muhafazakar tanınan mollalarından Ayetullah Ahmet Cenneti dahil en üst düzeydeki yetkililer dahi bu mektuba destek verdiklerini açıklamışlardır³⁹⁷.

Nükleer krizin son perdesine 15 Mayıs 2006’da AB’nin askeri nükleer programını durdurması karşılığında İran’a gelişmiş sivil amaçlı nükleer teknoloji vermeyi öngören ayrıcalıklı yeni bir paket sunmaya hazır olduğu açıklaması vurdu. Bazı kısımları basına yansıyan teklife göre AB’nin önerisi İran’a kendi topraklarında uranyum zenginleştirme hakkı verirken, aynı zamanda İran’a Amerikalı ve Avrupalı uçak teknolojisi alma şansı tanınmıştır. İran’ın baş müzakerecisi Ali Laricani de AB’nin teklifini ciddiyle inceleyeceklerini belirtmiştir³⁹⁸.

1 Haziran 2006’da AB Üçlüsü’nün hazırladığı 5+1 (BM Güvenlik Konseyi’nin 5 daimi üyesi ve Almanya) öneriler paketi Rusya, Çin ve ABD’nin de katılımıyla İran’a sunuldu. AB Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana da Tahran’a giderek 5+1’in öneri paketini İran’a resmen sundu. İran’ın baş nükleer müzakerecisi Ali Laricani öneriler paketinin bazı olumlu taraflarının olduğunu, bazı kısımlarının ise belirsiz olduğunu ve güçlendirilmesi gerektiğini belirtti. İran, 5+1’in öneri paketine cevabını 22 Ağustos’ta vereceğini açıklamıştır.

³⁹⁶ Arzu Celalifer, a.g.m., <http://www.usakgundem.com/pdfs/ACelalifer-IranRaporSubat2006.pdf>

³⁹⁷ Babak Ganji, “Iranian Nuclear Politics: Change of Tactics or Strategy?” Conflict Studies Research Centre (CSRC), Wilts, United Kingdom, <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=28820>

³⁹⁸ Sharon Squassoni, a.g.m., <http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/RS21592.pdf>

31 Temmuz'da 14 olumlu ve bir karşı oyla onaylanan 1696 Sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının ardından İran kendisine verilen sürenin dolmasına 9 kala, 5+1 öneri paketine yanıtını 22 Ağustos 2006 tarihinde İngiltere, Fransa, Çin, Rusya, Almanya ve ABD'nin İran'daki temsilcisi olan İsviçre Büyükelçilerine sunmuştur³⁹⁹.

Bu paketin İran'a cazip görünmeyen yanı ise önemli bir önkoşulunun var olması olmuştur. Bütün bu hengamenin yıllardır sürmesine sebep olan uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin tamamen durdurulması karşılığında paket hayata geçirilecek ve İran'a sivil nükleer teknoloji transferinin yanı sıra başka ödünler de verilecektir⁴⁰⁰. Ancak ulusal onur meselesine dönüşmüş olan nükleer programın atar damarı, yani uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması, ülke içerisinde genel olarak kabul görmeyen bir yaklaşımdır. Çünkü NPT üyesi olarak İran'ın, doğal olarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sürdürme hakkı bulunmaktadır⁴⁰¹.

İran Ulusal Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri ve Baş müzakereci Ali Laricani, 5+1 Grubunun Haziran'da sunduğu öneri paketine beklenen yanıtı sunarken "Pakete yanıtımızı olumlu bir bakış açısıyla hazırladık ve pek çok muğlak bölümü mantıklı ve olumlu şekilde yorumlayarak adil müzakerelerin yolunu açmaya çalıştık. İran, 23 Ağustos'tan itibaren önerilen paket konusunda ciddi müzakerelere başlamaya hazırdır" sözlerini kullanmıştır.

İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını öngören BM Güvenlik Konseyi'nin 1696 Sayılı Kararının belirlediği son tarih 31 Ağustos'tan önce İran, kendisinden istendiği gibi uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmak ve 5+1 öneri paketine net bir cevap vermek yerine, kendisine daha önce sunulan öneri paketindeki belirsizliklerin giderilmesini istemiştir. İçeriği henüz açıklanmayan 23 sayfalık İran yanıtının yeni önerilerden ibaret olduğu söylenmiştir⁴⁰².

³⁹⁹ Gökhan Çetinsaya-Talha Köse, a.g.e., <http://www.setav.org>

⁴⁰⁰ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

⁴⁰¹ Berna Gürkaş,a.g.m., <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>

⁴⁰² Lionel Beehner, "İRAN: Nuclear Negotiations", <http://www.cfr.org/publication/7730/iran.html>

ABD'nin BM nezdindeki Büyükelçisi John Bolton; Washington'un İran'ın verdiği yanıtı dikkatle inceleyeceğini ancak Güvenlik Konseyi'nin taleplerini karşılamıyorsa ekonomik yaptırımlar için Konsey'e karar tasarısını hızla sunacaklarını vurgulamıştır⁴⁰³.

İran'ın cevabı sonrasında, ABD ve Fransa'nın verilen yanıtı yeterli bulmayarak ve 31 Ağustos tarihine kadar İran faaliyetlerini durdurmaz ise yaptırıma gidilmesi yönünde girişimlerini hızlandırmışlardır. Diğer taraftan İran'ın müzakereler konusunda ciddi olduğunun ve bir an önce müzakerelere başlamak istediğini söylemiş olması, zaten siyasi krizin tırmanmasını istemeyen Rusya, Çin ve bazı Avrupa ülkeleri yaptırım kararını engelleme yönünde eğilimler sergilemiştir. Fakat bütün bu tartışmaların sonucunda 22 Aralık 2006'da BM Güvenlik Konseyi, İran'a doğrudan ya da dolaylı hassas nükleer malzeme ve balistik füze satışı ya da transferinin engellenmesini öngören yaptırım kararını, oybirliğiyle almıştır. İngiltere, Fransa ve Almanya tarafından hazırlanan karar tasarısına 15 üye ülke onay vermiştir⁴⁰⁴.

İran'a yaptırım kararları

- İran, Uluslararası Atom Enerji Kurumu ile işbirliği yaparak nükleer faaliyetlerini gecikmeksizin askıya almalı,
- Tüm ülkeler İran'ın nükleer zenginleştirme, yeniden işleme, ağır su reaktörleri, nükleer silah sevkiyat sistemlerinin geliştirilmesi ve bu konularla ilgili araştırma-geliştirme faaliyetlerine katkıda bulunacak malzemelerin, teknolojinin ve finansmanın İran'a sağlanmasını ve satışları yasaklayacak,
- İran'ın bu tür faaliyetlerine katılan kişilere ve kurumlara seyahat yasağı ve mallarının dondurulması gibi yaptırımlar uygulanacak,

BM'nin aldığı kararlar karşısında İran, BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı yaptırım kararını "geçersiz" sayarak nükleer çalışmaların "ciddi bir biçimde" süreceği duyurmuştur. İran Dışişleri Bakanlığı ise, kararı 'hukuk dışı, BM Güvenlik Konseyi'nin görevi dışında ve uluslararası kurallara aykırı bir girişim olarak nitelemiştir⁴⁰⁵.

⁴⁰³ UN Sanctions Against Iran?,<http://www.globalpolicy.org/security/sanction/indxiran.htm>

⁴⁰⁴ Babak Ganji, a.g.m., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=28820>

⁴⁰⁵ UN Sanctions Against Iran?,<http://www.globalpolicy.org/security/sanction/indxiran.htm>

Nükleer Enerji ve İran

İran'ın dünyanın ikinci en büyük petrol ve aynı zamanda ikinci en büyük doğalgaz rezervlerine sahip ülkesi olmasına rağmen nükleer enerji arayışına yönelmesi bu konudaki çalışmaların askeri amaçlı olabileceği kaygısına neden olmaktadır. Ancak İran'ın iktisadi kalkınma ve nüfus artış hızı incelenince artan enerji ihtiyacının önümüzdeki dönemde sorun yaratabileceği görülmektedir.

İran'ın petrol üretimi halen devrim öncesi dönemden daha düşük bir seviyededir, buna karşın nüfusu devrimden bu yana nerdeyse ikiye katlanmıştır ve nüfusun 2025 yılında 100 milyona ulaşması beklenmektedir. İran'ın nüfus artışı ve kalkınma hızına paralel olarak enerji tüketimi de hızla artmaktadır. Petrol rezervlerini elektrik üretmek için kullanmak oldukça maliyetli bir yoldur. Fosil yakıtları kullanıldıktan sonra geriye döndürülemezdir, bu açıdan petrol ve doğalgazı kendi iç elektrik üretiminde kullanmaktansa artı değeri daha fazla olan petrol ve petrokimya üretimi ve ihracatı için kullanmak istemektedir. Petrol ve doğalgaz ihracatı İran'ın temel gelir kaynağıdır ve İran bu kaynağı uzun vadeli kalkınma planı doğrultusunda kullanmak istemektedir. İran için kısa vadede enerji talebi açısından nükleer seçenek bir zorunluluk olmamasına karşılık uzun vadede nükleer seçenekten faydalanmak ülke çıkarı için kaçınılmazdır⁴⁰⁶.

4.3.2. Nükleer Program Konusunda Taraf Ülkeler

a.) ABD

ABD ve İsrail karşıtı politik tutumu, nitelikli nüfuza sahip ve ciddi bir sanayi potansiyelini arkasına alan petrol üreticisi bir İran, Ortadoğu'da ABD karşısındaki tek engel olarak durmaktadır. ABD açısından İran'ın nükleer programının önlenmesini zorunlu kılan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin en önemlisi İran'ın jeopolitik konumudur. İran, ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesinin Orta Asya, Kafkaslar ve Basra Körfezi ayağında güçlü bir engel teşkil etmektedir. ABD'nin endişelendiği bir diğer önemli nokta ise İran'ın siyasal İslam söylemi ve ideolojik kimliği ile bölgedeki radikal İslami gruplar üzerindeki etkisidir. Bu durum ABD'nin İran'a olası müdahalesi önünde büyük bir engeldir. Çünkü İran, Ortadoğu coğrafyasındaki radikal akımları kolaylıkla ABD karşısında manupile edebilecek etkinliğe

⁴⁰⁶ Gökhan Çetinsaya-Talha Köse, a.g.e., <http://www.setav.org>

sahiptir. ABD, bu nedenle bölgedeki konumunu güçlendirmiş bir İran istememektedir. Çünkü hegamon bir güç olmayı amaçlayan ABD karşısında ikinci sınıf nükleer silahların yayılması, ABD'nin askeri gücünü kullanmasının önünde sınırlama getirecektir⁴⁰⁷.

ABD'nin önümüzdeki dönemde de İran'a karşı baskı politikasını sürdüreceği düşünülmektedir. İran karşısında diplomatik yöntemleri mi yoksa daha farklı alternatifleri mi kullanacağını zaman gösterecektir. Ancak İran ile düşük yoğunluklu gerginlik politikasının uzun bir süre daha devam etmesi beklenmektedir⁴⁰⁸.

ABD'nin Diplomasi Dışı Seçenekleri:

- Ekonomik ve siyasi yaptırımlar
- Nokta vuruşu yöntemiyle İran nükleer tesislerini havadan bombalamak
- BM Güvenlik Konseyi'nde İran aleyhine kararlar çıkarılması
- Sınırlı askeri müdahale (ABD açısından asıl sorun sınırlı bir saldırının hedefine ulaşamayacak olmasıdır.)

Bu süreçte göz önünde bulundurulması gereken önemli bir nokta ise, dış müdahalelerle İran rejiminin zayıflatılması konusunda yıkıcı olmayan girişimlerin aksine İran'da rejimini güçlendirmekte olduğudur. Bu durumda ABD'nin asıl hedefi; İran'ı siyasi ve ekonomik bir yalnızlığa iterek İran'da rejim değişikliğine neden olabilecek bir süreci uygulamaya koymaktır. Ayrıca Irak ile İran karşılaştırıldığında İran'ın coğrafi alanının Irak'tan çok daha geniş olduğu ve Irak'tan daha gelişmiş bir askeri altyapıya sahip olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır⁴⁰⁹.

b.) İran

11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi'ni önleyici hareket temeline dayandıran Başkan George Bush tarafından “Şer Ekseni” olarak tanımlanan üç ülkeden biri olan İran, ABD'nin “ya değişeceksin ya değiştireceğim” politikasının uzantısı olarak Irak'ı işgal etmesi ile kendisini hem askeri hem de siyasi olarak çevrelenmiş

⁴⁰⁷ Berna Gürkaş, a.g.m., <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>

⁴⁰⁸ Ray Takeyh, “Iran: Assessing Geopolitical Dynamics and U.S Policy Options”, www.cfr.org/publication/10882/iran.html

⁴⁰⁹ Arzu Celalifer, a.g.e., <http://www.usakgundem.com/pdfs/ACelalifer-IranRaporSubat2006.pdf>

hissetmektedir. Bu durum karşısında dış ve iç politikasının temelini güvenlik algılaması üzerine inşa eden İran, bölgesel bir güç olarak varlığının devamı için nükleer silahlara ihtiyaç duymaktadır. İran, Sünni bir Arap dünyasının yanı başında Şii bir devlet olup yakın çevresinde bulunan Hindistan, Pakistan, İsrail, Çin ve Rusya gibi nükleer güce sahip olan ülkeler tarafından çevrelenmiştir. İran, nükleer kulübe katılmak için elinden geleni yapacaktır. Nitekim İran, ABD'nin bütün söylemleri karşısında ısrarla nükleer programının barışçı olduğunu savunmakta ve bunu (NPT) Nükleer Silahların Geliştirilmesini Yasaklayan Konvansiyon'a dayandırmaktadır. Çünkü bu konvansiyon gereği İran'ın barışçıl amaçlarla uranyum zenginleştirmesini yasaklayan bir hüküm yoktur⁴¹⁰.

İran değişen güvenlik ortamları doğrultusunda milli güvenliğine yönelik tehdit değerlendirmesinde bulunarak büyük stratejisinin hamlelerini belirlemektedir. Nükleer strateji İran'ın büyük stratejisinin bir parçasıdır. İran içinde reformcu, muhafazakar ve pragmatist yaklaşımları benimseyen gruplar olmasına karşılık nihai düzeyde nükleer strateji İran'ın uzun vadeli stratejisiyle ilgilidir. İran içindeki farklı gruplar arasındaki söylemsel değişimler büyük stratejinin taktik hamleleri olarak değerlendirilmelidir. İran'ın temel amacı uluslararası arenada etkin bir aktör olabilmektir. Ayrıca Nükleer Programa İran'da kamuoyu desteği oldukça fazladır. Program ulusal onur ile bağlantılı olarak değerlendirilmektedir⁴¹¹.

İran'ın öncelikli olarak nükleer silah yapma kapasitesine sahip olmak istemesinin en önemli nedeni ise muhtemel ABD askeri saldırılarını engellemektir. Geçmişte ABD'nin nükleer silaha sahip Kuzey Kore ve Hindistan gibi ülkelerle daha ılımlı müzakereler yürütme yoluna gittiği göz önünde bulundurulursa İran'ın bunu sağlamaya çalıştığı açıkça anlaşılabilir⁴¹².

Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı olmasının hemen ardından Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi'nin başına Ali Laricani getirilerek İran'ın nükleer müzakere ekibi yenilenmiştir. Ayrıca Kasım 2005'te İngiltere, Almanya, Fransa, BM Viyana ve Cenevre Büyükelçilikleri de dahil olmak üzere İran'ın üst düzey 40 diplomatı görevden alınmıştır. İran'ın uluslararası stratejisini de belirleyen bu grup İran devletinin büyük stratejisini de temsil etmektedir⁴¹³.

⁴¹⁰ Berna Gürkaş, a.g.m., <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>

⁴¹¹ Babak Ganji, a.g.m., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=28820>

⁴¹² Gökhan Çetinsaya-Talha Köse, a.g.e., <http://www.setav.org>

⁴¹³ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

Ali Laricani ve ekibi uluslararası aktörlerle kontrollü gerginlik stratejisi üzerinden bir ilişki kurma eğilimi göstermektedir. İran, uluslararası kamuoyunu ve diplomasinin imkanlarını tam olarak reddetmemekle birlikte kendi belirlediği gündem etrafında bir müzakere süreci oluşturmak istemektedir. İran, tartışmanın düzeyini yukarı çekip temel tartışmalı konuda taviz vererek daha önemli kazanımlar elde etmek istemektedir. Bu bağlamda İran'ın temel stratejisi, uluslararası sistemde önemli ve etkin bir aktör olabilmektir⁴¹⁴.

Ahmedinejad, anti-İsrail söylemi ve uzlaşmaz tavrı sayesinde zaman zaman hedef saptırarak İslam dünyasında kamuoyu desteğinin yanı sıra bazı radikal İslami akımlarında sempatisini kazanmaktadır. Ayrıca ABD'nin Irak işgalinde hala belli bir istikrarı tutturamamış olması ABD karşısında İran'ın elini güçlendiren faktörlerin başında gelmektedir. Söz konusu bütün faktörleri göz önünde bulunduran İran diplomasisi ise ihtiyatı elden bırakmayarak uluslararası aktörlerle müzakereye yatkın bir tutum sergileyerek gerginliği azaltmaya çalışmaktadır. İran'ın yakın vadede geri adım atması ve stratejisini uzun vadeye dayandırarak belli başlı kazanımlar sağlama yoluna gideceği muhtemel gözükmektedir⁴¹⁵.

c.) Avrupa Birliği

İran'ın nükleer programı karşısında AB'nin sergilediği tutum, Irak'ın işgali ve Büyük Ortadoğu Projesi ile su yüzüne çıkan AB-ABD rekabetini yansıtmıştır. Bu durumda İran AB ve ABD arasındaki çıkar farklılıklarından istifade ederek Avrupa ülkeleriyle yapılan müzakereleri zaman kazanmak için değerlendirmektedir. Rafsancani döneminde iyileşmeye başlayan Avrupa ve İran ilişkileri 1990 Körfez Savaşı sonrasında özellikle enerji alanında gelişimini sürdürmüştür. ABD'nin ilişki koparmak, baskı ve ambargo politikalarına karşılık, bu politikaların İran'ı daha fazla radikalleştireceğini savunan AB, eleştirel diyalog politikasıyla İran'ı sisteme entegre etmeyi amaçlamaktadır. Eleştirel Diyalog denilen bu politikada bir taraftan İran ile ekonomik ve diplomatik ilişkiler devam ettirilirken diğer taraftan İran'ı akıllılaştırmaya yönelik baskı yapılmaktadır. İran açısından da ABD ambargosu

⁴¹⁴ Babak Ganji, a.g.m., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=28820>

⁴¹⁵ Gökhan Çetinsaya-Talha Köse, a.g.e., <http://www.setav.org>

karşısında AB ülkeleriyle geliştirilen ilişkiler hem ekonomik olarak İran'ı rahatlatmış hem de ABD karşısında yalnız kalmamak için önem teşkil etmektedir⁴¹⁶.

İran, başta Almanya olmak üzere ekonomik bir buhranla karşı karşıya olan Avrupa Birliği ekonomisi için büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle özellikle Almanya Siemens'in kontrolü altında olan Avrupa Atom Enerjisi Kurumu'nun İran nükleer pazarında önemli çıkarlar peşinde olduğu ve nükleer zenginleştirme alanındaki aktif partnerin Rusya'dan ziyade başta Fransa ve İngiltere olmak üzere Avrupa firmalarının olmasını istedikleri iddia edilmektedir.

AB Üçlüsü (İngiltere, Fransa, Almanya) ve ABD bu krizde taktik olarak ikili bir oyun oynamaktalar. ABD, İran ile resmi diplomatik ilişki kurmadığından taleplerinin bir kısmını AB Üçlüsü üzerinden iletmektedir. AB Üçlüsü bu çerçevede yapıcı bir takım roller oynayarak İran'a çeşitli öneri paketleri sunmuş ama sorun nihai bir anlaşmaya bağlanamamıştır⁴¹⁷.

İran'a askeri bir müdahale olmaması ve Ortadoğu'da suların durulması AB'nin çıkarıdır. Ekonomik konularda Fransa, Almanya ve İtalya'nın İran'la ciddi ticari ilişkileri vardır ve ambargo ya da istikrarsızlıkla bu kazanımlarından vazgeçmek istemeyeceklerdir⁴¹⁸.

Özellikle kriz söylentileri nedeniyle petrol fiyatlarının artışı AB ülkelerini ABD'den daha fazla etkileyecektir, çünkü Avrupa ülkelerinin enerji konusunda Ortadoğu'ya bağımlılığı çok daha fazladır. Doğalgaz konusunda da Avrupa ülkeleri Rusya'ya bağımlılıklarını azaltmak istemektedirler. İran halen dünyanın ikinci en büyük doğalgaz rezervine sahip ülkesidir. Bu durumda Rusya'nın Ukrayna'nın doğalgazını kesmesinden tedirginlik duyan Avrupa ülkeleri doğal gaz ihtiyaçları için İran gibi alternatif bir kaynağa ihtiyaç duymaktadırlar⁴¹⁹.

⁴¹⁶ Berna Gürkaş, a.g.m., <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>

⁴¹⁷ Lionel Beehner, "IRAN: Nuclear Negotiations", <http://www.cfr.org/publication/7730/iran.html>

⁴¹⁸ Mustafa Kibaroglu, a.g.e., s. 88-89

⁴¹⁹ Gökhan Çetinsaya-Talha Köse, a.g.e., <http://www.setav.org>

4.3.3. Ülkelerin Yaklaşımları

a.) Rusya

Rusya, İran'ın ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesinin Orta Asya, Kafkaslar ve Basra Körfezi ayağında güçlü bir engel teşkil ettiğinin bilincindedir. Özellikle ABD'nin bu bölgelerde etkinlik kurmasını istemeyen Rusya ve İran, Hazar Havzası ve enerji hatları konularında çıkar birliği içindedir. Gücünü gerçekte Avrasya ve Kafkasya coğrafyasına yönlendirmiş olan Rusya, bölgesel bir güç gibi hareket ederek eski SSCB ülkelerinde kaybettiği gücü yeniden kazanmaya ve tabii hakimiyet alanı olarak gördüğü bu coğrafyada başta ABD olmak üzere Batı etkisini kırmaya çabalamaktadır. Bu bağlamda dış politikasını Avrasyacılık olarak belirleyen Rusya'nın bölgedeki stratejik ortağı İran'dır. Rusya, İran ile işbirliği sayesinde Avrasya'daki enerji ve doğalgaz nakil hatlarını kontrol altında tutmak istemektedir⁴²⁰. Bu açıdan Rusya ABD'nin bölgede artan varlığından ve etkinliğinden rahatsız olacaktır. Muhtemel bir Çin, Rusya ve İran bloğu, ABD'yi Avrasya'nın derinliğinde yalnız ve etkisiz bırakabilir⁴²¹.

İran üzerinde geniş çıkarları olan Rusya İran'ın nükleer çalışmalarında aktif olarak yer almak ve İran'ın nükleer programının her aşamasında söz sahibi olmak istemektedir. Rusya, İran'a çözüm mahiyetinde bir öneri sunmuş ve bu öneriye ilişkin müzakerelere 16 Şubat'ta başlanmasına rağmen kesin bir karara varılamamıştır. Rusya, İran'ın nükleer yakıtı bombaya dönüştürmesini engellemek için İran'daki reaktörlere gerekli olan işlenmiş uranyumun Rusya topraklarında İran'ın işbirliği ile zenginleştirilmesini önermiştir⁴²².

Rusya ile İran, Buşehr Nükleer Santralinin tamamlanması için 800 milyon dolarlık bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmanın tamamlanması noktasında gecikmeler olsa da santralin elektrik üretimine başlaması için önemli ilerleme kaydedilmiştir⁴²³. Rusya- İran ilişkilerinde temel faktör ticari ve askeri ilişkilerdir. Özellikle İran'ın hava savunma sistemi, uzun menzilli füze, zırhlı askeri araç satışı ve denizaltı satımı konularında anlaşmaları vardır ve bu konulardaki sıkı işbirliği devam etmektedir. Aralık ayında Rusya, İran'a 1 milyar dolarlık

⁴²⁰ Berna Gürkaş, a.g.m., <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>

⁴²¹ Fred Weir, a.g.m., <http://yaleglobal.edu/me/>

⁴²² Arzu Celalifer, a.g.e., <http://www.usakgudem.com/pdfs/ACelalifer-IranRaporSubat2006.pdf>

⁴²³ Mustafa Kibaroglu, a.g.e., s. 90

silah satışı yapmaya karar vermiştir. Bu silahlar arasında, yerden havaya atılan füzeler (SAMs) ve TOR-M 1'ler bulunmaktadır⁴²⁴.

BM Güvenlik Konseyi'nden bir ekonomik ambargo ve başka türlü yaptırım kararlarının çıkması Rusya'nın menfaatine olmayacaktır; bu açıdan Rusya'nın yaptırım konularında ayak diremesi beklenebilir. Ancak petrol fiyatlarının yüksek kalması ve düşük yoğunluklu bir krizin devam etmesi dünyanın en büyük petrol ihracatçısı Rusya'yı çok da olumsuz etkilemeyecek hatta İran'da yaşanacak olumsuz gelişmeler Avrupa'yı ve dünya petrol piyasasını Rusya'ya daha fazla bağımlı kılacaktır⁴²⁵. İran'ın nükleer çalışmalarından ekonomik çıkar elde eden Rusya için İran, aynı zamanda Batı karşısında iyi bir koz olarak değerlendirilmektedir. Rusya dış ticaretinin %40'unu Batı ile yapılan ticaret oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda Rusya'nın İran dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne intikal etmesi durumunda veto hakkını kullanarak Batı ile ilişkilerini zedelemekten kaçınacağı tahmin edilmektedir⁴²⁶.

b.) Çin

İran ve Çin 1970'den beri yakın ilişki içindedir ve bu ilişki son bir iki yıldır güçlenmiştir. İki ülke arasındaki ekonomik bağlar düzenli bir şekilde devam etmektedir. Dünyanın önemli dördüncü ekonomisi ve aynı zamanda enerji tüketimi konusunda ikinci sırada yer alan Çin için İran büyük enerji kaynağı durumundadır. 1998 yılında 1.2 milyon dolar olan ticaret miktarı 2005 yılında 10 milyon dolara çıkmıştır. 2004 yılında Çin, İran'ın doğalgazda %11'lik ihracatını oluşturan 13 milyon ton üzeri doğalgaz ithal etmiştir⁴²⁷. İran ve Çin arasındaki ticaret doğalgaz kaynaklı olmasına rağmen bununla da sınırlı değildir. İran, Çin için bulunmaz bir ticari kaynaktır. 100'den fazla Çin firması İran'da faaliyette bulunmaktadır. Çin şirketleri, İran'da havaalanı, yol yapımı, metro inşaatları vb. altyapı projeleri yapmakta ve aynı zamanda Çin malları İran'da büyük bir Pazar oluşturmaktadır. Tahran'daki milyar dolarlık metro inşaatı Çinli firmalar tarafından yapılmaktadır⁴²⁸. Pekin,

⁴²⁴ Lionel Beehner, a.g.m., <http://www.cfr.org/publication/7730/iran.html>

⁴²⁵ Gökhan Çetinsaya-Talha Köse, a.g.e., <http://www.setav.org>

⁴²⁶ Arzu Celalifer, a.g.e., <http://www.usakgundem.com/pdfs/ACelalifer-IranRaporSubat2006.pdf>

⁴²⁷ Gökhan Çetinsaya-Talha Köse, a.g.e., <http://www.setav.org>

⁴²⁸ Arzu Celalifer, a.g.e., <http://www.usakgundem.com/pdfs/ACelalifer-IranRaporSubat2006.pdf>

Tahran'ı Hazar Denizi sahillerine bağlayacak olan yeni otoyol inşaatına 200 milyon dolarlık yatırım yapmayı planlamaktadır⁴²⁹.

Tahran ve Pekin arasındaki siyasi ilişkilerde oldukça güçlüdür. İki ülke 2000 yılında Hatami'nin Çin'e yaptığı ziyareti esnasında dostluk anlaşması imzalamışlardır. İran ve Çin, bölgesel ve uluslararası konularda gelişmekte olan iki ülke olarak aynı stratejik görüşleri paylaşmaktadır. İran, Şangay İşbirliği Örgütü'nde Çin-İran ortaklığı için ek mekanizma imkanı sunan gözlemci statüsü rolünü üstlenmiştir. Bütün bunların ötesinde her iki ülke birbirleriyle olan iyi ilişkilerinin uzun vadede stratejik çıkarlarına yarar sağlayacağı inancını taşımaktadırlar. 11 Eylül sonrası daha da derinleşen ABD-İran güvensizliği, İran'ı Çin ile daha yakın ilişkiler kurmaya sevk etmiştir. 1980'den beri Çin şirketleri İran'a silah ve silah teknolojisi satmaktadır. Bu nedenden ötürü ABD, Çin'i İran'ın füze menzillerini arttırmasına yardımcı olmakla suçlamaktadır. Sonuç olarak Çin şirketleri, ABD'nin yaptırımlarıyla karşılaşmışlardır. Son zamanlarda 6 Çin şirketi Aralık 2005'te İran'a füze başlığı ve kimyasal silah sattıkları gerekçesiyle yaptırıma uğramışlardır⁴³⁰.

İran ve Çin ilişkileri, enerji konusunda Nükleer Krizin patlak vermesini takiben daha da dikkat çekici gelişmelere sahne olmuştur. Hızla gelişen bir ülke olarak Çin çoğunlukla enerjiye bağımlı olduğundan, özellikle Ortadoğu'dan ve denizaşırı ülkelerden doğalgaz temini için girişimlerde bulunmaktadır. Çin artan enerji ihtiyacı konusunda İran ile uzun vadeli ve geniş kapsamlı anlaşmalar yapmaktadır. İran şu anda OPEC üyesi ikinci büyük petrol üreticisidir ve Aralık 2004'te Çin ile 70 milyar dolarlık bir petrol ve doğalgaz anlaşması yapmıştır. Çin'in şu ana kadar yapmış olduğu en büyük enerji anlaşması olan bu anlaşma "yüzyılın anlaşması" olarak nitelendirilmiştir. Bu rakamın daha sonraki anlaşmalarla 150 milyar doları bulması beklenmektedir. Mart 2004'de Zhuhai Zhenrong adlı Çin şirketi 25 yıllığına 110 milyon tonluk doğalgaz ithali için İran ile anlaşma imzalamıştır. Sinopec, günde 300.000 varil doğalgaz çıktığı düşünülen Yadavaran bölgesinden %50'lik hisse satın almıştır. Anlaşmanın 100 milyon dolar civarı olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda Çin'in İran'da Hazar Denizi'ne doğalgaz sevkiyatı için boru hattı döşemeyi düşündüğü böylece sonunda Kazakistan üzerinden İran gazına direkt olarak erişmeyi planladığı düşünülmektedir. 2004

⁴²⁹ Ray Takeyh, a.g.m., www.cfr.org/publication/10882/iran.html

⁴³⁰ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

verilerine göre Çin petrol ihtiyacının %13 lük kısmını İran'dan temin ediyordu ve yapılan anlaşmalarla bu rakam daha da artmıştır⁴³¹.

Çin'in enerjiye olan ihtiyacı ve İran ile olan yakınlığından dolayı bir çok gözlemci Pekin'in İran ile plan ilişkisinin İran gazına olan ihtiyacına göre şekil aldığını düşünmektedir. Bu durumun Pekin'in İran'a yönelik olası yaptırım kararına destek vermeyeceğini göstermektedir. Aynı zamanda Çin, Xinjiang bölgesindeki Müslüman nüfusla başa çıkabilmek için İslam dünyasıyla iyi ilişkiler kurmaya çalışmaktadır⁴³².

Strateji uzmanları, politikacılar Çin'in uluslararası sisteme büyük katılım sağlamasını ve uluslararası sistemde ağırlığını koyarak sorumluluk alması gerektiğini düşünmektedirler. Her şeyden önce Çin, kendi güvenliği için yararlı olacağını düşünmediği nükleer silah artışı engellemenin girişimlerini destekleyerek Kuzeydoğu Asya'daki nükleer artışı engellemede aktif rol oynamaktadır⁴³³.

Ortadoğu'daki herhangi bir olumsuzluk diğer ülkelerde olduğu gibi neredeyse ithal ettiği petrolün yarısını Ortadoğu'dan temin eden Çin açısından da olumsuzluk yaratmaktadır. Eğer İran'a karşı alınan önlemler artar ve Ortadoğu daha da karmaşık bir hal alırsa enerji açısından ortaya çıkan sorun İran gazından daha önemli bir hal alacaktır⁴³⁴.

c.) İsrail

İran, ideolojik tutumu ve güvenlik algılamaları bağlamında İsrail'i doğrudan doğruya hedef olarak gördüğünü açıklamaktadır. Buna karşılık İsrail'de İran'ı kendi güvenliği bakımından tehdit olarak algılamaktadır. Her iki taraf da gerginliğin tırmanması ve askeri güç kullanma aşamasına gelmesi durumunda birbirlerini potansiyel hedef olarak göreceklerdir⁴³⁵. Varlığını güvenlik politikasına bağlayan bir diğer ülke olan İsrail, bölgede herhangi bir Müslüman ülkenin askeri olarak güçlenmesine şiddetle karşı çıkmaktadır. İsrail

⁴³¹ Michael Pinski, "Iran complicates China's energy security", <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=15086>

⁴³² Babak Ganji, a.g.m., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=28820>

⁴³³ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

⁴³⁴ Fred Weir, a.g.m., <http://yaleglobal.edu/me/>

⁴³⁵ Arzu Celalifer, a.g.e., <http://www.usakundem.com/pdfs/ACelalifer-IranRaporSubat2006.pdf>

açısından İran yalnızca açık bir düşman değil aynı zamanda Lübnan'daki Hizbullah'ın temel destekleyicisidir. İran'ın nükleer programı İsrail'in komşularına karşı uyguladığı güçlü askeri önlemler alma tehdidini elinden alacaktır. İsrail 1960'ların sonlarından beri nükleer silah potansiyeline sahiptir ve şu anda 200'e yakın nükleer başlığa sahip olduğu tahmin edilmektedir. İsrail kendi güvenliği açısından Ortadoğu'da nükleer silahlara sahip tek ülke olma konumunu korumak istemektedir. Uzun vadeli bölgesel çıkarları açısından en büyük tehdit olarak İran'ı gören İsrail, İran'ın yalnızca nükleer silah teknolojisi ve kapasitesi edinmesine değil nükleer teknoloji edinmesine de karşıdır ve bunu önlemek için de elinden geleni yapacaktır.

İran ise, İsrail karşıtlığı üzerinden hem İslam dünyasının sempatisini kazanmaya hem de bu yolla kendi üzerinde toplanan dikkatleri başka noktalara yönlendirmeye çabalamaktadır. Bu açıdan bakıldığında İsrail'in gündemde tutulması İran'ın taktik bir hamlesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca İran çok uzun bir süredir füze teknolojisi üzerinde çalışmaktadır. İran'ın denemelerini başarıyla tamamladığı 1500 km menzile ulaşabilen Şahab-3 füzeleri nükleer başlık takılması durumunda İsrail için büyük tehdit ve caydırıcılık arz etmektedir. İsrail ise bu konuda ısrarla önleyici saldırıda bulunabileceğini vurgulamaktadır. 1981 yılında Irak'ın tesislerini bombalamaktan çekinmeyen İsrail'in benzer bir saldırıyı İran karşısında gerçekleştirmesi muhtemel gözükmemektedir. Ayrıca İran tesislerini bu tarz saldırıların başarısını önleyecek şekilde ülke içinde dağıtmıştır⁴³⁶.

d.) Hindistan

İran'ın Güney Asya'ya yönelik politikalarında enerji faktörü önemli bir rol oynarken, etnik ve dinsel çeşitlilik, bölgesel istikrar ve Hindistan-Pakistan rekabeti de en az enerji kadar önem taşımaktadır. İlk bakışta Hindistan'ın ABD ile sivil nükleer anlaşması önemli bir sorun gibi görünse de, İran'ın Hindistan ile olan münasebeti daha çok Afganistan'ın durumu ile ilgilidir. Afganistan, İran'ın hem Pakistan hem de Hindistan ile olan ilişkilerinde önemli bir unsurdur⁴³⁷.

⁴³⁶ Berna Gürkaş,a.g.m., <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>

⁴³⁷ PINR: Power and Interest News Report, a.g.m., http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=644&language_id=1

İran'ın Hindistan ve Pakistan ile olan ilişkileri karmaşık bir görünüm sergilemektedir. İran, Pakistan ve Afganistan'daki etnik ve dinsel yapıların çeşitliliği her zaman bu bölgelerde gerginlik yaratacak ve Hindistan da bu gerginliklere her zaman müdahil olacak potansiyeli taşımaktadır. Hindistan'ın büyüyen ekonomisi dünya enerji arz piyasasına girişi de beraberinde getirmiştir. Eğer Hindistan'daki büyüyen ekonomi bölgeye başarıyla entegre edilirse bölgedeki tansiyon azalabilir⁴³⁸.

Bölgedeki enerji konusunun merkezinde ise Pakistan yoluyla İran'dan Hindistan'a gitmesi planlanan boru hattı projesi vardır. İran doğalgazının Pakistan üzerinden Hindistan'a taşınması için İran, Hindistan ve Pakistan arasında 7 milyar dolarlık boruhattı anlaşması yapılmasına karar verilmiştir. İran doğalgazının Pakistan ve Hindistan'a ihracı Barış Boru Hattı projesi. Pakistan'a verilmesi planlanan doğalgazın günlük 60 ve Hindistan için 90 milyon m³ olacak, Barış Boru hattının İran üzerinde 1100 km. Pakistan'da 1000 km. ve Hindistan üzerinde 500 km. uzunluğunda olması planlanmaktadır. Bu proje, 2.500 KM uzunluğunda ve 4 Milyar dolar hacminde olması nedeniyle dünyadaki en büyük doğalgaz projesi olma özelliğinde olacaktır. Daha da önemlisi, iki savaş yaşayan Pakistan ve Hindistan'ı bir araya getirmesi ve üçüncü bir ülke ile işbirliğine sevk etmesi açısından önem arz etmektedir.

Bu boru hattı projesi ile birlikte doğalgazın Hindistan'a aktarılmasıyla enerji sıkıntısı hafifleyecek, diğer taraftan yoksullaşma sınırına gelen Pakistan da alacağı transit geçiş gelirinden dolayı ekonomik olarak rahatlayacaktır. Bu proje tamamlandığında her üç ülke için de geniş ekonomik kazanımlar sağlayacaktır. Bu projeye şimdiden "Dostluk Boru Hattı" adı verilmiştir. Ekonomistlerin görüşlerine göre, proje her üç ülkenin istikrarlı kalkınmasına katkıda bulunacaktır⁴³⁹.

Ayrıca İran, bahsi geçen boru hattını, uluslararası desteği arkasına alma yönünde kullanabileceği de projenin önemini arttıran bir diğer önemli ayrıntıdır. Ama her şekilde İran-Hindistan-Pakistan boru hattının tamamlanması ve uygulamaya konulması bölgedeki dengeleri taraf ülkeler lehine etkileyecektir. İran Milli Doğalgaz İhracatı Şirketi Genel

⁴³⁸ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

⁴³⁹ Jacob Matthan, "Mainline: Geostategy Feeds America's Oil Addiction", <http://www.raisethehammer.org/article/257/>

Müdürü Nusretullah Seyfi 3 yıldır İran-Pakistan-Hindistan arasında kurulması planlanan Barış Boru Hattı projesinin çeşitli müzakerelerle ciddiyeyle takip edildiğine değinerek, üç ülkenin henüz İran doğalgazı ihracat fiyatı üzerinde anlaşmaya varmadığını belirtmiştir⁴⁴⁰.

Şekil 4.8: İran-Hindistan Gaz Boru Hattı

(www_raisethehammer_org-images-natural_gas_route_iran_india_sm_jpg)

İran'ın bölgede etkin bir rol elde etmesini istemeyen ABD, petrol boru hattı fikrine de karşı çıkmaktadır. Ancak projenin bölge istikrarı için önemini farkında olan Avrupa Birliği, boru hattının tamamlanmasını desteklemektedir. Bu süreçte enerji güvenliği tartışması da Hindistan'ın politik gündeminden düşmüştür. ABD Başkanı George Bush, Mart 2006'da gerçekleştirdiği Hindistan ziyaretinde nükleer enerjinin sivil amaçlı kullanımını önermiştir.

⁴⁴⁰ Eurasianet, "Iran probes closer economic ties", <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=16493>

Hindistan Petrol Bakanı Mani Shankar Aiyer, İran petrol boru hattı taraftarı olması nedeniyle Bush'un ziyaretinden hemen önce görevinden alınmıştır. Bu durum uluslararası kamuoyunda ABD'nin İran'a karşı ve belki de daha geniş bir stratejide Asya'nın yükselen gücü Çin'e karşı Hindistan'ın desteğini kazanmak için Hindistan'a yönelik rüşveti olarak değerlendirilmiştir⁴⁴¹.

Ancak Hindistan'ın İran ile olan ilişkileri daha komplikedir. Aiyer'in görevden alınma zamanı ABD ile nükleer enerji konusunda işbirliği amaçlayan Hindistan yetkililerine kolaylık sağlamıştır. Hindistan'da tartışılan konu İran'a yönelik askeri operasyona UAEA'dan hiçbir şekilde destek olmadığıdır. Mart 2006'da Hindistan Başbakanı Mammahoan Singh yaptığı açıklamasında İran ile karşı karşıya gelinmesinden bedeli ne olursa olsun kaçınılması gerektiğini belirtmiştir⁴⁴².

Enerji güvenliği sorununda Hindistan, coğrafi olarak Himalayaların doğal konumunu ve komşularıyla olan zayıf ilişkilerini gizleme ihtiyacı içindedir. Hindistan günümüzde enerji kesintileriyle karşı karşıyadır. Hindistan'ın temel endişesi gelecekteki enerji açığının ülkenin yükselen büyüme oranını etkilemesidir. Bu bağlamda Hindistan, ABD ile olan sivil amaçlı nükleer enerji işbirliğini İran petrol hattının karşılığı olarak uygun görmemektedir. Kısa vadede durum bu şekilde olsa da uzun vadede Hindistan İran gazı için cazibe arz eden bir pazar olmaya devam edecektir. Ayrıca nükleer enerji işbirliği ABD Kongresi'nde kabul görse bile İran-Hindistan petrol boru hattının devam etmeyeceğinin garantisi yoktur⁴⁴³.

Fakat İran'ın Hindistan ile ilişkileri enerji konusundan ibaret değildir. İran ile Hindistan uzun süreli ittifak içinde olmamışlardır. İran İslam Devrimi öncesi, İran'ın ABD ile olan yakınlığına karşılık Hindistan'ın Sovyet eğilimi nedeniyle her iki ülke birbirlerine temkinli yaklaşıyorlardı. İslam Devrimi İran'ın ABD ile olan ilişkilerinin bozulmasına neden olsa da Hindistan ile olan ilişkilerine çok az olumlu bir etki yapmıştır. 1990 yılında İran ve Hindistan'ın Afganistan'daki Pakistan destekli Sünni Taliban'a karşı Kuzey ittifakını desteklemesi iki ülke ilişkilerinin dönüm noktası olmuştur. Bu durum İran'ın Keşmir sorununa tarafsız kalması ve karşılığında ABD'nin İran'a uyguladığı ambargoya Hindistan'ın karşı olmasıyla güçlenmiştir. 2003 yılında her iki ülke ortak askeri tatbikat planlamıştır.

⁴⁴¹ Jacob Matthan, a.g.m., <http://www.raisethehammer.org/article/257/>

⁴⁴² Gökhan Çetinsaya-Talha Köse, a.g.e., <http://www.setav.org>

⁴⁴³ A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf

Ayrıca Hindistan devlet petroleri firması da İran'daki faaliyetlerini arttırmaktaydı. 2004'te Hindistan Devlet Petrolleri Firması İran ile Kuzey Pars Gaz Bölgesi'ni geliştirmek için bir memorandum imzalamıştır. Aynı zamanda Hindistan'ın en büyük özel petrol firması Reliance, İran'da bir LPG Terminali kuruluşuna BP Amoco ve İran Milli Petrol Firması ile birlikte katılmıştır⁴⁴⁴.

e.) Pakistan

İslam ülkeleri arasında nükleer silahlara sahip tek ülke olan Pakistan, İran'ın barışçı amaçlarla kullanması için nükleer enerji tesisleri geliştirmesini desteklemektedir. 2005'te Pakistan Nükleer Programı Başkanı Abdulkadir Han İran'a zenginleştirilmiş uranyum temin etmeyi kabul eden anlaşmayı imzalamıştır. Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesini takiben ABD'nin Pakistan'a olan ilgisi azalmış ve 1990 yılında ABD nükleer programından ötürü Pakistan'a yaptırım uygulamıştır. Bu koşullarda İran'a nükleer teknolojinin satışı duyarlı bir konu haline gelmiştir. İki ülke arasındaki gergin ilişkilere rağmen Pakistan açısından anlaşma bir gelir kapısı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca ABD'nin Hindistan'la nükleer teknoloji konusunda işbirliği anlaşmaları imzalaması Pakistan'ın kaygılarını artırmaktadır. Talibanın Afganistan'da yönetimi kaybetmesiyle, İran-Pakistan ilişkilerinin önündeki ana engellerden biri kalkmıştır. Pakistan, İran gazının Hindistan'a dağıtımını amacıyla boru hattı inşasında önemli rol almaktadır. Fakat hala iki ülkenin karşılıklı şüpheleri devam etmektedir. İran, Pakistan-ABD ilişkileri konusunda ve Pakistan da İran'ın Belucistan'daki militanları desteklemesi konusunda birbirlerinden emin değillerdir⁴⁴⁵.

İran'a olası bir ABD müdahalesi Irak ve Afganistan'daki istikrarsızlığı körükleyecektir. Amerikan müttefiki olan Körfezdeki Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Katar, Bahreyn, Kuveyt ve Suudi Arabistan, İran'ın nükleer faaliyetlerinden duydukları rahatsızlıkları dile getirmektedirler. Körfez ülkeleri, körfez bölgesinin nükleer silahlardan tamamen arındırılmasını savunmakta ve bu konuda İsrail'in de adım atmasını istemektedirler.

⁴⁴⁴ Eurasianet, a.g.m., <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=16493>

⁴⁴⁵ Mahan Abedin, "Iran's relationship with Pakistan and al-Qaida", <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=9643>

İran, İslam dünyasında ABD'ye açıkça kafa tutabilen ve bunu da bir söylem haline getiren tek güç olarak öne çıkmaktadır. İran'ın anti-Amerikancılık söylemi üzerinden İslam dünyasının liderliğine oynadığı göz önünde bulundurulması gereken önemli bir stratejidir. İran bu sayede Hamas, Lübnan, Hizbullah ve Irak'taki bazı Şii direniş grupları üzerinde ideolojik etki kurabilmektedir⁴⁴⁶.

İran'ın Nükleer Krizdeki Avantajları

- Zengin doğalgaz ve petrol rezervlerine sahip olmak,
- İran'ın geniş coğrafyası, yoğun nüfusu ve ekonomik büyüklüğü,
- Devrim sonrası dönemde ilk defa komşularıyla sorunsuz bir dönem yaşıyor olması,
- Hürmüz Boğazı üzerindeki etkin kontrol kapasitesi,
- UAEA ile işbirliği yapmış olması ve halen müzakerelere açık olduğunu belirtmesi,
- Avrupa Birliği ile müzakerelere açık olması,
- Rus önerisine sıcak baktığı sinyallerini vermiş olması,
- Kendi çıkarlarının minimum düzeyde etkilenmesini sağlamak için veto haklarını dengeleyici bir araç olarak kullanacak olan Çin ve Rusya faktörüdür⁴⁴⁷.

Sonuç olarak İran'ın nükleer silahlara sahip olması Ortadoğu'da ve Orta Asya'da stratejik dengeleri de değiştirecektir. İran'ın bölgede etkin bir güç haline gelmesi sadece ABD'yi değil başta İsrail olmak üzere tüm bölge ülkelerini rahatsız edecektir. İran'ın stratejik açıdan ön plana çıkması sonucunda Şii bloğunun etkinliğinin artması ise, bölgedeki Sünni ülkelerde rahatsızlık uyandıracaktır⁴⁴⁸.

4.3.4. Uluslararası Jeopolitik Ortam ve İran

a.) Jeopolitik Ortamların Oluşu

Jeopolitik ortamlar güç odakların dünya coğrafyasındaki konumları ile şekil bulur. Güç odaklarının olanak ve yetenekleri, niyet ve amaçları jeopolitik ortamı oluşturur. Güç odakları

⁴⁴⁶ Gökhan Çetinsaya-Talha Köse, a.g.e., <http://www.setav.org>

⁴⁴⁷ Arzu Celalifer, a.g.m., <http://www.usakgundem.com/pdfs/ACelalifer-IranRaporSubat2006.pdf>

⁴⁴⁸ Berna Gürkaş,a.g.m., <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>

gruplaşmalar jeopolitik ortamın şekillenmesinde en güçlü etkidir. Ayrıca evrensel düzeydeki değişiklikler bölgesel ve ulusal jeopolitik konumları da farklılaştırmaktadır⁴⁴⁹.

Günümüz jeopolitik ortamın da küresel ve bölgesel düzeydeki güç odakları, bu güç odaklarının olanak ve yetenekleri ile niyet ve amaçları oluşturmaktadır. Güç odaklarının ana politikaları taraf oluşturmaya yöneliktir. Jeopolitik ortam unsurlarından amaç ve niyetler en az değişenlerdir⁴⁵⁰.

Jeopolitik farklılaşmalar iki durumda görülmektedir:

- Büyük harplerden sonra jeopolitik ortamlar değişmektedir.
- Uzun barış dönemlerinde potansiyel değerlerin yararlanabilir duruma getirilmesi sonucunda ülke güçleri artabilir yada azalabilir. Bu değişiklikler jeopolitik ortamları değiştirir⁴⁵¹.

b.) Jeopolitik Ortamı Hazırlayan Etkenler

Jeopolitik Oluşumun Etkenleri:

- Evrensel ve bölgesel güç odakları
- Güç odaklarının olanak ve yetenekleri
- Güç odaklarının niyet ve amaçları
- Güç odakları arasında kurulan ortaklıklar (Din, İdeoloji, Çıkar ortaklığı)⁴⁵²

Güç odakları zaman içinde yer ve el değiştirmektedir. Yeni jeopolitik ortam oluşmasının en önemli sebebi ise güç odaklarının değişmesidir. Bazen din, ideoloji, kültür ortaklıkları, çoğunlukla da amaç ve çıkar ortaklıkları jeopolitik ortamı oluşturabilmektedir⁴⁵³.

⁴⁴⁹ Nejat Eslen, a.g.e., s. 6

⁴⁵⁰ Suat İlhan, a.g.e., s. 81

⁴⁵¹ Suat İlhan, a.g.e., s. 47

⁴⁵² Suat İlhan, a.g.e., s. 79

⁴⁵³ Nejat Eslen, a.g.e., s. 7

c.) Jeopolitik Ortamlarda Değişmeler

Jeopolitik ortamları oluşturan ana unsur küresel ve bölgesel güç odaklarıdır. Jeopolitik ortam tümevarım şeklinde oluşurken jeopolitik inceleme ise küresel güç odakları, bölgesel güç odakları ve ulusal güç odakları olarak tümünden varım şeklinde yapılmaktadır. Jeopolitik ortamlar coğrafi tabana dayalıdır. Jeopolitik ortamlar birbirlerinden kopuk olarak teşekkül etmezler bu nedenle önceki jeopolitik ortamın izleri bir sonrakinde görülebilmektedir.

20. yüzyıl jeopolitik ortamı 5 döneme ayrılmaktadır:

- 1- Birinci Dünya Savaşı öncesi jeopolitik ortamı (1900-1914)
- 2- Birinci Dünya Savaşı sonrası jeopolitik ortamı (1918-1933)
- 3- İkinci Dünya Savaşı öncesi jeopolitik ortamı (1933-1938)
- 4- İkinci Dünya Savaşı sonrası (Soğuk Savaş Dönemi) jeopolitik ortamı (1945- 1990)
- 5- Soğuk Savaş sonrası jeopolitik ortamı (1990-2002)

20. yüzyılda jeopolitik ortamlarda meydana gelen değişimlerin öncelikle büyük savaşlar sonrasında şekil aldığı görülmektedir. Barış döneminde jeopolitik ortam ekonomik, sosyal ve politik güçler gibi potansiyel güçlerin zaman içinde canlandırılması sonucunda olmaktadır. Soğuk Savaş sonrası jeopolitik ortam 21. yüzyılın ilk yıllarında yenilenmektedir. Günümüz jeopolitik ortamı ise henüz son şeklini almamıştır⁴⁵⁴.

Birinci Dünya Savaşı Öncesi Jeopolitik Ortam (1900-1914)

Monarşinin imparatorlukların var olduğu ve sömürgeciliğin geliştiği bu dönemde çok odaklı ve Avrupa merkezli jeopolitik ortam egemendir. Bu dönemin başlıca güç odakları, İngiltere, Fransa ve Osmanlı İmparatorluklarıdır⁴⁵⁵.

⁴⁵⁴ Nejat Eslen, a.g.e., s. 6-7

⁴⁵⁵ Suat İlhan, a.g.e., s. 113-116

Birinci Dünya Savaşı Sonrası Jeopolitik Ortam (1918-1933)

Çok kutuplu ve Batı merkezli bir jeopolitik ortam egemendir. Savaşın galip ülkeleri sömürgelerini güçlendirmeleri sonucunda sömürge imparatorlukları dönemin jeopolitik ortamının evrensel güç odaklarıdır.

İkinci Dünya Savaşı Öncesi Jeopolitik Ortam (1933-1945)

Bu dönemde Nazizm, Faşizm ve Komünizm gibi totaliter ideolojiler gündeme gelmiştir. İtalya ve Almanya'nın sahip oldukları potansiyel değerleri geliştirmeleri sonucunda mevcut evrensel güç odaklarına (İngiltere, Fransa, ABD) eklenmişlerdir⁴⁵⁶.

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Jeopolitik Ortam (Soğuk Savaş Dönemi) (1945-1990)

Bu dönem jeopolitik ortamı 1. Dünya Savaşı sonrası ortaya konan teorilere uygun şekilde oluşmuştur. Bu dönemde “Doğu” ve “Batı” olarak iki önemli ideolojik güç odağı ortaya çıkmıştır. SSCB önderliğinde “Komünist ideoloji”nin yayılmacılığına karşı, ABD, Kanada, Batı ve Güney Avrupa ülkeleri ile Türkiye’den oluşan “Batı” bloğu kurulmuştur. Merkez bölgeye Doğu Bloğunun büyük gücü SSCB egemen olurken çevresine ABD öncülüğünde Batı Bloğu egemen olmuştur. Ortak güvenlik örgütleri olarak; Doğu Bloğu ülkeleri tarafından Varşova Paktı, Batı Bloğu ülkeleri tarafından NATO faaliyet göstermiştir.

Soğuk Savaş'ın en önemli dinamikleri; emperyalizm, bir ideoloji olarak komünizmin dünyada yayılması girişimleri ve yok edici nükleer silahların gelişmesi olmuştur. Bu dönemin en önemli özelliği ABD'den sonra Rusya'nın, takiben İngiltere Fransa ve Çin'in nükleer güce sahip olmasıdır. Genelde büyük çaplı savaşlar cereyan etmemiştir⁴⁵⁷.

Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonrasında Hindistan, Pakistan ve birçok Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesi bağımsızlığına kavuşmuştur. Soğuk Savaş döneminde coğrafya temelli olan Kara Hakimiyet ve Kenar Kuşak teorileri uygulama alanı bulmuş ve Kenar Kuşak teorisini uygulayan Batı Bloğunun hakimiyeti, Doğu Bloğunun çöküşüyle sona ermiştir⁴⁵⁸.

⁴⁵⁶ Nejat Eslen, a.g.e., s. 7-8

⁴⁵⁷ Yılmaz Aklar, “Küresel Güvenlik Gelişmeleri ve Öngörüler”, <http://www.asam.org.tr/temp/kitap128.pdf>

⁴⁵⁸ Suat İlhan, a.g.e., s. 119

Soğuk Savaş Sonrası Jeopolitik Ortam (1990-2002)

Soğuk Savaş sonrasında jeopolitik ortam yenilenmiştir. Önce ABD'ye dayalı tek kutuplu dünya dönemi yaşanmaya başladı. Daha sonra zamanla Soğuk Savaş Döneminin merkez-çevre konumundan farklı olarak; ABD, AB, RF ve Çin gibi bölgesel ve evrensel güçler belirmeye başlamıştır⁴⁵⁹. SSCB'nin dağılmasından sonra Avrasya'da 5 boşluk oluşmuştur. Bunlar; Orta Avrupa, Balkanlar, Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya'dır. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin sahip oldukları ortak kültür unsurları aralarındaki sorunların gün yüzüne çıkmasını önleyerek istikrar sağlamasına karşılık Kafkaslar ve Ortadoğu'da oluşan boşluk ve istikrarsızlık devam etmektedir. Bu dönemde, bölgesel ve etnik çatışmalar büyük çaplı savaşların yerini almış, siyasi ve ekonomik çıkar çatışmaları ön plana çıkmıştır. Avrupa'da belirgin bir tehdit kalmaması, dünya genelinde "tehdit" in değişmesi ve yerini "risklerin" alması sonucunda, ABD dışındaki devletler savunma harcamalarını önemli derecede kısararak, refah ve ekonomilerinin yükseltilmesine yönelmiştir⁴⁶⁰.

Bu dönemin ana sorunu ise ortaya çıkan boşlukların doldurulması mücadelesidir. Soğuk Savaş sonrasında evrensel etkinlikte tek güç kalan ABD'den başka geçen kısa sürede Avrupa Birliği, RF, Çin gibi evrensel düzeyde olmasa da bölgesel düzeyde etkin güçler belirmeye başlayarak bu mücadeleye katılmışlardır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası sistemde çıkarlar yönünde değişen ve gelişen taraf oluşturma arayışına dayalı istikrarsız bir dönem meydana gelmiştir⁴⁶¹.

21. Yüzyıl Başı Jeopolitik Dönem (11 Eylül 2002-.....)

11 Eylül 2002 tarihinde ABD'deki Dünya Ticaret Örgütü İkiz Binalarına El-Kaide örgütü tarafından yapılan saldırıyı 21. yüzyıl başı jeopolitik döneminin başlangıcı olarak kabul edebiliriz. Bu tarihten itibaren ABD, Avrasya üzerindeki planlarını uygulamaya başlamış ve ABD karşısında çok kutuplu bir düzenin oluşumu belirmeye başlamıştır. Çok kutuplu sistemin en önemli sorunu tarafların oluşması sorunudur. Yeni dönemde büyük güçlerin çıkar mücadeleleri Avrasya bölgesinde yoğunlaşmaktadır. ABD, AB, Çin, Japonya, Hindistan gibi aktörlerinin artan enerji ihtiyacı ve artan petrol fiyatları, büyük güçleri

⁴⁵⁹ Nejat Eslen, a.g.e., s. 8

⁴⁶⁰ Suat İlhan, a.g.e., s. 120-121

⁴⁶¹ Yılmaz Aklar, a.g.m., <http://www.asam.org.tr/temp/kitap128.pdf>

Avrasya’da tehlikeli çıkar çatışmalarına sürüklemektedir. Gelecek 10 yıllarda Avrasya’da, enerjiye sahip olma mücadelesini de içerecek şekilde ekonomik güç mücadelesi kaçınılmazdır⁴⁶².

Günümüz jeopolitik ortamının oluşumunda üç konu etkilidir:

- 1- Uygarlıklar savaşı (düşünce tabanı)
- 2- Küreselleşme (yöntemi)
- 3- Petrol (hedefleri belirliyor)

Günümüz jeopolitik ortamı küresel düzeydeki güç odakları, bunların olanak, niyet ve amaçları, coğrafi konumları, çıkar ve kültür ortaklıklarına dayalı gruplaşmalar tarafından şekillenmektedir. Petrol stratejik ihtiyaç olarak hedefleri belirleyerek politikaları şekillendirirken, uygarlıklar ayrılığı düşünce tabanını, küreselleşme ise yöntemi teşkil etmektedir⁴⁶³.

Uygarlıklar Çatışması:

“Medeniyetler Çatışması” teorisini ileri süren Amerikalı düşünür Samuel Huntington, Harvard üniversitesi siyasi bilimler hocası ve Stratejik Etütler Merkezinin başkanı olup savunma ve stratejik işler analisti olarak Amerika’nın çeşitli devlet organlarına, özellikle savunma bakanlığı Pentagon ile Dışişleri Bakanlığına hizmet vermektedir.

Huntington, 1993 tarihinde Forigen Affaris dergisinde Medeniyetler Çatışması Doktrinini yayınlarken hakim mücadele kaynağının kültürel olacağı belirtmiştir. Huntington bu makalesinden sonra 1996 yılında Uygarlıklar Çatışması kitabını yayımlamıştır⁴⁶⁴.

Huntington tarafından sayılan medeniyetler:

- Batı Medeniyeti: ABD, Katolik ve Protestan Avrupa, Avustralya
- Amerikalı Medeniyet: Güney ve Orta Amerika
- Afrikalı Medeniyet: Büyük Sahra ve Somali güneyi, Eritre batısı Afrika

⁴⁶² Suat İlhan, a.g.e., 122

⁴⁶³ Nejat Eslen, a.g.e., s. 9

⁴⁶⁴ Hüsmen Akdeniz, a.g.m., s. 86

- İslam Medeniyeti: Sahra, Somali, Eritre dahil kuzey Afrika; Ortadoğu, Pakistan dahil Orta Asya; Malezya
- Çinli Medeniyet: Çin, Tayvan, Hong Kong, Singapur, Vietnam
- Hindu Medeniyet: Hindistan, Keşmir, Bangladeş
- Ortodoks Medeniyet: Arnavutluk hariç Balkanlar, Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın doğusu, Rusya
- Budist Medeniyet: Tibet, Kore, Tayland, Moğolistan
- Japon Medeniyeti: Japonya

Huntington medeniyetlerin ayrımını makro ve mikro düzeyde olarak yalınlaştırıyor. Makro düzeyde; Batı-Müslüman ve Asyalı toplumlar. Mikro düzeyde; Batı-İslam, Ortodoks, Hindu, Afrikalı şeklindedir. Samuel Huntington soğuk savaş dönemindeki siyasi ve ideolojik sınırlar yerine Medeniyetler arası Fay hatlarını ele almaktadır. Bu fay hatlarının iki tarafında Hıristiyan ile İslam Medeniyetleri bulunuyor. Huntington'a göre bu iki medeniyet arasındaki gerginlik ve çatışma ihtimali iyice artmış bulunuyor. Huntington'un teorisinde Ortadoğu anahtar rol oynamaktadır. Ona göre, İslam dünyasındaki hareketliliğin odağı Ortadoğu'dur. Söz konusu Medeniyetler arasındaki Fay hatlarının gelecekteki savaşlara yol açacağını iddia eden Huntington'un inancına göre; Medeniyetler arası çatışma, dünyaya egemen siyasete dönüşecek ve yeni çağdaki çatışmaların en gelişmiş son şeklini ortaya koyacaktır. Huntington, bu yaklaşımı ile soğuk savaş sonrası siyasi dünyanın portresini çizmeye çalışmaktadır⁴⁶⁵. Ülkeler kendilerine benzer kültüre sahip ülkelerin tarafına katılma ve ortak bir kültürü paylaşmadıkları ülkelere karşı denge kurma eğilimi gösterirler⁴⁶⁶.

Uygarlıklar Çatışmasının dayandırıldığı gerekçeler:

- Soğuk Savaş sonrasında köktendincilikte artış olması,
- İslam-Hıristiyan çatışması devam eden tarihi bir olgudur.
- İslami terör örgütlerinin türemesi ve bunların silah, uyuşturucu kaçakçılığı yapmaları,
- Avrupa'da oluşan yeni Müslüman varlığı,
- Petrol ile Batının tehdit edilmesi,
- Batıya göç hareketidir⁴⁶⁷.

⁴⁶⁵ Suat İlhan, a.g.e., s. 85-89

⁴⁶⁶ Hüsmen Akdeniz, a.g.m., s. 85

⁴⁶⁷ Suat İlhan, a.g.e., s. 94

Küreselleşme

Uluslararası ilişkilerde evrenselciler uluslararası ilişkiler analizinin başlangıç noktasının devletlerin ve diğer aktörlerin içinde etkileşim gösterdiği evrensel bir açıdan gerçekleştirilmesini savunurlar. Bu bağlamda küreselleşme uluslararası sistemde politik yapıyı yönlendirmektedir. Evrensel politikaları yorumlayabilmek için küreselleşmenin amaçlarını değerlendirmek gerekmektedir. Küreselleşmenin karşısındaki en büyük engel ise ulus devlettir. Günümüzde küreselleşmeyi tetikleyen unsurlar; Ulaştırma ve iletişim alanlarındaki teknolojik gelişmeler, uluslararası ticaretin artmasıdır⁴⁶⁸.

Küreselleşmede Batı'nın sahip olduğu üç olanak; sermaye birikimi, bilgi ve deney birikimi teknoloji ve sömürü geleneğidir. Küresel politikaları ise Batı'nın üç temel ihtiyacı olan pazar, hammadde stratejik kaynak ve ucuz iş gücü belirlemektedir⁴⁶⁹.

Petrol

Petrol ülkelerin dış politikalarını yönlendirerek uluslararası ortamda tarafların şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Petrol konusu birbirine bağımlı olarak değer taşıyan 4 önemli alt birimden oluşmaktadır. Bu alt birimler; petrol kaynakları, üretim miktarları, tüketim miktarları ve petrol ulaştırma yollarıdır⁴⁷⁰. Yüzyılımızın en önemli stratejik maddesi petrol ve doğalgaz kaynaklarını kontrol eden Ortadoğu ve Orta Asya küresel güçlerin mücadele alanı durumundadır. Petrol ve doğalgaz kaynaklarının Pasifik Okyanusu'na, Akdeniz'e, Rusya üzerinden Avrupa'ya ve ya Hint Okyanusu'na aktarılması çekişmelerin kaynağını teşkil etmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte; Kafkasya, Orta Asya ve özellikle de Hazar Denizi bölgesinde yer alan zengin petrol ve doğal gaz yatakları, başta ABD'li dev petrol şirketleri olmak üzere, uluslararası şirketlerin yoğun ilgisine ve ardı ardına milyarlarca dolarlık projelerin devreye girmesine sahne olmuştur. Kazakistan'ın özellikle petrol rezervleri, Türkmenistan'ın doğal gaz rezervleri ve Kafkasya'da yer alan Azerbaycan'ın, hem

⁴⁶⁸ Mehmet Kocaoğlu, Uluslararası İlişkiler, Kara Harp Okulu Yayınları, Ankara, 1993 s. 87

⁴⁶⁹ Suat İlhan, a.g.e., s. 102-103

⁴⁷⁰ Suat İlhan, a.g.e., s. 109

petrol hem de gaz rezervleri, bölgede en fazla yatırım cezbeden önemli potansiyel değerler olarak öne çıkmıştır. Orta Asya’da yer alan Özbekistan’ın da, Türkmenistan’inkine yakın ve önemli sayılabilecek gaz rezervleri vardır. Bunun ötesinde, Orta Asya ülkelerinden Tacikistan ve Kırgızistan’ın, Kafkasya’da yer alan Ermenistan ve Gürcistan’ın, ispatlanmış rezervler bakımından pek şanslı olmadığı görülmektedir. Ancak, bu ülkelerden Gürcistan, öncelikle Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Hattı ile, daha sonra bu hatta paralel döşenmesi planlanan Şah Deniz Doğal Gaz Hattı’nın geçiş ülkesi olarak, büyük stratejik öneme sahiptir. Bu bağlamda bölge, başta dünyanın en büyük enerji tüketicisi ABD olmak üzere, enerji gereksinimi hızla artan ve bu kaynakları büyük oranda ithal etmek zorunda kalan tüketici ülkelerin enerji gereksinimi için, önemi giderek artmakta olan bir coğrafyadır⁴⁷¹.

Tablo 4. 2: Ülkelere Göre Petrol Rezervleri, 2005

(<http://www.raisethehammer.org/article/257/>)

Ülkelere Göre Petrol Rezervleri, 2005		
Derece	Ülke	Kanıtlanmış Rezervler (milyar varil)
1.	Suudi Arabistan	261.9
2.	Kanada	178.8
3.	İran	125.8
4.	Irak	115.0
5.	Kuveyt	101.5
6.	B.A.E	97.8
7.	Venezuela	77.2
8.	Rusya	60.0
9.	Libya	39.0
10.	Nijerya	35.3

⁴⁷¹ Ruth Winstone, a.g.m., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=ESDP&lng=en&id=6814>

Tablo 4.3: Ülkelere Göre Doğalgaz Rezervleri, 2006(<http://www.raisethehammer.org/article/257/>)

Ülkelere Göre Doğalgaz Rezervleri, 2006		
Derece	Ülke	Kanıtlanmış Rezervler (trilyon cu. M.)
1.	Rusya	47.57
2.	İran	26.62
3.	Katar	25.77
4.	Suudi Arabistan	6.65
5.	B.A.E	6.01
6.	ABD	5.35
7.	Nijerya	4.98
8.	Arnavutluk	4.55
9.	Venezuela	4.28
10.	Irak	3.12

Enerji gereksinimi ve buna bağlı olarak da ithal enerjiye olan bağımlılığı hızla artan bir diğer küresel aktör de Avrupa Birliği'dir. AB'nin petrol gereksinimi 2030'a kadar günde yaklaşık 1-1.2 milyon varil civarında artması beklenmektedir. 2004 yılı itibarı ile, 621 milyon ton/yıl (yaklaşık 12.1 milyon varil/gün) olan Avrupa toplam ham petrol ithalatının 264.9 milyon tonu (% 42.7) önemli bölümü Rusya'dan olmak üzere BDT'den, 159.6 tonu ise (% 25.7) Ortadoğu ülkelerinden gerçekleştirilmektedir. Avrupa Birliği'nin 2004 yılı petrol tüketimi, 694.5 milyon ton (14.6 milyon varil/gün) olarak verilmektedir. 2030 yılı için AB (büyüyen AB) petrol tüketiminin, Uluslararası Enerji Ajansı tahminlerine göre, 14 milyon varil/gün civarında olması beklenmektedir. AB'nin asıl tüketim artışı ve artan ithalat bağımlılığı ise, doğal gazdadır⁴⁷².

Enerji gereksinimi en hızlı büyüyen ülkeler arasında ise Çin yer almaktadır. Halen zengin kömür kaynaklarının varlığı nedeniyle çok sınırlı miktarda gaz ve nüfusuna kıyasla az petrol tüketen Çin'in, önümüzdeki yıllarda petrol ve gaz talebinin hızla artması beklenmektedir. Dünya petrol rezervlerinin % 1.4'üne (17.1 milyar varil) sahip olan Çin, 2004 yılında dünya petrol tüketiminin % 8.2'sini (günde 6.7 milyon varil) gerçekleştirmiştir. Çin'in petrol tüketiminin, diğer ülkelerde olduğu gibi, özellikle ulaşım sektörünün talebinden

⁴⁷² Kamal Nazer Yasin, a.g.m., <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?id=17874>

kaynaklanmak üzere, 2010 yılında, 1995'e oranla 2 kattan fazla artması ve günde yaklaşık 7 milyon varil olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Çin'in petrol tüketimi için 2025 yılı tahminleri ise, 13 milyon varil/gün civarındadır.

Bütün bu nedenlerden ötürü petrol ve doğalgaz tedarik mücadelesi; AB, ABD ve başta Çin olmak üzere, gelişen Asya ekonomileri arasında, önemli bir rekabete ve ciddi savaşıma yol açmaktadır. Bu küresel mücadelede İran, jeopolitik konumunun avantajları ile öne çıkmaktadır⁴⁷³.

İran, petrol (132,5 milyar varil) ve gaz rezervleri (27,5 trilyon metre küp) açısından, dünyanın en zengin ülkelerinden birisidir. Bunun dışında, Türkmen gazının İran üzerinden Türkiye ve Avrupa'ya taşınması ile; Kazak, Türkmen ve Azeri petrolü için de, özellikle sahaları işleten yatırımcı şirketler açısından ekonomik cazibesi yüksek olan takas önerisi ile önemli bir ağırlık oluşturmaktadır.

Ayrıca İran, Hazar Bölgesi petrolünün ihracı için iki temel seçenek önermektedir. Bunlardan ilki, Hazar'ın güneyinden İran'a girecek boru hatları ile, petrolün İran Körfezi'ne taşınması (Kazakistan-İran Petrol Boru Hattı), diğeri ise, takas yoluyla petrol değişimidir. İkinci seçenekte, Hazar petrolünün İran'ın kuzeyindeki (Hazar'ın güneyindeki) Neka limanından teslim alınıp, boru hattı tanker veya demiryolu ile, İran'ın büyük tüketim merkezleri olan Tahran ve Tebriz gibi kentlerde tüketilmesi; buna karşılık da, İran'ın büyük oranda güneyinde üretilen kendi petrolünün, Körfez limanlarından Hazar petrolünün sahiplerine ve eşdeğer miktarda verilmesi önerilmektedir. Karşılıklı olarak masrafların en aza inmesini sağlayan bu seçenek, özellikle üretici şirketler ve ülkeler açısından cazip görünmektedir⁴⁷⁴.

Bu kapsamda Kazakistan ve İran arasında 1996'da bir anlaşma imzalanmış, ancak İran rafinerilerinin, yüksek kükürt içeren Kazak petrolünü işlemeye uygun olmaması nedeniyle bu anlaşma bugüne dek çok sınırlı hacimde devreye konulabilmiştir. Bu sorunlar çözümlenebilirse, bu kapsamda, yılda 2 milyon ton petrolün takası mümkün olacaktır. Neka ile Tahran arasına dönecek yeni bir hatta yönelik proje gerçekleşirse, bu da ilk aşamada 9

⁴⁷³ Michael Pinskiur, a.g.m., <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=15086>

⁴⁷⁴ Ruth Winstone, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=ESDP&lng=en&id=6814>

milyon ton, genişletilmesi halinde ise 19 milyon ton Hazar petrolünü taşıyabilecektir. 40 milyon tona kadar ulaşan boru hattı projeleri mevcuttur⁴⁷⁵.

Takasa yönelik bu projelerin dışında İran, Hazar petrolünün doğrudan Basra Körfezi'ne taşınmasına yönelik projeler de önermektedir. Bunlardan ilki, Türkmenistan'ın Türkmenbaşı limanından başlayacak ve İran'ın merkezinde, mevcut İran boru hattı ağına bağlanacak 50 milyon tonluk bir boru hattı projesidir. Bu seçeneğe bağlı bir diğer proje, Azerbaycan'ın Bakü limanından tankerlere yüklenecek petrolün, Türkmenbaşı'na nakledilerek, 50 milyon tonluk bu hatta bağlanması projesidir. İran, Azerbaycan'a başka bir seçenek daha sunmaktadır. Buna göre de, Bakü'den doğrudan İran'a dönecek ve uzunluğu 300 kilometre, kapasitesi 10-20 milyon ton olacak bir boruhattı inşa edilecektir. Bu projeye Fransız şirketleri Elf Aquitaine ve Total Fina Elf destek vermektedirler⁴⁷⁶.

4.3.5. Küresel Güç Odakları

Günümüzde küresel jeopolitik ortamın en önemli güç odakları ABD, Avrupa Birliği, Çin ve Rusya'dır⁴⁷⁷. Küresel jeopolitik yapıyı bu güç odaklarının olanakları, niyetleri ve aralarında gerçekleştirdikleri yakınlıklar şekillendirmektedir. Ayrıca günümüz jeopolitik ortamı önceki jeopolitik ortamlardan izler taşımaktadır. Kurulan ittifaklar ve ülkelerin güçlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Ayrıca evrensel güçlerin coğrafi konumu Soğuk Savaş dönemindeki merkez çevre durumunda değildir. Evrensel güç odakları arasında açık bir gruplaşma henüz görünmemesine karşılık Avrasya'nın batısında ABD-AB, doğusunda ise RF-Çin-Hindistan yaklaşması belirmektedir. Batı daima uyguladığı kuşatma stratejisine uygun olarak Çin'in gücünü doğudan Japonya, Güney Kore, Tayvan; batıdan Orta Asya üzerinden çevirmeye çalışmaktadır. RF ise doğudan Orta Asya, batıdan AB ile çevrilmek istenmektedir. Bu nedenle Ortadoğu ve Orta Asya günümüzün evrensel düzeyde yükselen jeopolitik değerleridir. Giderek artan küresel enerji ihtiyacı, söz konusu bölgelerin coğrafyasını 21. yüzyılın yaşam sahasına dönüştürmüştür⁴⁷⁸.

⁴⁷⁵ Shahriar Hendi, a.g.m., http://www.iies.org/OLD_Site/english/training-conf/conference/conf98-paper/pdf/hendi.pdf

⁴⁷⁶ Luke Patey, a.g.e., <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=geopolitic&lng=en&v33=60129&ord51=Title&id=23131>

⁴⁷⁷ Suat İlhan, a.g.e., s. 132

⁴⁷⁸ Suat İlhan, a.g.e., s. 122-124

4.3.6. Jeopolitik Derecelendirmeler

Ülkeleri ve güç odaklarını jeopolitik etkinliklerine göre sınıflandırmak kolay değildir. Ancak ülkelerin jeopolitik etkinliklerine göre sınıflandırılması her jeopolitik çalışmanın bir ihtiyacıdır. Günümüzde tartışılmakta olan iki önemli jeopolitik derecelendirme mevcuttur. Bunlar Zbigniew Brzezinsky'nin ABD ayrımı ve Aleksandre Dugin'in RF ayrımıdır⁴⁷⁹.

a.) Zbigniew Brzezinsky'nin ABD Ayrımı

Amerikan Uluslararası Stratejik Araştırma Merkezinde danışmanlık yapan Uluslararası İlişkiler Profesörü Zbigniew Brzezinsky, Avrasya Bölgesi'ni Büyük Satranç Tahtası olarak değerlendirmektedir. Bu satrancın başlıca oyuncular ise A.B.D., Rusya, Fransa, Almanya, Çin, Japonya, İran, Türkiye'dir. İngiltere'nin bugünkü durumu ile muhtemel yeni oluşumda (Avrasya üzerinde) dikkate değer bir etkinlik gösteremeyeceği değerlendirilmektedir⁴⁸⁰.

Brzezinsky jeopolitiğin kuramsal yönü ile ve teoriler ile ilgilenmemesine karşılık görüşleri günümüzde ABD tarafından uygulanan politikaları açıklaması nedeniyle önem kazanmaktadır. Brzezinsky, Avrasya'yı günümüz jeopolitiğinin temel coğrafyası olarak nitelendirmektedir. Avrasya'da Batı (Avrupa), Merkez (Rusya), Güney Asya, Doğu Asya olmak üzere 4 kritik bölge vardır. Avrasya'da Amerika'nın Avrasya egemenliğini önleyebilecek güçleri (AB, Rusya, Çin ve Japonya) ele alarak bu güçlere karşı çıkacak önerilerde bulunuyor. Avrasya Egemenliğine karşı 2 büyük tehdit ise; Çin'in genişlemesi ve Rusya-Çin-İran işbirliğidir⁴⁸¹.

Aktif Stratejik Oyuncular, mevcut jeopolitik ilişkilerin durumunu, ABD çıkarlarını etkileyecek derecede değiştirmek amacıyla sınırları ötesinde güç uygulamaya ya da etkide bulunma yeteneğine ve ulusal iradeye sahip olan devletlerdir. Bunlar aynı zamanda jeopolitik olarak değişken olma potansiyeline sahip olan devletlerdir. Brzezinsky'ye göre; Fransa, Almanya, RF, Hindistan, Çin, İran ve Türkiye Aktif Stratejik Oyunculardır. Ayrıca İngiltere, Japonya ve Endonezya bu düzende olmalarına rağmen jeopolitik etkinlik peşinde değillerdir.

⁴⁷⁹ Suat İlhan, a.g.e., s. 44

⁴⁸⁰ Hüsmen Akdeniz, a.g.m., s. 86

⁴⁸¹ Suat İlhan, a.g.e., s. 97

Jeopolitik Eksenlerin önemleri güç ve motivasyonlarından gelmez. Bunların önemleri hassas konumlarından ve jeostratejik oyuncuların davranışlarının doğuracağı sonuçlardan kaynaklanmaktadır. Zbigniew Brzezinski'ye göre Jeopolitik Eksenler; Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye, İran'dır. Bu sınıftaki ülkeler güçleri ile değil coğrafyaları ile etkili olan ülkelerdir. Türkiye ve İran aynı zamanda yukarıda da belirtildiği üzere aktif stratejik oyuncular arasındadır⁴⁸².

ABD'yi ise sınıflar üstü kabul eden Brzezinski'ye göre Avrasya bölgesinin Asya kıtası bölümünde etkin güçlerin başlıcaları Çin, Japonya ve Rusya'dır. Azerbaycan petroleri bu bölge için stratejik öneme sahiptir. Karadeniz ve Hazar Denizi civarı (Kafkasya) özetle istikrarsız küçük devletlerden oluşmakla, Avrupa'nın Balkanlar bölgesine benzemektedir. Bu bölge büyük miktar etnik grup içermektedir. Kazakistan : (nüfus 17.4 milyon; %41.9 Kazak, %37 Rus, diğerleri Ukraynalı, Alman, Özbek, Tatar ve diğerleri), Kırgızistan : (4.8 milyon nüfus %52.4 Kırgız, %21.9 Özbek, %2.5 Ukraynalı, %2.4 Alman ve %8.3 diğerleri), Tacikistan : (6.2 milyon nüfus; %64.9 Tacik, %25 Özbek, %3.5 Rus, %6.6 diğerleri)⁴⁸³.

Avrasya yalnız yüzölçümü olarak dünyanın en geniş bölgesi olarak kalmayıp, aynı zamanda en fazla nüfusa ve GSMH'ya sahip bölgedir. Asya bölgesinde, Avrupa'ya nazaran örgütlenmemiş bir yapı mevcuttur. Avrasya'nın Avrupa kısmı ise daha çok ulus devletlerden oluşmuştur. Bu devletlerden Fransa ve Almanya, Büyük Satranç Tahtasında aktif oyuncu olmak isterler⁴⁸⁴.

Zbigniew Brzezinski'ye göre oyuncuların başlıca önemli özellikleri ise şöyledir :

A.B.D. : Dünya devleti olmaya aday başlıca devlettir, keza GSMH'sı dünyanın yaklaşık %50'sidir ve başka hiçbir devletin ekonomik gücü bu düzeyde değildir. Tek millet özelliği göstermez, çok değişik toplumlari içinde barındırır. Askeri güçte ileri düzeydedir. Bazı Avrupa devletlerinde ve Ortadoğu'da, kısmen Uzak Doğu'da üsler kurmakta mesafe kat etmiştir. Teknolojik gücü yüksektir. Sovyetler Birliği'nin parçalanması ile tek süper güç halini almıştır. Ancak, dünya uluslarının oluşturacağı terörizm A.B.D. için risk oluşturmaktadır⁴⁸⁵.

⁴⁸² Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, Ankara: İnkılap Kitabevi, 2005, ss. 64-65

⁴⁸³ Zbigniew Brzezinski, a.g.e., s. 175-189

⁴⁸⁴ Zbigniew Brzezinski, a.g.e., s. 87-91

⁴⁸⁵ Zbigniew Brzezinski, a.g.e., s. 51-58

Rusya Federasyonu: SSCB'den Rusya'ya dönmesi ile birlikte Letonya, Litvanya gibi Avrupa'ya yakın devletler ile; Azerbeycan, Gürcistan, Kırgızistan, Kazakistan v.s gibi devletler ortaya çıkmıştır. Demokratikleşme ve ekonomisini güçlendirme çabasındadır. Dağılma ile askeri gücünde belirli oranda azalma meydana gelmiştir. İç sorunlar ortaya çıktığından etkili bir şekilde yayılma politikası izleyememektedir. Çeçenistan ve Azerbaycan üzerinde milli hedefleri mevcuttur. Rusya için doğuya açılma yönünden önem arz eder keza Azerbaycan petroleri vazgeçilemeyecek derecede caziptir. A.B.D. kadar fazla üs bölgeleri mevcut değildir⁴⁸⁶.

Almanya: Avrupa'da sanayi yönünden gelişmiş bir devlettir. Ekonomik durumu oldukça ileri olup, sanayiye dayanır. Avrupa'nın küçük devletlerinin, etrafında birleşebileceği kadar güçlüdür.

Fransa: Avrupa'da sosyal ve ekonomik yönden gelişmiş diğer bir devlettir. Fransa da Avrupa devletlerine lider olabilecek düzeydedir⁴⁸⁷.

Çin: Asya'nın en büyük yüzölçümüne ve en kalabalık nüfusuna sahip devlettir. Ekonomisi genel olarak imalata dayanır. Demokratikleşme yönünde gelişme kaydedememiştir. Bazı komşularıyla sınır problemleri vardır. Son yirmi beş yılda büyük bir ekonomik gelişme kaydetmekle beraber, büyüme hızının yavaşlayacağı değerlendirilmektedir. Asya'nın en büyük silahlı kuvvetlerine sahiptir.

Japonya: Uzakdoğu'da ekonomik olarak güçlü bir devlettir. Bölgesel değil uluslararası bir özellik gösterir. Avrasya bölgesinin doğusunda jeostratejik bir konuma sahiptir. Avrasya'ya hakim olmak amacıyla olan bir güç için ideal bir müttefiktir⁴⁸⁸.

Türkiye: Avrasya bölgesinin çok önemli boğazlar bölgesini de kapsamına alan, gelişmekte olan ekonomiye ve dünyada 10. büyük orduya sahip, çeşitli Avrupa ve uluslararası örgütlerle bağlantıda bulunan, demokrasiyi benimsemiş devlettir.

İran: İran önemli bir petrol ve doğalgaz ülkesidir. Basra körfezi vasıtası ile Ortadoğu bölgesine komşudur⁴⁸⁹.

⁴⁸⁶ Zbigniew Brzezinski, a.g.e., s. 128-138

⁴⁸⁷ Zbigniew Brzezinski, a.g.e., s. 92-104

⁴⁸⁸ Zbigniew Brzezinski, a.g.e., s. 219-253

Brzezinsky'e göre; Amerika'nın Avrasya üzerinde hegemonya sağlayabilmesinin yolu Avrupa'da Fransa veya Almanya liderliğinde birleşmiş bir Avrupa'nın varlığına ve buradan adım adım ilerleyerek Asya'ya doğru yaklaşmasına bağlıdır. Bu esnada Rusya'yı etkin güç olmaktan çıkarmalı yani bu politikada pasifize etmelidir. Eğer mümkün olmazsa Avrupa'da Fransa-Almanya liderliği desteklenecektir. Çünkü Avrupa Avrasya'nın batı köprübaşı durumundadır. Amerika'nın Avrasya egemenliği AB ile doğuya doğru genişleyerek sağlanabilir ve ABD'nin Çin, Japonya ve Güney Kore ile yakın ilişkiler kurması gerekmektedir⁴⁹⁰.

b.) Aleksandre Dugin'in Rusya Federasyonu ayrımı

Aleksandre Dugin Rusya'nın jeopolitik ihtiyaçlarına göre yaptığı değerlendirmelerle Avrasyacılığı gündeme getirmektedir. Avrasya; Avrupa ve Asya'yı bir arada anlatmak için kullanılan ve bu anlamı ile yaygın şekilde kabul gören bir coğrafya terimidir. Avrasyacılık ise genel tanımıyla Avrasya'da bulunan ülkelerin Avrasya'ya sahip çıkarak Avrasya'yı savunmak için bir araya gelmesi olarak tanımlamak mümkündür. Avrasyacılık, klasik anlamda ilkin, Büyük Rusya'nın etki alanına ilişkin tasarımlara bağlı jeopolitik bir düşünce tasarımı olarak ortaya atılmıştır. SSCB sonrası Rusya'nın 'hayat alanı' olarak ifade edilen Avrasya, ABD'nin başında olduğu batının dünya çapındaki egemenlik stratejisi olan Atlantikçiliğe karşı durabilmenin coğrafi şartı olarak düşünülmektedir⁴⁹¹.

Avrasya, Avrasyalı ve Avrasyacılık kavramlarını klasik Avrasyacılar, Rus ve Rusya odaklı olarak tanımlamışlardır. Günümüz Avrasyacılarının görüşlerinin özünün de benzer olduğu bilinmektedir. Dugin'in Avrasyacılığa verdiği anlam ise iki kutuplu dünyanın kurulması için bütün Avrasya'daki ülkeleri ABD karşısında bir araya getirerek Rusya çevresinde birleştirmektir. Doğunun Rusya için iki boyutu vardır. Birincisi; eski topraklarında bugün bağımsız ülkeler var olmasına rağmen Rusya kendi etkisini ve belirleyiciliğini sürdürebilme çabasıdır. İkincisi ise; Doğu Asya'dan Pasifik'e uzanan eksen üzerinde yeni ilişki düzeyi ve çıkar arayışını canlı tutmaktır. Bilindiği gibi Rusya, bir zamanların iki numaralı süper gücü olan SSCB'nin mirasını üstlenmiştir. RF, küresel güç ABD tarafından hala orta boy bir SSCB modeli olarak algılanmaktadır. Bu nedendir ki, ABD'nin

⁴⁸⁹ Zbigniew Brzezinski, a.g.e., s. 190-209

⁴⁹⁰ Nejat Eslen, a.g.e., s. 43

⁴⁹¹ Suat İlhan, a.g.e., s. 209-212

Avrasya'da izlediği politikadan Rusya büyük bir tedirginlik duymaktadır. Avrasyacı düşünürler; Rusça ve Ortodoks merkezilikten Türk-Turan-İran-Müslüman gibi daha geniş bir yelpazeyi kapsam alanı içine katmışlardır. Avrasyacılar, Rusya'nın kendisinin Müslüman dünyasının bir parçası olduğunu ve öyle kalmaya devam ettiğini vurgulamaya başlamışlardır. Ancak, her şeye rağmen Rusya'nın kuvvetli olduğunu ve ne Türkiye'nin ne de İran'ın Orta Asya'nın ekonomik olarak iyileşmesine Rusya kadar yardımcı olamayacağını da ileri sürmekten kendilerini alamamaktadırlar. Bu bağlamda Dugin'e göre Berlin-Moskova-Tokyo-Tarhan eksenini, Avrasya'nın galibiyetinin objektif teminatıdır. İran'ın, Orta Asya'nın bizzat kendisi olduğunu vurgulayan Dugin'e göre Moskova, Yeni imparatorluk çerçevesinde Tahran'a bu mekanda İran Dünyası'nı kurma, tüm bölgede Atlantikçi etkiye mukavemet edebilecek sağlam Orta Asya jeopolitik blokunu organize etme misyonunu devretmelidir⁴⁹².

Bu güne kadar büyük mücadelelerin tamamı dünya coğrafyasının ana kara unsurunu olan Avrasya egemenliği verilmiştir. Günümüzde de Avrasya jeopolitiği dünya jeopolitiğinin esasını teşkil etmektedir. Avrasya'nın batısında AB, kuzeyinde Rusya, güneyinde Hindistan, doğusunda Çin ve Japonya birer güç odağı olarak belirmiştir. Ayrıca bu güç odaklarından Avrasya'nın batısında ABD-AB ve Avrasya'nın doğusunda RF-Çin-Hindistan olmak üzere ortaklığa dayalı yeni odaklaşmalar meydana gelmektedir. Orta Asya bu güç odaklarının arasında kalmaktadır⁴⁹³.

4.3.7. Günümüz Jeopolitik Ortamının Dinamikleri

Günümüzün jeopolitik derecelendirmelerde bölgesel ortamın evrensel ortamı şekillendirirken, evrensel ortamın da bölgesel ortamı şekillendirebildiği görülmektedir. Bu bağlamda günümüz jeopolitik ortamına şekil veren ilişkiler ise ABD-Avrupa, ABD-Rusya, ABD-Çin, ABD-İran, Rusya-AB, Rusya-Çin, Rusya-Çin-İran arasında şekillenmektedir.

⁴⁹² www.eurazia.org

⁴⁹³ Suat İlhan, a.g.e., s. 123

Günümüz Jeopolitik Ortamını Şekillendiren Dinamikler ise;

- Artan enerji ihtiyacı, enerji güvenliği.
- Ekonomik çıkar mücadeleleri.
- Büyük devletlerin etnik çatışmaları ve barış, demokrasi ve insan hakları gibi değerleri siyasi araç olarak kullanma eğilimi.
- AB'nin başarılı "genişleme politikası".
- ABD karşıtı cihad savaşları.
- Çin'in hızla büyüyen ekonomisi.
- Rusya'nın yükselişi.
- AB'yi oluşturan ülkelerin, gelecekte federal bir ülke olabilmeleri için aralarındaki farklılıkları giderebilmek için ortak değer ve amaçlar etrafında toplanma girişimleri.,
- Irak'ta oluşan iç savaş, Şii-Sünni çatışmasının körüklenmesi.
- İran'ın nükleer kabiliyet edinme girişimleri ile caydırıcılık sağlamaya devam etmesi.
- Güçlenen Şiiilerin bölgesel politikalarda daha önemli bir dinamik haline gelmesi durumudur⁴⁹⁴.

a.) Günümüz Jeopolitik Ortamının Aktörleri

Günümüz jeopolitik ortamının etkin aktörleri ise; büyük güçler ve bu güçlere yakın aktörler olarak iki grupta şekillenmektedir. Başta dünya politikalarında beşat rol oynayan ABD olmak üzere ekonomik olarak gelişen AB, yüksek büyüme oranıyla daha fazla petrol ve doğalgaza ihtiyacı olan Çin, artan petrol gelirleriyle yeniden güçlenen Rusya, AB'nin çekirdek devletleri olan Almanya, İngiltere ve Fransa günümüz jeopolitik ortamının büyük güçleridir. Güçlü ekonomisiyle Japonya, yüksek büyüme oranı ile öne çıkan Hindistan ve İran büyük güçlere yakın olan etkin aktörler olarak karşımıza çıkmaktadırlar⁴⁹⁵.

⁴⁹⁴Yılmaz Aklar, a.g.m., <http://www.asam.org.tr/temp/kitap128.pdf>

⁴⁹⁵ Yılmaz Aklar, a.g.m., <http://www.asam.org.tr/temp/kitap128.pdf>

SONUÇ

Bölgesel bir güç olan İran'ın etkisi Ortadoğu, Türkiye, Kafkaslar, Orta Asya ve Güney Asya eksenindeki jeopolitik konumunun yardımıyla her geçen gün genişlemektedir. İran'ın bölgesindeki merkezi konumu kendisine bölgede oluşan boşluğu kolaylıkla doldurma olanağı sunmaktadır. İran'ın stratejik etkinliği ABD'nin bölgede kurmak istediği hegemonyası karşısında engel teşkil etmektedir. İran'ın nükleer programına karşı ABD önderliğinde yürütülen uluslararası baskı, bölgeye yönelik Amerikan çıkarları karşısında İran'ın nasıl bir meydan okuma içinde olduğunu gözler önüne sermektedir. İran'ın Lübnan'da Hizbullah'a verdiği askeri ve finansal destek sonucunda Hizbullah'ın İsrail karşısında elde ettiği başarı İran'ın bölgesel menziline ne derece genişlediğini doğrular niteliktedir. İran'ın sahip olduğu güçlü bölgesel konumu nedeniyle bölgede patlak veren pek çok sorunun çözümlenmesine katkı sağlayacak bir etkiye sahip olmasının yanında, bölge dışından bir güç tarafından tehdit edildiğinde bölge sorunlarını alevlendirebilecek bir etkiye de sahip olduğu göz ardı edilmemelidir. İran her geçen gün Irak'taki etkinliği ile ABD'yi sıkıştırılmaktadır. Irak'ın parçalanması sonucunda ortaya çıkacak Şii devleti Ortadoğu'da İran'ın etkinliğini artıracaktır. Özellikle Lübnan krizi patlak verdikten sonra Ortadoğu ve Asya ülkelerinin İran politikalarını yönlendiren en önemli etken İran'ın nükleer programı olmuştur. Bu ülkelerin ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin bölgeye gelmesiyle birlikte Batı karşısındaki önceden var olan yaklaşımlarıyla paralel olarak İran ile olan ilişkilerinde de bir takım değişimler gözlemlenmektedir. Bölge ülkeleri; ekonomik, ticari, politik ve stratejik değişimleri ilişkilerinde ön planda tutmaya başlamışlardır. Ortadoğu ve Asya'da meydana gelen değişimlerin etkileri henüz tam olarak saptanamamış olsa da bir konu belirgindir: ne ABD ne de Avrupa Birliği İran'ın nükleer programını hafife almamalıdır. Batı, İran'ın komşuları ile olan derin bağlarını ve çevresini etkileme konusundaki deneyimlerini değerlendirmekte başarısız olmaktadır. İran'ın yaşam sahasını etkileyen her kriz İran ile Batı arasındaki ilişkilerin düzeltilebilmesi için çift taraflı bir sabır diplomasisini gerektirmektedir.

İran'ın bölgesel etkinliğinin artmasının nedenleri açıktır. İran, askeri açıdan zayıf olan Ortadoğu ve Asya arasında kilit bir noktada bulunmaktadır. Kültürel, politik ve ekonomik etkinliğini açıkça kullanmaktadır. ABD, her ne kadar uyguladığı sert müdahaleler ve elde ettiği askeri üslerle üstünlük sahibi olsa da Bush yönetimi istikrarın sağlanması konusunda

başarısızlık sergilemektedir. İran geleneksel olarak ılıman güç diplomasisi ve kültürel faktörleri stratejik hedeflerine ulaşmak için ustalıklı kullanabilmektedir. Bölgeyi iyi tanınması, güçlü kültürel ve tarihsel bağların yanı sıra yönetim kabiliyeti İran'a Batı karşısında avantaj sağlamaktadır. Bu avantajların da yardımıyla İran, bölgede meydana gelen her türlü gelişme karşısında politikasını kolaylıkla belirleyebilmektedir.

İran, konumundan kaynaklanan fırsatların yanı sıra bölgedeki istikrarını tehdit eden sorunlarla da karşı karşıya kalmaktadır. İran, sahip olduğu 7 kara sınır komşusu ve körfezde 6 deniz sınır komşusu ile sınırlarında meydana gelen çatışmaların etkilerini (kriz yönetimi) yönetmek zorunda kalmaktadır. 2001 yılından itibaren ABD önderliğinde Afganistan ve Irak'a gerçekleştirilen askeri müdahaleler İran'ın sınırlarında istikrarsız bir ortamın oluşmasına neden olmuştur. Her ne kadar Batının İran'ın çıkarları konusundaki kaygıları onun güvenlik ihtiyaçlarını tanımlamada başarısız olmalarına neden olsa da... Afganistan'da Taliban'ın yeniden güç kazanması ve Irak'taki iç çatışmalar, İran'ın hem doğu hem de batı sınırlarında belirsizlik ortamı oluşturmaktadır.

İran hükümeti 2001 yılından itibaren büyük miktarda Afgan mültecinin iadesi konusunda ABD ve müttefikleri tarafından mağdur edilmektedir. İranlı liderler, Şii ideolojisinin liderliğinde sahip oldukları güçlü bağlantılar konusunda tartışma içindedirler. Ayrıca Batılı devletlerin iddia ettiğinin aksine Irak yönetiminde hakim olan Şii partilerin Irak'ın politik durumu konusunda olumlu ve bir o kadar da hafifleten etkileri vardır.

İran, Batının askeri müdahaleleri tarafından tetiklenen krizlerle çevrelendiğini düşünmektedir. ABD birliklerini Afganistan ve Irak'a yerleştirmekle kalmamış Türkiye, Orta Asya ve Basra Körfezinde çeşitli üsler elde etmiştir. İran'ın kuzeybatısında Kafkasya bölgesinde de istikrarsızlık vardır. Ayrıca Pakistan'da merkezi hükümet ve rejimin zayıflaması İran açısından risk taşımaktadır. Her ne kadar İran son zamanlarda Hizbullah ve Hamas'a yaptığı askeri ve mali destekle Ortadoğu genelinde sık sık şiddeti tırmandırarak spekülatoörlük yapmakla suçlansa da İran gerçekte bölgede genel bir kaosun yaşanmasından kaçınmaktadır. Bunun en önemli nedeni ise mevcut statükonun sürdürülebilirliğini güvence altına almaktır. Bu hususta Mahmud Ahmedinejad'ın başkanlığı İran'ın jeopolitik amaçlarına karmaşık bir etki yapmaktadır. Bu durumun İran'ın sahip olduğu stratejik avantajların temelinde yatan amaçlarını başka yöne çekerek, onun ulusal çıkarları ve tarihsel misyonuna

zarar vermemesi gerekmektedir. İran'ın sahip olduğu güçlü milliyetçilik iç ve dış politikasında etkin bir faktördür. Arap olmayan Şii bir ülke olarak İran, bölgede yükselen her tansiyonda ulusal ayrıcalık hisleriyle davranmaktadır. İran'ın bu tutumu İsrail'in içinde bulunduğu kuşatılmışlık ve tehdit altında olma hisleriyle çoğu zaman örtüşmektedir. Bu nedenle Ahmedinejad'ın çatışmacı tutumu İran'ın tarihsel diplomasi geleneğine zarar verme riski taşımamalıdır.

İranlı siyasi karar alıcılar tarihsel misyon hissi nedeniyle Batının bölgedeki varlığı karşısında durabilecekleri, eninde sonunda Batılı güçlerin çekileceği ve İran'ın geriye kalan düzensizlikten istifade edeceği inancını taşımaktadır. Bu görüşün iki sonucu vardır: Birincisi İran dış politika kurumlarının bölgesel aktörlerle siyasi ortamın hazırlanması için yapıcı ilişkiler içinde olmaları; ikincisi ise Batı karşısında kendine güvenin gelişmesi. Bu iki sonuç da İran'ın Irak politikasında gözlemlenebilmektedir. İran ayrıca nükleer kabiliyet kazanmasına ABD ve İsrail'in müsaade etmeyeceğini bilincinde olmasına karşılık konuyu politik olarak kullanmaktadır. Bu nedenle İran'ın nükleer kabiliyet kazanma girişimini caydırıcılık olarak kullanmaya devam etmesi beklenmelidir.

KAYNAKÇA

- ABEDIN, Mahan. "Iran's relationship with Pakistan and al-Qaida", 10 Mayıs 2006, <<http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=9643>>
- AHMEDI, Behram Emir. **Potansiyelha-yi Hemel ve Nakl ve Enerji der Kafgaz ve Nakş-i Jeopolitik-i An**, Mecelle-i Mutalağat-i Asya-yi Merkezi ve Kafgaz, Şomare:8, Zemestan 1383
- AKDEVİLİOĞLU, Atay. **İran'da Dış Politikanın Etnik-Dinsel Temelleri**, Ankara Üniversitesi Yüksek Lisans Bitirme Tezi, Ankara, 1999
- AKDENİZ, Hüsmen. "Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye", Stratejik Araştırmalar Dergisi, Eylül 2003 Sayı:2, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Araştırmalar Başkanlığı Yayını, Ankara
- AKLAR, Yılmaz. "Küresel Güvenlik Gelişmeleri ve Öngörüler", 24 Mayıs 2007, <<http://www.asam.org.tr/temp/kitap128.pdf>>
- A MIDDLE EAST PROGRAMME REPORT: "Iran, its Neighbours and the Regional Crises", 20 Şubat 2007, <www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf>
- ANNUAL REWIEW 1384 (2005/06), Economic Research & Policy Department Central Bank of İslamic Republic of İnan, 18 Mart 2006, <www.cbi.ir/default_en.aspx>
- ANZALI PORT AUTHORITY: 15 Ekim 2006, <<http://www.anzaliport.ir/English/Index.htm>>
- ASLI, Seyyid Ata Takvi. **Jeopolitik-i Cedid-i İnan: Az Kazakistan ta Gurcistan**, Tahran: Merkez-i Çap ve İntişarat-ı Vezaret-i Emur-i Harice (Defter-i Mutalağat-i Siyasi ve Beynelmineli), 1384
- ATAĞAT, Cevad. **Jeopolitik ve Siyaset-i Harici-yi İnan**, Tahran: Neşr-i Sefir, 1376,
- ATTAR, Atgün. **İnan'ın Etnik Yapısı**, Ankara: Divan Yayıncılık, 2006
- AUTOMOTIVE INDUSTRY AND MARKET OF IRAN 2007, 15 Mayıs 2007, <http://www.researchandmarkets.com/reports/473730/automotive_industry_and_market_of_iran_2007>
- BADEEB, Saeed M.. "Iran's Dispute With the UAE Over Three Gulf Islands", 14 Nisan 2007, <<http://www.wrmea.com/backissues/0393/9303021.htm>>
- BALBAY, Mustafa. **İnan Raporu**, 2. Baskı, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2006
- BARNES, Hugh and BIGHAM, Alex. "Understanding Iran: People, Politics and Power", Foreign Policy Centre (FPC), London, UK, 17 Nisan 2007, <<http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=26625>>

BEEHNER, Lionel. "IRAN: Nuclear Negotiations", 5 Şubat 2007,
<<http://www.cfr.org/publication/7730/iran.html>>

BEHZADI, Hamid. **Siyaset-i Beynelmileli ve Siyaset-i Harici-yi Cumhur-i İslami-yi İran**, İntişarat-ı Danişdah-ı Tahran, 1379

BRZEZINSKI, Zbigniew. **Büyük Satranç Tahtası**, Ankara: İnkılap Kitabevi, 2005

CELALIFER, Arzu. "İran Nükleer Krizi Değerlendirme Raporu", 13 Mayıs 2007,
<<http://www.usakgundem.com/pdfs/ACelalifer-IranRaporSubat2006.pdf>>

CHITCHIAN, Hamid. "Iran-Armenia Gas Pipeline: Opportunities and Threats", 21 Kasım 2006, <<http://www.caspianstudies.com/article/CHITCHIAN-E.htm>>

CHR. MICHELSEN INSTITUTE: "Afghan Refugees in Iran: From Refugee Emergency to Migration Management", 17 Eylül 2006,
<<http://www.cmi.no/pdf/?file=/afghanistan/doc/CMI-PRIO-AfghanRefugeesInIran.pdf>>

CHUBIN, Shahram. Iran's Military Intentions and Capabilities: Iran's Strategic Aims and Constraints, Institute for National Strategic Studies (INSS), National Defense University, Washington, DC, US, 24 Mart 2007,
<<http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&v33=60129&ord51=Title&iid=23815>>

C K LIU, Henry. "Iran and the failed US Iraq polic", 8 Nisan 2007,
<http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/IC21Ak03.html>

CRISTIANI, Danio. "The Role of Iran and Syria in The Israel-Lebanon Crisis", 11 Ekim 2006, <www.pinr.com/report.php>

ÇETİNSAYA, Gökhan - KÖSE, Talha. "SETA İran Dosyası", Rapor no: ST2, 706., 8 Nisan 2007, <http://www.setav.org/document/ST2_706_SETA_İran_Dosyasi.pdf>

DAVUTOĞLU, Ahmet. **Stratejik Derinlik**, 15. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2002

DEVELOPING GAS MARKETS IN PERSIAN GULF CASE STUDY: Iran Gas Conference, Amsterdam 2006., 8 Mart 2007, <<http://www.igu.org/html/wgc2006/pdf/paper/add9935.pdf>>

DJURAEV, Ulugbek. "Iran Started a Clandestine War in the Caucasus and Central Asia", 27 Temmuz 2006, <www.axisglobe.com/article.asp?article=697>

EISENSTADT, Michael. "The Armed Forces of the Islamic Republic of Iran: An Assessment", 10 Temmuz 2006, <<http://www.biu.ac.il/Besa/meria/journal/2001/issue1/jv5n1a2.html>>

ENERGY INFORMATION ADMINISTRATION: 10 Mart 2006,
<<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Iran/Background.html>>

ESLEN, Nejat. **Küresel Hamleler Anahtar Stratejiler**, 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2005

EURASIANET: “Iran counters geopolitical envelopment with diplomacy”, 13 Nisan 2007, <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=9409>

EURASI ANET: “Iran probes closer economic ties”, 10 Haziran 2007, <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=16493>

FRISCHENSCHLAGER, Albrecht. “How Iran Finances Itself An Analysis”, 29 Kasım 2006, http://www.mestrategies.com/finances_content.htm

GANJI Babak.” Iranian Nuclear Politics: Change of Tactics or Strategy?” Conflict Studies Research Centre (CSRC), Wilts, United Kingdom, 18 Ocak 2007, <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=28820>

GANJİ, Babak. “A Shi’i Enclave? Iranian Policy Towards Iraq”, 10 Ağustos 2006, <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&ord51=Title&id=28835>

GÖZENÇ, Selami. **Güneybatı Asya “Ortadoğu” Ülkeler Coğrafyası**, İstanbul: Çantay Kitabevi, 1999

GÜNEL, Kamil. **Coğrafyanın Siyasal Gücü**, İstanbul: Çantay Kitabevi, 1997

GÜRKAŞ, Berna. “Türkiye-İran İlişkileri”, Stratejik Öngörü, 2006, Sayı:6, Tasam Yayınları, İstanbul

GÜRKAŞ, Berna. “İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği”, <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>

GÜRKAŞ, Berna. “Mahmud Ahmedinejad Sonrası İran Dış Politikası”, <http://www.tasam.org/index.php?altid=1247>

HAFTLANG, Dr.Kiyanoosh Kiyani. **The Book of Iran: A Survey of Geography of Iran**, Tahran: The Ministry of Culture and Islamic Guidance, 2003

HASHIM, Ahmed.”Iran's Military Situation”, 9 Şubat 2007, <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&v33=60129&ord51=Title&id=23829>

HAUGBOLLE, Sune. “The Alliance between Iran, Syria and Hizbollah and its Implications for the Political Development in Lebanon and the Middle East”, Danish Institute for International Studies (DIIS), Copenhagen, 13 Mayıs 2007, <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=27033>

HENDI, Shahriar. “Iran's Foreign Policy & Energy Transitopportunities in The Caspian Region”, 18 Haziran 2007, http://www.iies.org/OLD_Site/english/training-conf/conference/conf98-paper/pdf/hendi.pdf

İLHAN, Suat. **Türklerin jeopolitiği ve Avrasyacılık**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005

İLHAN, Suat. **Jeopolitik Duyarlılık**, Ötüken, İstanbul, 1989

IMPORT - EXPORT & CUSTOMS REGULATIONS OF IRAN: 10 Kasım 2006,

<<http://www.iran-export.com/invcli/regu.htm>>

IMPACT ON FOREIGN POLICY: 27 Nisan 2007,

<http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1320/MR1320.ch6.pdf>

IRAN: Virtual Library: Social, Political and Economic Studies, 10 Mart 2006,

http://www.irvl.net/IRAN-STATE.htm#_Hlk415981715

IRAN AND ITS STRATEGIC ROLE IN THE PERSIAN GULF, 5 Ocak 2006,

<http://www.rice.edu/energy/publications/studies/study_7.pdf>

IRAN COUNTRY PROFILE: 10 Nisan 2007,

<www.lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf>

IRAN CHAMBER SOCIETY: 10 Aralık 2006,

<<http://www.iranchamber.com/economy/economy.php>>

IRAN CHAMBER SOCIETY: 8 Aralık 2006,

<http://www.iranchamber.com/government/articles/structure_of_power.php>

IRAN ECONOMIC DEVELOPMENT: 6 Şubat 2007,

<<http://www.nationsencyclopedia.com/Asia-and-Oceania/Iran-ECONOMIC-DEVELOPMENT.html>>

IRAN'S ECONOMY: 20 Aralık 2006, <[www.iranonline.com/iran/iran-](http://www.iranonline.com/iran/iran-info/economy/index.html)

[info/economy/index.html](http://www.iranonline.com/iran/iran-info/economy/index.html)>

IRAN STATISTICAL YEARBOOK: 19 Şubat 2007,

<<http://www.irtp.com/farsi/references/Amar81/English/index.htm>>

IRAN OIL&GAS: 7 Mayıs 2007, <<http://www.atiehbahar.com/Resources/Oil&Gas.htm>>

IRAN OIL & GAS RESOURCES: 5 Kasım 2006, <<http://www.parstimes.com/Ioil.html>>

IRAN PETROCHEMICAL COMMERCIAL CO.: 8 Mayıs 2007, <<http://www.petrochem-ir.net/>>

ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN: Secretariat of the High Council of Free Trade-Industrial

Zones: 5 Haziran 2007, <<http://www.salamiran.org/Economy/FreeZones/FTZ.html>>

ISLAND DISPUTE BETWEEN IRAN AND THE UAE, 12 Mayıs 2007,
<<http://www.american.edu/ted/abumusa.htm>>

KLARE, Michael T..“Oil, Geopolitics, and the Coming War with Iran”, 5 Nisan 2007,
<<http://www.commondreams.org/views05/0411-21.htm>>

KİBAROĞLU, Mustafa. “İran’ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı’nın Tutumu: Şah’a Destek, Mollalara Yasak”, Akademik Orta Doğu, 2006 Cilt:1, Sayı:1, İstanbul

KUCERA, Joshua. “Iran-Armenia pipeline, gas vs geopolitics”, 17 Nisan 2007,
<<http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?id=17993>>

MALEKI, Abbas.“The Islamic Republic of Iran's Foreign Policy: The View From Iran”, 5 Aralık 2006, <<http://www.salamiran.org/IranInfo/State/Government/Foreign/maleki.html>>

MATTHAN, Jacob. “Mainline: Geostrategy Feeds America's Oil Addiction”, 1 Mart 2007,
<<http://www.raisethehammer.org/article/257/>>

MIDDLE EAST REPORT, Nr. 38:, “Iran in Iraq - How Much Influence?”, International Crisis Group, 21 Mart 2007, <<http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=27457>>

MIZIN, Victor. “The Russia-Iran nuclear connection and U.S. Policy Options”, 20 Kasım 2006, <<http://meria.idc.ac.il/journal/2004/issue1/jv8n1a7.html>>

MINISTRY OF PETROLEUM OF IRAN: 20 Ocak 2007,
<<http://www.nioc.org/subCompanies/niordc/index.asp>>

MİLLETLERARASI TARİHTE VE GÜNÜMÜZDE ŞİİLİK SEMPOZYUMU TEBLİĞLER VE MÜZAKERELER, İstanbul: İslami İlimler ve Araştırmalar Vakfı İلمي Neşriyat, 1993

MILITARY OF IRAN: 17 Şubat 2007, <<http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/>>

MORIDI, Dr.Siavash. **The Book of Iran: The Iranian Economy at a Glance**, Tahran: The Ministry of Culture and Islamic Guidance, 2004

ÖZCAN, Nihat Ali.”İran Sorununun Geleceği: Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye’ye Öneriler”,TEPAVOrta Doğu Çalışmaları, 14 Nisan 2007,
<http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/abd_iran.pdf>

PALACIOĞLU, Tezer ve AKGÜN, Cem. **İran Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, Yayın No: 2003-13, İstanbul, 2003

PAN, Esther. “Syria, Iran, and the Mideast Conflict”, 18 Nisan 2007,
<<http://www.cfr.org/publication/11122/#4>>

PARROTT, Stuart. "Central Asia/Caucasus: Iran Builds Regional Bridges", 18 Ekim 2006, www.rferl.org/nca/features/1997/11/F.RU.971110161320.html

PATEY, Luke." Iran and the New Geopolitics of Oil", 15 Eylül 2006, <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=geopolitic&lng=en&v33=60129&ord51=Title&id=23131>

PERSIAN GULF REGION REPORT: 10 Haziran 2007, http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Persian_Gulf/pdf.pdf

PINSKUR, Michael."Iran complicates China's energy security", 10 Ocak 2007, <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=15086>

PINR: Power and Interest News Report, "Afghanistan's Role in Iranian Foreign Policy", 5 Mart 2007, http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=644&language_id=1

PORTS OF ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN: 13 Kasım 2006, <http://www.lethagencies.com/port.asp?port>

RADJY, Tim. "Geopolitical Analysis of the Eurasian Corridor", 5 Temmuz 2007, <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=geopolitic&lng=en&v33=60129&ord51=Title&id=15317>

RASHIDI, Ali. "İran'ın Endüstriyel Kalkınması: Türkiye ile İşbirliği için Fırsatlar", Stratejik Öngörü, Sayı:9, Tasam Yayınları, İstanbul, 2007

ROY, Olivier."The Iranian Foreign Policy Toward Central Asia", 22 Mayıs 2007, <http://www.eurasianet.org/resource/regional/royoniran.html>

SÖNMEZOĞLU, Faruk. **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000

SÖNMEZOĞLU, Faruk. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, 4. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2005

SQUASSONI, Sharon. "Iran's Nuclear Program: Recent Developments", 13 Nisan 2007, <http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/RS21592.pdf>

STEEL INDUSTRY IN IRAN: 20 Aralık 2006, http://www.iranica.com/newsite/articles/ot_grp9/ot_steel_20051017.html

STRATEGY DOCUMENT: "Industrial and Economic Development in The Islamic Republic of Iran", 6 Mart 2007, <https://www.unido.org/file-storage/download/?file%5fid=18229>

ŞAHİN, Mehmet. "Şii Jeopolitiği:İran İçin Fırsatlar ve Engeller", Akademik Orta Doğu, 2006 Cilt:1, Sayı:1, İstanbul

TAKEYH, Ray. "Iran: Assessing Geopolitical Dynamics and U.S Policy Options", 12 Nisan 2007, <www.cfr.org/publication/10882/iran.html>

THE ECONOMIST: Economic Structure of Iran: 10 Haziran 2007, <<http://www.economist.com/countries/Iran/profile.cfm?folder=Profile-Economic%20Structure>>

THE ECONOMIST: Economic Data, 10 Mayıs 2007, <<http://www.economist.com/countries/Iran/profile.cfm?folder=Profile%20Economic%20Data>>

THE FEDERATION OF INTERNATIONAL TRADE ASSOCIATIONS, 25 Aralık 2006, <<http://www.fita.org/countries/iran.html>>

THE PRESENT AND FUTURE OF HEALTH CARE IN IRAN: 8 Şubat 2007, <<http://www.aifo.it/english/resources/online/books/other/Present%20and%20Future%20of%20PHC%20in%20Iran.pdf>>

THIRD FIVE-YEAR DEVELOPMENT PLAN: 13 Mart 2007, http://www.iranembassy.hu/eco_3rd5year.html

UN SANCTIONS AGAINST IRAN?, 18 Ağustos 2007, <<http://www.globalpolicy.org/security/sanction/indxiran.htm>>

WEIR, Fred. "Big Powers Jockey for Oil in Central Asia", 13 Ağustos 2006, <<http://yaleglobal.edu/me/>>

WEINSTEIN, Dr. Michael A.. "Assets, Liabilities in Iran's Bid for Regional Power", 20 Nisan 2006, <<http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=9597>>

WINSTONE, Ruth. "The Caspian Basin, Energy Rezerves, and Potential Conflicts", UK House of Commons Library Research Papers 2005, 20 Nisan 2006, <<http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=ESDP&lng=en&id=6814>>

YASIN, Kamal Nazer. "Iran: The geo-strategy of oil", 25 Mayıs 2006, <<http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?id=17874>>

YASIN, Kamal Nazer. "Iranian caution in Lebanon", 10 Ağustos 2006, <<http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=16525>>

HEZBOLLAH: 6 Temmuz 2007, <<http://www.globalsecurity.org/military/world/para/hizballah.htm>>

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında İzmit'te doğan Berna GÜRKAŞ, orta ve lise öğrenimini İstanbul'da Özel Ortadoğu Koleji'nde tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi'nden 2003 yılında mezun olan Berna GÜRKAŞ, halen Kültür ve Turizm Bakanlığı'nda Kültür ve Turizm Uzmanı olarak görev yapmaktadır.

Uluslararası İlişkiler ve Jeopolitik konularında uzmanlaşmak amacıyla eğitim aldığı Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler üzerine Yüksek Lisans Programını tamamlamıştır. İyi derecede İngilizce ve Farsça bilmektedir.